

KORALL

2017.

KORALL
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

70.

18. évfolyam • 2017.

Diétai követek, országgyűlési képviselők

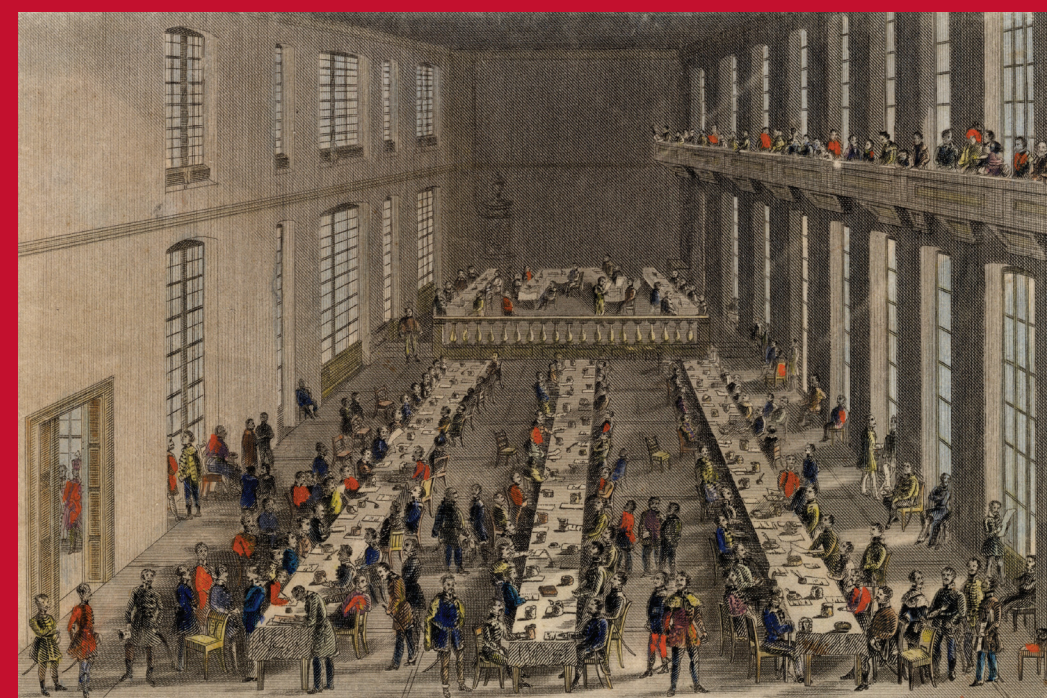
Dobszay Tamás, Dominkovits Péter, Gerhard Péter,
Horváth Gyula Csaba, Nagy János, Sebők Richárd,
Tóth-Barbalics Veronika és Völgyesi Orsolya tanulmányai

Ára 1250 Ft

70.

A KORALL
TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT
előfizetői felhívása a 2018. évre

Kedves Olvasóink!

Szerkesztőségünk 2018-ban a következő témájú számokat kívánja megjelentetni:

- 71. Fegyelmezés – büntetés
- 72. Kapitalizmus: egy fogalom színeváltozása
- 73. Fotó és társadalom
- 74. Civil társadalom

Kérjük, segítse előfizetésével folyóiratunkat!

Előfizetés esetén a terjesztői jutalék megmarad a lap számára.
A kedvezményes előfizetési díj 4500 Ft, egy szám ára 1250 Ft.

Az előfizetési díj a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület
1113 Budapest, Valkói u. 9.
UniCredit Bank: 10918001–00000028–60920003
számú bankszámlájára utalható át.

A postaköltséget a szerkesztőség átvállalja.

Korábbi számaink korlátozott számban, eredeti áron, a szerkesztőség címén
(terjesztes@korall.org www.korall.org) még megrendelhetők:

- 5–6. *A munkától a szociálpolitikáig* (600 Ft)
- 7–8. *Sport és testkultúra* (600 Ft)
- 11–12. *A város és társadalma* (950 Ft)
- 13. *Női karrier: lehetőségek és elvárások* (800 Ft)
- 14. *Vállalkozók – Cégek – Piacok* (800 Ft)
- 15–16. *Historiográfia: az eseménytől az időig* (1400 Ft)
- 17. *Politika és hatalom a társadalomban* (800 Ft)
- 18. *A kisebbségi magyarság társadalomfejlődése 1920–2000* (800 Ft)
- 19–20. *Rurális társadalmak* (1400 Ft)
- 21–22. *Clio és Psyche* (1400 Ft)
- 23. *Kulturális minták és kölcsönhatások Európában* (1000 Ft)
- 24–25. *Nemzetépítés és régészet* (1500 Ft)
- 26. *Utazók és utazások* (1000 Ft)
- 27. *Vallás, felekezet, társadalmi stratégiák* (1000 Ft)
- 28–29. *Közép-Európa összehasonlító perspektívában* (1500 Ft)
- 30. *Demográfiai viselkedés és lokális társadalom* (1000 Ft)
- 31. *Történeti földrajz, a tér története* (1000 Ft)
- 32. *Távolság – közelség* (1000 Ft)
- 33. *A háború állapota* (1000 Ft)
- 35. *Társadalomnéprajz: a textustól a sűrű leírásig* (1000 Ft)
- 36. *Kollektivizálás és agrártársadalom* (1000 Ft)
- 37. *Nemzet és nemzetépítés a 19. században* (1000 Ft)
- 38. *A Magyar Királyság európai szemmel* (1000 Ft)
- 39. *Kontroll alatt – könnyűzene a szocializmusban* (1000 Ft)
- 42. *Mesterségem címere... Hivatás és professzionalizáció* (1000 Ft)
- 43. *A könyvtől az olvasóig* (1250 Ft)
- 44. *Életút-értelmezések* (1250 Ft)
- 45. *Városi terek – Városi térhasználat* (1250 Ft)
- 46. *Migráció – Emigráció* (1250 Ft)
- 47. *Nemzet és gazdaság* (1250 Ft)
- 48. *Az oszmán világ Közép-Európa peremén* (1250 Ft)
- 50. *Kapcsolatok – Hálózatok* (1250 Ft)
- 52. *Kötött pályán? Közlekedő társadalom* (1250 Ft)
- 53. *Természeti kihívások – társadalmi viszonyok* (1250 Ft)
- 55. *Nem a ruha teszi?* (1250 Ft)
- 56. *Iskola, nemzetépítés, társadalmi mobilitás* (1250 Ft)
- 57. *Konfesszionalizáció: felekezeti és politikum a kora újkorban* (1250 Ft)
- 58. *Budapesti lakások és lakóik a 20. század első felében* (1250 Ft)
- 60. *Női életvilágok* (1250 Ft)
- 61. *Vállalatok társadalma* (1250 Ft)
- 62. *Tudomány a nemzetépítés szolgálatában* (1250 Ft)
- 63. *Ókori társadalmak* (1250 Ft)
- 64. *Diktatúra alulnézetből* (1250 Ft)
- 65. *Film és történelem* (1250 Ft)
- 66. *Szexuális másság és kirekesztés* (1250 Ft)
- 67. *A felejtés egyéni és társadalmi mintázatai* (1250 Ft)
- 68. *Nemzetiségi együttélés a Kárpát-medencében* (1250 Ft)
- 69. *Színház és az egész világ* (1250 Ft)

KORALL

TÁRSADALOMTÖRTÉNETI FOLYÓIRAT

„Minden, ami emberi alkotás ósidóktól fogva, anyagi formákban maradt ránk, velük, rajtuk építkezünk tovább. Anyagi szerkezetekre rakódik rá jelen életünk, mint valami korallképződmény, úgy tenyészik az emberi társadalom.”

(Hajnal István)

SZERKESZTŐSÉG

CZOGH GÁBOR főszerkesztő
GRANASZTÓI PÉTER
KÁRMÁN GÁBOR
KLEMENT JUDIT
KOLTAI GÁBOR
LENGVÁRI ISTVÁN
MAJOROSSY JUDIT
SOMORJAI SZABOLCS

TANÁCSADÓ TESTÜLET

Bácskai Vera, Beluszky Pál, Benda Gyula, Faragó Tamás,
Gyáni Gábor, Kovács I. Gábor, Kövér György, Tóth Zoltán, Valuch Tibor

A „Diétai követek, országgyűlési képviselők” című blokkunkat
Klement Judit és Majorossy Judit szerkesztette.

Olvasószerkesztő: Németh Orsolya

nka

NEMZETI KUTATÁSI, FEJLESZTÉSI
ÉS INNOVÁCIÓS HIVATAL
„A MAGYARORSZÁGI RENDISÉG POLITIKAI KULTÚRÁJA”
KUTATÓCSOPORT (NKFI K.116166)

archívum
Magyar Nemzeti Levéltár

A szám megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap, a Magyar Nemzeti Levéltár, a Nemzeti Kutatási, Fejlesztési és Innovációs Hivatal: Magyar rendiség, politikai kultúrája kutatócsoport, valamint olvasóink adóforintjainak 1%-os felajánlásai támogatták.

Címlapon: Az 1832–1836. évi pozsonyi diéta alsótáblai üléséről A. J. Groitsch által készített színezett rézmetszet.

(Pozsony, 1836; 65,3x42,5 cm)

Forrás: Magyar Nemzeti Múzeum, TK Grafikai Gyűjtemény, ltsz. 54.35.

Ez a szám a KORALL Társadalomtörténeti Egyesület és a Magyar Nemzeti Levéltár közös kiadványa.

Felelős kiadó: az Egyesület elnöke

Szerkesztőség: 1113 Budapest, Valkói u. 9.

korall@korall.org, www.korall.org

Terjesztés: terjesztes@korall.org

Nyomdai előkészítés: Kalonda Bt.

Készült az OOK-Press Kft. nyomdájában

Vezető: Szathmáry Attila

ISSN 1586-2410

TARTALOM

DIÉTAI KÖVETEK, ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐK

Nagy János	„Hozzáfognak hát buzgón, hisz Turnus a példa”. Buda város követei az 1741. évi országgyűlésen	5
Dominkovits Péter	Megyei hivatalviselőkől a rendi diéták követei. Párhuzamos családi karrier a kora újkori Sopron vármegyében	23
Sebők Richárd	Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő ítélőmesterek prozopográfiai elemzése	36
Horváth Gyula Csaba	A 18. század végi és a reformkori hatalmi elit rokoni kapcsolati hálózata	65
Völgyesi Orsolya	Vármegyei követek az 1832–1836. évi országgyűlésen a titkosrendőri jelentések tükrében	84
Dobszay Tamás	Széchenyi István országgyűlési részvétele. Diétai itinerárium	109
Tóth-Barbalics Veronika	„Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”? A főrendiházban örökös jogú főnemes családok országgyűlési részvétele és szerveződése a dualizmus időszakában	131
Gerhard Péter	A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában	163

KÖNYVEK

Ideálok káprázatában

- Jens Ivo Engels: A korrupció története: a korai újkortól a 20. századig.
– Lisztes Nikoletta 186

Törésvonalak és kampányok – az utóbbi évek hazai választástörténeti irodalmából

- Ignácz Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945 / Feitl István (szerk.):
Parlamenti választási kampányok Magyarországon.
– Gerhard Péter 193

- Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.
– Mikos Éva 201

- Dobszay Tamás et al. (szerk.): Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.
– Sebők Richárd 207

- Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből.
– Berecz Anita 214

- Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig.
– Várkonyi-Nickel Réka 218

- Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában.
– Mihály Renáta 222

- Szerzőink 226
Contents 228
Abstracts 230

Nagy János

„Hozzáfognak hát buzgón, hisz Turnus a példa”

*Buda város követei az 1741. évi országgyűlésen**

A budai magisztrátus a pozsonyi diétára delegált követét, Johann Benedict Perger szenátort 1741 októberében, nem sokkal az országgyűlés befejezése előtt a címben idézett Vergilius-szöveghellyel próbálta további helytállásra buzdítani.¹ A követnek címzett levél több olyan, a város számára vitás ügyet vetett fel (mint például a nemes rendűek révdíjfizetés alóli mentességét, a budai várbeli katonaság visszaéléseit), amely a szabad királyi városok jelentős része számára fontos kérdésnek számított és minden diétán előkerült, de ezekre sohasem sikerült megnyugtató és végleges megoldást találni a 18. század első felének országgyűlésein.² Az *Aeneis*ből származó idézet révén a trójai királyfi, Aeneas népének túlerejével szemben hősiesen helytálló, de végül vereséget szenvedő rutulus király, Turnus történetébe jelképesen a szabad királyi városok és benne Buda országgyűlési politikai szerepének 18. századi sorsát is beleláthatjuk. A levelezésbeli idézet egyfelől a kiváltságaik megőrzéséért és érvényesítéséért folytatott harcban lassan felőrlődő és a 18. század közepén a vármegyei követekkel szemben az alsótáblán csekély befolyással rendelkező országgyűlési csoport magyar rendiségen belüli helyzet-tudatára, másfelől Buda – a szabad királyi városok csoportján belüli – vezető politikai pozícióinak helyreállítására is utal. Az oszmán-török uralom alóli felszabadulást követően a már döntően újonnan betelepülő-bevándorló (német–dél-szláv) etnikumú város elitje 1703-ban papíron, majd lassan ténylegesen is teljes értékű birtokába jutott a szabad királyi városi és fővárosi kiváltságoknak. Ezek a korszakra általam érvényesnek tekintett politikatörténeti folyamatok és időben lassan formálódó struktúrák adják tanulmányom értelmezésbeli kereteit, amely Buda város 1741. évi országgyűlési követküldésével foglalkozik.

Írásomban a Budapest Főváros Levéltárában található, a követek és a városi tanács közötti terjedelmes levelezés, követutasítások és sérelmi listák, az ágensi levelezés, illetve a követek által összeállított országgyűlési napló

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. A városi tanács válaszfogalmazványa Johann Benedict Perger szindikuskak, Buda, 1741. október 10. Vergilius *Aeneis* című eposza 9. énekének ezen sora egy német nyelvű levélfogalmazványban maradt ránk, latinul. Magyar nyelvű fordításának alapjául a következő kiadást használtam: Vergilius 1984: 300 (A. IX. 274).

² Nem volt ez másképpen az 1708–1709. évi diétán sem (Nagy J. 2016). Sőt, nagyfokú folyamatosság áll fenn általában a városok 17. századi országgyűlési követeléseivel is (H. Németh 2002: 210–223; H. Németh 2004: II. 224).

alapján igyekszem bemutatni a várost foglalkoztató, a diétán is felmerülő főbb problémákat. A levelek részletező és leíró elbeszélésmódja lehetőséget nyújt arra, hogy bepillantást nyerjünk – a hivatalos hangú diétai naplókön túl – azokba a társadalmi gyakorlatokba és a történelmi cselekvők – a budai magisztrátus és a követek – élményvilágába, amelyek más forrásból megismerhetetlenek lennének. Ez az egyedi látószög nemcsak az egyes országgyűlési szereplők partikuláris egyéni érdekeire világíthat rá, hanem az „országos ügyeket” is más összefüggésbe helyezheti.³

A hazai alap kutatások eddig nem nagyon foglalkoztak ennek a 18. századi országgyűlési csoportnak sem a politikai céljaival, sem pedig társadalmi rekrutációjával.⁴ A városok országgyűlési képviselőivel kapcsolatban a szakirodalomban konszenzus van arról, hogy a városi követek politikai súlya a 18. századi magyar diétákon meglehetősen csekély volt. A század elején az országgyűlési tárgyalásokon a vezető szerepet a főnemesség, illetve a főpapság vitte, majd a század közepére egyre inkább a vármegyei követek csoportja vált hangadóvá. A kutatók számos jellemzése szerint a városi követek országos kérdésekbe alig szólhattak bele, a diétákon a kormányzat álláspontját tették magukévá, mivel a megválasztott követek városi tisztviselőkként is a felettes hatóságtól, a Magyar Kamarától függtek.⁵ A városok rendi politikában való szerepvesztését jelzi, hogy míg korábban minden város egy-egy szavazattal bírt, addig a reformkorra (pontosabban 1825–1827-től) a városok szavazatainak száma összesen egyetlen szavazatra zsugorodott.⁶ A közép-európai térség egészében ehhez hasonló folyamatok játszódtak le a korszakban, amelyet a városok rendi politikai életben való pozícióvesztése és önkormányzatuk állami bürokráciába történő beolvasztása jellemez.⁷ A német birodalmi gyűlésen a városok külön kúriába tömörültek, és kúriájuknak csupán egy szavazata volt. Sokáig ez a kúria is csak tanácskozási joggal rendelkezett, majd 1648-ban nyert döntési szavazatot (*votum decisivum*), ám a gyakorlatban a döntéshozatalkor leginkább az első két kollégium egyetértését tartották fontosnak, és a westfáliai békében rögzített jog mibenlétéről a városok a másik két rend tagjaival a birodalom megszűnéséig vitatkoztak.⁸ A lengyel szejm esetében szintén a városok nagymértékű politikai háttérbe szorulását regisztrálhatjuk: itt 1505 óta a tanácskozásokon állandó jelleggel már csak Krakkó és Vilno követei vehet-

³ Forgó 2012: 184–186; Szijártó 2012.

⁴ Az újabban a kérdés iránt megélnéült kutatói érdeklődést jelzi, hogy 2015 decemberében Sopronban külön konferenciát szerveztek a városok – különös tekintettel Sopron – kora újkori rendi politikában betöltött szerepének vizsgálatára.

⁵ A városi követek országgyűlési szereplésére: Horváth 1873: 306–307; Szijártó 2005: 168, 314–316. Újabban H. Németh István foglalkozott – főleg 17. századi vonatkozásban – a bécsi udvar központosító törekvéseivel és ezek hatásaival a városi elit formálódására: H. Németh 2003, 2007a, 2012, 2013.

⁶ Ezt nevezték német minta alapján *votum curiatum* rendszernek. Az 1825-ös fordulópontról: Bónis 1969: 298; Szijártó 2005: 314–316; Szöcs 1996: 25–26.

⁷ A bőséges szakirodalomból néhány: Mat'a 2006: 369–370; H. Németh 2007b: 57–58; Pühringer 2007: 90, 95.

⁸ Vajnági 2009: 181; H. Németh 2013: 146–147; Krischer 2008, különösen 136–138.

tek részt, de ők sem rendelkeztek szavazati joggal, és mindössze a városi polgárságot érintő ügyekben nyilváníthattak véleményt.⁹ Ha a szomszédos örökös tartományok rendiségét vizsgáljuk, hasonló jelenségeket tapasztalhatunk. A kora újkor végére az osztrák örökös tartományok városainak politikai jelentősége úgyszintén visszaesett: Csehországban például egyedül Prága város követei vehettek részt a tartományi rendi gyűlésen. Az egész térségben a legtöbb város képviselői útján csak a tartományi határozatok felolvasásakor lehetett jelen.¹⁰ Mindemellett a városok részéről egyfajta érdektelenség érzékelhető a tartományi rendi gyűlések iránt, ami a városok által delegált résztvevők számának csökkenésében is megnyilvánult.¹¹ A városok elitje egyre inkább olyan kényszerű kötelességként fogta fel a rendi képviselést, amely a városi közösség számára csak költségekkel jár, de politikai hasznot kevésbé hajt.¹²

BUDA KÖZJOGI ÉS POLITIKAI HELYZETE A 18. SZÁZAD ELSŐ FELÉBEN

Buda, a középkori magyar királyi fő- és székváros a török uralom alól való 1686. évi felszabadulását követően csak 1703-ban kapta vissza I. Lipóttól szabad királyi (fő)városi kiváltságait, amelyeket a következő országgyűlés iktatott törvénybe (1715. évi XXXVII. törvénycikk). A kiváltságok érvényesítéséért a városnak 1708-tól fogva állandó küzdelmet kellett folytatnia – a vármegyei nemességgel, a többi szabad királyi várossal, a budai vár katonaságával és a kamarai hivatalnokokkal szemben – a diétákon és azokon kívül is.¹³ A kiváltságok némelyikét (például a telekkönyv vezetésének a jogát) a város csupán évekkel később kapta meg,¹⁴ bizonyos előjogok érvényesítéséért pedig állandó harcot kellett vívnia vagy a várban székelő katonasággal, vagy a kamarai hatóságokkal.¹⁵ Ennek, a kiváltságok érvényesítéséért és a városok közti elsőbbségért folytatott küzdelemnek egyik fő színtere az országgyűlés volt. A többlépcsős, elhúzódó folyamatnak néhány fázisát azért azonosíthatjuk. Az 1708–1709. évi pozsonyi „labanc” országgyűlésen a Pozsonnyal szembeni precedenciavitában kellett megvédeni elsőbbségét az üléshelyekért.¹⁶ A tárnokszéken régi jogaikra hivatkozva az 1722–1723-as országgyűlés alatt a város követei – Kassával szemben – igyekeztek Buda

⁹ Ring 2001: 97.

¹⁰ Mat’ a 2006: 369–370; H. Németh 2007b: 57–58.

¹¹ Pühringer 2007: 90, 95.

¹² Press 1983: 288.

¹³ Nagy J. 2016. A kiváltságlevél megszerzésének folyamatáról: Kenyeres 2006: 193.

¹⁴ Erre 1705-ben került sor (Géra 2014: 116).

¹⁵ Saját téglágető létesítése, a Városmajor területének visszaszerzése, a várparancsnokok által szedett úgynevezett regálé megszüntetése, valamint révdíj- és harmincadmentesség követelése állandóan felmerült a város sérelmei között (Géra 2014: 127–129; Géra–Simon 2017: 25–27). A további különsejremlerekre: BFL IV.1002. ff. 3. doboz. „Gravamina particularia die 13 Junii 1728 personali introporrectus”, Buda, 1728. június 13., 134–136.

¹⁶ BFL IV.1002. ff. 6. doboz, 1. füzet. Acta comitalia Posony 1708, Diaetalia anni Posoniensia sive ablegation, 16.

és Pest elsőbbségét bizonyítani, sikerrel.¹⁷ Ezen a diétán a város szindikusát és követét, Johann Baptist Rothot számos fontos bizottságba bevásztották, majd a rákövetkező országgyűlés alkalmával az általa elkészített jogkönyvtervezet révén országos hírnévre is szert tett a városok között.¹⁸ A város követei az 1720-as és 1730-as évek *conkursus*ain is jelen vannak. Az uralkodó az általa eredetileg adó-megajánló célzattal összehívott, de a diétánál jóval szűkebb jogkörű és létszámú gyűléseire a rendiség egyes válogatott képviselőit hívta meg. A király a városok képviselőit nem minden alkalommal tisztelte meg ezzel a kegygel, amikor azonban megtette, akkor is csupán négyet–hatot invitált meg közülük. Ennek az előkelő csoportnak immár elmaradhatatlan tagjai voltak a budai követek.¹⁹ A város rendi politikai életben visszaszerzett tekintélye is hozzájárult ahhoz, hogy az 1741. évi országgyűlés idején a kormányzat részéről felmerült annak az igénye – a Habsburg Monarchiát megrázó osztrák örökösödési háborúnak és a kedvező belpolitikai feltételeknek is köszönhetően –, hogy a királyi udvar ismét Budára költözzön.²⁰

Miközben a város közjogi értelemben hosszú küzdelem árán visszaszerezte a rangját az ország városai körében, addig társadalma jelentős átalakuláson ment keresztül. Az oszmán–török uralom végétől, 1686-tól kezdve a város lakossága teljesen kicserélődött. A döntően német ajkú (1714-ben az össznépesség 52%-át alkották ők) és hivatalszervezetű Budán a meghatározó kisebbséget az ortodox és a katolikus rácok jelentették.²¹ Bár a lakosság fő megélhetési forrása a bortermelés, valamint a kereskedelem volt, jelentősebb ipari és kereskedelmi tőke nem halmozódott itt fel. Buda népességét tekintve 1720 körül az ország legnépesebb városának számított, ám a növekvő adóterhek miatti elvándorlás következtében 1777 tájékára már a harmadik helyre csúszott vissza, Pozsony és Debrecen mögé.²² A növekvő adóterhek és a pazarló városgazdálkodás miatt a város

¹⁷ Felhő 1972: 160.

¹⁸ A Diaeta Kutatócsoport Adatbázisa alapján bevásztották az 1722–1723. évi diéta legfontosabb bizottságaiba, így tagja lett a sérelem-összeállító bizottságnak (1722. július 11-én), majd két nappal később a *systematica comissio* munkálatainak politikai–közigazgatási ügyeit (*pro politicis*) elemző bizottságnak. Augusztus elején tagja lett a jogi reform (*juridica*) végső kidolgozására és a joganyag felülvizsgálatára kiküldött deputációnak. A diéta végén a sérelmeket összeállító vegyes bizottságba ismételtelen bekerült. Jogkönyvtervezetét említi: Bónis 1975: 181. A városok közti hírnévre: BFL IV. 1002. ff. 3. doboz. A városi tanács levelének fogalmazványa Johann Georg Mayer számára, Buda, 1728. július 10., 185–186.

¹⁹ Az 1720. évi concursusra: MNL PML IV.1.b. 8. kötet. Acta congressus (oldalszámozás nélkül). Az 1734. évi concursusi résztvevőkről: MNL GYMSL SL IV.1002.c. Lad. X et K, Fasc. 11, No. 173. Az 1736. évi concursuson részt vevő városokra: Szijártó 2006: 224. Az 1737. évi concursusra meghívott városok: OK GY 700.480. 8–9.

²⁰ Gárdonyi Albert egy rövid ismeretterjesztő cikkben említette ennek lehetőségét: Gárdonyi 1929: 8–9. Az újabb művészettörténeti kutatások ugyanakkor tisztázták, hogy a királyi várpalota – az 1715–1719 közötti részleges állagmegóvás és újjáépítés dacára – továbbra is elhanyagolt és lakhatatlan állapotban volt, olyannyira, hogy a királyi udvart ebben az épületben ekkor még nem lehetett elszállásolni (Kelényi 2001: 217–218; Farbaký 2004: 163).

²¹ Nagy L. 1975: 132; Géra 2014: 50, 52–53.

²² Nagy I. 1957: 121.

szép lassan eladósodott, ami növelte a belső társadalmi konfliktusokat.²³ A Külső Tanácsban ülő vagyonos iparosok csoportja (főként mészárosok és tímárok) és a Belső Tanácsban domináns kereskedő-fürdős-patikus tisztviselőréteg között az 1720-as, illetve az 1730-as években pattanásig feszült hatalmi harc alakult ki a város irányításáért.²⁴ Ennek következtében egyre nagyobb tér nyílt az állami beavatkozásra: megszorodtak a királyi biztosi vizsgálatok, amelyek az éppen hivatalban lévő tisztikar esetleges cseréjével vagy szervezeti reformot hozó újabb instrukciók kiadásával végződtek (1722–1723, 1727, 1737).²⁵ A legutóbbi, 1737-es, Erdődy György kamarai biztos által lefolytatott vizsgálat leváltotta Vanossi Ferenc polgármestert és a bűnösnek talált tanácsosokat, ám a strukturális problémák továbbra is fennmaradtak. Ezt bizonyítja, hogy a város élére ültetett (a vizsgált diétán követi megbízást vállaló), „új embernek” számító Johann Benedict Perger csupán két évig töltötte be a polgármesterséget, mivel a Tabánban kitört pestislázadás kapcsán felhozott vádak miatt 1739-ben házi őrizetbe helyezték és tisztségéből is felfüggesztették.²⁶ Végül majd csak 1741 februárjában került vissza egy rövid időre a tisztségébe, ám jellemző momentum, hogy a Konckel Károly Lajos kamarai tanácsos, királyi biztos által 1741 áprilisának végén levezetett tisztújítás már nem őt erősítette meg, hanem a belső tanácsosi elitcsoport egyik markáns személyiségét, Joseph Emanuel Sauttermeister, aki (az 1751–1755 közötti időszakot leszámítva) 1768-ig ült a polgármesteri székben.²⁷ Végül aztán a Tabánban kitört és a város többi részén is jelentős áldozatokat szedő pestisjárványnak nemcsak politikai, hanem súlyos demográfiai és pénzügyi következményei is lettek a városra nézve: állítólag több mint 5800 fő esett áldozatul, a védelmi intézkedések pedig kiemelkedően magas költségráfordítást igényeltek.²⁸

²³ Buda eladósodásának folyamatára: Nagy I. 1957: 66–94, 106–117. A városok eladósodása általános jelenség volt a korabeli Magyarországon, függetlenül a városi kiváltság elnyerésének időpontjától, az adott település földrajzi fekvésétől vagy gazdasági helyzetétől, csak annak mértéke volt változó (H. Németh 2012: 292–293).

²⁴ Géra 2012a: 402–403.

²⁵ A városi lakosság belső ellentéteire és az egyes igazgatási változásokra nem térek ki, ezekre részletesen: Bónis 1975: 166–167; Géra: 2014: 106–109.

²⁶ A Perger felfüggesztéséről és őrizetbe vételéről szóló királyi rendelet: BFL IV.1002.d. Antiqua, No. 269. Laxenburg, 1739. május 26. Tizenegy hónap házi őrizet után végül 1740. április 13-án mégis felmentették a vádak alól és szabadon engedték (Gárdonyi 1945: 226; Tuza 1999: 30). A város a polgármestert és a városbíró hivatálába visszahelyező, 1741. január 28-i datálású királyi rendeletet 1741. január 31-én kapta kézhez: BFL IV.1002.k. 19. doboz. Radovics Gáspár bécsi ágenshez írt levél fogalmazványa, Buda, 1741. január 31.

²⁷ Az 1741. április 24-i tisztújításról szóló tanácsülési jegyzőkönyv: BFL IV.1002.a. 43. kötet, fol. 129v. Sauttermeister budai közéleti szerepéről: Géra 2012a: 403–404.

²⁸ Dávid 1973: 85, 89. Schramek László kutatásai szerint a város járvány elleni intézkedései (a betegek ápolása, ellátása, ruházása) már 1739 őszén önmagában 40 000 forintot emésztett fel (Schramek 2014: 178).

AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEK KIKÜLDÉSE, A KÖVETUTASÍTÁS ÖSSZEÁLLÍTÁSA

A fent vázolt városigazgatási válság miatt 1740 decemberében, a királyi meghívók kézhezvételekor igen nehezen lehetett alkalmas személyt találni a követi feladatok ellátására, amint ez a budai tanács egyik bécsi ágenséhez írt levélfogalmazványából is kitűnik.²⁹ A városi tanács az elmaradt tisztújítás megtartását és a tisztviselői fizetések növelését szerette volna elérni az illetékes kormányzerveknél, annak érdekében, hogy megfelelő személyeket tudjon kiküldeni a diétára. A városi tanács végül követnek választotta meg Johann Benedict Perger szenátort és Joseph Klinglmayer jegyzőt az 1741. május 14-re összehívott országgyűlésre.³⁰ Talán az említett káderhiánynak volt köszönhető, hogy egyfelől a kormányzervek előtt kompromittálódott, „bukott” polgármester, másfelől a fiatal, bár képzett, ám közéleti tapasztalattal még egyáltalán nem rendelkező Klinglmayer kapott végül megbízást.³¹ Klasszikus latin iskolázottságuknak köszönhetően mindketten jelentős pozíciókat töltöttek be a város irányításában.

Közülük az idősebb és tapasztaltabb Perger a morvaországi Znojmo városában született, feltehetően valamikor 1686-ban.³² Budán egy helyi asztalosmester özvegyét vette el, akinek a révén 1720 táján az előkelőnek számító Várnegyedben házat és a város határában szőlőbirtokot is szerzett.³³ Valószínűleg ennek köszönhetően nyert 1723-ban polgárjogot, majd nem sokkal később külső tanácsosi, 1736-ban pedig belső tanácsosi rangot. Ahogyan azt már korábban említettem, 1737-ben Erdődy György királyi biztos őt helyezte a leváltott Vanossi polgármester helyére, mivel azonban ebben a pozícióban ő is kompromittálódott, hamarosan felmentették. Tisztségébe ezt követően már csak rövid időre került vissza, ám szenátorként ezután is megőrizhette a befolyását, őt delegálták a diétára.³⁴ 1754–1755-ben aztán még helyettes bíróként is tevékenykedett.³⁵ 1756. február 9-én hunyt el.³⁶

A másik követ, Klinglmayer régi budai pékcsaládból származott, egyik ismert őse már 1687-ben budai polgár volt. Ő maga nem sokkal a diéta előtt, 1741 folyamán nyerte el a budai jegyzőséget, és még ugyanebben az évben a belső tanácsai tagságot. Noha iskolai tanulmányairól egyelőre nem rendelkezünk pon-

²⁹ BFL IV.1002.k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics bécsi ágenshez, Buda, 1740. december 27.

³⁰ A követek utazásáról: BFL IV.1002. ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 1–2.

³¹ Tuza Csilla pontos forrásmegjelölés nélkül az 1723-as születési dátumot feltételezi, de ezt a (számomra kétesnek tűnő) adatot jelenleg sem megerősíteni, sem cáfolni nem tudom (Tuza 1999: 29).

³² Miller 1760: 160.

³³ Simon 2011: 527. A Székesfehérvári-hegyen lévő szőlőkről: BFL IV.1009.c. 6. kötet, 107, 114.

³⁴ Gárdonyi 1945: 226; Tuza 1999: 30.

³⁵ BFL IV.1002.nn. 1. kötet, 7.

³⁶ Halotti anyakönyvi bejegyzésének mikrofilmmásolata: BFL XV.20.2. A56. A budavári római katolikus főtemplom halotti anyakönyve, 350.

tos adatokkal, de egy tanácsi levélfogalmazvány a hazai nyelvekben és a jogban járatos személyként jellemzi.³⁷ Pályája hamarosan magasra ívelt: 1741 és 1748 között tárnokszéki ülnökként képviselte Budát. Városa küldöttként a következő, 1751. évi diétán is részt vett. 1755 és 1765 között budai bíró volt, 1768-tól 1783-ig pedig a polgármesteri tisztséget viselte. 1783-ban hunyt el.³⁸

1741. augusztus elején költségkímélésre hivatkozva a személynök engedélyezte a városnak az egyik követ, Klinglmayer hazatérését, aki otthoni teendőire hivatkozva kérte a felmentését, így végül Perger a továbbiakban – a diéta október 20-i utolsó üléséig – egyedül vitte tovább az ügyeket.³⁹

Utasításukat és megbízólevelüket a városi tanács indulásuk után, csak hetekkel később, utólag fogalmazta meg és küldte utánuk Pozsonyba, ami – ahogyan az a forrásokból kiderül – az ülést levezető személynök előtt a követek legitimitását is megkérdőjelezte.⁴⁰ Sejtethető, hogy a Magyar Kamara által Budára kiküldött bizottság jelenlétével kapcsolatban megnövekedett adminisztratív feladatok állhattak a késlekedés mögött.⁴¹ Ez mai szemmel talán kapitális hibának tűnik, ám az utasítás hiányán annak ismeretében nem kell csodálkoznunk, ha tudjuk, hogy a városi követekkel még a reformkorban is előfordult, hogy instrukció nélkül érkeztek az országgyűlésre.⁴²

A követeknek adott utasításhoz a budaiak mellékeltek egy külön dokumentumot is sérelmeik előadására: mindkét iratban hangsúlyos volt az I. Lipót-féle kiváltságlevélben foglaltak királynő által való szavatolásának, illetve az okozott jogsérelmek orvoslásának igénye. Az utasítás második és harmadik pontja foglalkozott a katonai parancsnokok és a katonaság által a tisztek számára erőszakkal elfoglalt polgárházak visszaadásával, a kvártélyozás pénzbeli megváltásának, illetve a várparancsnok-alezredesnek törvénytelenül fizetett, úgynevezett *regáliák* megszüntetésével (a szövegből az is kiderül, hogy ezeket tűzifában és halban követelték a lakosoktól).⁴³ Az instrukció hatodik pontja a katonaság oltalma alá tartozó, a hadiadó alól mentesített és ezáltal a városi kincstárra, illetve a helyi céhekre egyaránt sérelmes katonai csapszékek és patika, valamint kézművesek tevékenységének betiltását kérte. Ezenfelül a katonaságnak a város határában folyó vadászatainak a megszüntetését is követelte.⁴⁴ Ezen a téren nem volt semmi

³⁷ BFL IV.1002.j. 30. doboz. Nádasdy Lipót tárnokmesterhez, Erdődy György kamaraelnökhöz és Pálffy Jánoshoz címzett levél fogalmazványa, Buda, 1741. február 4.

³⁸ További adatok: Tuza 1999: 29; BFL IV.1002.nn. 1. kötet, 9, 20, 31, 67. Joseph Klinglmayer hagyatékára: BFL IV.1002.z. Relationes super inventariis, 1787, No.100.

³⁹ Erre vonatkozóan lásd a két követ jelentését és Klinglmayer kérvényét: BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. augusztus 3., 135–147.

⁴⁰ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. május 21., 29–31.

⁴¹ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda szabad királyi város tanácsának levélfogalmazványa országgyűlési követeihez, Pozsony, 1741. május 16., 17–23.

⁴² Eötvös 1975: 473.

⁴³ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város különserelmei, Buda, 1741. június 11., 86–87.

⁴⁴ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város követutasítása, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55. Regáliák címén a katonai parancsnokok törvénytelen módon, fizetéskiegészítésként követeltek

új a nap alatt: a budai vár katonaságának állandó jelenléte nemcsak kiváltságaikban, hanem anyagiakban is fenyegette a polgári közösséget.⁴⁵ Az országgyűlési forrásokat az ágensi levelezéssel összevetve arra a következtetésre juthatunk, hogy a budai vár alparancsnokának, egy bizonyos Nothelffer János Antal ezredesnek a ténykedése váltotta ki a városi tanács legnagyobb ellenszenvét. Az alparancsnok nemcsak a városi szállása díjának megtérítését követelte a várostól, hanem más, a polgárság által jogtalannak tekintett követeléssel is fellépett.⁴⁶ A városi tanács ezt elutasítva azzal érvelt, hogy más királyi helyőrséggel rendelkező városokban – így például Szegeden és Székesfehérváron – az ottani főtisztek szállásáról a Magyar Kamara gondoskodik. Budát a pestisjárvány és az elmúlt török háború alatt a katonaság számára teljesítendő fogatok kiállításának kötelezettsége szintén megterhelte. Az alparancsnok ezenkívül a város jogszolgáltatási előjogait is megsértette azzal, hogy az általa lakott házban fogdát tartott fenn.⁴⁷ Bár katonai ügyekben nem az országgyűlés volt illetékes, hiszen végső soron a Haditanács döntött, ennek ellenére a követeknek az alsótáblai ülések nyilvánosságát jelentettek a fenti követeléseik nyomtatékosítására.⁴⁸

A hetedik pont szerint a végrendelet nélkül vagy magtalanul elhunyt polgárok hagyatéka a háramlási jog révén a városi tanácsot illették, amit a Magyar Kamara tisztségviselői rendszeresen megsértettek azzal, hogy az ilyen örökségeket jogtalanul lefoglalták. A forrásokból az is kiderül, hogy pontosan mi volt a vita kiváltó oka. Ez az ügy ugyanis Fortunatus Prati (másutt Pratty) kamarai mérnök hagyatéka kapcsán bontakozott ki, akinek vagyonát a Kamara emberei foglalták le, ám az örökségre a magisztrátus is igényt tartott, mivel Prati budai polgár volt.⁴⁹ A Kamarával kapcsolatos másik konfliktus forrása a polgárság harmincadmentessége volt, amiről az utasítás második pontja szól. A királyi vámtisztviselők

a lakosságtól anyagi javakat. Ezt a törvények – például legutóbb az 1723. évi 21. törvénycikk is – tiltották (1723. évi 21. tc.), de végrehajtásukra – úgy tűnik – nem került sor. (A törvények hivatkozásához használt kiadás a Kolosvári–Óvári-féle 1900-as *Magyar Törvénytár*.)

⁴⁵ A katonai italmérések és mészárszékek, a tisztek önkényes szállásfoglalásai napirenden voltak a korábbi időszakban is. Csak néhány példa a katonaság korábban felbukkanó korábbi önkényeskedéseire: Nagy I. 1963: 373. Az 1722–1723. évi sérelmekre: BFL IV.1002. ff. 6. doboz. Buda szabad királyi város különseelmei, 82–85. Az 1720–1721. évek: BFL IV.1002. ff. 6. doboz. No. 8. Buda város sérelmei, 27–30.

⁴⁶ Borosy 1996: 86 (5341. sz.). Érvelésüket támogatta a legutóbbi, 1739. február 3-án kelt helytartótanácsi rendelet is, amely megtiltotta a Magyarországon állomásozó generálisoknak, hogy ingyen követelhesse maguknak szállást. Kiadásait kötelesek voltak megtéríteni.

⁴⁷ BFL IV.1002. k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics Gáspár bécsi ágensnek, Buda, 1741. április 8., 46–49; valamint Buda, 1741. május 20., 32–34.

⁴⁸ BFL IV.1002. k. 19. doboz. Radovics Gáspár ágens levele a városi tanácshoz, Bécs, 1741. május 6. A város ágense helyesen látta be, hogy a városnak a Haditanácshoz kell felíratot intézni, amelyben kérnie kell, hogy a két parancsnok (a fő- és az alparancsnok) szállása által jelentett kettős terhet szüntessék meg. A két parancsnok közül az egyik számára a város által kijelölt szállást saját pénzéből volt köteles megfizetni.

⁴⁹ Az utasításban: BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda város követutastása és sérelmei, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55; BFL IV.1002. ff. 5. doboz. A városi tanács követeihez, Buda, 1741. július 4. Az 1738 márciusában elhunyt Prati életére és működésére: Schoen 1960: 32–33.

a budai polgárokat a – harmincadmentességük ellenére – vámfizetésre kényszerítették, így a követeknek ennek az orvoslását is sürgetniük kellett.⁵⁰ A korszak várospolitikájával foglalkozó szakirodalom korábban már megállapította, hogy a polgári harmincadmentesség erre az időszakra javarészt megszűnt.⁵¹ Ez azonban korántsem jelentette azt, hogy a városok ne törekedtek volna ennek érvényesítésére: erre utalnak 1708-tól kezdve a budai országgyűlési iratok is.⁵²

A sérelmek közül megemlíthető még az ötödik pontban részletezett követelés, a budai zsidóság városból való kiűzése. Ennek legalább két aspektusára kell felhívni a figyelmet. Egyfelől a zsidóság budai kereskedelmét a kamarai és katonai hatóságok felettük gyakorolt védnöki szerepe és az általuk biztosított harmincadmentesség tette gyümölcsözővé, ami nyilvánvalóan erőteljes konkurenciát jelenthetett a városi polgári kereskedőrétegnek.⁵³ Ugyanakkor a várostörténeti szakirodalom arra is rámutatott, hogy a városi magisztrátustól ellenük irányuló, helyi szintű gazdaságpolitikai intézkedések az 1720-as évekre az itteni zsidó lakosság lassú elvándorlásához, illetve gazdasági visszaeséséhez vezettek.⁵⁴ Másfelől a zsidóság Budáról való kiűzése egyfajta katolikus misszió beteljesítését jelentette, ahogyan erre az ágensi levelezések is utalnak: mindez „Isten dicsőségére” (*pro gloria Dei*) történik, és a zsidók városi jelenlétére az utóbbi években pusztító pestisjárvány megfékezésének utolsó akadályaként tekintettek.⁵⁵ Buda országgyűlési követelései között a zsidó közösség kiutasítása azonban már az 1722–1723. évi diéta idején kiadott sérelmi listában is felbukkant.⁵⁶ A zsidóság városból való kiköltöztetésének gondolata nem volt példa nélküli a korban: Sopron város tanácsa például ugyanezzel a kívánsággal fordult az országgyűléshez 1708-ban.⁵⁷ A Budáról történő kitiltásra végül az 1746. évi királyi rendelet értelmében került sor, amikor a zsidó közösség tagjainak jelentékeny hányada Óbudára költözött át.⁵⁸

⁵⁰ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda város követutasítása, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46 (4. pont).

⁵¹ H. Németh 2006: 118–119.

⁵² Nagy J. 2016: 59.

⁵³ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda város követutasítása és sérelmei, Buda, 1741. június 3., melléklet, 46–55; BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda szabad királyi város különsérelmei, Buda, 1741. június 11., 86–87.

⁵⁴ Géra 2014: 79.

⁵⁵ BFL IV.1002. k. 19. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Radovics Gáspár bécsi ágensnek, Buda, 1741. február 18. A bűnbakkeresés mechanizmusaira az 1723-as budai tűzvész példáján: Géra 2012b: 139, 154–155.

⁵⁶ Az 1722–1723. évi diéta iratai közt: BFL IV.1002. ff. 6. doboz. Buda szabad királyi város különsérelmei, 82–85.

⁵⁷ MNL GYMSL SL IV.1002. e. Lad X et K, Fasc. IV, No. 203. „Instructio pro ablegatis...”, Sopron, 1707. február 22., 14. pont.

⁵⁸ Schmall 1894: I. 207; Nagy L. 1975: 137.

A DIÉTAI TÁRGYALÁSOK

A követek hivatalos foglalatossága megoszlott a tárnokszéki és az országgyűlési ülések látogatása között. A tárnokszéken a városi bíróságok által fellebbezésre benyújtott polgári pereket tárgyalták, amelyekről a követek által a diéta alatt vezetett napló is bőségesen tudósít.⁵⁹ A diétai tárgyalásokra áttérve, már az első néhány levélváltásban sok szó esett a vármegyék városokkal szembeni követeléséről. Elsősorban a *gratuitus labor* (ingyenmunka) városokra való kiterjesztéséről, amelyet a vármegyei követek szorgalmaztak.⁶⁰ Ennek elkerülése érdekében a követek már a diéta kezdetén, május 21-én javasolták, hogy az illetékeseket honoráriummal nyerhetnék meg a városok ügyének.⁶¹ A nemesség vámmentesége ellen, ami többek között Buda városára nézve a dunai repülőhídból és a révátkelésből származó jövedelmekben okozott kiesést, a gazdaságilag leginkább érintett három város, Buda, Pest és Pozsony közös sérelmi feliratot fogalmazott meg és juttatott el az országgyűléshez.⁶²

Pest-Pilis-Solt vármegye követei is több, Budával és Pesttel kapcsolatos, szinte hagyományosnak mondható közigazgatási és gazdasági jellegű sérelemmel érkeztek a diétára. Így például többek között nehezményezték, hogy a városok nem vesznek fel magyarokat a polgárok, illetve a városi tanács soraiba, meggátolják a nemesek házvásárlásait, továbbá otthonaikat is mértéken felüli kvártélyteherrel sújtják.⁶³ Követelték, hogy a városi tanácsnokok legalább felerészből magyarok legyenek, az uralkodó nevezzen ki egy-egy úgynevezett királyi bírót Pest-Buda élére, akik a jog- és szakszerű működést ellenőriznék. A vármegye követutasítása egyértelműen tükrözi azt a nemesi álláspontot, amely szerint a városi autonómia sérti a nemesi kiváltságokat, ezért korlátozni kell. Továbbá azt is hangsúlyozza, hogy a városok önálló döntéshozatali mechanizmusa veszélyes arra a rendi jogelvre nézve, miszerint a nemes fekvőbirtokai után adómentességet élvez (*ne onus publicum fundo quoquomodo inhaereat*), mivel a városok a nemeseket is meg-

⁵⁹ A budai követek által latin nyelven vezetett országgyűlési napló: BFL IV. 1002. ff. 10. kötet. Diarium, 1741.

⁶⁰ Az ingyenmunkára a lakosságot az erődök építése, utak, csatornák karbantartása, vízfordás és hasonlóknak kötelezhette a katonaság és az államhatalom, amelyről a 16. század óta rendelkeznek törvények. Az 1729. évi 1. törvénycikk mentesítette a nem nemes népességet az ingyenmunka végzése alól évi 24 000 forint megváltási összeg lefizetése ellenében. Ezt ezután bér munkások felfogadásával kellett az adott megyének vagy városnak teljesítenie. A város számára azonban – megfelelő igavonóerő hiányában – továbbra is nehézséget okozott ezen munkák elvégzése. A *gratuitus labor*ról: Schramek 2011: 28–30, 107–108.

⁶¹ BFL IV. 1002. ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger, Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. május 21., 29–31.

⁶² BFL IV. 1002. ff. 5. doboz. Buda, Pest és Pozsony szabad királyi városok országgyűlési követei, Pozsony, 1741. június 9., 71–85.

⁶³ A nemesek házvásárlásának kérdésében a megyék továbbra sem értek el eredményt Budával, Pesttel és Székesfehérvárral szemben, ahogy azt az 1751. évi Fejér megyei követutasítás is bizonyítja (MNL PML Acta antiquiora. Fasc. 75, Acta publica, Nr. 11).

adóztatják az ott lévő ingatlanaik után.⁶⁴ A városi követeknek együttesen azonban sikerült elérniük, hogy a sérelmet a kiváltságlevélben foglalt szabad bíró- és tanácsválasztás elvére hivatkozva a sérelem-összeállítóbizottság ne vegye fel az országos sérelmek közé.⁶⁵

Az eddig említetteken túl a vármegyék és a szabad királyi városok között általánosságban szintén hagyományos konfliktusforrásnak számított az árszabások (*limitatio*k) kiadása.⁶⁶ Pest-Pilis-Solt vármegye túl alacsonyan megállapított húsárai például meglehetősen kedvezőtlen helyzetbe hozták a budai mészárosokat, akik éppen ezért figyelmen kívül hagyták a hatósági árakat. A budai tanács néhányukat kénytelen volt fogházzal sújtani, és az ennek következtében mutatózó húshiányt a szomszéd falvak mészárosainak termékeivel igyekezett pótolni. Mindeközben a budai mészárosok céhének panaszára a budai tanács követeit arra utasította, hogy – Pest város köveivel együttműködve – tájékozódjanak a húsárakról, és a Kancelláriánál sérelmezzék a megyék szabad királyi városok területére is kiterjedő joghatóságát.⁶⁷ Végül Scopek Ferenc, Pest város köve fogalmazott meg a két szomszédos város nevében egy feliratot a marhahús árának szabályozása tárgyában.⁶⁸ A budai követek ilyen irányú ténykedése abba az 1728–1729. évi diéta óta mutatózó – már a korábbi szakirodalom által is észlelt – törekvésbe illeszkedik, melynek során az árak megállapításának jogkörét a városi magisztrátusok az igazgatásuk alatt lévő területen saját hatáskörükbe kívánták vonni, szakítva az addigi gyakorlattal, amely szerint a döntés joga a vármegye kezében volt.⁶⁹

A dunai hidak javításának kincstári költségen való elvégzéséről, illetve a polgárok út- és rétvám (vagy hídvám) alóli mentességének helyreállításáról szóló követelés utólagos felvételét az országos sérelmi listába a három város (Buda, Pest és Pozsony) közös feliratban kérte 1741. június 9-én a diétától. A kérésnek azonban a – saját vámhelyeket birtokló földesurakból álló – nemesi rendek ellentmondtak.⁷⁰ Végül a kormánypárt vezetői, az érsek, illetve a személynök, valamint

⁶⁴ Az utasítás 34–35. pontja: Kiss–Nagy–Kapitány 2015: 48.

⁶⁵ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. július 27., 127–129.

⁶⁶ A vármegyei nemességnek a városi céhes iparral szembeni törekvései (például az ármegállapítások saját kézben tartása, a céhen kívüli mesterek munkájának támogatása, a céhek privilégiumainak bevonása) az 1708–1715., 1722–1723., 1728–1729. évi diétán éleződtek ki igazán (Balogh 1981: 71).

⁶⁷ Pest város két köve Bobics (másként Papics) György és Scopek Ferenc főjegyző volt. Kettejük közül az aktívabb láthatóan Scopek Ferenc Antal (1703–1766) volt, aki 1727-től Pest város ügyésze, majd 1733-tól főjegyzője volt. Életrajzára: Dümmerth 1968: 251; Bónis 1974: 157; BFL IV.1202. cc Antiqua Nr. 920. Scopek Ferenc végrendelete.

⁶⁸ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. A városi tanács levélfogalmazványa Johann Benedict Perger követnek, Buda, 1741. augusztus 19. A követ erre adott válasza: BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. augusztus 24., 152–160.

⁶⁹ Balogh 1981: 71.

⁷⁰ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda, Pest és Pozsony szabad királyi városok országgyűlési követei, Pozsony, 1741. június 9., 71–85; BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger és Josef Klinglmayer országgyűlési követek a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. július 13., 110–112.

annak ítélőmestere személyes audiencián fogadta a városi követeket, akik megpróbálták meggyőzni őket az igazukról.⁷¹ A diétai tárgyalások utolsó fázisában a budaiak Pozsony város követeinek (Johann Christoph Maliknak és Johann Kri-sannak) a társaságában közbenjártak a magyar kancellárnál, Batthyány Lajosnál, valamint Koller József kancelláriai tanácsosnál a rév- és útvámok, illetve a várpa-rancsnokok kihágásaival kapcsolatos intézkedések törvénybe iktatása érdekében, mint utóbb kiderült, sikeresen.⁷² A budai vámhely megszüntetésének követelése azonban végrehajthatatlan maradt, amint azt az 1751. évi városi sérelem bizonyítja: itt a városi polgárság borára a továbbiakban is kivetették a vámot.⁷³

Egy másik ügy, a porosz–bajor–francia háborús fenyegetés miatt kiállított nemesi felkelés kapcsán Buda város azt az álláspontot képviselte, hogy az *insurre-rectió*kor a városokat hagyományosan terhelő fuvarozási (ágyú- és fegyverszállítási) kötelezettség alól mentseik fel.⁷⁴ Ennek indoklásaként a városi tanács azt a magyarázatot hozta fel, hogy területén nem tartanak elegendő számú háta-s és igavonó lovat, illetve marhát. Éppen ezért követeli útján azt követelte, hogy a polgárok pénzben válthassák meg a porták után kötelezően felállítandó lovas katonaságot. Ezt lényegében sikerült elérniük, bár a városok ágyú- és muníció-fuvarozási kötelezettsége megmaradt.⁷⁵ Ebben talán szerepet játszhatott a szabad királyi városok főhatóságának és patrónusának, a közvetítésre felkért kamarael-nöknek a támogatása is.⁷⁶

Végül, ha kitekintünk az osztrák örökösödési háború eseményeire, akkor azt látjuk, hogy 1741. szeptember–október folyamán felmerült annak a lehetősége, hogy a császári–királyi udvar az örökös tartományokban előrenyomuló bajor–francia csapatok elől a régi magyar királyi székvárosban, Budán találjon menedé-ket.⁷⁷ 1741. szeptember 15-én a bajor választófejedelem elfoglalta Felső-Ausztria székvárosát, Linzet, és Bécs ostromára készült.⁷⁸ A követjelentések hatásosan fes-tik le a Pozsonyban uralkodó közállapotokat és írják le a valós-valótlan pletyká-

⁷¹ A június 7-i, 8-i, és 9-i ülésekről való tudósítás kapcsán említi a személynökkel és az ítélőmes-terrel való kapcsolatfelvételt: BFL IV.1002.ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 11.

⁷² BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. október 8., 288–292; BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Pozsony, 1741. október 5., 279–287.

⁷³ A budai királyi vámszedés fenntartását végül azzal indokolták meg a rendek, hogy az 1749 óta újjáépülő királyi rezidenciára tekintettel „nem illő” ilyen kérésnek helyt adni (OK GY 700.468. Diarium generalis incltyae regni Hungariae, 1751. június 27-i ülés, 359). Buda város 1751. évi sérelmére: BFL IV.1002.uu. Nr. 579. „Gravamen et postulatam liberae et regiacivitatis Budensis, occasione comitiorum anno 1751...”, 1751. július 17.

⁷⁴ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város tanácsa követéhez, Johann Benedict Pergerhez, Buda, 1741. szeptember 23., 263–266. A városok ágyú- és muníciófuvarozási kötelezettségéről elő-ször 1563-ban rendelkezett a diéta, amit az 1595. évi, majd az 1602. és 1609. évi országgyűlé-ssek, valamint az újabb katonai szabályzatok érvényben hagytak (Schramek 2011: 28).

⁷⁵ Az elfogadott törvény szerint a városok minden nádori porta után 100-100 rajnai forinttal vol-tak kötelesek megváltani felkelési kötelezettségüket (Marczali 1891: 100).

⁷⁶ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Buda város tanácsa a követéhez, Buda, 1741. október 14., 293–296.

⁷⁷ BFL IV.1002.ff. 5. doboz. Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. szeptember 10., 195–196.

⁷⁸ Poór 2006: 93–95.

kat. Ezekből megtudhatjuk, hogy a bécsiek hogyan menekültek csomagjaikkal Pozsonyba, illetve azt is, hogy már a környékbeli falvakban is béreltek maguknak házakat. Szeptember közepén, a híresztelések szerint, az ellenség 50 000 emberrel már Bécs előterében, Korneuburg városa alatt állomásozott.⁷⁹ Noha az udvar költözésére egyrészt a katonai helyzet változása (mivel Károly Albert bajor választófejedelem csapataival Csehország felé fordult), másrészt a Budán ismét elharapódzó pestis miatt végül nem került sor, a kormányzervek a városi tanács közreműködésével mégis tettek erre bizonyos előkészületeket (például összeírták a városi lakóházakat szállás céljára, illetve a fegyvertár egy részét udvari lakosztályokká alakították).⁸⁰

Batthyány Lajos kancellár 1741. szeptember 19-i leiratában arra utasította a várost, hogy bocsásson rendelkezésre a Kancellária személyzete részére lakásokat, valamint saját szállása mellett egy tanácstermet, továbbá a segédhivatalok kiadóhivatala és az irattár-levéltár számára megfelelő helyiségeket. Ezenkívül arról is rendelkezett, hogy elegendő mennyiségben halmozzanak fel élelmiszert, fát és szénát. A város kénytelen-kelletlen válaszában azt olvashatjuk, hogy (költőértékelés ellenében) a szállásokat ugyan kész előkészíteni, termény, takarmány és fa hiányára hivatkozva azonban ennek kapcsán Pest vármegye hatóságától kér segítséget.⁸¹ A hadi helyzet változása végül nem tette szükségessé az udvar Budára menekítését, ám a korabeli magyar politikusok számára alkalmat teremtett arra, hogy a budai várpalota újjáépítésének programját újra napirendre tűzzék.⁸²

* * *

Összességében elmondhatjuk, hogy az 1741. évi diétán a budai követeknek végül sikerült a várost érintő legfontosabb négy sérelem orvoslását, pontosabban azok törvénycikkbe foglalását elérniük,⁸³ az azonban már a mindenkori hatalmi-politikai viszonyoktól függött, hogy ezeket a törvényeket később végrehajtották-e. A későbbi szórványos adatok alapján azt érzékelhetjük, hogy ezek nagyobb része csupán írott malaszt maradt. A levelezés alapján ugyanakkor az is megállapítható, hogy a városi autonómiát sértő vármegyei-nemesi követeléseket (köztük például

⁷⁹ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger levele Buda városhoz, Pozsony, 1741. szeptember 17.; BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda város válasza Pergernek, Buda, 1741. szeptember 19., 236–260.

⁸⁰ BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Johann Benedict Perger levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. szeptember 14.; BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Buda város válasza, Buda, 1741. szeptember 16., 223–235.

⁸¹ BFL IV.1019. Nr. 43. Batthyány Lajos kancellár leirata, Pozsony, 1741. szeptember 19.; BFL IV.1019. Nr. 43. Buda város tanácsa válaszlevele Batthyány Lajos kancellárnak, Buda, 1741. szeptember 23.

⁸² 1749-től Grassalkovich Antal kamaraelnök szorgalmazására és királyi óhajra folytak a munkálatok (Fallenbüchl 1997: 33–34; Kelényi 2001: 218).

⁸³ Ezek voltak a városi polgárok út- és hídvár alóli mentességét biztosító, a katonai parancsnokok visszaéléseinek megszüntetését sürgető, a kamarai hatóságok városi bírósági ügyekben való beavatkozását tiltó, továbbá a budai királyi vámszedőhely visszaéléseinek megszüntetéséről szóló cikkelyek (1741. évi 28., 30., 37., 39. törvénycikkek).

a magyarok városi tisztségekre való kinevezését, a nemesek városi házvásárlásait, a céhek szabályozását) sikerült a követeknek elhárítaniuk. A német városvezető elit számára kereskedelmi konkurenciát jelentő budai zsidóság kiűzése majd csak évekkel később, egy királyi rendelet nyomán valósult meg. Az *insurrectio* kiállítása kapcsán sikerült érvényesíteni a városi érdekeket, annak pénzbeli megváltási lehetőségével. A szabad királyi városok diétai érdekeinek érvényesítésében – Pozsony és Pest mellett – Buda követei ezen a diétán már hangadóként szerepelnek a városi követek csoportján belül. Noha az országos politikában a városoknak soha sem sikerül a vármegyei nemességgel egyenrangú partnerré lenniük, mégis megállapítható, hogy lokális érdekeik képviselésében, kiváltságaik nemességgel szembeni védelmében ekkor még eredményesnek voltak mondhatóak. Megkockáztathatjuk, hogy közép-európai összehasonlításban is jóval sikeresebbek német, lengyel vagy osztrák társaiknál. Mindezeket azonban csakis kollektíve, több város összefogásával és a kormányzati tisztségviselőinek támogatásával érhették el. Követek tevékenységét egyértelműen a kiváltságörzés, az eddig megszerzett városi pozíciók védelmezése jellemezte. A nemességgel szembeni törekvéseiket bizonyos esetekben a Kancellária és a Kamara részéről némi kormányzati hátszél is kísérte, cserében a kormányzat háborús igényeit (például az adók és az *insurrectio* megszavazása révén) a városok igyekeztek maximálisan kielégíteni.⁸⁴ A rögzült történeti képnek ellentmond, hogy bizonyos esetekben (így például a polgárhagyatékok vagy a harmincadügyek kapcsán) a városi tanács saját felügyeleti szervével, a Magyar Kamarával is szembekerülhetett. A városi követekre bízott városi érdekérvényesítésnek valószínűleg a nyilvánosság előtt zajló politikai cselekményeknél fontosabb terepe lehetett a pozsonyi diéta időtartama alatt az egyes pozsonyi és bécsi tisztségviselőknél végzett lobbitevékenység.⁸⁵ Általánosabb tanulságok levonásához további alapkutatásokra lenne szükség a városok politikai céljait, ezek időbeli változását, törekvéseik sikerességét vagy kudarcát illetően, hogy az egykori magyar királyi főváros és követei politikai szerepét méltóképpen elhelyezhessük a kor politikatörténetének táblóján.

⁸⁴ Az 1741-es lelkes kiállítás Mária Terézia és a Habsburg Monarchia mellett a rendiség soraiban szinte általános volt, a budaiak példája nem jelent kivételt. A városok adókérdésben a 18. század többi diétáján is általában a kormányzatot támogatták, ám erről részutatások alig állnak rendelkezésre (vö. Szijártó 2005: 155, 166). A városi követek megnyilvánulásaira lásd az 1741. évi október 11-i ülést, amikor a városok az országgal egyetértve a porták szerinti katonaállításba beleegyeztek (BFL IV.1002. ff. 10. kötet. Diarium, 1741, 82; idekapcsolódik még a városi tanács levele Perger követhoz: BFL IV.1002. ff. 5. doboz. A városi tanács levélfogalmazványja Johann Benedict Perger követhoz, Buda, 1741. október 14., 297–300).

⁸⁵ A diétai üléseken folyó nyilvános politikai vitákhoz képest nagy szerep jutott annak a politikai kapcsolatépítési és információszerezési gyakorlatnak, amit a forrásokban bizonyos ajándékok említése (*honorarium, discretio*) kapcsán érhetünk tetten. A központi kormányhatósági tisztségviselők (a forrásokban patrónusok) által nyújtott informális segítséget a budai tanács a legtöbb esetben budai borral honorálta. Erre a gyakorlatra: H. Németh 2013: 153–154; Nagy J. 2016: 49–50, 59. Illusztrációként egyetlen példa: BFL IV.1002. ff. 5. doboz. Perger követ levele a városi tanácshoz, Pozsony, 1741. október 8., 288–292.

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1002.a. Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsülési jegyzőkönyvek (Magistrats Protokoll).

IV.1002.d. Buda Város Tanácsának iratai. Királyi rendeletek (Mandata regia).

IV.1002.j. Buda Város Tanácsának iratai. Tanácsi levelezés (Correspondentiae Magistratuales).

IV.1002.k. Buda Város Tanácsának iratai. Ágens levelezés.

IV.1002.z. Buda Város Tanácsának iratai. Hagyatéki leltárak (Inventaria).

IV.1002.ffi. Buda Város Tanácsának iratai. Országgyűlési iratok (Acta Dietaalia).

IV.1002.nn. Buda Város Tanácsának iratai. A budai tisztviselők nyilvántartása (Elenchus officialium).

IV.1002.uu. Buda Város Tanácsának iratai. Vegyes iratok (Miscellanea antiqua).

IV.1009.c. Buda Város Telekhivatalának iratai. Teleklevelek jegyzőkönyve (Gewöhr Protokoll).

IV.1019. Buda város történeti értékű iratai.

IV.1202.cc. Pest Város Tanácsának iratai. Végrendeletek és hagyatéki leltárak (Testamenta et Inventaria).

XV.20.2. Mikrofilmmásolatok gyűjteménye. Felekezeti anyakönyvek.

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára (MNL GYMSM SL)

IV.1002.c. Sopron Város Tanácsának iratai. Országgyűlési iratok.

Magyar Nemzeti Levéltár Pest Megyei Levéltára (MNL PML)

IV.1.b. Pest vármegye nemesi közgyűlésének iratai. Országgyűlési iratok.

Országgyűlési Könyvtár (OK) Gyurikovits-gyűjtemény (GY)

700.468. *Diarium generalis incltyti regni Hungariae partium que sacrae ejusdem corone annexarum diaetae incltytibus statibus et ordinibus pro dominica in albis, seu diae 18a mensis aprilis anni 1751 in liberam regiamque civitatem Posoniensem indictae, ibidemque celebratae, ac tandem die...mensis...anni...ejus feliciter terminatae et conclusae* [é.n.]

700.480. Acta Concursus Anni 1737.

Magyar Törvénytár. 1657–1740. évi törvénycikkek. (Fordította, utalásokkal ellátta Kolosvári Sándor – Óvári Kelemen.) Budapest, 1900.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Balogh István 1981: Megyék és városok harca a limitációk körül a XVII–XVIII. században. In: Nagybakay Péter (szerk.): *IV. Kézművesipartörténeti Szimpózium. Veszprém, 1980. december 1–2.* Veszprém, 69–73.

Borosy András 1996: *Pest-Pilis-Solt vármegye közgyűlési jegyzőkönyveinek regesztái 1712–1740. Új sorozat VII. 1738–1740.* (Pest Megyei Levéltári Füzetek 26.) Budapest.

- Bónis, György 1969: Die ungarische Stände in der ersten Hälfte des 18. Jahrhundert. In: Gerhard, Dietrich (Hg.): *Ständische Vertretungen in Europa im 17. und 18. Jahrhundert*. Göttingen, 286–309.
- Bónis György 1974: *Pest-budai hivatali utasítások a XVIII. században*. Budapest.
- Bónis György 1975: Városigazgatás, várospolitikai. In: Kosáry Domokos (szerk.): *Buda-pest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. (Budapest története 3.) Budapest, 159–190.
- Dávid Zoltán 1973: Az 1738. évi pestisjárvány pusztítása. *Orvostörténeti Közlemények* 69–70. 75–130.
- Dümmerth Dezső 1968: *Pest város társadalma 1686–1696*. Budapest.
- Eötvös József 1975: Az utasításokról. Két beszéd. In: *Arcképek és programok*. (szerk., bev. és jegyz. Fenyő István.) Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1997: *Grassalkovich Antal. Hivatalnok és főnemes a XVIII. században*. Gödöllő.
- Farbaky Péter 2004: A középkor *renovatio*ja a 18. századi magyarországi barokk művészetben. In: Bodnár Szilvia – Jávor Anna et al. (szerk.): *Maradandóság és változás. (Művészettörténeti konferencia, Ráckeve 2000.)* Budapest, 161–176.
- Felhő Ibolya 1972: Buda elsőse a tárnoki városok között. In: Tarjányi Sándor (szerk.) *Tanulmányok Budapest múltjából XI.* (Budapest Vároستörténeti Monográfiái 28.) Budapest, 153–178.
- Forgó András 2012: A politika kultúrtörténete. Egy „német” elmélet vitája és annak tanulságai. *Világtörténet* (34.) 171–184.
- Gárdonyi Albert 1929: A királyi udvar Budára költöztetési terve 1741-ben. *Historia* (2.) 3. 8–9.
- Gárdonyi Albert 1945: Budapest közállapotai a 18. század elején. *Városi Szemle* (31.) 3. 204–226.
- Géra Eleonóra 2012a: Iparosok társadalmi helyzetének alakulása az újraterlept Budán. Az iparosok érdekképviseleti szerve, a Külső Tanács. *Urbs. Magyar Vároستörténeti Évkönyv* (7.) 401–424.
- Géra Eleonóra 2012b: Az apokalipszis lovasai Budán (1710–1723). *Fons* (19.) 2. 139–160.
- Géra Eleonóra 2014: *Kőhalomból (fő) város. Buda város hétköznapijai a 18. század elején*. Budapest.
- Géra Eleonóra – Simon Katalin 2017: Tégláégetők a mai Széll Kálmán téren. In: Maczó Balázs (szerk.): *A Széll Kálmán tér története. Tanulmánykötet és kiállítási katalógus*. Budapest, 23–37.
- H. Németh István 2002: A szabad királyi városok egységes fellépéséről a kora újkorban (16–17. század). *Soproni Szemle* (56.) 3. 210–238.
- H. Németh István 2003: A szabad királyi városok igazgatásának abszolutista vonásaihoz. A felső-magyarországi városok 1681. évi tisztújításai. In: Mayer László – Tilcsik György (szerk.): *Egy emberöltő Kőszeg szabad királyi város levéltárában. Tanulmányok Bariska István 60. születésnapjára*. Szombathely, 229–254.
- H. Németh István 2004: *Várospolitikai és gazdaságpolitikai a 16–17. századi Magyarországon. (A felső-magyarországi városszövetség.)* I–II. kötet. (Doktori mestermunkák.) Budapest.

- H. Németh István 2006: A szabad királyi városi rang a kora újkorban. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (1.) 109–122.
- H. Németh István 2007a: Az állam szolgálja vagy a város képviselői? A központosító várospolitikai hatásai a soproni politikai elit átrendeződésére. *Soproni Szemle* (61.) 2. 125–141.
- H. Németh István 2007b: Városi tisztújítások a királyi Magyarországon a 16–17. században. *Arrabona. A Győri Múzeum Évkönyve* (45.) 2. 57–96.
- H. Németh István 2012: Várospolitikai új utakon: az abszolutista jellegű várospolitikai jellemzői a Magyar Királyságban a 17–18. század fordulóján. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (7.) 283–308.
- H. Németh István 2013: A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdelektől 1918-ig*. Budapest, 144–161.
- Horváth Mihály 1873: *Magyarország történelme. Hetedik kötet*. (Az új dolgozat második, bővített kiadása.) Budapest.
- Kelényi György 2001: A budai királyi palota építésének története a XVIII. században. In: F. Dózsa Katalin – Szvoboda Dománszky Gabriella (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XXIX. A Budavári Királyi Palota évszázadai*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 38.) 217–240.
- Kenyeres István 2006: Buda és Pest útja az 1703. évi kiváltságselevekig. *Urbs. Magyar Várostörténeti Évkönyv* (1.) 159–201.
- Kiss Anita – Nagy János – Kapitány Adrienn 2015: *Pest-Pilis-Solt vármegye országgyűlési követutasításai a 18. században*. Budapest.
- Krischer, André 2008: Politische Repräsentation und Rhetorik der Reichstädte auf dem Reichstag nach 1648. In: Feuchter, Jörg – Helmrath, Johannes (Hgg.): *Politische Redekultur in der Vormoderne. Die Oratorik europäischer Parlamenten Spätmittelalter und früher Neuzeit*. Frankfurt–New York, 135–148.
- Mat’ a, Petr 2006: Landstände und Landtage in den böhmischen und österreichischen Ländern (1620–1740). Von der Niedergangsgeschichte zur Interaktionsanalyse. In: Mat’ a, Petr – Winkelbauer, Thomas (Hgg.): *Die Habsburgermonarchie 1620 bis 1740. Leistungen und Grenzen des Absolutismusparadigmas*. Stuttgart, 345–400.
- Marczali Henrik 1891: *Mária Terézia 1717–1780*. Budapest.
- Miller János Ferdinánd 1760: *Epitome vicissitudinum et rerum memorabilium de libera regia ac metropolitana urbe Budensi, ab ejus nativitate, anno quippé MCCXLII ad praesentem que annum MDCCLX*. Budae.
- Nagy István 1957: Buda város gazdálkodása és adósságai a XVIII. század első felében. In: Pesta László et al. (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XII*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 19.) 51–131.
- Nagy István 1963: II. József reformjai Budán. In: Gerevich László – Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest múltjából XV*. (Budapest Várostörténeti Monográfiái 24.) Budapest, 363–404.
- Nagy János 2016: Buda város követei az 1708–1709. évi „labanc” országgyűlésen. In: Géra Eleonóra Erzsébet (szerk.): *Buda város tanácsülési jegyzőkönyveinek regesztái 1708–1710*. Budapest, 41–59.

- Nagy Lajos 1975: *Budapest története a török kiűzésétől a márciusi forradalomig*. Budapest.
- Poór János 2006: *Az osztrák örökösödési háború*. Budapest.
- Press, Volker 1983: Formen des Ständewesen in der deutschen Territorialstaaten des 16. und 17. Jahrhunderts. In: Baumgart, Peter (Hg.): *Ständetum und Staatsbildung in Brandenburg–Preussen. Ergebnisse einer internationalen Fachtagung*. Berlin–New York, 280–326.
- Pühringer, Andrea 2007: „Mitleiden” ohne Mitsprache? Die landesfürstlichen Städte Österreichs als Vierter Stand. In: Ammerer, Gerhard – Godsey, William D. Jr. – Scheutz, Martin et al. (Hgg.): *Bündnispartner und Konkurrenten der Landesfürsten? Die Stände in der Habsburgermonarchie*. Wien–München, 90–113.
- Ring Éva 2001: *„Lengyelországot az anarchia tartja fenn?” (A nemesi köztársaság válságának anatómiája.)* Budapest.
- Schmall Lajos 1894: *Budapesti krónika 1686–1873*. 1. kötet. Kézirat.
- Schoen Arnold 1960: Prati kamarai építésmérnök Budán. *Művészettörténeti Értesítő* (9.) 1. 29–35.
- Schramek László 2011: *Az állandó hadsereg eltartásának költségei a 18. század első felében Pest megye példáján keresztül*. Budapest.
- Schramek László 2014: Pestisjárvány Pest megyében (1739–1742). In: Kiss Anita (szerk.): *Tanulmányok Pest megye múltjából V*. Budapest, 153–208.
- Simon Katalin 2011: Az 1723-as budai tűzvész. *Fons* (18.) 4. 457–554.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792*. Budapest.
- Szijártó M. István 2006: A concursus a 18. századi politikában. In: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 218–236.
- Szijártó M. István 2012: A „konfesszionális rendiségtől” az alkotmányos rendiségig”. Lehetőségek és feladatok a 18. századi magyar rendiség kutatásában. *Történelmi Szemle* (64.) 1. 37–62.
- Szőcs Sebestyén 1996: *A városi kérdés az 1832–36. évi országgyűlésen*. Budapest.
- Tuza Csilla 1999: Buda polgármesterei 1686–1873. *Levéltári Közlemények* (70.) 1–2. 23–38.
- Vajnági Márta 2009: Az osztrák örökös tartományok. In: Poór János (szerk.): *A kora újkor története*. Budapest, 257–279.
- Vergilius 1984: *Vergilius összes művei*. (Ford. Lakatos István. Az utószót Borzsák István, a jegyzeteket Lakatos István írta.) Budapest.

Dominkovits Péter

Megyei hivatalviselőkből a rendi diéták követői

*Párhuzamos családi karrierék a kora újkori Sopron vármegyében**

Az alábbi rövid esettanulmány két, kora újkori Sopron megyei nemesi család példáján próbálja meg bemutatni a megyei nemesi társadalom összetételének állandóságát, egyúttal igyekszik érzékeltetni a megyei nemesi társadalom családi összetételének folyamatos változásait. Ezen szempontok mellett a két kiválasztott, többgenerációs hivatalviselő nemesi család példáján megpróbálja felviláglantani a megyei hivatalviselés jellegzetességeit és kitér az adott törvényhatóság megyei hivatali elitjének a korszakban specifikus legfőbb jellemzőire. Mindkét vizsgált család migrációs folyamat eredményeként jutott el és telepedett meg Sopron vármegyében, és vált a helyi birtokos társadalom részévé. Míg az egyik család, a petőházi Zekék esetében tudjuk, hogy a Pozsony megyei Csallóközből, Nyék faluból telepedett át a Sopron megyei Ikva völgyébe, addig a másik család, a felsőbüki Nagyok esetében ez a migráció földrajzilag nem írható le pontosabban, csupán a családtörténet egyes, legendává vált elemei ismertek. Eszerint esetükben egy Barcsay Ákos erdélyi fejedelemmel rokonságban lévő családról lenne szó, amely feltételezés azonban a kutatás jelen stádiumában teljességgel elutasítható.¹

A GENERÁCIÓRÓL GENERÁCIÓRA ÉPÍTKEZÉS: A PETŐHÁZI ZEKÉK ESETE

A családtörténeti kutatások jelenlegi szintjén úgy tűnik, hogy a döntően megyei keretek között mozgó és e keretek között hivatali pályát befutó petőházi Zeke család tagjainak esete az ismertebb, illetve részleteiben kidolgozottabb.² A *homo*

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ Szluha 2003.

² Családtörténeti kézikönyveink a Zeke család gyökereit a 12. századig vezetik vissza, és nyéki *predicatum*mal, illetve *aliter Kossa* névvel ismertetik a famíliát. E kézikönyvek a kiterjedt família ágait, azokon belül az egyes személyeket ugyanakkor gyakran felcserélik. A petőházi fiágot nem részletezik (bár annak több tagja leírásukban megtalálható). E kézikönyvek és a feltárt források szerint a 18. században a kiterjedt család három, egymástól egyre jobban elkülönülő ággal rendelkezett: a nyéki előnevet a Pozsony megyei, csallóközi ág viselte, míg a füssit a Komárom megyei ág, a petőházit pedig a Nyugat-Dunántúlon birtokos Sopron megyei törzsbirtokokkal rendelkező ág használta (Nagy 1865: 345; Kempelen 1932: 170–171).

regius, a csekély fekvőbirtokkal rendelkező nyéki Zeke Ulrik (Udalrik) 1520 júniusában II. Lajos királytól hű szolgálataiért cserébe, Pál és János fiaival együtt új adományt (*nova donatiót*) nyert el a Pozsony megyei nyéki, illetve nagyigmándi – valószínűleg perben álló – birtokaira.³ Ulrikot pár évvel később, 1525-ben már Pozsony vármegye egyik szolgabírájaként említették a források.⁴ Minden bizonnyal az ő egyik fia volt az a bizonyos Zeke Pál, aki 1542-ben több más személlyel együtt Pozsony megye királyi adószedői között szerepelt.⁵ A 16. század derekán a csekély öröklött jószágban a másik fiú, Zeke János két fia, Ulrik és György megosztottak.⁶ Míg Ulrik Pozsony megyében maradt, az 1545-től Nádasdy Tamás szolgálatában álló György, talán éppen *dominusa* biztatásától is hajtva, a dunántúli Sopron megyébe költözött át, és itt vált a család egyik új ágának alapítójává. Egy 1553. január 1-jére datált összeírás szerint⁷ Zeke György két lóval szolgálta Nádasdy Tamást annak lékai várában. Ez az esztendő alapvetően változtatta meg Zeke György és későbbi családja egzisztenciális helyzetét. 1553. január 18-án nem kizárható, hogy *dominusa* tanácsára, esetleg hathatós közreműködésével feleségül vette egy Sopron megyei, fiágon kihalt birtokos család nőtagját, Pető János Piroska nevű leányát, Kovach Tamás özvegyét. A Petőházán megtartott esküvő létrejöttének háttere, valamint Zeke György társadalmi pozíciója kapcsán egyaránt fölöttébb beszédes az a tény, hogy a menyegzői tanúk sorában találjuk az akkor országbírói méltóságot viselő Nádasdy Tamás hitvesét, Kanizsay Orsolyát és a későbbi nádor húgát, Majláth István feleségét, Nádasdy Annát is.⁸ E frigy révén Zeke György, bár nem azonnal és nem is problémamentesen, de az Ikva völgyében fekvő Petőházán, avagy Kisendrédén szerzett birtokokat. Annak ellenére, hogy az 1558-ban elhunyt Pető Piroska, halála előtt mindkét házasságból született gyermekei eltartását szabályozva, fekvő javait végrendeletileg akkori férjére hagyta,⁹ Zeke Györgynek 1558–1560 folyamán állandóan tiltásokkal, ellentmondásokkal kellett ezeket a birtokokat védelmeznie, még saját *dominusával* szemben is annak érdekében, hogy érvényt szerezzen felesége végakarátának, és biztosítani tudja Petőháza birtokjogát az utódai számára.¹⁰ A folyamatos konfliktusok miatt Petőháza birtoklását csak a következő generáció férfi tagja (Zeke János) tudta stabilizálni. Zeke György valamikor 1560 előtt bekövetkezett halálát követően ugyanis, az adott évtől Pető Piroska első házasságából született leánya, Anna, és az ő férje, kisági Ághy Miklós, Nádasdy Tamás kapui uradalmának *provizora* szerezte meg azt. A nagykorúságot elért Zeke János

³ Település- és birtoklástörténeti posztumusz munkájában ezt az adatot idézi: Házi 2000: 205–211.

⁴ Házi 2000: 205–211.

⁵ Ember 1990: 113.

⁶ Dominkovits 2000: 39.

⁷ MNL GYMSM SL XIV.98. 35. doboz. 1553-es összeírás; MNL OL MKA E 185. mikrofilm 31997.

⁸ MNL GYMSM SL XIII.22. 1. doboz, Fasc. 2. Nr. 13. Közölve: Dominkovits 1996: 21.

⁹ MNL GYMSM SL XIII.22. 1. doboz, Fasc. 2. Nr. 15. Közölve: Dominkovits 1996: 25–26.

¹⁰ A család történetének részleteire: Dominkovits 2000.

ezt követően mindent elkövetett a birtok visszaszerzéséért, mostohanővére jogosultságának elhárításaért, a leányági birtoklás megszüntetéséért és saját birtokjogai érvényesítéséért. Valójában minden más, rokona kezén lévő birtokot meg kívánt szerezni. 1579-ben ellentmondott Pető Anna és férje petőházi és viszlóbüki birtoklásának, és az 1580-as években már ő volt Petőháza birtokosa. Jogérvényesítését minden bizonnyal mostohanővére halála is segítette. A mindennapi életben a birtokbírhatás biztos stabilitását az a Nádasdy Ferencsel 1586-ban kötött megegyezés jelentette, amely magszakadásig Zeke I. Jánosnak és leszármazottainak biztosította Petőháza birtoklását. A birtoklás magasabb szintű legitimizálására azonban majd csak 1592-ben került sor. Többszöri kérelmére Fejérkövy István nádori helytartótól *nova donatio* formájában örök birtokként elnyerte Petőháza falut, a nádori jogkör szabályozása értelmében az adományozható 32 jobbágytelekre kiterjedően.¹¹ A település 16. század végi adózó erejét az 1598. évi hadisegély- (*subsidium*-) jegyzék két adózó portában adta meg.¹² Ezzel a birtoknagysággal a Zeke család valójában Sopron vármegye kisbirtokos nemességének sorába került. Az 1596–1598. évi portaösszeírások¹³ alapján a vármegyében hasonló birtoknagysággal rendelkezett a szomszédos Győr vármegye középbirtokosságába és Veszprém vármegye kisbirtokosságába tartozó, valamint Győr vármegyében alispáni hivatalt is viselő, mérgesi és tети Poky család is.¹⁴ Ugyanakkor mégsem lebecsülhetőek a Zeke-birtokok, hiszen ezek Győr erődváros 1594. évi elfoglalását követően a Kapuvárig elpusztított Sopron vármegye adózó portaállományának 0,5%-át jelentették.¹⁵

A fent említett Viszlóbükön is birtokos Zeke I. János, az előző generáció tradícióját folytatva, hasonlóképpen a Nádasdy család familiárisi körén belül házasodott, amikor Szemcsei László Orsolya nevű leányát vette feleségül. Kortársaihoz hasonlóan szerzeményi és örökös javai védelmében ő is többször perbe kényszerült szállni. Így például 1585-ben kétkerekes viszlóbüki malma védelmében az ugyancsak Nádasdy familiárisi körhöz tartozó Megyery Imrével, Sopron vármegye alispánjával, egy országos szinten is jelentős nemesi politikussal szemben perelt.¹⁶ Ugyanakkor vele kezdődött meg a Zeke család Sopron vármegyei ágának megyei hivatalviselése is: 1586 augusztusában az Újkéren megtartott törvénytészekben a régió egyik kiterjedt, Árpád-kori gyökerekkel rendelkező birtokos famíliájának egyik tagjával, Niczky Istvánnal egyetemben a sok fáradozással járó esküdti hivatalra választották.¹⁷ Őt követően a Zeke család férfi tagjai generációkon keresztül viseltek vármegyei hivatalokat.

¹¹ MNL GYMSM SL XIII.22. 1. doboz, Fasc. 2. Nr. 2.

¹² Dávid (szerk.) 2001: 98; MNL OL MKA E 185. mikrofilm 31998.

¹³ 1596–1598. évi portaösszeírásokra: MNL OL MKA CP Tom XXV. 1596: 725–751, 1597: 795–813. 1598–1600 közöttiekre: MNL GYMSM SL NT 39. csomag (sine dato).

¹⁴ A Poky család javaira: MNL GYMSM SL XIII.22. 3. doboz, Fasc. 4. Nr. 94.

¹⁵ Sopron vármegye 16. század végi birtokviszonyaira: Dominkovits 1999: 100–110.

¹⁶ A perre: Tóth 1989: 334, Nr. 902.

¹⁷ Tóth 1989: 334, Nr. 902.

A família új ágát megteremtő Zeke I. György utáni negyedik nemzedék képviselőjének, Zeke I. Istvánnak mind életpályájában, illetve hivatalviselésében, mind pedig ezzel összefüggésben családi kapcsolatrendszerének kialakításában egy, a család későbbi történetére is kiható szintemelkedés figyelhető meg. Házassága már önmagában véve is jelezte a lokális nemesi társadalmon belüli emelkedését. 1652-ben Bezerédy Györgynek, Sopron vármegye 1655–1662 közötti alispánjának, gróf Nádasdy Ferenc familiárisának Judit nevű leányát vette feleségül. Hitvesének jegyajándékként ezer forint értékben, zálogjogon lekötötte a Szentmiklós határában, az Ikva patakon álló kétkerekes malmát és a fenti összefüggéssel kapcsolatos petőházi javait.¹⁸ A nagy történelmi múlttal és kiterjedt rokonsággal rendelkező Bezerédy családdal a Zeke családnak nem ez volt az első családi kapcsolata, hiszen az említett Bezerédy György János nevű öccse már 1638 februárjában feleségül vette Zeke II. György Orsolya leányát.¹⁹ Valószínű mindazonáltal, hogy ezen új rokoni szálak a család társadalmi kapcsolatrendszerének kibővítésére és Zeke I. István későbbi hivatali pályájára egyaránt jó hatással bírtak. A 17. században ugyanis a Zeke családot még nem az ilyen rangos házassági kapcsolatok jellemezték – valójában a Zeke és a Bezerédy családok kölcsönös házassági kapcsolata ekkoriban még egyedinek számított.

A Zeke család alapvetően Zeke I. István és Bezerédy Judit házassága révén került át Sopron vármegye és a Nyugat-Dunántúl birtokos nemességéből egy kiterjedtebb kapcsolati hálóba, a dunántúli birtokos nemesség alsó rétegébe – amellett, hogy az a család jelentős birtokgyarapodását is eredményezte. A Bezerédy család 1667. évi vagyonszáztályából kitűnik, hogy Zeke I. István a Sopron megyei törzsbirtokok megtartása és gyarapítása (Cirák) mellett Zala megyében Kis- és Nagygörbőn, Edericsen, Acson, Galsán és Ukon urbáriális és zsellértelkekhez, valamint pusztatelkekhez jutott.²⁰ Zeke I. István halálának időpontja jelenleg nem ismert, de felettébb árulkodó az a tény, ahogyan 1663. október elején a Köprülü Ahmed pasa nagyvezír hadjárata által okozott országos félelem közepette végrendelkezett. Végakarátának sorai Érsekújvár elvesztése után keletkezhettek, és bennük a haza féltése egybefonódott a családtagok és a saját sorsa miatti félelmekkel. A családi, személyes ügyek keveredtek a félbemaradt hivatali teendőkkel kapcsolatos rendelkezésekkel. Ugyanakkor ez a forrás a család már eddig is ismert, generációról generációra hagyományozódó stratégiáját szintén kitűnően illusztrálja. Végakarátának lentebb idézett része teljesen egybecseng Zeke II. György egykori testamentumával,²¹ amely a fiúgyermek jó iskoláztatását tanácsolja. Ugyanakkor nem kizárható, hogy Zeke I. Istvánt saját személyes

¹⁸ MNL GYMSM SL XIII.22. 17. doboz, Fasc. 23. Nr. 68, Nr. 109.

¹⁹ MNL GYMSM SL IV.A.1.b. 1. doboz, Felsőszteleste, 1638. január 31.

²⁰ A Zeke család Zala megyei birtokairól: Dominkovits 1997.

²¹ Zeke II. György testamentuma: MNL GYMSM SL XIII.22. 1. doboz, Fasc. 2. Nr. 127.

tapasztalatai is sarkallták arra, hogy speciális kívánságként hangsúlyozza, hátramaradó utódjának milyen nagy szüksége van a német nyelv ismeretére.²²

„[...] mikor szólni fog a gyermek német gyermeket, vagy száraz dajkát tartsanak mellette, tanulja meg először is a német szót, ha iskolában adják és arra való ideje lesz, először is német szólást tartsanak neki, s mellette, ha lehet német *praeceptor* [tanítót], hol nem csak egy német inaska is legyen vele [...]”.²³

A Zeke család közéleti szereplésének, illetve birtokgyarapításának csúcspontját a korán árvaságra jutott Zeke II. István életében érte el. A fiú iskoláit 1675-ben [Fertő]Szentmiklóson kezdte, az úgynevezett kisiskolát 1679-ben Sopronban folytatta, majd ezt követően tanulmányait ugyanott, az 1636-ban alapított jezsuita gimnáziumban mélyítette el. A képzett deák 1686-ban Cziráky Mózes alispánnál patvaristaként gyakorlati ismereteket szerzett. A rákövetkező esztendő novemberében már Pozsonyban találjuk, Esterházy Pál nádor kancelláriájában a kiváló diplomáciai érzékű Nyitra megyei birtokos, Benyovszky Mátyás titkár irányítása alatt, ahol egészen 1692-ig jegyzőként tevékenykedett. Ebben az időszakban a nádori kancellárián a jegyzői feladatkört már nem a tradicionális kancelláriai feladatok elsajátítása, hanem egyre inkább a jogi ismereteket kívánó munkakörök, munkafeladatok ellátása jellemezte. Mindezek csak bővítették az ifjú Zeke jogbeli jártasságát, tapasztalatait. A Sopron megyei keretek közé visszatért ifjú 1693-ban nemesapáti Szalay Péter és fajszi Ányos Mária leányát, Juditot vette feleségül, és neki 1000 forintot móríngolt. Bár hitvese apai felmenői között volt Sopron vármegyei alispán is (1595–1600 között nemesapáti Szalay Gábor), e családi kötelékkel került kapcsolatba a Dunántúl kiterjedt és népes famíliájával, a fajszi Ányos családdal.²⁴ Ugyanakkor túlzás nélkül állítható, hogy e házasságnak a presztízse szerényebb volt az atyai frigynél.

Zeke II. István pályáíve a kiépített apai nyomokon haladt. 1695–1710 között a Rábán túli járás szolgabírói hivatalát viselte – ugyanazon a közigazgatási területen látta el a sok munkával járó szolgabírói feladatokat, ahol egy generációval korábban az apja. Felkészültségét, elismertségét jól érzékelteti az a tény, hogy a megghiúsult 1708. évi pozsonyi országgyűlésre ő volt a vármegyei követek egyike. Diplomáciai érzékének elismerése mellett ugyanezeket az erényeket hangsúlyozza ki az is, hogy 1709-ben szintén ő képviselte Sopron vármegye rendjeit a megyében állomásozó császári, királyi katonaság parancsnokságán. 1710 májusától egészen 1730. november elejéig Sopron megye jegyzői, majd 1730-tól

²² MNL GYMSM SL XIII.22. 2. doboz, Fasc. 2. Nr. 127. Közölve: Horváth–Dominkovits 2000: passim. Önéletírása: MNL GYMSM SL XIII.22. 17. doboz, Fasc. 23. Nr. 73. „Notata Egregii Stephani Zeke de vitae suae progressu [...]”.

²³ MNL GYMSM SL XIII.22. 2. doboz, Fasc. 2. Nr. 127. Az olvashatóság kedvéért az idézett forrásszöveget kissé modernizáltuk.

²⁴ Esterházy Pál közigazgatási tevékenységére általában: Iványi 1991; Dominkovits 1997; Dominkovits 2000: 55–58.

1738-ig évente a törvényhatóság alispáni hivatalára újraválasztották. Részt vett az 1712–1715. évi országgyűlés által elrendelt és 1721-ben az országbíró által elnökölt vallásügyi tanácskozásokban. Az 1722-es országgyűlésen felsőbüki Nagy István alnádor mellett Sopron megye egyik diétai követe volt.²⁵

Ahogy az a fentiekből láthattuk, a petőházi Zeke család tagjai generációról generációra építkezve a megyei hivatalviselés teljes vertikumát bejárták, ami esetükben többnyire az esküdti tiszttől a sok munkával járó szolgabírói hivatalon keresztül az alispáni székig vezetett. Joggal feltételezhető, hogy a családban többször ismétlődő pályáívek mögött tudatos családi stratégia, karrierépítés állt, amelynek keretén belül kiemelt fontosságú volt a fiág tagjainak szisztematikus oktatása. A helyi alapfokú iskola mellett a gimnáziumi tanulmányokat a soproni jezsuita gimnáziumban végezték el, mindemellett egyes családtagok (Zeke II. István, Zeke József) esetében (a nagyszombati egyetemen) felsőfokú tanulmányok is feltételezhetőek.²⁶ Az intézményesített oktatás mellett, a 17–18. században az ifjak gyakorlati életre történő felkészítését, tapasztalatszerzését az elvégzett patvaria mélyítette el.

A család tagjai közül a vármegyei ügyintézés szintje fölé először Zeke I. István emelkedett, akit 1662-ben jegyzőként Palonyai Istvánnal együtt a rendek a vármegye diétai követévé választottak. Megválasztásában hivatalviselése minden bizonnyal meghatározó lehetett. Ugyanez a megyei tevékenységi kör fölé való emelkedés jellemezte a következő generációból Zeke II. Istvánt is, aki a 18. század elején a fent említett országos tanácskozásokon vett részt. Így Zeke I. és II. István pályáívén keresztül azt láthattuk, hogy ők részben diétai követként, részben a megyei nemesség egyetemének egyéb képviselőivel kitűntek a hagyományos megyei politikából, és rálátást nyertek az országos politikát alakító rendi politizálás világára. Ezen a ponton, az egymást váltó generáció apropóján szükséges, hogy futólag kitekintsünk Sopron megye kora újkori (16–17. századi) diétai követeire.

SOPRON MEGYE ORSZÁGGYŰLÉSI KÖVETEI A 16–17. SZÁZADBAN

A Mohács utáni időszakban a nyugat-dunántúli megyék a törvényhatóságok e tárgyban összehívott közgyűlésein két-két megyei követet választottak a helyi rendek képviselőjére, akiket egy, a megye rendjeiből választott bizottság országos és helyi problémákból álló, a követi tevékenység fő irányvonalainak irányt szabó követutastítással látott el. A forrásfennmaradás sajátosságai miatt a 16. század utolsó harmadától tudjuk regisztrálni azt, hogy kik is képviselték Sopron megyét a rendi diétákon.

²⁵ Sümeghy–Dominkovits 2007: 10–25.

²⁶ Zsoldos (s. a. r.) 1990: 33, 39.

Az 1580-as években az egyik vármegyei követ tisztét a mindenkori alispán töltötte be. Ennek megfelelően 1580-ban a régió középirtokos elitjéhez tartozó, alispáni hivatalt viselő asszonyfalvi Ostffy Jakab, 1581-ben az ugyancsak közép-irtokos gyökerekkel rendelkező tradicionális középirtokos elithez tartozó, szintén alispáni hivatalt viselő Viczay György, majd 1581–1582 és 1583 során a két tradicionális megyei családot követően a familiárisi kapcsolata révén újonnan a megye középirtokos elitjébe emelkedő Megyeri Imre kerültek a vezető megyei rendi hivatalból diétai követségre. Másik követnek pedig a rendek egy tekintélyes megyei nemest választottak, így 1580-ban Sopron megye csekély számú tekintélyes középirtokosa közül a később alispáni hivatalt is viselő, vezető Nádasdy-familiárist, Megyeri Imrét küldték követségbe, majd 1581–1582 során az ugyancsak nagy múlttal, kiterjedt rokonsággal, de csekély fekvőirtokokkal rendelkező Chernel Tamást. 1583-ban végül a megyei irtokosság szintjén nagy múltra visszatekintő egyik családból Viczay Györgyöt, akinek familiárisi viszonya nem ismert, de egy 16. század végi tanúkihallgatásból úgy tűnik, rokonsági kapcsolatban állhatott a már említett Megyeri Imrével.²⁷

Az alispánok és a tekintélyes megyei nemesek mellett a kora újkori Sopron megye rendjei a tárgyidőszak országgyűlései²⁸ közül először az 1587–1588-as diétára választották meg egyik követként a vármegye jegyzőjét Szombathelyi (*Zombathelyi*) Márton személyében,²⁹ amely választás és a később rögzült gyakorlat az írástudás, a jogi ismeretek felértékelődését jelzi. Ez a 16. század végétől, illetve a 17. század elejétől általános gyakorlattá vált, így az 1604. évi, valamint az 1605., 1606., 1608., illetve az 1619. évi diétákon mindegyik alkalommal a jegyző került megválasztásra egyik követnek, Szántóházy Ferenc személyében. A Bethlen-féle háborús években egyértelműen politikai döntésnek tudhatjuk be azt, hogy az egyik követ a jelentős politikai szerepvállalásáról ismert Nádasdy-szervitor, Szepsy János prókátor lett (1619, 1620). Ugyanakkor még ezekben az esztendőkből is előfordult, hogy másik követnek az eddigi gyakorlatot követve a jegyzőt választották (1619: Szántóházy Ferenc). 1620-ban mindkét megyei követ politikai döntés révén került a követi tisztre. Ekkor ugyanis két, a Nádasdyak familiárisi köréhez tartozó személy képviselte a megyét: a már említett ügyvéd, Szepsy János mellett egy középirtokos, gálosházi Réchey Bálint. Az utóbbi személyt az 1634–1635-ös diétára, immáron alispánként, ugyancsak diétai követségre választották. Az alispán mellé ekkor követtársnak a megyei nemesi elitbe tartozó Chernel Pál került.

A következő diétára küldött követek személyei egyúttal a megye feletti főúri impériumváltást is érzékeltetik. Míg eddig jelentős részben a Nádasdy családhoz közel álló, velük familiárisi függésben lévő nemeseket választottak diétai követeknek, addig a következő, 1637. évi országgyűlésre immáron a helyi hatalmat

²⁷ Sümeghy–Dominkovits 2007: 25–31.

²⁸ Az alábbiakban részletezett országgyűlési követekre Sümeghy Dezső kéziratos gyűjtéseit használtuk forrásként: MNL GYMSM SL XIV.44.2. 4–6. doboz.

²⁹ Kóta 2000.

egyre inkább megszerző új főnemes, Esterházy Miklós által patronált nemeseket, a Sopron megyei alispáni hivatalig eljutó *homo novus* felsőörsi Eörsy Zsigmondot és a *dominus* birtokainak területén főszolgabírói feladatokat ellátó Károlyi Istvánt küldték. 1642-ben a helyi befolyás megszilárdításának jeleként a már említett Eörsy Zsigmond alispán és a vármegye tradicionális birtokos nemességébe, a megyei elitbe tartozó loosi Viczay Ádám lettek a megyei követek, mely utóbbi személy társadalmi kapcsolatrendszere a kutatás jelenlegi állása szerint nem ismert.

Fél évtized múlva, az 1646–1647. évi diéta követei között újra a régi gyakorlat visszatértével találkozhatunk. A nyugat-dunántúli térség tradicionális és kiterjedt, a tágabb régió főúri családjai sorából leginkább a Batthyány családhoz kapcsolódó familiájának egyik képviselője (a Sopron megye birtokos társadalmában, közéletében alig ismert Kisfaludy István) mellett újra a törvényhatóság jegyzőjét, Darás Istvánt választották meg *ablegatus*-nak. Az 1649. évi diétára ismét a már említett jegyzőt (Daras Istvánt), valamint a hivatali tevékenységét szintén az Esterházyak birtokain végző Körbey György esküdtet küldték a rendek. Az 1655-ös országgyűlés kapcsán felettébb érdekes követválasztást produkált Sopron vármegye. Míg az egyik diétai követségre a Nádasdy családhoz közel álló Bezeredy György alispánt választották, addig a másik követ a Sopron város szolgálatából megyei szolgálatba álló, országosan ismert prókátor, muzsaji Vittnyedy István lett.³⁰ A következő két diéta az, amelyek követválasztásában az ekkor még a helyi hatalomgyakorlás kiépítésében és megszerzésében bipoláris főúri rivalizálás (a Nádasdy és az Esterházy család küzdelme) érvényesülhetett. 1659-ben Bezeredy György alispán, illetve a szomszédos Vas megyében is kiterjedt rokonsággal rendelkező, a Batthyány családhoz is lazább-szorosabb familiárisi kötelékkel kötődő, mankóbüki Horváth György táblabíró töltötték be a követi pozíciókat. Az 1662-es diétán immáron *dominus*uk, Nádasdy Ferenc pozícióvesztése miatt az Esterházyak oltalma alá besorakozott Zeke I. István jegyzőt és a megyei közéletben alig ismert Palonyai Istvánt választották követeknek. Az 1681. évi, valószínűleg a század második felének legnagyobb jelentőségű diétájára a vármegye rendjei az Esterházy család sopronkeresztúri várában tartottak követválasztó közgyűlést. Ekkor a Vas megyei gyökerekkel rendelkező, de a század során számos dunántúli főnemesi családnál (alsólindvai Bánffy, Nádasdy) familiárisi szolgálatot vállaló Falussy család sarját, Miklóst választották Sopron megye egyik országgyűlési követéül.³¹ A másik követ egy ekkor még névtelen család tagja, Nagy György – még predikátum nélkül –, akinek révén a felsőbüki Nagy család először jelenik meg Sopron vármegye követeinek tablóján. Mivel azonban a korábban szolgabírói hivatalt is viselő Nagy György még a diéta tárgyalásainak során, jelenleg pontosan nem ismert időpontban elhalálozott, a május 20-i közgyűlésben a vármegye rendjei a jelenlegi kutatás számára még ismeretlen Fodor

³⁰ Életútjára máig a legrészletesebb: Payr 1906: 38.

³¹ A család történetére: Gecsényi 1993.

Jánost választották meg helyette. A század utolsó, 1687. évi diétájára az ekkor Esterházy Pál szolgálatban álló Hamerla Györgyöt és (felsőbüki) Nagy István jegyzőt küldték.³²

A FELSŐBÜKI NAGY CSALÁD

A felsőbüki Nagyok sajnos a megújuló kutatások ellenére is az előzőnél jóval kevésbé ismert gyökerekkel rendelkeznek. A család férfi tagjait általánosan jellemzi, hogy közülük többen a megyei hivatali pályák mellett, azt megfejeelve, a magyar felsőbíráskodásba léptek tovább, országos hivatalokat is betöltve. A felsőbüki Nagy család máig nem tisztázott körülmények között a 17. század középső harmadában gyökerezett meg Sopron vármegye nemesi társadalmában. A genealógiai kutatások jelenleg Nagy Benedek lédeci jobbágyig tudják visszavezetni a család eredetét, aki 1616. március 17-én hasonlóképpen máig nem tisztázott érdemekkel szerzett armálist.³³ A csupán töredékesen fennmaradt levelezés ellenére biztosan állítható, hogy a két kortárs vármegyei hivatalviselő, Zeke II. István és felsőbüki Nagy István intenzív kapcsolatban állhattak egymással.³⁴ Erről az a tény is árulkodik, hogy a ránk maradt levelezésük többszöri levélváltásra utal. Felsőbüki Nagy István sorai szintén ezt bizonyítják, midőn 1723-as levelében egyaránt ír a közös országos munkálatokhoz kapcsolódó regionális feladataikról és konkrét, a vármegye napi működését érintő aktualitásokról (például hogy mikor lesznek Sopronban a vármegye tisztviselői), a közgyűlés összehívásának aktualitásáról (amelyen felsőbüki Nagynak is jelen kellene lennie), országos és regionális ügyekről (a porták *rectificatió*járól), miképpen a magánbirtokaikat érintő hétköznapi aktualításokról (mint például hogy a közelgő szüreten rossz idő várható).³⁵ Ugyanez a sokszínűség jellemzi az 1725 karácsonyának vigíliáján kelt levelét is, amelyben a közelgő ünnepre való tekintettel maga a levélíró is ünnepélyesebben köszöntötte nemestársát, ám ugyancsak kitért az elhúzódo megyei munkákra (a porták korábbi levelezésből már ismert *rectificatió*jára) is.³⁶

Mindemellett az eltérő hivatali karriernek is köszönhetően, a két Sopron megyei nemes kapcsolatrendszerében jelentős eltérések mutatkoztak. Míg a Zeke család tagjait a *dominusok* személyén kívül elsősorban inkább a megyei nemesiséghez fűzték kapcsolati szálak, addig a felsőbüki Nagy család a 17–18. század fordulójától egyes arisztokrata családokhoz is kötődött. E társadalmi kapcsolat-hálóból feltétlenül ki kell emelnünk a vármegye főispánját, herceg Esterházy

³² Sümeghy–Dominkovits 2007: 11–16.

³³ Az armálisra: Szluha 2003: 577–578.

³⁴ MNL GYMSM SL XIII.11. 6. doboz. Zeke István levelei felsőbüki Nagy Istvánhoz.

³⁵ MNL GYMSM SL XIII.11. 6. doboz. Zeke István levele felsőbüki Nagy Istvánhoz, Sopron, 1723. november 8.

³⁶ MNL GYMSM SL XIII.11. 6. doboz. Zeke István levele felsőbüki Nagy Istvánhoz, Szent Miklós, 1725. december 23.

Pált, felsőbüki Nagy patrónusát, aki 1693 tavaszán például alispánjának (Nagy Istvánnak) nemcsak nagyon részletesen megírta az elkövetkező napok részletes itineráriumát, hanem Nagyszombatban találkozásra is biztatta őt. Jelezte azt is, hogy nagyon jó lenne, ha ez a találkozó létrejöhetne, ugyanis a beteges állapotú Jeszenszky Mihály ítélőmester is ott lenne, aki, ahogy felsőbüki Nagyot tájékoztatta, éppen egészségügyi állapota miatt szándékozott e hivatalról lemondani, s a gondos patrónus főispán az ítélőmester megürülő hivatalára már felsőbüki Nagyot kommandálta.³⁷ Talán nem tévedünk túl nagyot, amennyiben úgy véljük, hogy e sorokban is a hazai társadalom átalakulásának egy apró jelét fedezhetjük fel. Ezt a levelet az e térséget is érintő háborús évek, a magánföldesúri seregek funkcióvesztését követően, a *dominus*-familiáris viszonyt felváltó, annál lazább függést jelentő patrónus-kliensi viszony egy korai megyei megjelenésének tulajdoníthatjuk.³⁸ A kapcsolatrendszer bővülését, kiterjedtségét érzékelteti, hogy a Rákóczi Ferenc vezette rendi függetlenségi mozgalomban jelentős szerepet vállaló Telekessy István egri püspök 1715. március 22-i egri temetésére a Szent Mihály-templomban Erdődy Gábor Antal személyes megjelenésre és a végtisztesség megadására kéri felsőbüki Nagyot.³⁹ A Nagy család ezen arisztokrata családokhoz fűződő kapcsolathálójának alapját elsősorban felsőbüki Nagy István megyei karrierre épülő, de e szintről az országos hivatali szintre kilépő pályáíve jelenti.

Ugyanakkor mindkét Sopron megyei nemes pályáíve mögött – ahogyan számos más vármegyei hivatalviselő nemessége mögött is – Esterházy Pál nádor és az általa működtetett hivatalrendszer állott. Papp László már az 1940-es években felhívta a figyelmet arra, hogy a 16. századtól az ítélőmesterek (*protonotari*usok) jelentősége megnőtt, e században már hozzátartoztak a királyi táblához, amely a nemesség számára fontos bírói hatóságnak számított.⁴⁰ Míg a tábla élén a királyi személynök állt, tagjai között ott találjuk az alnádort és a nádori *protonotariust* is. Általánosan elmondható, hogy az ítélőmesterek, akik eredetileg a kancellária vezetői voltak, a kor bíraskodásában egyre nagyobb befolyásra tettek szert. Előttük történt a perfelvétel (*levata*), a fellebbezett ítéletet pedig az módosította, vagy hagyta helyben, vagy adta elő a hétszemélyes táblán, aki előtt az egész kezdődött (azaz: az ítélőmester). Mindezzel párhuzamosan az ítélőmesterek szerepe a vidéki bíraskodásban is egyre nagyobb jelentőségűvé vált.⁴¹ Töb-bek között a jövő mikrokutatásai számára ezért is fontos, hogy felsőbüki Nagy István intézményes és gyakorlatot biztosító oktatási helyeiről lehetőség szerint további adatokat tudjon meg.

³⁷ MNL GYMSM SL XIII.11. 5. doboz. Esterházy Pál levele felsőbüki Nagy Istvánhoz, Szempcz, 1693. április 27.

³⁸ Szintén az arisztokrata nádor és a megyevezető köznemes jó kapcsolatát illusztrálja Esterházy fél évtizeddel később hozzá írott levele: MNL GYMSM SL XIII.11. 5. doboz, 1688. december 15.

³⁹ MNL GYMSM SL XIII.11. 5. doboz. Erdődy Gábor levele felsőbüki Nagy Istvánhoz, Eger, 1715. március 11. A püspök életútjára: Szabadi 1941.

⁴⁰ Papp 1942–1945: 317–318.

⁴¹ Papp 1942–1945: 314.

Felsőbüki Nagy István megyei hivatali pályáját nem azon az éveket rabló, felőrő módon kezdte, ahogyan azt a Zeke család tagjainál láthattuk. A sok munkával járó, alsóbb (esküdtti, szolgabírói) hivatalok kihagyásával ő rögtön jegyzőként (*notarius*) kezdte; 1684-ben már ezt a hivatalt viselte. A szokásos törvényhatósági karriert idézve, 1689-ben emelkedett az ekkor lehetséges legmagasabb megyei tisztségre, a főispán, herceg Esterházy Pál bizalmát megkívánó alispáni székre. Ezt a hivatalt csak rövid ideig tölthette be, mert 1696-ban személynöki, 1703-ban pedig már országbírói ítélőmesterként találkozhatunk a nevével. Négy éven belül, még 1707 előtt nádori ítélőmester lett.⁴² Valószínűsíthető, hogy az ítélőmesteri állások betöltése mögött patrónusa támogatása állhatott. Nem kizárható, hogy a két Sopron megyei nemes a közös megyei hivatalviselést megelőzően, már Esterházy Pál kancelláriáján találkozhatott egymással, tudhatott egymásról, hiszen a nádor inkább bíráskodásban feladathoz jutó jurátusai között 1692-ből ismert egy Zeke/Zéka István nevű fiatalember is.⁴³

* * *

A kora újkori Sopron vármegye birtokszerkezetét a nagybirtok dominanciája mellett az erős helyi nemesség jellemezte. E törvényhatósági keretek között a fenti esettanulmányban két, egymással rokoni kapcsolatban nem álló, több nemzedéken át hivatalt viselő család (a petőházi Zeke és a felsőbüki Nagy család) párhuzamos vizsgálatával egyaránt jól kirajzolódnak a megyei hivatalviselő nemesség általános jellemzői (többgenerációs hivatalviselő családok, pályáívek, karriertípusok). A tanulmány két család megyei hivatalviselésére fókuszálva a 16. század derekától a 17–18. század fordulójáig, illetve a 18. század első harmadáig kíséri figyelemmel a két család megyei hivatalviselőit, hivatali karriereit, illetve tekinti át az adott pályáíveket a megyei szintről a diétai követségig történő megválasztásig. Reményeink szerint ezáltal a megyei hivatalviselés általános és kor-specifikus jellemzőinek kutatásához, valamint a diétai követek majdani adatbázisának, prozopográfiájának az elkészítéséhez egyaránt adatokat és szempontokat szolgáltatunk. Mindezt annak tudatában és szándékával tettük, hogy mivel ez a hivatalviselő megyei nemesség jelentette az alsótáblai követek legnagyobb csoportját, így a megyei tisztikarok, megyei nemesség vizsgálatával a rendi képviselő kutatásához is hozzájárulhattunk. Tanulmányunkat abban a meggyőződésben készítettük el, hogy a Sopron megyei politika, a megye fölötti hatalomgyakorlás a törvényhatóságok egyike, ám a kutatottság jelen szakaszában modellként nem abszolutizálható típusa, ezért a további kutatásoknak más megyék nemesi társadalmának, elitjének, illetve működésének a feltárásával, kutatásával kell megmutatni az úgynevezett megyetípusokat, a lehetséges modelleket, miképpen a középkori gyökerekkel rendelkező *dominus*-famiális viszonyt időben felváltó

⁴² Papp 1942–1945: 318.

⁴³ Papp 1942–1945: 320.

patrónus-kliensi viszony is további kutatásokat kíván.⁴⁴ Ugyanakkor már önmagában ez a kis esettanulmány is határozottan arra a tényre mutat, hogy az 1848 előtti rendi országgyűlések követi bázisát adó megyei nemesség képviselői között a hivatalviselésnek, az iskolázottságnak, egyszóval mind az intézményesített tanulásnak, mind a gyakorlati ismeretek elsajátításán alapuló ismeretszerzésnek és az ezeken keresztül érvényesülő szakszerűségnek egyre nagyobb szerepe lett. Az itt feltárt soproni esetek az intézményhez kötött iskoláztatás jelentőségének növekedését emelik ki.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára, Sopron (MNL GYMSM SL)

IV.A.1.b. Sopron vármegye nemesi közgyűlésének iratai.

XIII.11. Felsőbüki Nagy család levéltára.

XIII.22. Petőházi Zeke család levéltára.

XIV.44. Sümeghy Dezső volt vármegyei levéltárnok iratai.

XIV.98. Házi Jenő soproni főlevéltáros iratai.

Nobilitaria, Taxalia (NT).

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

Magyar Kamara Archívuma (MKA).

Conscriptiones portarum (CP).

E 185. Nádasdy család levéltára.

Dominkovits Péter 1996: *XVI. századi magyar nyelvű iratok Sopron vármegye levéltárából*. Sopron.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Dávid Zoltán (szerk.) 2001: *Az 1598. évi házösszeírás*. (Központi Statisztikai Hivatal Levéltára Kiadványai.) Budapest.

Dominkovits Péter 1997: Családtörténet – birtoklástörténet. A petőházi Zeke család Zala megyei birtokai. In: Káli Csaba (szerk.): *Zalai történeti tanulmányok*. (Zalai Gyűjtemény 42.) Zalaegerszeg, 87–121.

Dominkovits Péter 1999: Sopron vármegye XVI. század végi birtokos társadalma. *Soproni Szemle* (53.) 2. 99–128.

⁴⁴ A 18. századi Sztármár megye és a gróf Károlyi család példáján: Vári–Pál–Brakensiek 2014: passim.

- Dominkovits Péter 2000: Közigazgatástörténet – családtörténet. Egy 16–18. századi Sopron vármegyei hivatalviselő család, a petőházi Zekék. In: Horváth József (szerk.): *Fejezetek Győr, Moson és Sopron vármegyéik közigazgatásának történetéből*. Győr, 39–67.
- Ember Győző 1990: A magyar királyi pozsonyi kamara zárszámadása 1542-ben. *Levéltári Közlemények* (61.) 1–2. 63–143.
- Gecsényi Lajos 1986: Városi önkormányzat Győrött a XVII. században. In: Dávid Lajos (szerk.): *Arrabona*. (A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve 26.) Győr, 99–126.
- Gecsényi Lajos 1988: Győr megye igazgatása és tisztikara a XVII. században. *Levéltári Szemle* (28.) 3. 14–34.
- Gecsényi Lajos 1993: A Falussyak. In: Dominkovits Péter – Turbulay Éva (szerk.): *Házi Jenő emlékkönyv*. Sopron, 237–253.
- Házi Jenő 2000: *Pozsony vármegye történeti földrajza*. (Csallóközi Kiskönyvtár.) Pozsony.
- Hegedűs Zoltán 2007: Moson vármegye követői az 1662–1848 közötti rendi országgyűléseken. In: Székely Zoltán (szerk.): *Arrabona*. (A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve 45/2.) Győr, 33–45.
- Iványi Emma 1991: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége (1681–1712)*. Budapest.
- Kempelen Béla 1932: *Magyar nemesi családok*. XI. kötet. Budapest.
- Kóta Péter 2000: Káptalani, megyei, városi jegyzők a XVI–XVII. századi Szombathelyen. In: Tilcsik György (szerk.): *Előadások Vas megye történetéről. III.* (Vas megyei levéltári füzetek 9.) Szombathely, 153–160.
- Nagy Iván 1865: *Magyarország családai czimerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. XII. kötet. Pest.
- Papp László 1942–1945: Herceg Esterházy Pál nádor kancelláriájának működése (1681–1713). *Levéltári Közlemények* (20–23.) 310–344.
- Payr Sándor 1906: *Muzsaji Wittnyédi István. Soproni prókátor és evangélikus főember*. Budapest.
- Süsmeghy Dezső – Dominkovits Péter 2007: Sopron vármegye követői a rendi országgyűléseken (1580–1847). In: Székely Zoltán (szerk.): *Arrabona*. (A Győri Xántus János Múzeum Évkönyve 45/2.) Győr, 7–33.
- Szluha Márton 2003: A felsőbüki Nagy család eredete. *Vasi Szemle* (57.) 5. 577–581.
- Vári, András – Pál, Judit – Brakensiek, Stefan 2014: *Herrschaft an der Grenze. Mikrogeschichte der Macht in östlichen Ungarn im 18. Jahrhundert*. (Adelswelten 2.) Köln–Weimar–Wien.
- Zsoldos Attila (s. a. r.) 1990: *Matricula universitatis Tirnaviensis*. Budapest.

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő és részt nem vevő ítélőmesterek prozopográfiai elemzése*

Az elmúlt bő egy évtizedben ismét a magyar parlamentarizmus története felé fordult a kutatók érdeklődése.¹ Ha figyelmünket a 18. századi eredményekre összpontosítjuk, akkor elmondható, hogy a századra vonatkozó feltáró munkáknak nagy lendületet adott Szijártó M. István alapkutatásokra épülő diétamonográfiájának a megjelenése² és a korábban a személye köré szerveződött Diaeta Kutatócsoport felállítása, amely 2004 és 2011 között működött.³ A 18. századdal foglalkozó kutatók elsősorban a jómódú vármegyei birtokos köznemesi réteg vizsgálatával kívánták megragadni a vármegye mint politikai szocializációs színtér működésének a jelenségeit, valamint a vármegye és az országgyűlés viszonyát, egymásra gyakorolt hatását. Az előbbiekből következik, hogy munkáikban a vármegyék diétai követeinek és követküldési gyakorlatának az elemzése került előtérbe, és ezáltal a 18. század folyamán politikailag egyre aktívabbá váló, a rendi érdekeket egyre árnyaltabban artikuláló diétai alsótábla egyes szereplőire vagy csoportjaira helyeződött a hangsúly. A kutatás azonban eddig viszonylag kevés figyelmet szentelt az alsótábla mintegy „tisztikaraként” funkcionáló Királyi Táblának, holott tagjai az országgyűlések alkalmával rendkívül fontos szerepet játszottak a két tábla közötti együttműködés biztosításában (például a sérelmek, a kívánatok és más feliratok megszerkesztésében) és a diéták egyéb írásbeli adminisztrációjában. A diéták idején fennálló Királyi Tábla személyzete szinte teljesen megegyezett a vegyes bírósági fórumként működő, a Királyi Kúria alsóbb táblájának számító Királyi Tábla személyzetével. Előbbi a diéták alkalmával kiegészült a báni ítélőmesterrel és a horvát követekkel, míg utóbbi két királyi táblai bárója a felsőtáblán, két királyi táblai prelátusa pedig a klérus képviselői között kapott helyet. A Királyi Tábla elnöke a személynök volt, akit akadályoztatása esetén az országgyűléseken az őt rangban követő második személy, az alnádor helyettesíthetett. Ugyancsak a Királyi Tábla tagja volt az alországbíró, a nádori ítélőmester, az országbírói ítélőmester, a két személynöki ítélőmester, a négy királyi táblai köznemes ülnök, valamint a két érseki ülnök is.⁴

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ Legújabbán Dobszay et al. (szerk.) 2013; összefoglalóan Soltész (összeáll.) 2016.

² Szijártó 2005.

³ Diaeta Adatbázis.

⁴ Szijártó 2005: 50, 158–163.

Iványi Emma Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenységét feltáró monográfiájában részletesen kitér a nádor és ítélőmestere viszonyára. Szerinte a 17–18. század fordulóján a nádori hivatalnokok – köztük az ítélőmesterek – a jómódú birtokos köznemesség tagjai közül kerültek ki, sokan szolgálataik idején többször is adományban részesültek, így gyarapítva saját magánvagyonukat. Anyagi helyzetükre nézve fontos, és a korszak általános viszonyaitól eltérő jelenség volt, hogy jelentősebb készpénzzel rendelkeztek, amelyet kamatra kölcsön is adtak. Iványi azt feltételezi, hogy az ítélőmesterek a középiskolai vagy akadémiai tanulmányaik után a gyakorlatban sajátították el a munkájukhoz szükséges jogi szakismereteket. Ezt a feltevést erősíti meg szerinte az, hogy többségük hosszabb időt töltött el vármegyei és városi hivatalokban, vagy ügyvédi praxist vitt.⁵ Bónis György kutatásaiból ugyanakkor azt is tudjuk, hogy az ítélőmesterek bíraskodási tevékenysége sokszor hagyott kívánnivalót maga után, gyakoriak voltak a megvesztegetések és az egyéb visszaélések. III. Károly (1711–1740) bírósági reformja, az ítélőmesteri vándorbíróságok megszüntetése, helyettük kerületi táblák felállítása mind-mind a magyar igazságszolgáltatás minőségi javítását célozták.⁶ Szijártó M. István pedig arra hívta fel a figyelmet, hogy a Királyi Tábla tagjai egyéni érdekeik miatt egyrészt a korona kezét keresték, másrészt azonban származásuk, társadalmi hátterük és képzettségük révén több szállal kötődtek a jómódú birtokos köznemességhez is. Utóbbi főként akkor vált hangsúlyossá, amikor egyéni egzisztenciális sérelmek érték őket.⁷

Iványi az alnádorok és az ítélőmesterek esetében a familiáris kifejezés írásos nyomait nem találta a 18. század elején keletkezett forrásokban. Az ítélőmestereket az igazságszolgáltatás állandó szakalkalmazottainak tekintette, melynek bizonyítékát abban látta, hogy „hivatali főnökük halála vagy távozása esetén is vagy átvette őket az utód, vagy hasonló jellegű alkalmazást kaptak, esetleg előléptek”.⁸ Szijártó a 18. századra vonatkozóan úgy gondolja, hogy felsőbüki Nagy István ítélőmester hivatali pályája – az egymást követő személynöki, országbírói, majd nádori ítélőmesteri pozíciója – egyértelműen cáfolja (a korábban, a hivatal kialakulása idején minden bizonnyal fennálló) „familiáris viszony” továbbélését, mivel „ezek a protonotáriusi megbízatások ekkor már csak egy hierarchia lépcsőfokai voltak; s nem kötődtek közvetlenül valamely patrónushoz”.⁹ A század közepéről példaként említi, hogy 1751-ben az alnádort és a nádori ítélőmestert nádor híján a királynő erősítette meg, majd a megválasztását követő napon az új nádor mindkét személyt beiktatta a hivatalába. Szijártó ezt a familiaritás formai elismerésének, de még inkább a professzionális bürokrácia elvei első megjelenésének tekinti.¹⁰ A vizsgált korszak végét illetően Varga Endre fogalmazott

⁵ Iványi 1991: 319. A 18. századi köznemes bírák iskolázottságára: Sebők 2016: 950–952.

⁶ Bónis 1935: 39–43.

⁷ Szijártó 2005: 163–166.

⁸ Iványi 1991: 318.

⁹ Szijártó 2005: 160.

¹⁰ Szijártó 2005: 160.

meg a fentiekkel azonos állításokat az ítélőmesterekről. Szerinte a protonotáriusok hivatalának korábbi familiáris jellegét bizonyítja az, hogy egészen 1848-ig a nagybírák kezében maradt az ítélőmesteri állások betöltésének a joga. A nádor (helytartó) vagy országbíró nevezte ki az ítélőmestert, ő adta ki a kinevezést tanúsító okmányt, az újdonsült hivatalnok öelötte tette le az esküt, majd ő kérte meg a Királyi Táblát arra, hogy helyetteseként fogadja a tagjai közé. A nagybíró halála esetén pedig az uralkodó ideiglenesen megerősítette hivatalában az ítélőmestert, akit aztán általában az új nádor vagy országbíró is megtartott.¹¹

Az ítélőmesterekre bírói hivataluk mellett az országgyűlések idején egyéb fontos feladatok is hárultak. Az alsótábla tevékenységének írásbeli dokumentációján túl a királyi akarat közvetítőiként is felléptek. Grünwald Béla ezzel kapcsolatban így fogalmaz:

„Az udvarnak e hatalmas szövetségeseken [a főrendeken – S. R.] kívül rendelkezésre állottak az ország fő tisztviselői az alsó táblán, a királyi személynök, az ítélőmesterek. Ezek szerkesztik az országgyűlés naplóit, felterjesztéseit és javaslatait s rendes szerepük, melyért fényes jutalmakban részesülnek, a naplókban az ellenzéki álláspont érveinek gyengítése vagy mellőzése, a felterjesztésekből az udvarra nézve kellemetlen felfogás vagy a kérdések lényegének kihagyása, a javaslatok meghamisítása, lényeges dolgok kifejejtésével, vagy a javaslat lényegét megghiúsító záradékok becsúsztatásával.”¹²

Szijártó M. István úgy véli, hogy a Királyi Tábla bírói állása kiváló ugródeszka lehetett azon köznemesek számára, akik kiemelkedő jogi szaktudásukkal vagyont és főnemesi rangot akartak szerezni maguknak. Jó alkalomként kínálkozott erre egy-egy országgyűlés, ahol mind a rátermettségüket, mind pedig az uralkodó iránti lojalitásukat bizonyíthatták.¹³

A fentiekben ismertetett szakirodalmi álláspontok alapján az rajzolódik ki, hogy a korszak diétáit az ítélőmesterek szempontjából olyan eseményeknek tekinthetjük, amelyek az egyes személyek hivatali pályafutását nagyban előmozdíthatták. Ezért tanulmányomban a továbbiakban azt a kérdést vizsgálom, hogy igaz-e az az állítás, miszerint az adott 18. századi országgyűléseken részt vevő ítélőmesterek magasabb hivatali állásokat töltöttek be és impozánsabb karriert futottak be azokhoz az ítélőmesterekhez képest, akiknek egyetlen diétán sem volt alkalmuk bizonyítani képességeiket és udvarhűségüket.

Vizsgálatom módszere alapvetően prozopográfiai jellegű.¹⁴ A kutatás során górcső alá vettem az 1722 és 1792 közötti időszakban tevékenykedő ítélőmesterek csoportját, amelyet aszerint osztottam két, hozzávetőleg azonos nagyságú alcsoportra, hogy közülük kik vettek részt országgyűlésen az adott periódusban,

¹¹ Varga 1974: 160–161.

¹² Grünwald 2001: 259.

¹³ Szijártó 2005: 163.

¹⁴ Összefoglalóan: Pálmány 2013; Kövér 2014.

és kik nem. A fókuszban az egyes személyek hivatali pályája állt, melyen belül az ítélőmesteri állásoknak kitüntetett jelleget tulajdonítottam. Ehhez igazodva különböztettem meg az ítélőmesteri pozíció viselése előtt és után betöltött tisztségeket. Az ítélőmesteri állást követő karriert két szempontból elemeztem annak érdekében, hogy minél árnyaltabb képet kaphassunk. Hangsúlyosan kezeltem az ítélőmesteri pozícióból közvetlenül betöltött hivatalokat, valamint az ítélőmesteri státusz utáni legmagasabb állás kérdését. A céloom alapvetően kettős volt: egyrészt a két alcsoport kollektív életrajzát szándékoztam elkészíteni, hogy társadalomtörténeti következtetéseket tudjak levonni, másrészt pedig magának a diétának az „ugródeszka”-szerepét kívántam megragadni. Az elemzés 1722-es kiindulópontja eltér a 18. századi országgyűlések konszenzusos, 1708-as kezdő-évtől. Ennek alapvető oka az, hogy a megreformált bírósági szervezet keretein belül és azonos struktúrában működő személyeket kívántam bevonni a vizsgálatba, akikre a korábbi háborús viszonyok és kényszermegoldások talán már nem voltak akkorra hatással.

Az ítélőmesteri alcsoportok elemzéséhez szükséges, az egyes személyek hivatali életpályáját adattárszerűen feltüntető mellékletek elkészítéséhez levéltári és könyvészeti forrásokat egyaránt használtam. Az országgyűléseken részt vevő ítélőmesterek alcsoportjának összeállításában az egyes diétákon készített, úgynevezett „megjelentek névsora” és a Diaeta Kutatócsoport Adatbázisa volt segítségemre,¹⁵ a diétákon részt nem vevő ítélőmesterek esetében pedig a korszak tisztí címtárral bővített kalendáriumai.¹⁶

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEKEN RÉSZT VEVŐ ÍTÉLMESTEREKRŐL

Először tekintsük át azoknak az ítélőmestereknek a hivatali pályafutását, akik részt vettek az elemzésbe bevont 18. századi országgyűléseken (erre vonatkozóan lásd Melléklet 1. táblázat). Az ebbe a csoportba tartozó huszonhárom diétai ítélőmesterből öt személy (Dubniczky András, Kapy Gábor, Nedeczky Imre, Németh János és Pongrácz András) esetében semmilyen adat nem áll a rendelkezésünkre arról, hogy hol és milyen állást viseltek az ítélőmesterség előtti időszakban. A fennmaradó bírók közül tízen szorosan kötődtek a vármegyei rendszerhez, ugyanis – a jelenleg feltárt adatok szerint – az ítélőmesterek valamivel több mint fele a vármegye központi és vezető tisztségeiben szerezte meg jogi és közigazgatási tapasztalatait. Legtöbbször (hatan) a vármegyei (fő)jegyzői hivatal viselték, ezt követi az alispáni hivatal (amelyet összesen öten bírtak), majd végül a sort a városi és a vármegyei ügyész állás zárja (egy-egy fővel). Fontos felhívni a figyelmet arra, hogy egy-egy személy az ítélőmesteri állása előtt akár több hiva-

¹⁵ Diaeta Adatbázis.

¹⁶ A Királyi Kúria archontológiájának egy korábbi változata megjelent: Sebők 2012: 37–50. A tisztí címtárak forrásértékére: Sebők 2016: 947–948.

talt is viselhetett nemcsak egymás után, hanem egy időben is.¹⁷ Az alcsoportot tovább vizsgálva az is kiderül, hogy a szűkebben vett bírósági szervezet alsóbb fokú fórumai (kerületi táblák) ebben az időszakban nem tartoztak azok közé az intézmények közé, amelyekről tömeges átjárás és előlépés lett volna a Királyi Táblára. Csupán három személyről vált ismertté, hogy a kerületi tábláknál szolgált: Péchy Gábor és Kornis József a Tiszán Innen Kerületi Tábla, míg Majláth György a Dunán Innen Kerületi Tábla alkalmazásában állt.

Áttérve a diétai ítélőmesterek ítélőmesteri állásainak alaposabb értelmezésére, megállapítható, hogy a huszonhárom személyből összesen négyen járták végig az ítélőmesteri hierarchia (a személynöki, majd az országbírói, végül a nádori) összes lépcsőfokát. Úgy tűnik tehát, hogy ez a jelenség a korszakban nem volt általános. Hatan tevékenykedtek két különböző ítélőmesteri állásban, háromszor a személynöki-nádori, kétszer pedig az országbírói-nádori ítélőmesteri kombináció fordult elő. A két országbírói-nádori ítélőmesteri előlépés közül az egyik elég egyértelmű esetnek tűnik, ekkor ugyanis az országos nagybíró emelkedésével együtt emelkedett annak ítélőmestere is. Gróf Pálffy János országbíró 1741. évi nádorrá választásával ítélőmesterének, Péchy Zsigmondnak szintén lehetősége nyílt feljebb lépni a hierarchiában. Gyaníthatóan Pálffy elégedett lehetett ítélőmestere korábbi tevékenységével, aki nádorrá választása előtt közel egy évtizedig szolgálta őt, hiszen vitte őt magával az új hivatalába. Pálffy az 1740-es évek közepén még alnádorává is megtette Péchyt, aki ezt a hivatalát haláláig viselte.¹⁸ A fennmaradó tizenhárom bíró egy-egy ítélőmesteri állást töltött be, kilencen személynöki, egy személy országbírói, míg hárman nádori protonotáriusok voltak. Ebben az esetben könnyen magyarázható a személynöki ítélőmesterek kétszeres többsége azzal, hogy a személynök mellett két ítélőmester szolgált, szemben az egy országbírói és az egy nádori ítélőmesterrel.

Az országgyűléseken részt vevő ítélőmesterek közül három személy (Bacs-kády József, Dubniczky András és Nedeczky Imre) vonatkozásában nem ismerünk adatot annak kapcsán, hogy ítélőmesteri állásuk után milyen más pozícióban folytathatták hivatali pályafutásukat. A fennmaradó húsz ítélőmesterből tizenhárman a bírósági szervezet egyéb hivatalait nyerték el, rögtön az ítélőmesteri állásukat követően. Öten alnádorok/alhelytartók, négyen a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökei, hárman alországbírók lettek, míg egy bíró, Zichy Ádám, a Dunántúli Kerületi Tábla elnöki székét foglalhatta el. Amennyiben a királyi jogügyigazgató speciális hivatalát – amelynek betöltője hivatalosan a Kamara köznemes tanácsosa és a „korona ügyésze” volt, ugyanakkor a Királyi Táblán is részt vehetett az üléseken¹⁹ – szintén bírói pozíciónak számoljuk, akkor a húsz ítélőmesterből tizenhatan továbbra is a bírói pályán maradtak, és egy-

¹⁷ Példaként említhetem Zichy Ádámot, aki 1718 és 1725 között Fejér vármegye jegyzője, majd 1723-ban Bács megye alispánja volt, őt a jegyzői és alispáni hivatalt viselők közé is beleszámoltam.

¹⁸ Fallenbüchl 1988: 71–72.

¹⁹ Varga 1974: 166.

úttal magasabb presztízsű állásba kerültek. Fontos megjegyezni, hogy a tizenhat főből nyolcan (négy hétszemélyes táblai köznemes ülnök, három alnádor és egy alországbíró) életük végéig viselték az új hivatalukkal járó terheket. A fentiekből az is következik, hogy a továbblépők csupán ötöde került át más dikasztérium alkalmazásába (hármán a Kancelláriához, egy személy pedig a Helytartótanácsához köznemes tanácsosnak). Az országgyűlési ítélőmesterek alcsoportjában tizenegy személy viselt egynél több állást az ítélőmesterséget követően. Az általuk betöltött legmagasabb hivatalokat áttekintve (amelyeket már nem közvetlenül az ítélőmesteri állás után foglaltak el) elmondható, hogy öten a Hétszemélyes Táblára kerültek (négyen köznemes ülnököknek, illetve egyedül Zichy Ádám főnemes ülnököknek, aki 1732-ben bárói rangot nyert). Majláth György és Atzél István személynök lett, míg medgyesi Somogyi János alkancellár. Példaként hozható Majláth György esete, aki pályája kezdetén Hont vármegyében néhány hónapig tiszteletbeli esküdti feladatokat látott el, majd 1781-től 1784-ig az óbudai kincstári uradalomban, utána pedig 1784–1786 között a Királyi Jogügyigazgatóságon vállalt ügyészi megbízatást. 1786-ban lett a Dunán Innen Kerületi Tábla ülnöke, még ugyanabban az évben a Királyi Tábla köznemes ülnökévé nevezték ki. 1792-től személynöki, 1795-től pedig nádori ítélőmesterként tevékenykedett. 1798-ban visszatért a Jogügyigazgatósághoz, de ekkor már hivatalvezető jogügyigazgatónak, mely állását 1805-ig töltötte be. Végül néhány év kamarai és kancelláriai tanácsosság után a Királyi Tábla elnöki, azaz személynöki székét foglalhatta el, egészen 1821-ben bekövetkezett haláláig.

AZ ORSZÁGGYŰLÉSEKEN RÉSZT NEM VEVŐ ÍTÉLMESTEREKRŐL

A továbbiakban azoknak az ítélőmestereknek a csoportját elemezzük, akik ítélőmesterként nem vettek részt a vizsgált időszak diétáin (erre vonatkozóan lásd Melléklet 2. táblázat). Ezt az alcsoportot tizenkilenc fő alkotja, akik közül két személy (Almásy János és Bezerédj Ignác) pályakezdő állásairól nem rendelkezünk adatokkal. A fennmaradó tizenhét bíróból tizenegyen kezdték működésüket vármegyei hivatalban. Ezekben az esetekben is többségben voltak a jegyzői feladatokat ellátó személyek (nyolc fő), azonban náluk jobban tetten érhető a vármegye vezető tisztségeit érintő vármegyei karrier is. Öten a vármegyei főjegyzői székéből az alispáni állásig jutottak (Nedeczky András, Niczky György, Pletrik László, Sághy Mihály és Szent-Iványi Ferenc), és közülük hárman (Pletrik, Sághy és Szent-Iványi) a főjegyzőségtől a másodalispánságon át jutottak el a ranglétra első alispáni fokára. Négy személy kezdeti pályája köthető a kamarai szervezet valamely hivatalához, Ürményi József és Kelcz József királyi ügyészként szolgáltak, Barinay Ferenc az óbudai kamarai uradalom ügyészi állását viselte, míg Niczky Kristóf kamarai titkár és tanácsos volt az ítélőmesteri munkáját megelőzően. Subich Ferenc és Beöthy Imre a Helytartótanács titkári állásában szerezte szakmai tapasztalatait, további két fő (Brunszzik József és Vajay László)

pedig a Kancellária alsóbb pozícióiban kezdte meg pályafutását. Arra ugyan csak találunk példákat, hogy valakit a bírósági szervezeten belülről neveztek ki ítélőmesterré, Svetics Jakab a Dunántúli Kerületi Tábla, míg Nedeczky András és Beöthy Imre korábban a Királyi Tábla ülnökei voltak: előbbi királyi, utóbbi pedig érseki.

A „nem diétai ítélőmesterek” ítélőmesteri állásairól az mondható el, hogy az országgyűléseken részt vevő társaik alcsoportjához képest komoly különbség rajzolódik ki. A tizenkilenc személy közül ugyanis egyedül Beöthy Imre esetében lehet kétséget kizáróan bizonyítani, hogy a személynöki ítélőmesteri állásából helytartói ítélőmesterré lépett elő. Gyaníthatóan ugyanezt tette az 1730-as évek közepén Almásy János is, de ezt még további kutatásokkal kell pontosítani és tisztázni. Azonban még így is megállapítható, hogy Beöthy egyértelmű és Almásy bizonytalan esetén kívül, ebben az alcsoportban az ítélőmesterek ítélőmesteri hierarchián belüli mozgására nincsen más adat. A nádori/helytartói és országbírói ítélőmesterek aránya kiegyenlített, a személynöki ítélőmestereké pedig közel kétszeres.

A diétákon részt nem vevő ítélőmesterek ítélőmesterségüket közvetlenül követő állásáról az mondható el, hogy, Barinay Ferencet kivéve – aki még ítélőmesteri működése alatt elhunyt –, mind a tizennyolcan továbbléptek. Közel kétharmaduk a bírósági szervezet keretein belül maradt, hatan ugyanis a Hét-személyes Tábla közneemes ülnökei lettek, ráadásul Beöthy Imre és Ürményi Bernát ezzel párhuzamosan később az altárnokmesteri feladatokat is ellátta. Hárman (Niczky György, Subich Ferenc és Svetics Jakab) jogügyigazgatóként folytatták pályájukat. Niczky György Somogy vármegye főjegyzőjeként kezdte hivatali pályafutását 1716-ban, ám ezzel szinte egy időben Zala vármegye alispáni feladatait is rábízták, és mindkét tisztségét az 1735. évi ítélőmesteri kinevezéséig viselte. Rövid ítélőmesteri kitérője után a királyi jogügyigazgató bizalmi állását nyerte el, majd a Hétszemélyes Tábla közneemes bírójaként fejezte be munkásságát. Niczky Györgynek Svastics Júliától egy lány- és egy fiúgyermek született. Lánya, Niczky Anna Fekete György későbbi országbíró felesége lett, míg fia, Niczky Kristóf ítélőmester és ugyancsak országbíró volt.²⁰ Azonban Niczky György a fia helyett inkább a veje karrierjét támogatta, így talán azt is lehetne mondani, hogy míg Fekete György Niczky György vagyoni és kapcsolati tőkájének a segítségével, addig Niczky Kristóf annak ellenére lett országbíró.²¹

A diétákon részt nem vevő ítélőmesterek ítélőmesteri állás után betöltött pozícióinak ismertetését folytatva azt láthatjuk, hogy Dobay Zsigmond a Tiszán Innen Kerületi Tábla elnöki székére cserélte ítélőmesteri megbízatását, míg Vajay László – az eddig ismert adatok szerint – a 18. század folyamán egyedülként személynöki ítélőmesteri állásából a Királyi Tábla érseki ülnöki pozíciójába lépett tovább. Vajay kancelláriai segédhivatalnokként kezdte pályáját az 1720-as

²⁰ Nagy 1857–1868: VIII. 151.

²¹ Morvay 1903: 11.

évek elején, azonban 1740. december 1-jén testvérével, Istvánnal és örökbefogadott unokatestvérével, Malonyay Jánossal együtt bárói címet nyert.²² 1745-től Pozsega vármegye adminisztrátora, majd 1748-tól Torontál vármegye főispánja lett. Karrierjében mindenképpen jelentősége volt annak a ténynek, hogy báró Száraz György korábbi személynök özvegyét, Daróczy Katalint vette feleségül, és ezzel a Száraz árvák mostohaapjaként felügyelte birtokaikat. Emellett nevelt lánya, Száraz Júlia Rudnyánszky József királyi táblai ülnökkel, majd hétszemélyes táblai főnemesi ülnökkel kötött házasságot, aki az akkori személynök, Grassalkovich Antal pártfogoltja volt.²³

Amennyiben ezen a ponton a legmagasabb elért hivatalokat is bevonjuk az elemzésbe, akkor kiderül, hogy a három jogügyszegzői tisztségbe előlépett ítélőmester közül Niczky György a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökeként fejezte be pályafutását, Subich Ferenc a Helytartótanács köznemes tanácsosa lett, míg Szvetics Jakab (személynökként) a Királyi Tábla elnöki székébe ülhetett. Semsey András is betöltötte a személynöki állást, bár esetében a kamaraelnöki és az alkancellári méltóság elnyerése számíthat a legmagasabb megszerzett hivatalnak. Abból a hat ítélőmesterből, akik kancelláriai tanácsosok lettek, négyen (Brunsztvik József, Niczky Kristóf, Szent-Iványi Ferenc és Ürményi József) egészen impozáns és a rendiség keretein belül felülmúlhatatlan karriert futottak be, azaz elérték mindazt, amit jómódú birtokos köznemes családból indulva elérhettek. Brunsztvik József apja egyike volt azon ítélőmestereknek, akik végigjárták az ítélőmesteri hierarchiát, majd kancelláriai tanácsosi pozíciót kapott, végül 1775-ben elsőszülötti joggal örökíthető grófi címet szerzett. Brunsztvik I. Antal ítélőmester és Adelffy Anna házasságából született II. Antal és József.²⁴ Utóbbi hivatali pályáját a Kancellária segédhivatalában kezdte 1775. május 12-én fogalmazóként, majd ugyanott iktató és titkár lett. 1782-ben a Királyi Táblára került országbírói ítélőmesteri beosztásban. 1784-ben visszament a Kancelláriára köznemes tanácsosnak. II. József bírósági reformját követően a Hétszemélyes Tábla első tanácsosa lett. Az 1790-es évek közepén Csongrád, majd 1806-ban Nógrád vármegye főispánjává nevezték ki. 1802-től 1825-ig tárnokmester, 1825-től pedig két évvel később bekövetkezett haláláig országbíró volt. Az apjánál és testvérénél is magasabb hivatalokat elnyerő József 1790 novemberében külön rangemelő diplomában szerezte meg grófi címét.²⁵ Szent-Iványi Ferenc a jómódú birtokos köznemesekre jellemző hivatali pályával indult Nógrád vármegyében, ahol a tiszteletbeli aljegyzői állás után a megye főjegyzője, majd másodalispánja, végül pedig első alispánja lett. Innen a Királyi Táblán folytatta karrierjét, közel egy évtizedig a személynöki ítélőmesteri feladatokat látta el. II. József idején, 1785-ben az akkor már kancelláriai köznemes tanácsos Sáros vármegye főispánja lett. 1797-től tárnokmester, 1802-től nyugalmazásáig pedig országbíró volt.

²² Fekete Nagy 1929: 46; MNL OL A57 1740–1744: 29.

²³ Szluha 2005: 386; Fekete Nagy 1933: 20–24; Sebők 2016: 954.

²⁴ Nagy 1857–1868: I. 242.

²⁵ Szijártó 2016: 177.

AZ ORSZÁGGYŰLÉS MINT UGRÓDESZKA?

Végezetül idézzük fel a bevezetőben megfogalmazott hipotézist, miszerint azok az ítélőmesterek, akiknek lehetőségük volt szakmai hozzáértésüket, rátermettségüket és az uralkodó iránti lojalitásukat az 1722 és 1792 közötti országgyűléseken bizonyítani, magasabb hivatalokat érthettek el és fényesebb karriert futhattak be, mint azok a társaik, akiknek a diétai részvétel ítélőmesteri pozícióban nem adott meg. Úgy gondolom, hogy a fentiekben egyértelműen sikerült bizonyítani, hogy a „diétai ítélőmesterek” alacsonyabb hivatalokat és kevésbé csillogó karriert tudhattak magukénak, mint az országgyűléseken ítélőmesterként meg nem jelent társaik, megdöntve ezzel a szakirodalom azon álláspontját, mely szerint az országgyűlés ugródeszkeként szolgált volna magasabb hivatalok felé. Ugyanakkor fel kell hívnunk a figyelmet néhány megszorításra. Az „országgyűlés mint ugródeszka” vélekedés cáfolata csak az 1722–1792 közötti diéták ítélőmestereire érvényes, és egyáltalán nem jelenti azt, hogy egyéb hivatali csoportokra (például a vármegyei követekre vagy a távollévők követeire) is igaz lenne. Továbbá azt is látnunk kell, hogy a négy országbíró karrierje nemcsak az ítélőmesterek között, hanem a korszak legtöbb hivatalnokához mérten is kimagaslónak számított. Ha egy gondolatkísérlet erejéig eljátszunk azzal a lehetőséggel, hogy a négy nagyot önkényesen kiemeljük a vizsgálatból, és pusztán a többiek által bejárt hivatali pályáveket vesszük számításba, akkor sokkal homogénebb kép rajzolódik ki előttünk. Azonban még így sem állíthatjuk, hogy az országgyűlési ítélőmesterek bármivel is sikeresebbek lettek volna azoknál az ítélőmestereknél, akik nem vettek részt a korszak diétáin.

Visszatérve a két teljes ítélőmesteri alcsoport vizsgálatára, feltűnik még néhány érdekes részlet. Mindkét alcsoport tagjainak hozzávetőleg a fele a vármegyénél kezdte a pályáját, szinte kivétel nélkül központi és vezető pozíciókban. A fennmaradó személyek esetében, akik nem a vármegyénél indultak, némi eltérés mutatható ki. A diétai résztvevőknél nyolcból hatan az igazságszolgáltatásban helyezkedtek el, mellettük egyedül Brunszvik I. Antal kezdett a Helytartótanács titkári állásában. Ezzel szemben a nem országgyűlési ítélőmestereknél ketten is megfordultak a Helytartótanács titkári munkakörében (Beöthy Imre és Subic Ferenc), ketten a Kancelláriánál alsóbb hivatalokban (Brunszvik József és Vajay László), illetve Niczky Kristóf a Kamara titkára volt. Ezen a ponton emlékeztetnék arra, hogy a diétai ítélőmesterek közel fele legalább két ítélőmesteri állást töltött be, közülük négyen a teljes, háromállomásos hierarchiát végigjárva, ugyanakkor a nem részt vevők esetében legfeljebb ketten lettek személynői ítélőmesterből helytartóiak. További érdekesség, hogy a diétaiaknál (a hús ismert előrelépésből) nyolcan továbbra is valamely országos nagybíró szolgálatában maradtak: hárman alországbíróként, öten pedig alnádorként/alhelytartóként. Közülük három alnádor és egy alszolgabíró ezt a hivatalt viselte egészen élete végéig. Ezzel szemben a részt nem vevők alcsoportjából nincsen adatunk arra vonatkozóan, hogy bárki is vállalt volna alországbírói vagy alnádori/alhely-

tartói állást.²⁶ A két alcsoportban a közvetlenül az ítélőmesterség utáni kinevezésekben közös a három-három jogügyigazgatói, az egy-egy kerületitábla-elnöki és az egy-egy helytartótanácsosi előlépés. Különbség ott mutatkozik, hogy a nem diétai alcsoportból majdnem kétszer annyian mentek a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnöki és a Kancellária tanácsosi pozícióiba, mint az országgyűlésiből. A fentieket összefoglalva megállapítható, hogy a diétai ítélőmesterek kötöttebb pályáivet jártak be, és egyértelmű összefüggés mutatható ki abban, hogy az összes alszolgabírói és alnádori/alhelytartói hivatalt vállaló személy – a jelenlegi adatok alapján – kivétel nélkül a vármegyei életből érkezett. Látható, hogy a 18. század végén vármegyei háttérrel is a személynöki székig tudott jutni Aczél István, vagy az alkancellári méltóságig Somogyi János. Míg a legmagasabb állásként bihari főispánná és gróffá váló Brunszvik I. Antal a Helytartótanácsnál kezdte a pályáját, a személynökké és Tolna főispánjává avanszáló Majláth György királyi ügyészként indult. A nem diétai ítélőmesterek esetében a másik alcsoporthoz képest kevésbé kötött pályáivet vélhetünk felfedezni, noha az ebből az alcsoportból a személynöki székig mint legmagasabb hivatalig eljutó Szvetics Jakab és a kamaraelnökséget elnyerő (de korábban személynökként is dolgozó) Semsey András is a vármegyénél kezdte a karrierjét. A négy országbíróvá vált személy esetében azonban csak Szent-Iványi Ferenc indult vármegyei közezből, a többiek mind országos dikasztérium alkalmazásában kezdték hivatali életüket.

* * *

A fentieket összefoglalva úgy vélem, hogy az ítélőmesteri hivatalviselésben három nagyobb tendenciát vagy csoportot lehet elkülöníteni. Az egyik a vármegyei állásokból az ítélőmesterségig jutó birtokos köznemesek csoportja, akik az országos nagybíró helyettes bírójaként alnádori/alhelytartói vagy alországbírói állásban érték el pályájuk csúcst, és halálukig viselték a munkakörükkel járó terheket. Ez leginkább a 18. század első felében volt jellemző. A második csoportban is a vármegyei háttérű, *bene possessionatus* nemesek dominálnak, nagy részük bírói karrierjét a Hétszemélyes Táblán köznemes ülnökként fejezte be, ugyanakkor elérhető volt számukra a bizalmi és nagyobb vagyonok felhalmozására lehetőséget kínáló jogügyigazgatói, valamint az ugyancsak bizalmi és a diétát befolyásolni hivatott személynöki állás. A harmadik csoportba pedig azok a személyek sorolhatóak, akik inkább a dikasztériumoknál kezdték a pályafutásukat, lazán kötődtek az egyes viselt állásaikhoz, több eltérő profilú hivatalnál szereztek átlagon felüli szakismereteket és tapasztalatot. E csoport legsikeresebb tagjainak volt alkalmuk mozgósítani családi kapcsolati tőkéjüket, illetve elég bátrak voltak megragadni a kínálózkodó lehetőségeket és a kétes megbízatásokat, amelyek nagy vagyont és befolyást eredményeztek a számukra, az uralkodó szemében pedig megbízhatóságuk és lojalitásuk töretlenségét bizonyították.

²⁶ Csak Beöthy Imre és Ürményi Bernát vállalta az altárnokmesteri feladatokat, de csak évekkel a Hétszemélyes Tábla köznemes ülnökévé való kinevezésük után. Megjegyzendő még, hogy a tárnokmester helyettese nem is volt tagja a Királyi Tábla apparátusának úgy, mint a nádor, az országbíró helyettese vagy a személynök helyettesei.

MELLÉKLETEK

1. táblázat

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt vevő ítélőmesterek

Ítélőmester neve

- Ítélőmesteri állást megelőző hivatalok
 - Ítélőmesteri pozíció(k)
 - ◆ Ítélőmesteri állást követő hivatalok

Aczél István († 1815)¹

- 1779–1785: Temes vármegye főjegyzője²
- 1786–1791: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla),³ tanácsos⁴
 - 1791–1794: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester⁵
 - 1794–1799: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester⁶
 - 1799–1802: Királyi Tábla, nádori ítélőmester⁷
 - ◆ 1802–1806: Királyi Tábla, alországbíró⁸
 - ◆ 1806–1808: Kancellária, tanácsos⁹
 - ◆ 1808–1809: Királyi Tábla, személynök¹⁰

Bacskády József († 1754 körül)¹¹

- 1740: Nyitra vármegye főjegyzője¹²
 - 1748–1753: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹³

Brunszvik Antal († 1780)¹⁴

- 1738–1745: Helytartótanács, titkár¹⁵
 - 1746–1748: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹⁶

¹ Benda 1952: 273.

² Szentkláray 1879: 347 (1779 májusától); Benda 1952: 273 (1779-től); Héjja 2002: 60 (1779–1785).

³ II. József (1780–1790) bírósági reformja során a Királyi Táblát átnevezték Fellebbviteli Táblának, tagjait pedig tanácsosoknak, ezt a táblázatban külön „(≈ Királyi Tábla)” jelöléssel láttam el.

⁴ Benda 1952: 273 (1786-tól).

⁵ Benda 1952: 273 (1791-től).

⁶ Benda 1952: 273 (1794-től).

⁷ Benda 1952: 273 (1799-től).

⁸ Benda 1952: 273 (1802-től).

⁹ MNL OL A79 1 (1806. július 25-től); Benda 1952: 273 (1806–1808).

¹⁰ MNL OL A79 1 (1808. június 26-tól); Benda 1952: 273 (1809); Fallenbüchl 1988: 108 (1808. július 7.).

¹¹ Szluha 2003: 59.

¹² Nagy 1857–1868: II. 39 (1740); Szluha 2003: 59 (év nélkül).

¹³ Nagy 1857–1868: II. 40 (1748); Schem. 1749–1753.

¹⁴ Fallenbüchl 1994: 70 (1780. december 14.); Szluha 2003: 222 (1780. december 24.).

¹⁵ Ember 1940: 204.

¹⁶ Schem. 1746–1748.

- 1749–1755: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester¹⁷
- 1756–1762: Királyi Tábla, nádori ítélőmester¹⁸
 - ◆ 1762–1775: Kancellária, tanácsos¹⁹
 - ◆ 1769–1776: Esztergom vármegye adminisztrátora²⁰
 - ◆ 1775 (október 7.): grófi rang²¹
 - ◆ 1779–1780 (†): Bihar vármegye főispánja²²

Dubniczky András

- 1709: Trencsén vármegye követe²³
 - 1708–1721: személynöki ítélőmester²⁴

Jankovich Miklós († 1763)²⁵

- 1730–1732: Királyi Tábla, érseki ülnök²⁶
 - 1733–1741: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester²⁷
 - ◆ 1741–1763: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁸

Kapy Gábor († 1758)²⁹

- 1720–1731: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester³⁰
- 1732–1741: Királyi Tábla, alországbíró³¹
- 1742–1743: Királyi Tábla, alnádor³²

Kornis József³³ († 1810 körül)³⁴

- 1786–1787: Tiszán Innen Kerületi Tábla, ülnök³⁵
- 1788–1790: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos³⁶
 - 1792–1794: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester³⁷

¹⁷ Schem. 1749–1755.

¹⁸ Schem. 1756–1762.

¹⁹ MNL OL A79 5 (1762. december 9. – 1775. október).

²⁰ Fallenbüchl 1994: 76 (1769–1776). 1770. május 2-án beiktatták Esztergom vármegye főispáni helytartói hivatalába ifjabb Brunszvik Antal jelenlétében (Czeke 1935: 8).

²¹ MNL OL A57 178 (1773–1777); Nagy 1857–1868: II. 241.

²² Czeke 1935: 8; Fallenbüchl 1994: 70.

²³ Nagy 1857–1868: III. 406; Heckenast 2005: 122.

²⁴ Iványi 1991: 420 (1708–1712, 1721); Nagy 1857–1868: III. 406; Heckenast 2005: 122.

²⁵ Szluha 2006: 268 (1763. május 2., Udvard).

²⁶ MNL OL O56 1/a 13–16.

²⁷ MNL OL O56 1/a 16 (1733); Schem. 1737–1741.

²⁸ MNL OL A1 1741:90 1 (1741. október 23.), 6–7; Schem. 1742–1763.

²⁹ Szluha 2008: 222 (1758. november 11., Töltszék).

³⁰ MNL OL O56 1/a 13–14 (1730–1731); MNL OL A1 1731:61 4 (1731-ben már tíz éve ítélőmester); Szijártó 2006: 227 (1720–1721); MNL OL N51 Lad. S. 3. csomó Fasc. AAA Nr. 3. 2 (1722, országbírói ítélőmester).

³¹ MNL OL O56 1/a 15–16 (1732–1733); Schem. 1737–1741.

³² Schem. 1742–1743.

³³ Benda Kálmán Kornis Ferencnek írta (Benda 1952: 273).

³⁴ RLRGY B/15 DGy Kornis család (1810. augusztus 16.): A tótvaradjai Kornis család leszármazási rendje (a kéziratos anyagot összeállította tótvaradjai Kornis Károly, Boldizsár és Nádasdi Sárközy Sarolta fia, Baracs 1937).

³⁵ Benda 1952: 273 (év nélkül, kerületi táblai ülnök); Schem. 1786–1787.

³⁶ Schem. 1788–1790; Benda 1952: 273 (1790-ben Királyi Tábla, királyi ülnök).

³⁷ Schem. 1792–1794; Benda 1952: 273 (1793–1794).

◆ 1794–1810: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök³⁸

Majláth György († 1821)³⁹

- Hont vármegye tiszteletbeli esküdtje⁴⁰
- 1781–1784: óbudai kincstári uradalom ügyésze⁴¹
- 1784–1786: Királyi Jogügyigazgatóság, királyi ügyész⁴²
- 1786: Dunán Innen Kerületi Tábla ülnöke⁴³
- 1786–1790: Királyi Tábla (≈ Fellebbviteli Tábla), köznemes ülnök⁴⁴
- 1790–1792: Királyi Tábla, számfeletti ülnök⁴⁵
 - 1792–1795: Királyi Tábla, személynöki ítélmester⁴⁶
 - 1795–1798: Királyi Tábla, nádori ítélmester⁴⁷
 - ◆ 1798–1805: Királyi Jogügyigazgatóság, jogügyigazgató⁴⁸
 - ◆ 1805: Kamara, előadó tanácsos⁴⁹
 - ◆ 1805–1808: Kancellária, tanácsos⁵⁰
 - ◆ 1808–1821: Királyi Tábla, személynök⁵¹
 - ◆ 1811–1821: Tolna vármegye főispánja⁵²

Majthényi Károly († 1792)⁵³

- 1758–1759: Borsod vármegye alispánja⁵⁴
 - 1760–1765: Királyi Tábla, országbírói ítélmester⁵⁵
 - 1766: Királyi Tábla, nádori ítélmester⁵⁶
 - ◆ 1767–1768: Királyi Tábla, alhelytartó⁵⁷
 - ◆ 1768–1790: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁵⁸

³⁸ MNL OL O11 42 (1794. október 20.); Benda 1952: 273 (1794–1812); Schem. 1795–1810.

³⁹ Thaisz 1821: 66 (1821. február 19., Pest).

⁴⁰ „[...] Honth Vármegyének betsületbeli Esküdtjévé egynéhány hónapig [...]” (Thaisz 1821: 64).

⁴¹ Thaisz 1821: 64 (1781-től); Benda 1952: 274.

⁴² Thaisz 1821: 64 (1784-től).

⁴³ Thaisz 1821: 64 (1786); Schem. 1787.

⁴⁴ Thaisz 1821: 64 (1786-tól); Benda 1952: 274.

⁴⁵ Thaisz 1821: 65 (II. József halála után).

⁴⁶ Thaisz 1821: 65 (1792-től); Benda 1952: 274.

⁴⁷ Thaisz 1821: 64 (1795-től); Benda 1952: 274.

⁴⁸ Thaisz 1821: 65 (1798-tól); Benda 1952: 274; Fallenbüchl 1988: 115 (1798. augusztus 21. – 1805. augusztus 29.).

⁴⁹ Thaisz 1821: 65 (1805).

⁵⁰ MNL OL A79 38 (1806. március 14-től); Benda 1952: 274 (1805–1808).

⁵¹ Thaisz 1821: 65 (1808-tól); Benda 1952: 274; Fallenbüchl 1988: 108 (1808. november 11. – 1821. február 19.).

⁵² Thaisz 1821: 65 (1811-től); Fallenbüchl 1994: 102 (1811. június 4. – 1822). A Fallenbüchl Zoltán által megadott 1822-es évszám Majláth halála miatt tévesnek tűnik.

⁵³ Szluha 2005: 68 (1792. január 6., Buda).

⁵⁴ Schem. 1758–1759.

⁵⁵ Nagy 1857–1868: VII. 263 (1760); Schem. 1760–1765.

⁵⁶ Schem. 1766.

⁵⁷ Schem. 1767–1768.

⁵⁸ MNL OL O11 52 (1768. július 20.); Schem. 1769–1790.

Nagy György, szalapataki († 1748)⁵⁹

- 1727–1737: Zala vármegye jegyzője⁶⁰
 - 1738–1741: Királyi Tábla, helytartói ítélmester⁶¹
 - ◆ 1742–1748: Királyi Tábla, alországbíró⁶²

Nagy Pál, felsőbüki († 1776)⁶³

- Sopron vármegye alispánja⁶⁴
 - 1748–1762: Királyi Tábla, személynöki ítélmester⁶⁵
 - 1763–1765: Királyi Tábla, nádori ítélmester⁶⁶
 - ◆ 1765–1776: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁶⁷

Nedeczky Imre († ?)

- –
 - 1730: Királyi Tábla, személynöki ítélmester⁶⁸

Németh János († 1807)⁶⁹

- 1788–1792: Királyi Tábla, személynöki ítélmester⁷⁰
 - ◆ 1792–1798: Királyi Jogügyigazgatóság, jogügyigazgató⁷¹
 - ◆ 1798/1806–1807: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁷²
 - ◆ 1801/1805–1807: Kancellária, tanácsos⁷³

Péchy Gábor († 1782)⁷⁴

- Tiszán Innen Kerületi Tábla írnoka⁷⁵
- Tiszán Innen Kerületi Tábla kiadója⁷⁶
- Tiszán Innen Kerületi Tábla jegyzője⁷⁷
 - 1742–1745: Királyi Tábla, személynöki ítélmester⁷⁸
 - 1746–1748: Királyi Tábla, országbírói ítélmester⁷⁹

⁵⁹ Szluha 2012: 204 (1748. április 8.).

⁶⁰ Molnár (szerk.) 2000: 452 (1727. augusztus 4. – 1737. február 10.).

⁶¹ Schem. 1738–1741.

⁶² Schem. 1742–1749.

⁶³ Szluha 2012: 176 (1776. január 31., Röjtök).

⁶⁴ Szluha 2012: 176 (év nélkül).

⁶⁵ Schem. 1748–1762.

⁶⁶ Schem. 1763–1765.

⁶⁷ MNL OL O11 58 (1765. július 7.); Schem. 1766–1776.

⁶⁸ Schem. 1730.

⁶⁹ Benda 1952: 236.

⁷⁰ Benda 1952: 236 (1788-tól).

⁷¹ Benda 1952: 236 (1792-től).

⁷² 1798. június 1-jén kinevezve: MNL OL O11 59; MNL OL A79 40 (1806. január 31.); Benda 1952: 236 (1806 végén); Schem. 1807.

⁷³ MNL OL A79 40 (1801. december 18-tól); Benda 1952: 236 (1805, a Magyar Kancellárián udvari tanácsos).

⁷⁴ Szluha 2008: 304 (1782. szeptember 17., Pest).

⁷⁵ Négy évig írnok (MNL OL A1 1741:17 2).

⁷⁶ Nyolc évig kiadó (MNL OL A1 1741:17 2).

⁷⁷ Két évig jegyző (MNL OL A1 1741:17 2).

⁷⁸ Schem. 1742–1745.

⁷⁹ Schem. 1746–1748.

- 1749–1754: Királyi Tábla, nádori ítélőmester⁸⁰
 - ◆ 1754–1782: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök⁸¹

Péchy Zsigmond († 1748)⁸²

- Sáros vármegye aljegyzője⁸³
- Sáros vármegye főjegyzője⁸⁴
 - 1732–1741: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester⁸⁵
 - 1742–1743: Királyi Tábla, nádori ítélőmester⁸⁶
 - ◆ 1744–1747: Királyi Tábla, alnádor⁸⁷
 - ◆ 1740–1747: Bereg vármegye adminisztrátora⁸⁸

Pongrácz András († 1735)⁸⁹

- 1723–1729: személynöki ítélőmester⁹⁰
 - ◆ 1730–1732: Királyi Tábla, alnádor⁹¹
 - ◆ 1733: Királyi Tábla, alhelytartó⁹²

Sigray Ferenc († 1727)⁹³

- 1702–1720: szempci harmincados⁹⁴
- 1719: Pozsony vármegye alispánja⁹⁵
 - 1721–1723: személynöki ítélőmester⁹⁶
 - ◆ 1723–1727: Helytartótanács, köznemes tanácsos⁹⁷

Somogyi János, medgyesi († 1809)⁹⁸

- 1784–1786: Vas vármegye másodalispánja⁹⁹

⁸⁰ Schem. 1749–1755.

⁸¹ MNL OL O11 64 (1754. december 30.); Schem. 1756–1782.

⁸² Fallenbüchl 1994: 68 (1748).

⁸³ MNL OL A1 1731:60 4.

⁸⁴ 16 évig (MNL OL A1 1730:60 4).

⁸⁵ MNL OL A57 1728–1732: 713 (1732. február 21.); MNL OL O56 1/a 14 (1732); Schem. 1737–1741; MNL OL A1 1741:26 2–3 (1741. január 26.).

⁸⁶ Schem. 1742–1743.

⁸⁷ Schem. 1744–1748.

⁸⁸ Nagy 1857–1868: IX. 181 (1747); Lehoczky 1996: 160 (1740-tól, 1741-ben erősítette meg Mária Terézia); Zágoni 2005: 113 (1741–1748); Fallenbüchl 1994: 68 (1740–1746, Bereg vármegye adminisztrátora és a munkácsi uradalom kormányzója).

⁸⁹ Szluha 2000: 591 (1735. március 7., Pest).

⁹⁰ MNL OL A57 1722–1724: 626–628 (1723–1724); MNL OL N52 Lad. S Fasc. AAA No. 3. 57–58 (1728–1729, ítélőmester); Diaeta Adatbázis (1728–1729, személynöki ítélőmester).

⁹¹ Bardoly–Cs. Plank 1999: 172 (1730); MNL OL O56 1/a 13–14 (1731–1732).

⁹² MNL OL O56 1/a 16 (1733).

⁹³ *Betakartatott és kinyitott könyv, avagy Halotti beszéd Felső-Surányi Sigray Ferencz felett.* Pozsonyban, 1727. (adattári tétel); Banics (szerk.) 1881: 13.

⁹⁴ Fallenbüchl 1978: 170.

⁹⁵ Nagy 1857–1868: X. 179.

⁹⁶ Szijártó 2006: 227 (1721); MNL OL N51 Lad. M Fasc. O Nr. 1. 2 (1722–1723). Fallenbüchl Zoltán azon adatát tévesnek vélem, miszerint 1720-ban nádori ítélőmester lett volna (Fallenbüchl 1978: 170).

⁹⁷ Ember 1940: 202; Fallenbüchl 1978: 170.

⁹⁸ Nagy 1857–1868: X. 287 (1809); Patonay 1935: 87 (1809. december 23.).

⁹⁹ Patonay 1935: 27 (1784. december 20. – 1786. május 20.).

- 1787–1790: Veszprém vármegye alispánja¹⁰⁰
 - 1791–1795: Királyi Tábla, nádori ítélőmester¹⁰¹
 - ◆ 1795–1801: Kancellária, köznemes tanácsos¹⁰²
 - ◆ 1797: királyi biztos Somogy vármegyében¹⁰³
 - ◆ 1801–1808: államtanácsos¹⁰⁴
 - ◆ 1808–1809: Kancellária, alkancellár¹⁰⁵

Szlávy Pál († 1787)¹⁰⁶

- a királyi ügyészségen dolgozott Derecskén¹⁰⁷
 - 1763–1766: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹⁰⁸
 - ◆ 1765–1782: Királyi Jogügyigazgatóság, királyi jogügyigazgató¹⁰⁹
 - ◆ 1782–1785: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹¹⁰

Szluha Ferenc († 1729)¹¹¹

- br. Szirmay István nádori ítélőmester expeditora¹¹²
- 1705: érsekújvári fiscalis praefectus¹¹³
- 1706: az esztergomi érsekség kuruc kézen lévő javainak praefectusa¹¹⁴
- 1710: átállt a kurucoktól¹¹⁵
 - 1715–1722: személynöki ítélőmester¹¹⁶
 - 1722: nádori ítélőmester¹¹⁷
 - ◆ 1719–1723: Komárom vármegye alispánja¹¹⁸
 - ◆ 1723–1729: Kancellária, tanácsos¹¹⁹
 - ◆ 1726: bárói cím¹²⁰

Tersztyánszky János († 1754)¹²¹

- 1721–1726: Esztergom város ügyésze¹²²

¹⁰⁰ Patonay 1935: 29–30 (1787. április 5. – 1790. december 15.).

¹⁰¹ Patonay 1935: 31 (1791. május 9. – 1795. június 25.).

¹⁰² MNL OL A79 81 (1795-től); Patonay 1935: 33 (1795–1801).

¹⁰³ Patonay 1935: 34 (1797 nyara).

¹⁰⁴ MNL OL A79 81 (1801-től); Patonay 1935: 42, 86 (1801. október 2. – 1808. július 23.).

¹⁰⁵ MNL OL A79 81 (1808. július 23-tól); Patonay 1935: 86–87 (1808. augusztus 9. – 1809. december 23.); Fallenbüchl 1988: 103 (1809).

¹⁰⁶ Nagy 1857–1868: X. 763 (1787, Bécs).

¹⁰⁷ Nagy 1857–1868: X. 763 (év nélkül).

¹⁰⁸ Schem. 1763–1766.

¹⁰⁹ Fallenbüchl 1988: 115 (1765. december 18. – 1783); Schem. 1766–1782.

¹¹⁰ MNL OL O11 75 (1782. szeptember 27.); Schem. 1783–1785.

¹¹¹ MNL OL A79 78 (1729. május 23.); Heckenast 2005: 420 (1729. május 22., Bécs).

¹¹² Heckenast 2005: 419.

¹¹³ Heckenast 2005: 419 (1705. augusztus 21.).

¹¹⁴ Heckenast 2005: 419 (1706. szeptember 19.).

¹¹⁵ Heckenast 2005: 419 (1710. augusztus 22.).

¹¹⁶ Heckenast 2005: 420.

¹¹⁷ Heckenast 2005: 420.

¹¹⁸ Heckenast 2005: 420.

¹¹⁹ MNL OL A79 78 (1723. július 4. – 1729. május 23.); Heckenast 2005: 420 (1723).

¹²⁰ Heckenast 2005: 420 (1726. augusztus 25.).

¹²¹ Prokopp 1976: 171.

¹²² Prokopp 1976: 171 (1721. október 1.). 1726. április 13-án lemondott (Prokopp 1976: 172).

- 1722–1726: Esztergom város szenátora¹²³
- 1722: Keresztély Ágost kardinális esztergomi uradalmának ügyésze¹²⁴
- 1722: Esztergom város diétai követe¹²⁵
- 1724: Esztergom vármegye aljegyzője¹²⁶
- 1727–1734: Esztergom város ügyésze újra¹²⁷
- Esztergom vármegye főjegyzője¹²⁸
- 1728: Esztergom vármegye helyettes alispánja¹²⁹
- 1730: Bars vármegye főjegyzője¹³⁰
 - 1734–1741: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹³¹
 - 1742–1743: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester¹³²
 - 1744–1748: Királyi Tábla, nádori ítélőmester¹³³
 - ◆ 1749–1754: Királyi Tábla, alnádor¹³⁴

Vörös Antal († 1802)¹³⁵

- 1751–1760: Fejér vármegye főügyésze¹³⁶
 - 1762–1765: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹³⁷
 - 1765–1773: Királyi Tábla, országbírói ítélőmester¹³⁸
 - ◆ 1773–1785: Királyi Tábla, alhelytartó¹³⁹
 - ◆ 1776–1785: Budai Tankerület főigazgatója¹⁴⁰
 - ◆ 1785–1789: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁴¹

Zichy Ádám († 1743 előtt)¹⁴²

- 1718–1725: Fejér vármegye jegyzője¹⁴³
- 1720: Esztergom város ügyvédje¹⁴⁴

¹²³ Prokopp 1976: 171 (1722. április 24.). 1726. április 13-án lemondott (Prokopp 1976: 172).

¹²⁴ Prokopp 1976: 171 (1722. április 24.).

¹²⁵ Prokopp 1976: 171 (1722. május 19.).

¹²⁶ Prokopp 1976: 172 (1724), 175 (5. jegyzet).

¹²⁷ Prokopp 1976: 172 (1727. március 26.). 1734. március 13-án lemondott (Prokopp 1976: 173).

¹²⁸ Prokopp 1976: 173.

¹²⁹ Prokopp 1976: 173 (év nélkül); Borovszky 1910: 419 (1728).

¹³⁰ Prokopp 1976: 173.

¹³¹ Prokopp 1976: 17 (1734. január 28.), 175 (9. jegyzet); Schem. 1737–1741.

¹³² Schem. 1742–1743.

¹³³ Prokopp 1976: 173 (1746. augusztus 20.); Schem. 1744–1748.

¹³⁴ Prokopp 1976: 173 (1750. március 26., a nádor *vices gerense*); Prokopp 1976: 173 (1753. január 4., *officii palatinalis vicem gerens*).

¹³⁵ Madzsar 1922: 91.

¹³⁶ Madzsar 1922: 89 (év nélkül); Farkas 2003: 70–71.

¹³⁷ Madzsar 1922: 89.

¹³⁸ Madzsar 1922: 89.

¹³⁹ MNL OL O12 194 (1773. szeptember 23.); Madzsar 1922: 89 (1773); Madzsar 1922: 91 (1785).

¹⁴⁰ Madzsar 1922: 90–91.

¹⁴¹ Madzsar 1922: 91 (1785). Négy év után visszavonult (Madzsar 1922: 91).

¹⁴² Hőke 1873: 408.

¹⁴³ Farkas 2001: 86.

¹⁴⁴ Tóth 2005: 72 (1720. június 1.).

- 1723: Bács vármegye alispánja¹⁴⁵
 - 1730: Királyi Tábla, nádori ítélőmester¹⁴⁶
 - ◆ 1731–1738: Dunántúli Kerületi Tábla elnöke¹⁴⁷
 - ◆ 1732. szeptember 29.: bárói cím¹⁴⁸
 - ◆ 1738–1741: Hétszemélyes Tábla, főnemes ülnök¹⁴⁹

2. táblázat

Az 1722–1792 közötti országgyűléseken részt nem vevő ítélőmesterek

Almásy János († 1765 körül)¹⁵⁰

- 1730–1733: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester¹⁵¹
- 1733: Királyi Tábla, helytartói ítélőmester¹⁵²
 - ◆ 1742–1757: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁵³

Barinay Ferenc († 1735)¹⁵⁴

- 1721–1726.: Pest vármegye ügyésze¹⁵⁵
- 1721–1729: budai kamarai kerület ügyésze¹⁵⁶
 - ?–1735: Királyi Tábla, nádori ítélőmester¹⁵⁷

Beöthy Imre († 1830)¹⁵⁸

- Bihar vármegye aljegyzője¹⁵⁹
- 1771–1775: Helytartótanács, titkár¹⁶⁰
- 1775–1776: Királyi Tábla, érseki ülnök¹⁶¹

¹⁴⁵ Márkus (szerk.) 1900: 608.

¹⁴⁶ MNL OL O56 1/a 13 (1730). 7 évig nádori ítélőmester (MNL OL A1 1737:69 6).

¹⁴⁷ MNL OL A57 1728–1732: 786.

¹⁴⁸ MNL OL O11 92 (1737. december 30.); Schem. 1739–1741; Chernel 1877: 143 (1738-tól).

¹⁴⁹ MNL OL A1 1737:69 13 (1737. november 26-án kinevezik a Hétszemélyes Táblára); MNL OL A1 1737:69 6 (7 évig kerületi táblai elnök); Schem. 1737–1738; Chernel 1877: 143 (1731–1738).

¹⁵⁰ Nagy 1857–1868: I. 21 (1763); Almásy 1903: 41 (1765. április 11.).

¹⁵¹ MNL OL O56 1/a 13–16. 4 évig volt ítélőmester: MNL OL A1 1741:90 2–3. Almásy 1903: 35 (1732).

¹⁵² MNL OL O12 3 (1733. április 14., helytartói ítélőmester).

¹⁵³ MNL OL A1 1741:90 2–3, 6–7 (1741. október 23.); Schem. 1742–1757; MNL OL O11 2 (1757. március 10-én lemondott a fia, Pál javára).

¹⁵⁴ MNL OL O12 123 (1735. június 23. előtt); Szluha 2003: 78 (1737. augusztus 11.).

¹⁵⁵ Kiss 2012: 36 (1721. április 1. – 1726. január 21.).

¹⁵⁶ MNL OL E156/a Fasc. 001 No. 52. 3 (1721. október 24.); Iványi 1943: 138 (1722); MNL OL E156/a Fasc. 011 No. 051/b. 157 (1723. március 30.); MNL OL E156/a Fasc. 036 No. 30. 39 (1723. május 4.); MNL OL A57 1722–1724: 624 (1724. szeptember 10.); MNL OL A57 1728–1732: 271–276 (1729. június 28.).

¹⁵⁷ Barinay halála után, 1735 júniusában nevezték ki Niczky Györgyöt ítélőmesternek (MNL OL O12 123).

¹⁵⁸ Nagy 1857–1868: II. 5 (1830. január 26., Nagyvárad, életének 86. évében).

¹⁵⁹ Nagy 1857–1868: II. 5; MNL OL A57 1773–1777: 534.

¹⁶⁰ Ember 1940: 205; MNL OL A57 1773–1777: 80 (1773. szeptember 10.); MNL OL A57 1773–1777: 534.

¹⁶¹ MNL OL O12 15 (1775. október 13.); Schem. 1776.

- 1777–1783: Királyi Tábla, személynöki ítélmester¹⁶²
- 1783–1785: Királyi Tábla, helytartói ítélmester¹⁶³
 - ◆ 1786–1810: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁶⁴
 - ◆ 1794–1806: altárnokmester¹⁶⁵

Bezerédy Ignác († 1820)¹⁶⁶

- 1785: Királyi Tábla, személynöki ítélmester¹⁶⁷
- 1786–1787: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos¹⁶⁸
 - ◆ 1788–1798: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök¹⁶⁹

Brunszvik József († 1827)¹⁷⁰

- 1775–1776: Kancellária, fogalmazó¹⁷¹
- 1776–1777: Kancellária, iktató¹⁷²
- 1777–1782: Kancellária, titkár¹⁷³
 - 1782–1784: Királyi Tábla, országbírói ítélmester¹⁷⁴
 - ◆ 1783–1785: Kancellária, tanácsos¹⁷⁵
 - ◆ 1785–1790: Hétszemélyes Tábla, első tanácsos¹⁷⁶
 - ◆ 1790: grófi rang¹⁷⁷
 - ◆ 1790–1826: Hétszemélyes Tábla, főnemes ülnök¹⁷⁸
 - ◆ 1792: Pest-Pilis-Solt vármegye adminisztrátora¹⁷⁹
 - ◆ 1794–1808: Csongrád vármegye főispánja¹⁸⁰
 - ◆ 1806–1827: Nógrád vármegye főispánja¹⁸¹
 - ◆ 1802–1825: tárnokmester¹⁸²

¹⁶² MNL OL A57 1773–1777: 534 (1777. augusztus 30.); MNL OL A57 1778–1780: 99 (1779. június 18.); MNL OL O12 16 (1783. április 5.).

¹⁶³ MNL OL O12 16 (1783. április 5.); Schem. 1784–1785.

¹⁶⁴ Schem. 1786–1810.

¹⁶⁵ Veres 1968: 104.

¹⁶⁶ Szluha 2011: 194 (1820. július 12., Győr).

¹⁶⁷ Schem. 1785.

¹⁶⁸ Schem. 1786–1787.

¹⁶⁹ Schem. 1788–1798.

¹⁷⁰ Szluha 2003: 223 (1827. február 20., Pozsony); Fallenbüchl 1994: 87 (1827. február 27.); Fallenbüchl 1988: 73 (1827. február 27.).

¹⁷¹ MNL OL A79 6 (1775. május 12.-től).

¹⁷² MNL OL A79 6 (1776. október 21.-től).

¹⁷³ MNL OL A79 6 (1777. november 21.-től).

¹⁷⁴ MNL OL A79 6 (1782–1784); Schem. 1784.

¹⁷⁵ MNL OL A79 6.

¹⁷⁶ MNL OL A79 6; Schem. 1786–1790.

¹⁷⁷ Szemethy 2013: 316 (1790. november 18.).

¹⁷⁸ Schem. 1792–1826.

¹⁷⁹ Czeke 1935: 39; Fallenbüchl 1994: 91–92.

¹⁸⁰ Czeke 1935: 39 (1794); Fallenbüchl 1994: 74 (1795–1808).

¹⁸¹ Czeke 1935: 39 (1807); Fallenbüchl 1994: 87 (1806–1827. február 27.).

¹⁸² MNL OL O11 8 (1802. április 16.); Fallenbüchl 1988: 81 (1802. április. 16. – 1825. március 18.).

- ◆ 1825–1827: országbíró¹⁸³
- ◆ 1802–1827: Helytartótanács, tanácsos¹⁸⁴

Dobay Zsigmond († 1759)¹⁸⁵

- 1736: Sáros vármegye alispánja¹⁸⁶
 - 1744–1745: Királyi Tábla, országbírói ítélmester¹⁸⁷
 - ◆ 1746–1759: Tiszán Innen Kerületi Tábla, elnök¹⁸⁸

Kelcz József († 1783)¹⁸⁹

- 1758–1763: Dunántúli Kerületi Tábla, szegények ügyvédje¹⁹⁰, királyi ügyész¹⁹¹
 - 1767–1774: Királyi Tábla, személynöki ítélmester¹⁹²
 - ◆ 1774–1783: Kancellária, tanácsos¹⁹³

Nedeczky András († 1775)¹⁹⁴

- 1755: Komárom vármegye aljegyzője¹⁹⁵
- 1757–1762: Komárom vármegye főjegyzője¹⁹⁶
- 1760–1763: Komárom vármegye másodalispánja¹⁹⁷
- 1763–1765: Királyi Tábla, királyi ülnök¹⁹⁸
 - 1765–1769: Királyi Tábla, személynöki ítélmester¹⁹⁹
 - ◆ 1769–1774: Kancellária, tanácsos²⁰⁰

Niczky György († 1764)²⁰¹

- 1716–1735: Somogy vármegye főjegyzője²⁰²

¹⁸³ MNL OL O11 9 (1825. március 19.); Czeke 1935: 39; Fallenbüchl 1988: 73 (1825. március 18. – 1827. február 27.).

¹⁸⁴ Ember 1940: 201.

¹⁸⁵ Szluha 2008: 170 (1759. március 12., Dobó).

¹⁸⁶ Nagy 1857–1868: III. 324; Potemkin 1863: 88.

¹⁸⁷ Schem. 1744–1745.

¹⁸⁸ Schem. 1746–1759.

¹⁸⁹ MNL OL O11 42 (1783); MNL OL A79 29 (1783. július 4.).

¹⁹⁰ Schem. 1758–1763.

¹⁹¹ MNL OL A57 1778–1780: 44.

¹⁹² Schem. 1767–1774.

¹⁹³ MNL OL A79 29 (1774. április 6. – 1783. július 4.); MNL OL A57 1778–1780: 8–9 (1778. február 13.).

¹⁹⁴ MNL OL A79 39 (1775. május 24.).

¹⁹⁵ Szinnyei 1891–1914: X. 841.

¹⁹⁶ Fényes 1848: 60 (1757. október 6. – 1762. szeptember 13.); Szinnyei 1891–1914: X. 841 (1757).

¹⁹⁷ Fényes 1848: 60 (1762. szeptember 13. – 1764, Komárom vármegye másodalispánja); Szinnyei 1891–1914: X. 841 (1760–1763, helyettes alispán); MNL OL A57 1761–1763: 450 (1763. szeptember 27., *substituti Vice-Comitis*).

¹⁹⁸ MNL OL A57 1761–1763: 450 (1763. szeptember 27., királyi ülnöki kinevezése); Schem. 1764–1765; Fényes 1848: 60 (1764); Szinnyei 1891–1914: X. 841–842 (1763).

¹⁹⁹ MNL OL A57 1764–1767: 291–292 (1765. június 30.); Szinnyei 1891–1914: X. 842 (1765); Schem. 1766–1769.

²⁰⁰ Szinnyei 1891–1914: X. 842 (1769); MNL OL A79 39 (1769. november 4. – 1774. március 26., majd nyugdíjazták).

²⁰¹ Kovács 1904: 491.

²⁰² Kovács 1904: 500; Sziájtó 2006: 122.

- 1719–1735: Zala vármegye alispánja²⁰³
 - 1735–1737: Királyi Tábla, helytartói ítélmester²⁰⁴
 - ◆ 1738–1747: királyi jogügyigazgató²⁰⁵
 - ◆ 1748–1764: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁰⁶

Niczky Kristóf († 1787)²⁰⁷

- 1745–1751: Kamara, titkár²⁰⁸
- 1751–1754: Kamara, tanácsos²⁰⁹
 - 1754–1762, Királyi Tábla, személynöki ítélmester²¹⁰
 - ◆ 1762–1765: Kancellária, tanácsos²¹¹
 - ◆ 1765: grófi rang²¹²
 - ◆ 1765–1779: Verőce vármegye főispánja²¹³
 - ◆ 1767–1782: Hétszemélyes Tábla, főnemes ülnök²¹⁴
 - ◆ 1776: Győri és Pécsi Tankerület főigazgatója²¹⁵
 - ◆ 1782: Kamara, elnök²¹⁶
 - ◆ 1783–1786: tárnokmester²¹⁷
 - ◆ 1786–1787: országbíró²¹⁸

Pletrik László († 1770 előtt)²¹⁹

- 1741: Gömör vármegye jegyzője²²⁰
- Gömör vármegye másodalispánja²²¹
- 1745–1757: Gömör vármegye első alispánja²²²
 - 1756–1759: Királyi Tábla, országbírói ítélmester²²³
 - ◆ 1759–1767: Helytartótanács, tanácsos²²⁴

²⁰³ Kovács 1904: 500; Molnár 2000: 253 (1719. december 5. – 1735. augusztus 13.).

²⁰⁴ MNL OL O12 123 (1735 júniusától); Schem. 1737.

²⁰⁵ Fallenbüchl 1988: 115 (1736. december 14. – 1748); Schem. 1738–1747.

²⁰⁶ Nagy 1857–1868: VIII. 153 (1755); Szentkláray 1885: 6; Schem. 1748–1765.

²⁰⁷ Nagy 1857–1868: VIII. 153 (1787); Fallenbüchl 1988: 81 (1787. december 26.).

²⁰⁸ Szentkláray 1885: 7 (1745-től).

²⁰⁹ Szentkláray 1885: 8 (1751-től).

²¹⁰ Schem. 1754–1762.

²¹¹ MNL OL A79 39 (1762. december 9. – 1765. november 5., lemondott); Fallenbüchl 1984: 311.

²¹² Szentkláray 1885: 9 (1765. november 5.); Fallenbüchl 1984: 311 (év nélkül).

²¹³ Fallenbüchl 1994: 133 (1765–1779).

²¹⁴ MNL OL A79 39 (1765-től); Schem. 1767–1782.

²¹⁵ Szentkláray 1885: 13.

²¹⁶ Fallenbüchl 1988: 111 (1782. október 18.).

²¹⁷ Fallenbüchl 1988: 81 (1783. augusztus 14. – 1786. december 21.).

²¹⁸ Fallenbüchl 1988: 73 (1786. december 21. – 1787. december 26.).

²¹⁹ Nagy 1857–1868: IX. 323.

²²⁰ Nagy 1857–1868: IX. 323.

²²¹ Nagy 1857–1868: IX. 323.

²²² Nagy 1857–1868: IX. 323.

²²³ Schem. 1756–1759; MNL OL A57 1756–1758: 48 (1758. április 24.).

²²⁴ Ember 1940: 202; MNL OL E156/a Fasc. 142 No. 003. 6 (1764. február 24., *consiliarius*).

Sághy Mihály († ?)

- 1746–1752: Heves vármegye főjegyzője²²⁵
- 1752–1756: Heves vármegye másodalispánja²²⁶
- 1756–1766: Heves vármegye első alispánja²²⁷
 - 1767–1782: Királyi Tábla, helytartói ítélőmester²²⁸
 - ◆ 1783–1790: Hétszemélyes Tábla, köznemesi ülnök²²⁹
 - ◆ 1790. november 18.: bárói cím²³⁰
 - ◆ 1790–1798: Hétszemélyes Tábla, főnemesi ülnök²³¹

Semsey András, ifjabb († 1814)²³²

- 1778: királyi biztos a Bánság visszacsatolásakor és megszervezésekor²³³
- 1778: Torontál vármegye alispánja²³⁴
 - 1785: Királyi Tábla, személynöki ítélőmester²³⁵
 - 1786: Fellebbviteli Tábla (≈ Királyi Tábla), tanácsos²³⁶
 - ◆ 1787–1789: Hétszemélyes Tábla, köznemesi ülnök²³⁷
 - ◆ 1789–1792: Kancellária, tanácsos²³⁸
 - ◆ 1791: Kamara, tanácsos²³⁹
 - ◆ 1797: Ugocsa vármegye adminisztrátora²⁴⁰
 - ◆ 1802–1808: személynök²⁴¹
 - ◆ 1803–1807: Ugocsa vármegye főispánja²⁴²
 - ◆ 1807–1819: Abaúj vármegye főispánja²⁴³
 - ◆ 1808: alkancellár²⁴⁴
 - ◆ 1808–1814: Kamara, elnök²⁴⁵

²²⁵ Bán (szerk.) 2011: 83 (1746. december 29. – 1752. augusztus 7.).

²²⁶ Bán (szerk.) 2011: 81 (1752. augusztus 7. – 1756. április 26.).

²²⁷ Bán (szerk.) 2011: 80 (1756. április 26. – 1766. december 9.).

²²⁸ Schem. 1767–1782.

²²⁹ Schem. 1783–1790.

²³⁰ Nagy 1857–1868: X. 9.

²³¹ MNL OL A57 1790–1791: 315 (1790); Schem. 1792–1798.

²³² Szluha 2008: 371 (1814. március 2., Buda).

²³³ Szinnyei 1891–1914: XII. 905.

²³⁴ Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1778).

²³⁵ Schem. 1785.

²³⁶ Schem. 1786.

²³⁷ Schem. 1787–1789; Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (év nélkül).

²³⁸ MNL OL A79 83 (1789–1792); Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1789).

²³⁹ MNL OL A79 83 (1792); Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1791).

²⁴⁰ Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1797); Fallenbüchl 1994: 105 (1797–1803).

²⁴¹ Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1802. február 26.); Fallenbüchl 1988: 108 (1802. február 26. – 1808. június 20.).

²⁴² Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1803); Fallenbüchl 1994: 105 (1803–1807).

²⁴³ Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1807); Fallenbüchl 1994: 59 (1807–1819).

²⁴⁴ MNL OL A79 83 (1808. június); Fallenbüchl 1988: 103 (1808).

²⁴⁵ Szinnyei 1891–1914: XII. 905 (1808); Fallenbüchl 1988: 111 (1808. december 1. – 1814. március 2.).

Subich Ferenc († 1786)²⁴⁶

- 1760–1761: magyar királyi testőr²⁴⁷
- 1761–1764: Helytartótanács, titkár²⁴⁸
- 1766–1773: Helytartótanács, titkár²⁴⁹
 - 1774–1783: Királyi Tábla, országbírói ítélmester²⁵⁰
 - ◆ 1783–1785: királyi jogügyigazgató²⁵¹
 - ◆ 1785–1786: Helytartótanács, tanácsos²⁵²

Szent-Iványi Ferenc († 1823)²⁵³

- 1757: Nógrád vármegye tiszteletbeli aljegyzője²⁵⁴
- 1763: Nógrád vármegye főjegyzője²⁵⁵
- 1765: Nógrád vármegye másodalispánja²⁵⁶
- 1769: Nógrád vármegye első alispánja²⁵⁷
 - 1772–1783: Királyi Tábla, személynöki ítélmester²⁵⁸
 - ◆ 1783–1785: Kancellária, tanácsos²⁵⁹
 - ◆ 1785: kassai kerületi biztos²⁶⁰
 - ◆ 1785: Sáros vármegye főispánja²⁶¹
 - ◆ 1798: tárnokmester²⁶²
 - ◆ 1802–1806: országbíró²⁶³

Szvetics Jakab († 1781)²⁶⁴

- 1731: Kőszeg város főjegyzője²⁶⁵
- 1733: Vas vármegye aljegyzője²⁶⁶

²⁴⁶ Fallenbüchl 1988: 115 (1786. július 30.).

²⁴⁷ Hellebronth 1939: 340 (1760. augusztus 5. – 1761. június 25., a polgári életből Heves vármegye ajánlásával).

²⁴⁸ Ember 1940: 205.

²⁴⁹ Ember 1940: 205.

²⁵⁰ Schem. 1774–1783; MNL OL A57 1773–1777: 294–295 (1776. augusztus 5.).

²⁵¹ MNL OL O12 162 (1783. március 14.); Fallenbüchl 1972: 347 (1783–1785); Schem. 1784–1785; Fallenbüchl 1988: 115 (1783. március 14. – 1786. július 30.).

²⁵² Ember 1940: 203.

²⁵³ Nagy 1857–1868: X. 639.

²⁵⁴ Nagy 1857–1868: X. 638.

²⁵⁵ Nagy 1857–1868: X. 638.

²⁵⁶ Nagy 1857–1868: X. 638 (1765. december 7.).

²⁵⁷ Nagy 1857–1868: X. 638 (1769. november 27.).

²⁵⁸ Nagy 1857–1868: X. 638 (1772); Schem. 1773–1783.

²⁵⁹ MNL OL A79 82 (1783–1785); Nagy 1857–1868: X. 639.

²⁶⁰ Nagy 1857–1868: X. 639.

²⁶¹ Nagy 1857–1868: X. 639 (1785-től); Fallenbüchl 1994: 94 (1785. március 18. – 1823).

²⁶² Nagy 1857–1868: X. 639 (1798-től); Fallenbüchl 1988: 81 (1797. október 21. – 1802. április 16.).

²⁶³ Nagy 1857–1868: X. 639 (1802–1823!); Fallenbüchl 1988: 73 (1802. április 16. – 1806. szeptember 18., nyugalmoba vonult).

²⁶⁴ MNL OL A79 79 (1781. július 11.); Szluha 1995: 102 (1781. július 11., Ivánc).

²⁶⁵ Szluha 1995: 101.

²⁶⁶ Szluha 1995: 101.

- 1737: Vas vármegye főjegyzője²⁶⁷
- 1738–1742: Dunántúli Kerületi Tábla, ülnök²⁶⁸
 - 1742–1747: Királyi Tábla, személynöki ítélmester²⁶⁹
 - ◆ 1748–1750: királyi jogügyigazgató²⁷⁰
 - ◆ 1750–1765: Kancellária, tanácsos²⁷¹
 - ◆ 1765–1779: Királyi Tábla, személynök²⁷²
 - ◆ 1780: grófi rang²⁷³

Ürményi Bernát († 1793)²⁷⁴

- 1772–1773: Pest-Pilis-Solt vármegye aljegyzője²⁷⁵
- 1775: Pest-Pilis-Solt vármegye főjegyzője²⁷⁶
- 1783: Pest-Pilis-Solt vármegye főjegyzője²⁷⁷
 - 1784–1785: Királyi Tábla, személynöki ítélmester²⁷⁸
 - ◆ 1786–1790: Hétszemélyes Tábla, tanácsos²⁷⁹
 - ◆ 1792–1793: Hétszemélyes Tábla, köznemes ülnök²⁸⁰
 - ◆ 1791–1793: altárnokmester²⁸¹

Ürményi József († 1825)²⁸²

- 1766–1769: Királyi Jogügyigazgatóság, királyi ügyész²⁸³
 - 1769–1772: Királyi Tábla, személynöki ítélmester²⁸⁴
 - ◆ 1773–1785: Kancellária, tanácsos²⁸⁵
 - ◆ 1780–1782: Pest-Pilis-Solt vármegye adminisztrátora²⁸⁶
 - ◆ 1782–1785: Bihar vármegye főispánja²⁸⁷

²⁶⁷ Szluha 1995: 101.

²⁶⁸ Szluha 1995: 101 (1738-tól); Chernel 1877: 144 (1738–1743).

²⁶⁹ Schem. 1742–1747.

²⁷⁰ Szluha 1995: 101 (1748. augusztus 30-tól); Fallenbüchl 1988: 115 (1748. augusztus 30. – 1750).

²⁷¹ MNL OL A79 79 (1750. március 23. – 1765. április 29.); Szluha 1995: 101 (1750–1765).

²⁷² MNL OL A79 79 (1765. április 29-től); MNL OL A79 79 (1780-ban nyugalomba vonult); Szluha 1995: 101 (1765. május 1-től); Fallenbüchl 1988: 108 (1765. május 1. – 1779).

²⁷³ Szemethy 2013: 316.

²⁷⁴ Szluha 2005: 659 (1793. augusztus 31., Pest).

²⁷⁵ Kiss (szerk.) 2016: 29 (1772. június 15. – 1773. február 8.).

²⁷⁶ MNL OL A57 1773–1777: 188 (1775. december 9.).

²⁷⁷ Kiss (szerk.) 2016: 28 (1783. március 13. – 1783. április 7.).

²⁷⁸ Schem. 1784–1785.

²⁷⁹ Schem. 1786–1790.

²⁸⁰ Schem. 1792–1793.

²⁸¹ Veres 1968: 104.

²⁸² Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1825. június 8., Vál).

²⁸³ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1766); Szinnyei 1891–1914: XIV. 693; Schem. 1768–1769.

²⁸⁴ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1769); Szinnyei 1891–1914: XIV. 693; Schem. 1770–1772.

²⁸⁵ Fallenbüchl 1984: 311.

²⁸⁶ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1780); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1780. június 19-től); Fallenbüchl 1994: 92 (1781–1782).

²⁸⁷ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1782); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1782); Fallenbüchl 1994: 70 (1782. március 1. – 1785).

- ◆ 1785–1790: Nyitra vármegye főispánja²⁸⁸
- ◆ 1788–1789: Kamara, elnök²⁸⁹
- ◆ 1788–1789: Helytartótanács, első alelnök²⁹⁰
- ◆ 1789–1795: személynök²⁹¹
- ◆ 1790: Pest-Pilis-Solt vármegye adminisztrátora²⁹²
- ◆ 1801: Galícia kormányzója²⁹³
- ◆ 1802–1825: Fejér vármegye főispánja²⁹⁴
- ◆ 1806–1825: országbíró²⁹⁵

Vajay László († 1772)²⁹⁶

- 1720–1723: Kancellária, allajstromozó²⁹⁷
- 1723–1727: Kancellária, jegyzőkönyvvezető²⁹⁸
 - 1730–1732: Királyi Tábla, személynöki ítélmester²⁹⁹
 - ◆ 1737–1740: Királyi Tábla, érseki ülnök³⁰⁰
 - ◆ 1740: bárói cím³⁰¹
 - ◆ 1745–1747: Pozsega vármegye adminisztrátora³⁰²
 - ◆ 1748–1772: Torontál vármegye főispánja³⁰³
 - ◆ 1749–1772: Kamara, tanácsos³⁰⁴

²⁸⁸ Nagy 1857–1868: XI. 429; Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1785-től); Fallenbüchl 1994: 89 (1785. március 18. – 1790. március 18., Nyitra vármegye és a Nyitrai Kerület főispánja).

²⁸⁹ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1788. december 18.); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694; Fallenbüchl 1988: 111 (1788. december 18. – 1789).

²⁹⁰ Ember 1940: 197.

²⁹¹ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1789. augusztus 24. – 1795. július); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694; Fallenbüchl 1988: 108 (1789. augusztus 24. – 1795).

²⁹² Nagy 1857–1868: XI. 429 (1790); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1790. február 12.); Fallenbüchl 1994: 92 (1790).

²⁹³ Nagy 1857–1868: XI. 429; Szinnyei 1891–1914: XIV. 694.

²⁹⁴ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1802); Szinnyei 1914: 694 (1802. április 3-tól); Fallenbüchl 1994: 76 (1802. április 4. – 1825).

²⁹⁵ Nagy 1857–1868: XI. 429 (1806. szeptember 6.); Szinnyei 1891–1914: XIV. 694 (1825 januárjában nyugalomba vonult); Fallenbüchl 1988: 73 (1806. szeptember 18. – 1825. március 18., nyugalomba vonult).

²⁹⁶ Szluha 2005: 664 (1772. március 7., Pozsony).

²⁹⁷ MNL OL A79 61 (1720. augusztus 29-től, *vice registrator*).

²⁹⁸ MNL OL A79 61 (1723. január 16-tól, protocoll-lista).

²⁹⁹ MNL OL O56 1/a 13–15 (1730–1732); MNL OL A79 61 (1730-tól).

³⁰⁰ Schem. 1737–1740.

³⁰¹ MNL OL A57 1740–1744: 29 (1740. december 1.).

³⁰² MNL OL A57 1744–1747: 133–135 (1745. június 12-től); Fekete Nagy 1929: 48; Fallenbüchl 1994: 130 (1745–1747).

³⁰³ Nagy 1857–1868: XII. 8 (év nélkül); Fallenbüchl 1994: 102 (1748–1772, Torontál vármegye címzetes főispánja).

³⁰⁴ Fallenbüchl 1970: 296.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

A1 Magyar kancelláriai levéltár, Originales referadae, 1690–1770.

A57 Magyar kancelláriai levéltár, Királyi könyvek, 1527–1867.

A79 Magyar kancelláriai levéltár, Index individuorum Cancellariae, 1. kötet, 1690–1821.

E156 Magyar kincstári levéltárak, Magyar Kamara archívuma, Urbaria et Conscriptiones, 1527–1900.

N51 Regnicolaris levéltár, Archivum regni, Ladula M, Diaeta anni 1722–1723.

N52 Regnicolaris levéltár, Archivum regni, Ladula S, Diaeta anni 1728–1729.

O11 Bírósági levéltárak, Kúriai levéltár, Index Rescriptorum ad Tabulam Septemviralem.

O12 Bírósági levéltárak, Kúriai levéltár, Index Rescriptorum ad Tabulam Regiam Judiciariam, 1. kötet.

O56 Bírósági levéltárak, Kúriai levéltár, Személyzeti és ügyviteli vegyes iratok, 1724–1861.

Ráday Levéltár, Ráday Gyűjtemény (RLRGY)

B/15 Johannita levéltár, Daróczy-gyűjtemény.

Schem. = Schematismusok:

Calendarium Jaurinense Titulare et Historicum [...], Jaurini, [...] Streibig, 1760–1785.

Calendarium Tyrnaviense [...], Tyrnaviae, 1744 és 1746.

Magyar Országai Statusok Titulusival Bővítettett, Uj Kalendariom, [...] Neupart János [...] által. Nyomtatott Posonyban, találattik Spaiser Ferencz Compactornál. 1737–1743, 1745, 1747–1759.

Schematismus Incltyi Regni Hungariae pro anno 1730.

Diaeta Adatbázis = Diaeta Kutatócsoport Adatbázisa. <http://szijarto.web.elte.hu/segitseg.htm> – utolsó letöltés: 2017. július 31.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Almásy Dénes 1903: *A zsadányi és törökszentmiklósi Almásy grófok*. Kétegyháza.

Bán Péter (szerk.) 2011: *Heves megye történeti archontológiája (1681–)1687–2000*. Eger.

Banics Dominicus (szerk.) 1881: *Scriptores Ordinis S. Benedicti qui 1750–1880 [...] fuerunt in Imperio Austriaco–Hungarico*. Vindobonae.

Bardoly István – Cs. Plank Ibolya 1999: *A „szentek fuvarosa”. Divald Kornél felső-magyarországi topográfiája és fényképei, 1900–1919*. Budapest.

Benda Kálmán 1952: *A magyar jakobinusok iratai*. II. kötet. Budapest.

Bónis György 1935: *A bírósági szervezet megújítása III. Károly korában, Sistematyca Commissio*. (Értekezések Eckhart Ferenc Jogtörténeti szemináriumából 5.) Budapest.

- Borovszky Samu 1910: *Esztergom vármegye*. (Magyarország vármegyéi és városai 5.) Budapest.
- Chernel Kálmán 1877: *Köszeg sz. kir. város jelene és múltja*. Szombathely.
- Czeke Marianne 1935: *Gróf Brunszvik Teréz ősei és oldalági rokonsága. Adatok a grófi Brunszvik-család történetéhez*. Budapest.
- Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szi-jártó M. István (szerk.) 2013: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest.
- Ember Győző 1940: *A M. Kir. Helytartótanács ügyintézésének története, 1724–1848*. Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1970: A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. *Levéltári Közlemények* (41.) 2. 259–336.
- Fallenbüchl Zoltán 1972: A Magyar Kamara tisztviselői II. Józseftől a polgári forradalomig 1780–1848. *Levéltári közlemények* (43.) 2. 327–395.
- Fallenbüchl Zoltán 1978: Sigray László Ignác emlékirata. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* (1974–1975.) 169–195.
- Fallenbüchl Zoltán 1984: Mária Terézia dikasztériális tanácsosai 1740–1780. *Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve* 1984–1985. Budapest, 283–334.
- Fallenbüchl Zoltán 1988: *Magyarország főméltóságai, 1526–1848. Az udvari méltóságok archontológiája*. Budapest.
- Fallenbüchl Zoltán 1994: *Magyarország főispánjai, 1526–1848*. Budapest.
- Farkas Gábor 2001: Fejér vármegyei történeti archontológia II. In: Fitz Jenő – Fülöp Gyula (szerk.): *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve XXX*. Székesfehérvár, 77–100.
- Farkas Gábor 2003: Fejér vármegyei történeti archontológia III. In: Fitz Jenő – Fülöp Gyula (szerk.): *Alba Regia. A Szent István Király Múzeum Évkönyve XXXII*. Székesfehérvár, 67–108.
- Fekete Nagy Antal 1929: A báró Malonyay-család levéltára. *Levéltári közlemények* (7.) 1–2. 45–54.
- Fekete Nagy Antal 1933: A báró Rudnyánszky-család levéltára. *Levéltári közlemények* (11.) 1–2. 16–57.
- Fényes Elek 1848: *A magyar birodalom statisztikai, geográfiai és történeti tekintetben. Komárom vármegye*. 1. kötet. Pest.
- Grünwald Béla 2001: *A régi Magyarország, 1711–1825*. (Szerk. Poór János.) Budapest.
- Heckenast Gusztáv 2005: *Ki kicsoda a Rákóczi-szabadságharcban?* Budapest.
- Héjja Julianna Erika 2002: *Békés vármegye archontológiája, (1699) 1715–1950. Főispánok és alispánok*. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 8.) Gyula.
- Hellebronth Kálmán 1939: *A magyar testőrségek névkönyve 1760–1918*. Budapest.
- Hóke Lajos 1873: A tolnai és tolna-külsomogyi egyházvidékek múlt századi jegyzőkönyvei. *Protestáns egyházi és iskolai lapok* (16.) 13. 406–410.
- Iványi Béla 1943: Címeres és egyéb pecsétek a keszthelyi hercegi levéltár tolnai részében. *Magyar Családtörténeti Szemle* (43.) 4. 97–98.
- Iványi Emma 1991: *Esterházy Pál nádor közigazgatási tevékenysége, 1681–1713*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 10.) Budapest.

- Kiss Anita 2012: Pest-Pilis-Solt vármegye archontológiája, 1715–1750. *Tanulmányok Pest megye múltjából* (4.) 9–41.
- Kiss Anita (szerk.) 2016: *Pest megye évszázadai, hivataltörténeti áttekintés*. Budapest. [A kiadványhoz tartozó vármegyei archontológia csak elektronikus formában létezik: http://mnl.gov.hu/mnl/pml/pest_megye_archontologiaja_a_kezdetektol_2016_ig – utolsó letöltés: 2017. július 31.]
- Kovács Ignác 1904: Niczky Györgynek végrendelete (1693–1764). *Magyar Sion* (Új sorozat 18.) 7. 491–508.
- Kövér György 2014: A kollektív biográfia lehetőségei és korlátai. In: Kövér György: *Biográfia és társadalomtörténet*. Budapest, 373–387.
- Lehoczy Tivadar 1996: *Bereg vármegye*. Budapest.
- Madzsar Imre 1922: Vörös Antal, a budai tankerület első főigazgatója, 1728–1802. *A budapesti tankerület 3. számú értesítője* (1921–1922.) 88–93.
- Márkus Dezső (szerk.) 1900: *Magyar Törvénytár. Corpus juris Hungarici 1657–1740*. Budapest.
- Mészáros József 1825: *Halottas beszéd, mellyel néhai nagy méltóságú Ürményi József úr [...] halhatatlan érdemeit hirdette [...]*. Székesfehérvár.
- Molnár András (szerk.) 2000: *Zala megye archontológiája, 1138–2000*. Zalaegerszeg.
- Morvay Győző 1903: *Galánthai gróf Fekete János, 1741–1803*. H. n.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal*. Pest.
- Patonay József 1935: Medgyesi Somogyi János államtanácsos és a magyar kegyestanítórend. (Különnyomatként kiadott és folyamatos oldalszámozással ellátott kismonográfia a *Tatai Kegyestanítórendi Gróf Esterházy Miklós Reálgyminázium értesítője 1933–1934. és 1934–1935. évi számaiból*.) Tata.
- Pálmány Béla 2013: Új módszerek – új lehetőségek. A prozopográfia új módszerei és kapcsolata a hagyományos genealógiával, archontológiával a reformkori magyar országgyűlések almanachjai alapján. *Turul* (86.) 2. 53–59.
- Potemkin Ödön 1863: *Sáros vármegye leírása, statistikai, földrajzi, okirati és történelmi tekintetben*. Pest.
- Prokopp Gyula 1976: Terstyánszky János alnádor (megh. 1754). *Levéltári Szemle* (26.) 2–3. 171–176.
- Sebők Richárd 2012: Hivatali pályafutások a 18. századi Királyi Kúrián. In: Szijártó M. István – Szűcs Zoltán Gábor (szerk.): *Politikai elit és politikai kultúra a 18. század végi Magyarországon*. Budapest, 15–50.
- Sebők Richárd 2016: Professzionizáció az igazságszolgáltatásban a 18. században, a Királyi Kúria köznemes bíráinak példáján. *Századok* (150.) 4. 945–965.
- Soltész István (összeáll.) 2016: *Bibliográfia az államról, az Országgyűlésről, a központi állami szervekről, az Alkotmányról és a választási rendszerekről*. Budapest.
- Szemethy Tamás 2013: Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században. In: Dobszay Tamás – Forgó András – ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.) 2013: *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Budapest, 299–317.
- Szentkláray Jenő 1879: *Száz év Dél-Magyarország újabb történetéből, 1779-től napjainkig*. I. kötet. Temesvár.

- Szentkláray Jenő 1885: *Gróf Niczky Kristóf életrajza*. Pozsony–Budapest.
- Szijártó M. István 2005: *A diéta. A magyar rendek és az országgyűlés, 1708–1792*. Budapest.
- Szijártó M. István 2006: A concursus a 18. századi politikában. In: Szijártó M. István: *Nemesi társadalom és politika. Tanulmányok a 18. századi magyar rendiségről*. Budapest, 218–236.
- Szijártó M. István 2016: *A 18. századi Magyarország rendi országgyűlése*. (A magyar országgyűlések története.) Budapest.
- Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 1995: Szvetics Jakab személynök és családja, a szerző heraldikai rajzával. *Turul* (68.) 3–4. 99–105.
- Szluha Márton 2000: *Liptó vármegye nemes családjai*. Budapest.
- Szluha Márton 2003: *Nyitra vármegye nemes családjai*. I. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2005: *Nyitra vármegye nemes családjai*. II. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2006: *Felvidéki nemes családok*. I. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2008: *Felvidéki nemes családok*. II. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2011: *Vas vármegye nemes családjai*. I. kötet. Budapest.
- Szluha Márton 2012: *Vas vármegye nemes családjai*. II. kötet. Budapest.
- Thaisz András 1821: Székhelyi Majláth György, a' Király Személyes Jelenléte a' Törvényekben Képviselőjének Életírása. *Tudományos Gyűjtemény* (5.) 11. 76–87.
- Tóth Krisztina 2005: *Esztergom szabad királyi város jegyzőkönyveinek regesztái, 1719–1722*. (Komárom-Esztergom Megyei Önkormányzat Levéltára Évkönyvei 13.) Esztergom.
- Varga Endre 1974: *A királyi curia, 1780–1850*. (A Magyar Országos Levéltár kiadványai III. Hatóság- és hivataltörténet 4.) Budapest.
- Veres Miklós 1968: *A tárnoki hatóság és a tárnoki szék, 1526–1849*. Budapest.
- Zágoni Á. Károly 2005: *A. N. T. Beregi egyházmegye emlékkönyve*. Nyíregyháza.

A 18. század végi és a reformkori hatalmi elit rokoni kapcsolati hálózata

Történetírásunk egyik közkedvelt témája a jozefinizmus és a reformkor közötti kapcsolatok általános vizsgálata. Jelen írásomban a két időszak hatalmi elitjét átszövő rokoni kapcsolathálózatot igyekszem bemutatni és elemezni.¹ Annak ellenére, hogy a történészek körében a másik rendszeresen felmerülő téma éppen az elitkutatás, legtöbbször az elitet általában külön definiálást nem igénylő, közkeletű fogalomként kezelik;² már amennyire ezt a tanulmányokból meg lehet állapítani, azt valamiféle vezető réteggént értelmezik. Ennek oka, amellet, hogy egy a közbeszédben is gyakran használt kifejezésről van szó, az lehet, hogy nincs az elitnek egyetlen, általánosan elfogadott definíciója. A fogalom számtalan meghatározásával találkozhatunk, meglehetősen eltérő jelentésekben: kezdve a teljesen általános értelmezéstől, miszerint ez a csoport a *valamiből (leginkább befolyásból) sokat birtokló keveseket* foglalja magában, egészen addig a szűkebb értelemben vett elitfelfogásig, miszerint csupán a *vezető politikai pozíciókat viselők* csoportját kell értenünk alatta.³ Elemzésem kapcsán én magam sem fogok állást foglalni a különböző definíciók tekintetében, ugyanis a kutatás témájául választott csoport a bármilyen értelemben vett elitnek is csupán a legszűkebb rétegét jelenti, hiszen a legfőbb világi hatalmi elitről lesz szó.

Vizsgálatom az említett két korszak valós hatalommal bíró, világi, országos főméltóságaira terjedt ki. Melyek is ezek a méltóságok? Ebben a kérdésben Cserpes Tündének és Szijártó M. Istvánnak és a 18. századi országos főméltóságokat vizsgáló tanulmányához igazodtam:⁴ az országbíró, a bán, a tárnokmester, a királyi kancellár, a kamaraelnök⁵ és a személynök (a továbbiakban ezeket értem majd főméltóság alatt).⁶ A nádori tisztség, mivel a vizsgált korszakokban kizá-

¹ Korábban már készítettem egy elemzést a 18. századi főméltóságok rokoni kapcsolathálózatáról (Horváth Gy. 2013), így a mostani írásom e tanulmány folytatásának is tekinthető.

² Takács T. 2006. Elsősorban a helyi elitek kutatása kapcsán emeli ki a definíálás hiányát.

³ Takács K. 1998. Szintén rámutat arra, hogy a kutatók a szociológiában sem szokták definiálni az elit fogalmát.

⁴ Cserpes–Szijártó 2010.

⁵ Ideszámítottam 1785 és 1790 között a helytartótanács első alelnökeit is, akik a kamarai ügyeket intézték kincstartói címmel, tehát gyakorlatilag a kamaraelnököknek feleltethetőek meg. Ők más főméltóságaik révén egyébként is benne voltak a vizsgálandók körében.

⁶ Cserpes Tünde és Szijártó M. István ezeken a hivatalviselőkön kívül még beszámította az országos főméltóságok közé Hadik Andrást, az Udvari Haditanács elnökét és Izdenczy József államtanácsost is, akiket azonban én nem vettem figyelembe, mivel nem magyar főméltóságot viseltek.

rólág az uralkodóház tagjai töltötték be, kimaradt.⁷ A nevezett tisztségek betöltőinek a névsorai a mellékletben találhatóak (1–2. táblázat). Ezt a kört a továbbiakban az egyszerűség kedvéért hatalmi elitnek vagy elitnek nevezem, bár ez utóbbit igyekszem kerülni, mivel az általánosan használt elitfogalom mégiscsak egy jóval tágabb társadalmi csoportra utal. Közülük az országbíró, a bán, a tárnokmester és a személynök hivatalánál fogva, míg a többiek – a kancellárok és a kamaraelnökök – egyéb tisztségeiknél, illetve rangjuknál fogva voltak tagjai az országgyűléseknek.⁸

A méltóságviselőket két csoportra osztottam aszerint, hogy kik azok, akik a főméltóságok hagyományosnak tekinthető utánpótlási bázisából kerültek ki, és kik azok, akik újonnan emelkedtek ebbe a körbe. Természetesnek tűnt ez utóbbi kategóriába sorolni azokat, akiknek a fiági felmenői között találhatóak főméltóságot viselő személyek, illetve általában ebbe a körbe szokás számítani az arisztokrata címek viselőit is.⁹ Azt, hogy ez a két csoport milyen nagy mértékben fedi át egymást, jól jelzi az a tény, hogy a 18. századi főméltóságok közül azoknak, akiknek volt főnemesi felmenője, egy kivétellel volt főméltóságot viselő személy is a felmenői között.¹⁰ Következésképp azokat, akiknek a fiági felmenői között volt főnemes és/vagy főméltóság, a főméltóságok hagyományos utánpótlási bázisába, vagyis a régi hatalmi elitbe soroltam, mindazokat pedig, akik nem rendelkeztek ilyen felmenőkkel, az ebbe a körbe újonnan felemelkedettek közé, vagyis az új hatalmi elitbe számítottam. Az 1780 és 1790 közötti időszakból a régi elithez tartozónak vettem Balassa Ferencet, Batthyány Ádámot, Csáky Jánost, Erdődy Jánost és Erdődy (Nepomuk) Jánost, valamint Esterházy Ferencet, Nádasdy Ferencet, Pálffy Károlyt és Zichy Károly Józsefet, vagyis a tizennyolcból kilenc embert; az újonnan a hatalmi elitbe emelkedettek közé soroltam Fekete Györgyöt, Jankovich Antalt, Nagy Józsefet, Majláth Józsefet, Niczky Kristófot, Szécsen Sándort, Szentiványi Ferencet, Ürményi Józsefet és Végh Pétert, vagyis a másik kilenc főméltóságot, így a régi és az új elitbeliek aránya fele-fele volt (1. táblázat). A reformkoriak közül¹¹ Apponyi György, Brunszvik József, Cziráky Antal, Eötvös Ignác, Gyulay Ignác, Haller Ferenc, Keglevich Gábor, Koháry Ferenc, Majláth Antal és György, Mednyánszky Alajos, Nádasdy Mihály, Pálffy Fidél, Szécsen Miklós és Zichy Károly került a régi elit tagjai közé, vagyis tizenöten. Míg Mérey Sándor, Reviczky Ádám, Somssich Pongrácz, Szerencsy István, Szőgyény Zsigmond és Zarka János, vagyis hatan voltak az újonnan felemelkedettek (2. táblázat). Ebben a csoportban tehát közel kétharmados arányban képviselteti magát a régi elit.

⁷ Fallenbüchl 1988.

⁸ Szijártó 2005; Pálmány 2011; Diaeta Adatbázis. A 18. század végi főméltóságok egy része nem feltétlenül az adott korszak országgyűlésének volt a tagja.

⁹ Cserpes–Szijártó 2010; Kovács 2000.

¹⁰ Horváth Gy. 2013: 287.

¹¹ Csak azt a huszonegyet számítva, akik végül bekerültek a vizsgált csoportba (a kimaradt Majláth József a régi elitbe, Ürményi József és Vlassics Ferenc pedig az újonnan felemelkedettek közé került volna).

Történetírásunk az arisztokrácia rokoni-családi összefonódását és ennek szerepét az érdekvényesítésben, illetve az állásszerzésben alapvető tényként kezeli,¹² de ennek közelebbi, strukturális, hálózati szintű elemzésére általában nem vállalkozik. Ha pedig mégis, akkor rendszerint az individuumként kezelt egyes családok között fennálló házassági kapcsolatokat vizsgálják.¹³ Én azonban nem a családok, hanem a személyek szintjén szerettem volna elvégezni a közöttük fennálló rokonság elemzését, és egyúttal megkísértem egymással összevethető módon megállapítani az egyes méltóságviselők rokonságának távolságát. A hálózati modell felállításakor először úgy gondoltam, hogy minden rokonsági típusnak külön számot adok, ám hamar szembesültem azzal, hogy számos nem eldönthető kérdés merül fel, olyanok, mint például hogy a másodfokú unokatestvér vagy a dédnagybáty kapja-e a magasabb értéket. Minél több család választ el két személyt egymástól, annál lehetetlenebb kihívás megtalálni közöttük a rokonságot. Ráadásul többszörös rokonság esetén már a legközelebbi rokonság megtalálása is egy nehézkes folyamat, így az ember gyakran az első rokoni szál felgöngyölítése után már nem áll neki újabbakat keresni. Egyben az is világossá vált, hogy ezáltal az egyes értékek kizárólag a saját önkényes meghatározásomtól fognak függeni. Hamar rájöttem, hogy ez utóbbi problémát leginkább úgy lehet elkerülni, ha a különböző rokonsági értékeket valamilyen alapegység(ek)ből kiindulva számolom ki. Az elsődleges cél az önkényesség minimalizálása volt, amit véleményem szerint minél kevesebb és minél egyszerűbb szabály felállításával lehetett elérni. Az antropológiában és az etnográfiában a „kutató a leszármazás, valamint a házassági kapcsolatok utólagos számbavétele segítségével szerencsés forrásadottságok esetén visszamenőleg is meg tudja állapítani valaki tényleges rokonságát”.¹⁴ Úgy döntöttem tehát, hogy én is e két elemi rokonságból fogom felépíteni az elemzés alapjául szolgáló rokoni kapcsolathálómat.

A magyar nemesség társadalmi alapegysége az azonos őstől fiágon leszármazók összessége, amelyet a témában úttörőnek számító Fügedi Erik „klánnak” nevezett el,¹⁵ és amit én a tanulmányomban az egyszerűség kedvéért a továbbiakban családnak nevezek, mivel ezt a szót a családtörténeti irodalom, valamint a már említett, rokoni kapcsolathálókat vizsgáló elemzések is ebben az értelemben használják. A kapcsolatok alapegységének a családokon belüli fiági leszármazást választottam, amit egyes értékkel jelöltem. A családok között házasságok révén jön létre a kapcsolat. Ennek kapcsán fontosnak tartottam azonban, hogy a leányági leszármazás ne legyen azonos értékű a családon belülivel, hiszen azt a kortársak sem tekintették annak. A vizsgált időszakban ugyanis a kiváltságok

¹² „Az arisztokráciához tartozás olyan családi rokoni kapcsolatrendszer teremtett, amely társasági-rokoni nexusokon keresztül a központi hatalom tényleges gyakorlóival való közvetlen érintkezést is elősegítette” (Gerő 1993: 103). A rokoni összeköttetés szerepéről az állások betöltésénél: Falllenbüchl 1968: 241.

¹³ Így tesz a rokoni kapcsolathálókat vizsgáló elemzésében például Tózsá-Rigó Attila és Szántay Antal (Tózsá-Rigó 2012; Szántay 2014).

¹⁴ Faragó 1996: 241.

¹⁵ Fügedi 1992: 21.

– nemesség, főnemesség – a kiváltságsszerző fiági leszármazottai között öröklődhettek, így a fiági leszármazás számontartása, sőt bizonyítása elsődleges, életbe vágó fontosságúnak számított legalább a nemességszerző személyéig visszamenőleg. Anyagi javakat természetesen a leányági rokonság is örökölhette, de a gyakorlat azt mutatja, hogy bár az ősiség elvben minden leányági leszármazottnak örökösödési jogot biztosított, ez a kézzelfogható öröklés szintjén ritkán lépett túl a negyedfokú rokonságon,¹⁶ ami egyben a házassági korlát határát is jelentette.¹⁷ Vagyis a nőági rokonság számontartása ezen túlmenően már nem volt annyira lényeges, és egy ponton túl nyilvánvalóan lehetséges sem. Ugyanakkor nem akartam egy elvben ugyanolyan közeli kapcsolatnak önkényesen más értéket választani. Így végül úgy határoztam, hogy a leányági leszármazást nem jelölöm, csupán a családok közötti házassági kapcsolatot.¹⁸ Ezt a döntésem az is indokolja, hogy a korabeli felfogás a nőknek még a reprodukcióban is csak másodlagos szerepet tulajdonított,¹⁹ ahogyan Werbőczy írta: „Pater enim generat, mater autem formam solum generandi dat, et praestat.”²⁰ A házasságban a nőnek elvben egyes értékű kapcsolata van a férjével, éppen úgy, ahogyan az apjával is. A kapcsolat-háló-elemzés alapjául szolgáló táblázatba (az úgynevezett mátrixba) végül a nőket nem vettem fel, hanem közvetlenül a férj és az após kapcsolatait jelöltem a kettes értékkel. Erre módszertanilag lehetőséget adott az a tény, hogy a nőknek ekkoriban nemcsak az utódnemzés, hanem a házasság terén is másodlagos, alávetett szerepet tulajdonítottak, inkább voltak tárgyai, mint alanyai a frigynek, míg a valós megegyezés az após és a vő (esetleg a másik após) között jött létre.²¹

E két fenti kapcsolati érték, a fiági leszármazás és a házasság alapján minden további kapcsolat is leírható. A kapcsolatok értéke minden egyes közbeiktatott családdal plusz eggyel nő a hasonló fokú, tisztán fiági rokonsághoz képest. Ha egy egyszerű példával akarjuk mindezt szemléltetni, akkor az apai nagybáty-unokaöcs kapcsolatra a távolság értékének hármát kapunk, míg az anyai nagybáty-unokaöcs kapcsolatra négyet. Azzal, hogy családközi kapcsolatoknál nem az anyai leszármazást, hanem a házasságot vettem alapegységnek, természetesen nemcsak a vérségi kapcsolatot, hanem a kánonjog által azzal azonos fokúnak tekintett²² – az angolok által „in-law” utótaggal jelzett – affinális rokonságot is figyelembe vettem. Fontos még megemlíteni, hogy mivel a leszármazást tettem meg a családon belüli rokoni kapcsolatok alapelemének, az azonos fokú rokonságok esetében a felmenői-leszármazotti kapcsolatok közelebb kerülnek egymáshoz, mint az oldalágiak. Vagyis amíg az apa-fiú kapcsolatra egyet kapunk, addig a testvérekére már kettőt. Ezáltal a rendszer komplexitása növekszik, hiszen ha

¹⁶ Horváth J. 1991: 241.

¹⁷ Faragó 2000: 442.

¹⁸ Ráadásul több feleség esetén az anya személye sokszor nem állapítható meg egyértelműen.

¹⁹ Fügedi 1992: 30.

²⁰ „Mert az atya a nemző, az anya pedig a nemzés alakját adja meg” (Werbőczy 1990: 71, I. 7. 3. §).

²¹ Laslett 1983: 493. Konkrét példa a korból Festetics György elrendezett házassága Sallér Judittal, Sallér István nádori ítélőmester leányával (Kurucz 2013: 106).

²² Roszner 1887: 202–203. A világi jognak is a része lett.

többféle rokonsági fokra kapnánk azonos értékeket, az sokkal jobban megnehezítené a rokonsági fokok közötti különbségtételt.

A rokoni kapcsolatok számszerűsítésének általam alkalmazott elvét kidolgozva újabb kérdés merült fel, mégpedig az, hogyan lehetséges az egyes személyek közötti legrövidebb kapcsolatot azonosítani, bármilyen távoli rokonságot jelentsen is az. Végül az UCInet6 kapcsolathálózat-elemző szoftvert alkalmaztam, amely képes volt elvégezni az egyes személyek közötti legrövidebb út kiszámítását, miután a fenti elv alapján felépített mátrixba felvittem a szükséges adatokat. Miután a program segítségével meghatároztam az egyes személyek közötti legrövidebb kapcsolatok értékét, a következő lépés, a relatív összehasonlításra túl, a kapott értékek kiértékelése volt. Ennek kapcsán újabb kérdés merült fel: mely értékekig tekinthetem a kapcsolatokat közeli rokonságnak, és melyektől távolinak? A (katolikus) kánonjog a IV. lateráni zsinat óta – ahogyan korábban már említettük – a negyedfokú rokonságot tartotta a házasodhatóság határának, ennél közelebbi rokonság esetén már diszpenzációra volt szükség a frigy megkötéséhez.²³ Abszolút fiági leszármazásban, mindkét ágon negyedfokú rokonság esetén a kapcsolat értékének nyolcat kapunk, míg abszolút leányági leszármazásban ez a szám tizennégy. Ebből következően a nyolcas érték alatti kapcsolatot volt célszerű szoros rokonságnak venni, míg a nyolc és tizennégy közötti érték egy átmeneti zónát jelentene, végül pedig tizennégytől távoli rokonságról beszélhetünk.

Az elemzés során csupán a reformkor végéig, egészen pontosan az 1850-ig létrejött rokoni kapcsolatokat vettem figyelembe, a később keletkezetteket már nem. Az elemzés alapjául szolgáló családi kapcsolatok feltérképezéséhez elősorban Nagy Iván családtörténeti munkáját,²⁴ illetve Miroslav Marek családtörténész internetes adatbázisát²⁵ használtam fel. Egyes esetekben azonban más, kevésbé átfogó munkákkal is dolgoztam.²⁶ A felvett személyek közül (1–2. táblázat) egyedül a horvát katonanemesi családból származó Vlassics Ferenc bánt nem sikerült bekapcsolni a rokoni hálózatba, így ő az egyetlen olyan személy, aki kívülállóként kimaradt a végső elemzésből. Ugyanakkor az összes vizsgált szereplő egyetlen közös rokonsági rendszer elemét alkotja,²⁷ vagyis a mátrix pontrendszerében a két korszak (a jozefinizmus és a reformkor időszaka) nem különül el egymástól. Az elemzés során először együttesen vizsgáltam a későbbiekben a két hagyományos történeti korszakhoz, illetve két eltérő társadalmi csoportba (a régi hatalmi elit tagjai és újonnan felemelkedők) sorolt személyeket.

²³ Erdő 2003: 430; Roszner 1887: 192. Ezt az elvet a világi jog is átvette: Werbőczy 1990: 230, I. 107. 1. §.

²⁴ Nagy 1857–1868.

²⁵ <http://genealogy.euweb.cz/> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 13.

²⁶ Éble 1903; Fukári 2008; Feöldi Doby 1895; Kubinyi F.–Kubinyi M. (szerk.) 1906; *Magyar nemzeti zsebkönyv* 1888–1905; Nyáry 1996; Szirmay 2010; Szluha 2000, 2003, 2011–2012; Szluha–Vásárhelyi 2005–2013; Witting (Hg.) 1918, 1919.

²⁷ Az ehhez tartozó táblázatot jelen tanulmányban külön nem közöljük, csupán az ez alapján készült két korszakra vonatkozó kapcsolati átlagokat tartalmazóakat (3–4. táblázat).

A rokoni kapcsolati értékek alapján természetesen nehéz egyértelműen eldönteni, hogy a konkrét esetekben mekkora szerepet játszhatott a főméltóságok betöltésénél egy-egy rokoni kapcsolat.²⁸ Azonban ehhez a kérdéshez is adhatunk némi támpontot. Az újonnan felemelkedett személyeknél minél erősebbek a rokoni kapcsolatok (már a felemelkedésük előtt), annál inkább feltételezhetjük, hogy a tehetségük mellett ezek is szerepet játszottak a főméltóságok közé emelkedés tényében. A régi hatalmi elit tagjainál azonban már más a helyzet. Esetükben a rokonság szerepét a pozíciók megszerzésénél triviális, külön bizonyítást nem igénylő tényként szokás kezelni. Így náluk csak annyit kockáztathatunk meg, hogy a rosszabb kapcsolati értékekkel rendelkező személyeknél valamivel kevésbé játszhatott szerepet a rokonság, mint a szorosabb kapcsolatokkal rendelkezőknél. Kivéve, ha valaki olyanról van szó ebből a körből, akinek nagyon rosszak a rokoni kapcsolati értékei, mert nála már inkább fel lehet tételezni azt, hogy ezek a rokonságok nem is játszottak különösebb szerepet az előrelépésében. Ugyanakkor a követett módszer nem a pozícióba kerülés okaira ad választ, hanem elsősorban a kulcsszereplőket segít megtalálni.

A két korszak főméltóságait egyetlen csoportként vizsgálva, a kapcsolati értékek átlaga 10,88, ami a köztes, számontartott rokonság zónájában helyezkedik el, nagyjából középen, de azért valamivel közelebb a szoros rokonság, mint a távoli rokonság szélső értékéhez. Az egyes személyek kapcsolati értékeinek átlagát tekintve, többségük – nyolc fő kivételével mindenki – kapcsolati értékeinek átlaga nyolc és tizenkettő között helyezkedik el. A szoros rokonság szintjére (vagyis nyolc alá) egyetlen személy értéke sem megy, a távoli rokonság zónájában (azaz tizennégy felett) pedig összesen négyen vannak. Közülük ketten, Szerencsy István és Mérey Sándor, éppen csak meghaladva ezt az értéket, ketten pedig, Balassa Ferenc és Szőgyény Zsigmond, már a tizenötös értéket is túlhaladják. Zarka János kapcsolati értékeinek átlaga éppen a tizennégyes határértéken van, így ő pont a számontartott rokonság határán helyezkedik el. A legjobb értékekkel a régi hatalmi elit két tagja, Batthyány Ádám és Cziráky Antal rendelkezik, holtversenyben 8,47-es átlaggal. Batthyány előkelő helyezése nem szolgál különösebb magyarázatra, Czirákyé azonban talán meglepetést kelthet. Ő ezt a „helyezést” leginkább annak köszönheti, hogy a Zichyekkel és a Pálffyakkal egyaránt szoros kapcsolatban állt (2. ábra), amely főnemesi családok a vizsgált időszakban 2-2 főméltóságot is adtak. A legkisebb, egyes értékkel a két apa-fiú páros, Szécsen Sándor és fia, Miklós, valamint Zichy Károly József és fia, Károly rendelkezik. Kettes értéke van Majláth Józsefnek és unokájának, Antalnak, valamint vejének, Mednyánszky Alajosnak, illetve Végh Péternek és vejének, felső-

²⁸ Nádasdy Ferenc bánról írta Kercselich Boldizsár, hogy csak azért nevezték ki, mert a bátyja (Nádasdy Lipót) volt a kancellár (Krčelić 1952: 273). Szintén Kercselich írja pribéri Jankovich Antalról, hogy 1764-ben csak azért választották meg horvát követnek, illetve 1765-ben azért nevezték ki a báni tábla bírójának, mert Niczky Kristóf országbíró sógora volt (Krčelić 1952: 476, 486). Szépen induló karrierje azonban nem folytatódhatott, mert 1766-ban, alig 29 évesen elhunyt (Krčelić 1952: 498).

büki Nagy Józsefnek. A legtávolabbi érték a huszonkettő, ami a két személynek, Zarka János és Szőgyény Zsigmond, valamint a Szőgyény és Balassa Ferenc közötti távolságot mutatja.

Az öt legrosszabb kapcsolati érték átlagával rendelkező főméltóság (Balassa, Mérey, Szerencsy, Szőgyény, Zarka) közül csak Balassa Ferenc tartozik a régi hatalmi elithez, a többi négy mind a reformkor köznemesei háttérű személynökei köréből kerül ki. A korszak személynökei közül egyedül Majláth György, illetve Somssich Pongrác nem tartozik ide, bár a hetedik legrosszabb átlaggal (12,79) bíró Somssichot csupán a 13,55-ös átlagú Gyulay Ignác választja el ettől a kör-től. Balassa Ferenc tehát származása révén, az egyenes ági apai felmenői között található horvát bánnal és erdélyi vajdával hiába tartozott a régi hatalmi elitbe, a családnak az az ága, amelyből ő származott, a hatalmi elit többi családjával való kapcsolatot nem erősítette meg generációról generációra házasságokkal, így végül teljesen eltávolodott tőlük, és mivel Balassa Ferenc maga egyáltalán nem házasodott meg, ezt a kapcsolatot nem is tudta újjáéleszteni. Ezáltal a lista végére szorult. A többieknek az látszik, hogy a régi hatalmi elit valamelyik tagján keresztül kapcsolódnak a teljes sokasághoz. Zarka Nádasdy Mihállyal (10), Szőgyény Eötvös Ignáccal (10), Mérey Niczky Kristóffal (11), Szerencsy és Balassa egymással voltak a legszorosabb kapcsolatban (8), illetve Somssich Ürményi József leányági unokaöccse (4) volt. Míg tehát a reformkorban a hatalmi elitbe újonnan fel-emelkedettek körében azt láthatjuk, hogy csak periférikusan kapcsolódnak a csoporthoz, addig a 18. század végén felemelkedettek körében egészen más jelenség figyelhető meg. Niczky Kristóf, Fekete György és Végh Péter országbírók, valamint felsőbüki Nagy József személynök már a hatalmi elitbe való felemelkedésük előtt is egy szoros rokoni kört alkottak (1. ábra), így adja magát a feltételezés, hogy ők négyen nyilván már a felemelkedésben is támogathatták egymást. Hozzájuk csatlakozott később – vagyis már a hatalmi elitbe kerülését követően – Ürményi József, illetve az ő személyén keresztül Somssich Pongrác.

Külön érdemes még két család példáját kiemelni. A Majláthok (3. ábra) József tárnokmester révén emelkedtek fel. A család egyedisége leginkább abban rejlik, hogy a hatalmi elitben betöltött pozíciójukat – az eddig tárgyalt köznemesei háttérű felemelkedett személyekkel ellentétben – generációkon át megtudták tartani. A 19. század elején József kamaraelnök és György személynök, a reformkorban fiaik, Antal kancellár és György országbíró, végül pedig a vizsgált korszakon túl, vagyis a kiegyezést követően, György országbíró²⁹ – igaz, ekkorra ez a tisztség már teljesen reprezentatívává vált. Emellett a család szoros rokoni kapcsolatban állt Reviczky Ádám kancellárral és Mednyánszky Alajos kamaraelnökkel, valamint kissé távolabbi szálak fűzték Szlávay József miniszterelnökhöz. Így a Majláthok három generáción keresztül a hatalmi elit egyik domináns családjának számítottak. Az övékéhez némileg hasonló képet mutat a Szécsen család karrierje. Sándor kamaraelnök a 18. század végén emelkedett fel a hatalmi

²⁹ Markó 2006: 286. Majláth György (1818–1883): országbíró (1867–1883).

elitbe, ugyanakkor fia, Miklós a reformkor idején töltötte be szintén a kamaraelnöki tiszteket. A kiegyezés után már csak udvari főméltóságokat bírtak, Miklós fia, Antal főudvarnagy,³⁰ illetve az ő fia, Miklós szintén főudvarnagy,³¹ vatikáni és párizsi nagykövet, valamint a közös külügyminisztérium első „osztályfőnöke” (miniszterhelyettese) volt.³² A Majláthokkal ellentétben a Szécseneknek generációnként csak egyetlen tagja tartozott a hatalmi elithez, és a főnemesi elit más tagjaival sem álltak túlságosan szoros kapcsolatban. A legközelebbi említhető rokon, Szécsen Sándor dédunokája, Bedekovich Kálmán bán volt,³³ aki már a kiegyezés után viselte ezt a posztot. Így ez a család nem vált olyan dominánssá, mint a Majláthok.

Összességében elmondható, hogy a legjobb (nyolc és tíz közötti) átlagértékekkel a legrégebbi, sokgenerációs, a hatalmi elitbe teljesen beágyazódott arisztokrata családok képviselői, illetve a 18. század végi köznemesi háttérű főméltóságok szoros rokonságának központi szereplői, Niczky Kristóf és Ürményi József rendelkeznek. Tíz és tizenkettő közötti átlagérték között helyezkedik el a fentebb már említett köznemesi rokonsági csoport (1. ábra) többi tagja, valamint rajtuk kívül a régi elit viszonylag új keletű tagjai, vagyis azok, akiknek ősei a 18. század folyamán emelkedtek fel. Végül tizenkettes érték felett található a reformkor köznemesi háttérű személynökeinek többsége, továbbá a katona arisztokrata Gyulay Ignác és Balassa Ferenc. Ha a két történeti korszak főméltóságait külön-külön nézzük, azt látjuk, hogy a 18. század végi csoportba sorolt személyek értékeinek átlaga (9,54) sokkal jobb, mint a reformkoriaké (11,88), pedig a reformkorban jóval nagyobb volt a régi elitből származók aránya (3. táblázat). Ennek magyarázata, hogy a 18. század végén a régi elitből származó főméltóságok Balassát kivéve a többgenerációsok közé tartoztak, míg a reformkorban már többségben voltak közöttük a pár generációval korábban felemelkedett családból származó személyek. Hasonló a helyzet az újonnan felemelkedettek között. A 18. század végén – mint azt már láthattuk – többségük viszonylag szoros rokonságban állt egymással, míg a reformkorban néhányukat kivéve meglehetősen távoli kapcsolatokkal rendelkeztek.

Ha a két korszak főméltóságainak egymással való kapcsolatait vizsgáljuk, azt vehetjük észre, hogy a reformkoriak kapcsolati értékeinek összátalaga a legalább egy generációnyi eltérés ellenére alacsonyabb (10,87), mint az egymással való kapcsolati értékeiknek az összátalaga (11,88). Vagyis a reformkori főméltóságok rokonilag szorosabban kötődtek a 18. századi főméltóságokhoz, mint egymáshoz (4. táblázat). Ennek oka az, hogy a két csoport között viszonylag sok a nagyon szoros kapcsolat, mint a két Zichy és a két Szécsen közötti apa-fiú (1) viszony, egy nagypapa-unoka (2), illetve nagybáty-unokaöcs (3) kapcsolat a Majláthoknál,

³⁰ Markó (főszerk.) 2007: 222–223. Szécsen Antal (1818–1896): főudvarnagy (1886–1896).

³¹ *Budapesti Közlöny* 1916. november 25. (275.) 3.

³² Somogyi 2001. Szécsen Miklós (1857–1926): első külügyi „osztályfőnök” (1899–1901); főudvarnagy (1916–1918).

³³ Markó 2006: 439. Bedekovich Kálmán (1818–1889): horvát bán (1871–1872).

valamint szintén nagybáty-unokaöcs – bár csak leányági – (4) viszony Ürményi József és Somssich Pongrác között, illetve após-vő kapcsolat Esterházy Ferenc és Zichy Károly, valamint Majláth József és Mednyánszky között (3). Ugyanakkor a belső kapcsolataik között nincsen négyes értéknél erősebb; ilyen például a két Majláth unokatestvéri kapcsolata (4). A 18. század végi főmértőságoknak azonban sokkal erősebb a kapcsolati átlaga a belső csoport felé (9,54), mint a reformkori csoport felé (10,87). Ennek a magyarázata az, hogy bár a fent említett szoros kapcsolatok a két csoport között természetesen itt is megvannak, ám ezenfelül a csoporton belül is léteznek hasonlóan szoros kapcsolatok. Például após-vő kapcsolat Végh Péter és felsőbüki Nagy József között (2), sógori kapcsolat Esterházy Ferenc és Batthyány Ádám, Fekete György és Niczky Kristóf, valamint Csáky János és Zichy Károly József között (3), illetve apóstársi kapcsolat felsőbüki Nagy József és Ürményi József között (3). Emellett a belső kapcsolatokban sokkal kevesebb a távoli rokonság, amelyek a reformkori főmértőságok felé meglehetősen nagy számban állnak fenn.

A 18. század végén a Majláthok és a Szécsenek esetében már láthattuk, hogy különösebb rokoni háttér nélkül sikerülhetett megszilárdítani pozícióikat a legfőbb hatalmi elitben – hiszen ők nem voltak tagjai a már sokat emlegetett köznemesi háttérű rokoni összefonódásnak, ráadásul Szécsen Sándor teljes kívülállóként érkezett, vagyis szó szerint a semmiből építette fel a kapcsolatrendszerét. Ennek az esetnek a kapcsán érdemes még azt a kérdést is megvizsgálni, hogy vajon a reformkorban a hatalmi elitbe emelkedett családoknak sikerült-e megtartani pozícióikat a későbbi, polgári időszakban. Erre a Szőgyényeket hozhatjuk fel példaként. Az abszolút kívülálló, legrosszabb kapcsolati átlagértékkel (15,39) rendelkező Szőgyény Zsigmond személynök leszármazottai a Szőgyény-Marich nevet viselték. Fia, idősebb Szőgyény-Marich László a kiegyezés körül a konzervatívok vezéralakjává vált, a főrendiház elnöke, főkamrás, tárnokmester és országbíró is volt (bár ez utóbbiak ekkor már nem jelentettek tényleges hatalmat, csupán reprezentatív tisztséget).³⁴ Az ő fia, ifjabb László – akivel a család fiágon kihalt – berlini nagykövet,³⁵ a közös külügyminisztérium első „osztályfőnöke”³⁶ és a király személye körüli miniszter volt.³⁷ Többek között mindketten elnyerték a dinasztia legmagasabb kitüntetését, az Aranygyapjas-rendet.³⁸ Ez a család tehát ténylegesen megszilárdította pozícióit a hatalmi elitben. Közvetlen házassági kapcsolatokat a Somssichokkal és a Zichyekkel hoztak létre. Somssich Pongrác dédunokája, József – aki egyben ifjabb Szőgyény-Marich László veje volt – a külügyminiszeri posztot töltötte be a Friedrich- és a Huszár-kormányban.³⁹

³⁴ Jónás–Villám 2002: 209. Szőgyény-Marich László (1806–1893): főkamrás (1873–1884); a főrendiház elnöke (1883–1884); tárnokmester (1884–1888); országbíró (1886–1893).

³⁵ Matsch 1986: 153.

³⁶ Matsch 1986: 95.

³⁷ Bölöny 1978: 160. Szőgyény-Marich László (1840–1916): a király személye körüli miniszter (1890–1892).

³⁸ *Hof- und Staats-Handbuch* 1885: 116; *Hof- und Staats-Handbuch* 1901: 56.

³⁹ Bölöny 1978: 161. Somssich József (1864–1941): külügyminiszter (1919–1920).

Megemlítendő ugyanakkor, hogy ő csak leányágon volt Somssich Pongrác déd-unokája, ugyanis fiágon a család egy másik ágából származott. Végezetül érdemes még kitérni Zarka János személynök példájára, akinek a felesége, Lónyay Emma, Lónyay Menyhért miniszterelnök anyai nagynénje – Lónyay Elemér hercegnek, Stefánia trónörökösné második férjének pedig az apai dédnagynénje – volt. Zarka János nagynénje, Júlia, pedig nem másnak volt a sógornője,⁴⁰ mint Carl Philipp von Wrede hercegnek, a napóleoni háborúk kiváló hadvezérének, a bajor hadsereg főparancsnokának.⁴¹

* * *

Összegzőképpen megállapíthatjuk, hogy bár a 18. század végén a főméltóságok között sokkal nagyobb a hatalmi elitbe újonnan felemelkedők aránya a reformkoriakhoz képest, rokoni kapcsolataikat tekintve ez a csoport mégis sokkal zártabb volt. Az újonnan felemelkedettek nagy része a 18. század végén egy meglehetősen szoros rokoni csoportot alkotott, míg a reformkoriak sokszor csupán a hatalmi elit szűkebb arisztokrata belső körén keresztül álltak egymással kapcsolatban. Ugyanakkor a reformkori főméltóságokat szorosabb rokoni szálak fűzték a 18. század végiekhez, mint egymáshoz. Ráadásul az újonnan felemelkedettek közül leginkább a gyenge rokoni háttérrel rendelkező családoknak, köztük a Majláthoknak, a Szécseneknek és a Szőgyényeknek sikerült megőrizniük pozícióikat a hatalmi elitben. Történetírásunk általában azt feltételezi, hogy ebben az időszakban az újonnan felemelkedettek kizárólag tehetségük és hozzáértésük révén kerültek magas pozíciókba. Az elemzés nyomán egyes személyek egymással fennálló erős rokoni összefonódását látva azonban joggal gyaníthatjuk, hogy náluk ezek a rokoni kapcsolatok is egyengették a felemelkedés útját. Ugyanakkor ezek az egymással való szoros kapcsolatok, úgy fest, nem igazán tették lehetővé számukra, hogy a régi hatalmi elitel is hasonlóan erős kapcsolatokat építsenek ki, ezért hosszú távon nem tudtak igazán betagozódni a régi hatalmi elit rokoni kapcsolathálójába. Az újonnan felemelkedőknek az a része azonban, amely különösebb rokoni kapcsolati tőke nélkül vált a hatalmi elit tagjává, sikeresen tudott generációról generációra egyre szorosabb kapcsolatot kiépíteni a régi elit tagjaival, míg végül már saját családjuk is ezen elit szerves részévé vált.

⁴⁰ <http://genealogy.euweb.cz/other/wrede.html> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 31.

⁴¹ Heigel 1898: 246–252.

MELLÉKLETEK

1. táblázat

A vizsgált 18. század végi tisztségviselői kör (1780–1800)

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>
Balassa Ferenc (1736–1807)	kamaraelnök (1783–1785); bán (1785–1790)
Batthyány Ádám (1722–1787)	tárnokmester (1759–1782)
Csáky János (1720–1795)	tárnokmester (1782–1783); országbíró (173–1786)
Erdődy János (1733–1806)	bán (1790–1806)
Erdődy (Nepomuk) János (1723–1789)	kamaraelnök (1772–1782)
Esterházy Ferenc (1715–1785)	kancellár (1762–1785); bán (1783–1785)
Fekete György (1711–1788)	országbíró (1773–1783); kamarai igazgató (1782)
Jankovich Antal (1728–1789)	kincstárnok (1785–1786); tárnokmester (1786–1789)
Majláth József (1787–1810)	tárnokmester (1795–1797)
Nádasdy Ferenc (1708–1783)	bán (1756–1783)
Nagy József (1743–1801)	személynök (1785–1801)
Niczky Kristóf (1725–1787)	kamaraelnök (1782–1783); tárnokmester (1783–1786); országbíró (1786–1787)
Pálffy Károly (1785–1816)	kancellár (1787–1807)
Szécsen Sándor (1740–1813)	kincstartó (1789–1791); kamaraelnök (1791–1808)
Szentiványi Ferenc (1731–1823)	tárnokmester (1797–1802)
Ürményi József (1741–1825)	kincstárnok (1788–1789); személynök (1789–1795)
Végh Péter (1725–1807)	személynök (1779–1789); tárnokmester (1789–1795); országbíró (1795–1802)

2. táblázat

A vizsgált reformkori tisztségviselői kör (1825–1848)⁴²

<i>Név</i>	<i>Tisztség</i>
Apponyi György (1808–1899)	kancellár (1847–1848)
Brunszvik József (1750–1827)	országbíró (1825–1827)
Cziráky Antal (1722–1852)	tárnokmester (1825–1827); országbíró (1828–1839)
Eötvös Ignác (1786–1851)	tárnokmester (1836–1841)
Gyulay Ignác (1763–1831)	bán (1806–1831)
Haller Ferenc (1796–1875)	bán (1842–1845)
Keglevich Gábor (1784–1854)	kamaraelnök (1836–1842); tárnokmester (1842–1848)
Koháry Ferenc (1766–1826)	kancellár (1820–1826)
Majláth Antal (1801–1873)	kancellár (1839–1847)
Majláth György (1786–1861)	személynök (1825–1831); országbíró (1839–1848)
<i>Majláth József (1760–1825)</i>	<i>kamaraelnök (1814–1825)</i>
Mednyánszky Alajos (1784–1844)	kamaraelnök (1842–1844)
Mérey Sándor (1779–1848)	személynök (1831–1833)
Nádasdy Mihály (1775–1854)	kancellár (1826–1827)
Pálffy Fidél (1788–1864)	kancellár (1836–1838); tárnokmester (1828–1836)
Reviczky Ádám (1786–1861)	kancellár (1828–1836)
Somssich Pongrácz (1788–1849)	személynök (1833–1839)
Szécsen Miklós (1781–1872)	kamaraelnök (1844–1848)
Szerencsy István (1793–1850)	személynök (1839–1847)
Szögyény Zsigmond (1775–1826)	személynök (1821–1825)
<i>Ürményi József (1741–1825)</i>	<i>országbíró (1806–1825)</i>
<i>Vlassics Ferenc (1766–1840)</i>	<i>bán (1832–1840)</i>
Zarka János (1815–1856)	személynök (1847–1848)
Zichy Károly (1778–1834)	kamaraelnök (1725–1834)

⁴² A dőlt betűvel szedett személyek végül nem kerültek be a vizsgált csoportba. Ürményi József és Majláth József még az 1825–1827-es országgyűlés, vagyis a reformkor kezdete előtt elhunyt. A horvát katona nemesi családból származó Vlassics Ferenc bánt pedig, akinek a házassági kapcsolatai is ebben a körben mozogtak, nem tudtam felvinni a rokoni kapcsolathálóra, így ő teljes kívülállónak maradt ki a vizsgálati körből.

3. táblázat

A 18. század végi főmértóságok kapcsolati átlagértékei⁴³

<i>Név</i>	<i>Kapcsolati átlagérték a 18. század végiekkel</i>	<i>Kapcsolati átlagérték a reformkoriakkal</i>
Balassa Ferenc	14,65	15,95
Batthyány Ádám	8,06	8,81
Csáky János	8,41	9,48
Erdődy János	7,88	9,52
Erdődy Nepomuk János	9,65	11,19
Esterházy Ferenc	7,53	10,10
<i>Fekete György</i>	9,35	11,52
<i>Jankovich Antal</i>	11,12	12,29
<i>Majláth József</i>	9,47	8,62
Nádasdy Ferenc	8,76	11,05
<i>Nagy József</i>	9,94	11,62
<i>Niczky Kristóf</i>	8,59	9,38
Pálffy Károly	9,82	11,14
<i>Szécsen Sándor</i>	10,06	11,33
<i>Szentiványi Ferenc</i>	10,94	11,81
<i>Ürményi József</i>	9,76	11,00
<i>Végh Péter</i>	9,47	11,29
Zichy Károly József	8,18	9,57
Átlag	9,54	10,87

⁴³ Az újonnan felemelkedetteket dőlt betűvel szedtük.

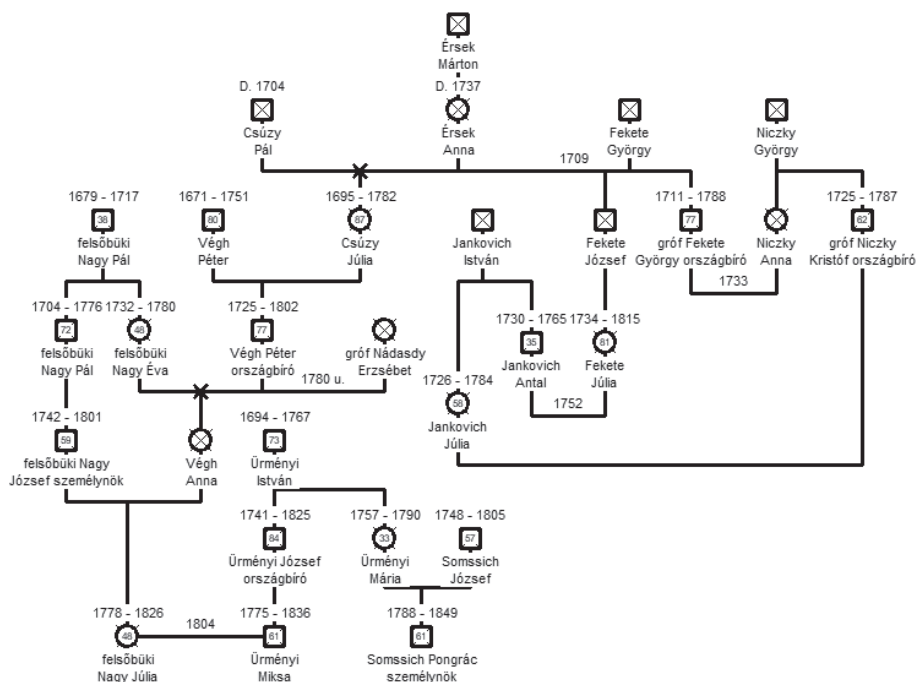
4. táblázat

A reformkori főméltóságok kapcsolati átlagértékei⁴⁴

<i>Név</i>	<i>Kapcsolati átlagérték a 18. század végiekkel</i>	<i>Kapcsolati átlagérték a reformkoriakkal</i>
Apponyi György	9,72	11,1
Brunswik József	10,83	11,8
Czirák Antal	8,22	8,7
Eötvös Ignác	10,94	11
Gyulay Ignác	12,78	14,25
Haller Ferenc	10,44	10,5
Keglevich Gábor	8,89	9,9
Koháry Ferenc	10,00	11,25
Majláth Antal	10,72	10,65
Majláth György	11,83	11,55
Mednyánszky Alajos	9,72	10,4
Mérey Sándor	13,56	14,8
Nádasdy Mihály	8,61	10,5
Pálffy Fidél	9,33	10,25
Reviczky Ádám	12,17	11,9
Somssich Pongrácz	11,50	13,95
Szécsen Miklós	9,17	11,65
Szerencsy István	13,44	14,9
Szőgyény Zsigmond	15,17	15,6
Zarka János	13,56	14,4
Zichy Károly	7,67	10,35
Átlag	10,87	11,88

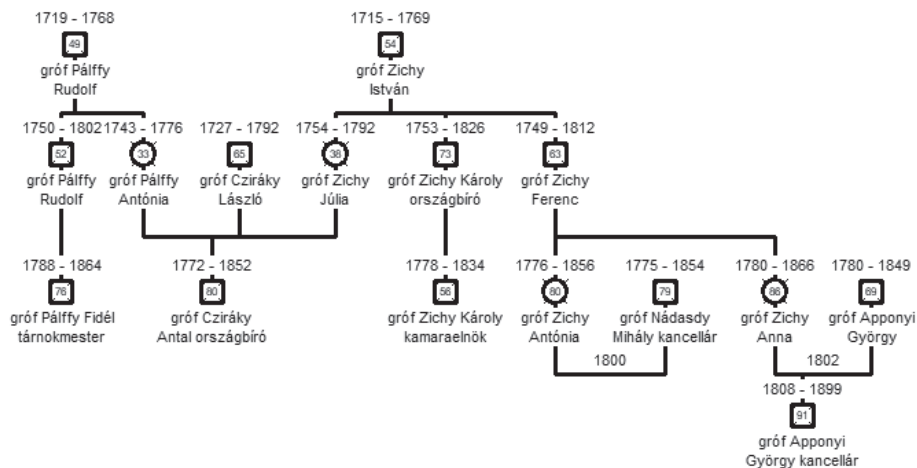
⁴⁴ Az újonnan felemelkedetteket dőlt betűvel szedtük.

1. ábra

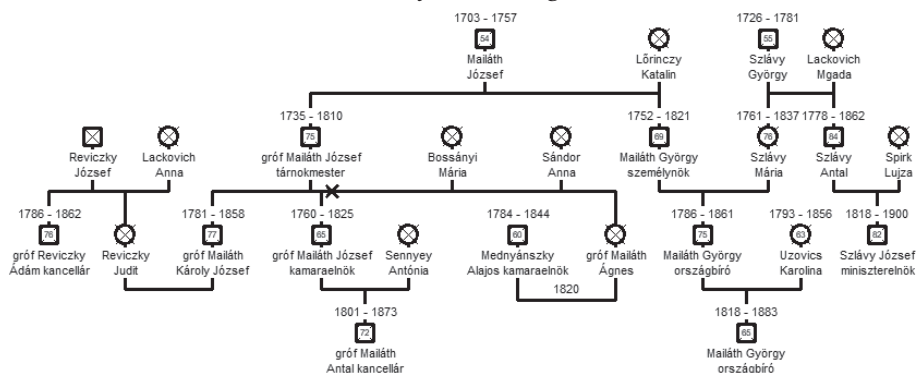
Köznemesi rokonság⁴⁵

⁴⁵ A családfán nem daruvári Jankovich Antal tárnokmester, hanem pribéri Jankovich Antal szerepel.

2. ábra

*Cziráký Antal országbíró rokonsága*⁴⁶

3. ábra

A Majláth rokonság

⁴⁶ Pálffy Fidéi tárnokmesternek csak másodfokú nagybátyja Pálffy Károly kancellár, ezért nem került fel a családfára.

FORRÁSOK

Budapesti Közlöny, 1916.

Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1885.

Hof- und Staats-Handbuch der Österreichisch-Ungarischen Monarchie. Druck und Verlag der K. K. Hof- und Staatsdruckerei, Wien, 1901.

Magyar nemzeti zsebkönyv I–II. Magyar Heraldikai és Genealogiai Társaság, Budapest, 1888–1905.

Diaeta Adatbázis = Diaeta Kutatócsoport Adatbázisa. <http://szijarto.web.elte.hu/segitseg.htm> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 12.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bölcsey József 1978: *Magyarország kormányai 1848–1975*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
Cserpes Tünde – Szijártó M. István 2010: Nyitott elit? A magyar főméltóságok a 18. században. *Századok* (144.) 5. 1225–1238.

Éble Gábor 1903: *A cserneki és tarkeői Dessewffy család*. Magánkiadás, Budapest.

Erdő Péter 2003: *Egyházjog*. Szent István Társulat, Budapest.

Fallenbüchl Zoltán 1968: A Magyar Kamara tisztviselői a XVIII. században. *Levéltári Közlemények* (39.) 2. 233–268.

Fallenbüchl Zoltán 1988: *Magyarország főméltóságai 1526–1848*. Maecenas, Budapest.

Faragó Tamás 1996: Rokonsági viszonyok a magyarországi falvakban a 18. században. *Demográfia* (39.) 4. 241–262.

Feöldi Doby Antal 1895: *Lónyay család, nagy lónyai és vásáros naményi gróf, báró és nemes*. Pallas Részvénytársaság, Budapest.

Fukári Valéria 2008: *Felső-magyarországi főúri családok. A Zayak és rokonaik, 16–19. század*. Kalligram Könyvkiadó, Pozsony.

Fügedi Erik 1992: *Az Elefánthyak*. Magvető Kiadó, Budapest.

Gerő András 1993: *Magyar polgárosodás*. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest.

Heigel, Karl Theodor von 1898: Wrede, Karl Philipp Fürst von. In: *Allgemeine Deutsche Biographie*. Band 44. Duncker & Humblot, Leipzig.

Horváth Gyula Csaba 2013: Régi és új elit a 18. századi Magyarországon. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 283–298.

Horváth József 1991: Győri végrendelkezők családi konfliktusai a 17. század első felében. In: Á. Varga László (szerk.): *Társadalmi konfliktusok. Salgótarján 1989. június 15–18.* (Rendi társadalom – polgári társadalom 3.) Nógrád Megyei Levéltár, Salgótarján, 233–244.

- Jónás Károly – Villám Judit 2002: *A magyar országgyűlés elnökei 1848–2002. Almanach.* Argumentum Kiadó, Budapest.
- Kovács Ágnes 2000: A 18. századi országos tisztségviselők és a főispánok névjegyzékének társadalomtörténeti tanulságai. In: Angi János – Barta János (szerk): *Emlékkönyv L. Nagy Zsuzsa 70. születésnapjára.* Multiplex Media–DUP, Debrecen, 66–83.
- Krčelić, Baltazar Adam 1952: *Annuae ili Historija 1748–1767.* Jugoslavenska Akademija Znanosti i Umjetnosti, Zagreb.
- Kubinyi Ferenc – Kubinyi Miklós (szerk.) 1906: *A felső-kubini Kubinyi család története és leszármazása.* Magánkiadás, Budapest.
- Kurucz György 2013: *Keszthely grófja. Festetics György.* Corvina, Budapest.
- Laslett, Peter 1983: A nő szerepe a nyugati család történetében. In: Sullerot, Evelynne (szerk.): *A női nem – tények és kérdőjelek.* Gondolat, Budapest, 493–503.
- Le Gros Clark, W. E. – et al. 1951: *Notes and Queries on Anthropology.* (6th revised edition.) Routledge and Kegan Paul, London. Online változat: <http://archive.org/stream/NotesAndQueriesOnAnthropology.SixthEdition/NotesAndQueriesOnAnthropology#page/n87/mode/2up> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 12.
- Markó László 2006: *A magyar állam főméltóságai Szent Istvántól napjainkig.* (2., bővített, javított kiadás.) Helikon Könyvkiadó, Budapest.
- Markó László (főszerk.) 2007: *Új Magyar Életrajzi Lexikon.* VI. kötet. Helikon Kiadó, Budapest.
- Matsch, Erwin 1986: *Der Auswärtige Dienst von Österreich(-Ungarn) 1720–1920.* Böhlau Verlag, Wien–Köln–Graz.
- Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családai czímerekkel és nemzedékrendi táblákkal.* I–XII. Freibeisz István, Pest.
- Nyáry Zsigmond 1996: *Nyáry de Bedegh et Berencs. Hét évszázad történetéből.* Heraldika Kiadó, Budapest.
- Pálmány Béla 2011: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848.* I–II. Argumentum Kiadó, Budapest.
- Radcliffe-Brown, A. R. – Forde, D. (eds) 1950: *African Systems of Kinship and Marriage.* Oxford University Press, London–New York–Toronto. Online változat: <http://archive.org/stream/africansystemsof00radc#page/4/mode/2up> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 12.
- Roszner Ervin 1887: *Régi magyar házassági jog.* Franklin-Társulat, Budapest.
- Somogyi Éva 2001: Vezető magyar tisztségviselők a Ballhausplatzon. *Aetas* (16.) 3–4. 115–139.
- Szántay Antal 2014: II. József kerületi biztosai. *Századok* (148.) 5. 1171–1185.
- Szijártó M. István 2005: *A Diéta. A magyar rendek és az országgyűlés 1708–1792.* Osiris, Budapest.
- Szirmay Gábor 2010: *A szirmai és szirmabesenyői Szirmay család története.* (Javított, bővített kiadás.) (Régi magyar családok 9.) Tiszántúli Történész Társaság, Debrecen.
- Szluha Márton 2000: *Liptó vármegye nemes családjai.* Heraldika Kiadó, Budapest.
- Szluha Márton 2003: *Nyitra vármegye nemes családjai I–II.* Heraldika Kiadó, Budapest.
- Szluha Márton 2011–2012: *Vas vármegye nemes családjai I–II.* Heraldika Kiadó, Budapest.

- Szluha Márton – Vásárhelyi Miklós 2005–2013: *Magyar császári és királyi kamarások ősfái, 1740–1918*. I–III. kötet. Heraldika Kiadó, Budapest.
- Takács Károly 1998: Az elit szociológiai fogalmáról. *Szociológiai Szemle* (8.) 1. 139–148.
- Takács Tibor 2006: A városi elit Nyíregyházán a 20. század első felében. *Századok* (140.) 1. 25–77.
- Tózsá-Rigó Attila 2012: A pozsonyi városvezető elit politikai, rokoni és lakóhelyi hálózata. *Fons* (19.) 3. 279–319.
- Witting, Johann Baptist (Hg.) 1918: *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Niederösterreichischer Adel 2. Abteilung S–Z*. Bauer und Raspe, Nürnberg.
- Witting, Johann Baptist (Hg.) 1919: *J. Siebmachers grosses und allgemeines Wappenbuch in einer neuen vollständig geordneten und reich vermehrten Auflage mit heraldischen und historisch-genealogischen Erläuterungen neu herausgegeben. Steiermärkischer Adel*. Bauer und Raspe, Nürnberg.
- Werbőczy István 1990: *Tripartitum. A dicsőséges Magyar Királyság szokásjogának hármaskönyve*. Téka Könyvkiadó, Budapest.

Völgyesi Orsolya

Vármegyei követek az 1832–1836. évi országgyűlésen a titkosrendőri jelentések tükrében*

A 19. század első felének Magyarországon működő titkos informátori hálózatok feladata – tekintettel a hazai nyilvánosság szerkezetére és a sajtóban uralkodó cenzúravizonyokra – a központi kormányzat gyors és pontos tájékoztatása volt. A gróf Joseph Sedlnitzky által irányított, önálló kormányzékként működő Oberste Polizei- und Zensurhofstelle által foglalkoztatott informátorok mellett a kancellároknak – így gróf Reviczky Ádámnak és gróf Pálffy Fidélnek – is voltak bizalmasai, akik rendszeresen beszámoltak a magyarországi megyegyűlésekről. 1832-től a Magyar Kamara elnöke a megyei kamarai ügyészek értesülései alapján küldött jelentéseket a törvényhatóságokban történetekről az uralkodónak, továbbá a magyarországi főhadparancsnokságon és a Hofkriegsraton keresztül is érkeztek beszámolók Bécsbe. Az 1830-as években a párhuzamosan működő informátori hálózatok tevékenységével, felépítésével, valamint az azokat működtető és azokban közreműködő személyekkel foglalkozó publikációk különös figyelmet szenteltek a diéták helyszínén jelen lévő országgyűlési titkosszolgálatnak, amely 1825-ben jött létre, s közvetlenül gróf Joseph Sedlnitzkynek volt alárendelve. A szervezet tényleges irányítását azonban Leopold Valentin Ferstl látta el, aki 1819-től állt a bécsi rendőr-igazgatóság szolgálatában.¹ A besúgóhálózatok létéről az akkori politikai elitnek is volt tudomása, bár annak struktúrájáról, felépítéséről pontos ismeretekkel nem rendelkeztek.

„Néhány országgyűlés folytában fenállott már a névtelen árulkodók elleni sérelem. Ezek a névtelen árulkodók nem egyéb az austriai szent nyelven nevezett geheime Polizeynál, mit az országgyűlési irományok már 1825ben igen szerencsésen választott szóval Hydrának neveznek vala. Ezen olly sokszor elátkozott hydrának fejei évenként gyarapodának; s Isten megadta érnünk, hogy minden főhivatalaink, s nem főknek is nem megvetendő része illy dicséretes gyarapodványokból állanak; s a hivatalokon kívül is uton útfélen a kenyérevő nép sokasága hasonlóktól hemzseg. Ne véljétek pedig, mintha e sokaságban rend és lélek nem volna. Mert e számtalanul elágazó hydra, amint látatlanul terjed, épen ugy látatlanul bizonyos középpontra tekeredik vissza, honnan minden mozgásai igazgattatnak.”

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ Pajkossy 1997, 2005; Deák 2015: 22–25.

Az idézet Kölcsey Ferenc 1833. június 15-i naplóbejegyzésében olvasható.² A reformkori Pozsonyban működő titkosrendőrségre vonatkozó kortársi észlelések és visszaemlékezések mellett a levéltári források feltárásával és feldolgozásával egyre pontosabb képet kaphatunk e láthatatlan szervezet tevékenységéről, működési mechanizmusáról, melynek bemutatásához az utóbbi években Pajkossy Gábor alapkutatásai járultak hozzá a legjelentősebb mértékben. A következőkben a Leopold Ferstl által irányított besúgóhálózat tevékenysége nyomán létrejött gazdag iratanyag egy jellegzetes forrástípusának, az országgyűlések résztvevőiről, azon belül is a vármegyei követekről készített titkos jellemzéseknek a vizsgálatán keresztül szeretném bemutatni, hogy e kormányzati nézőpontból született dokumentumok milyen szempontokat kínálnak a követi kar összetételének és politikai orientációjának elemzéséhez.³

A Leopold Valentin Ferstl által irányított országgyűlési titkosszolgálat, amely két részlegből állt, 1825 és 1848 között rendszeres jelentéseket készített részben a diéták nyilvános üléseiről, részben az azon kívüli történelemszerű: a követek informális tanácskozásairól, pozsonyi szabadidős tevékenységükről vagy az országgyűlési ifjúság összefüggéseiről és politikai magatartásáról. A szervezet által készített német nyelvű iratanyag az országgyűlés befejeztével alapjául szolgált a különböző összefoglaló jellegű dokumentumoknak, így az alsó- és felsőtábla tagjainak bemutatására szolgáló részletes jellemzéseknek is. 1825 és 1840 között a tanácskozások berekesztését követően négy diéta résztvevőiről készült jellemzés, 1830-tól már alapvetően hasonló szerkezetben: az életkor, a családi állapot, a betöltött tisztség, a felekezeti hovatartozás ismertetése után a dokumentum kitér a szóban forgó személy anyagi helyzetére, szellemi képességeire, képzettségére, általános megítélésére, sőt bizonyos esetekben az érdekesebbnek tűnő rokoni kapcsolatokra is. A jellemzésben ismertetik a politikai előéletet, az előző országgyűléseken tanúsított magatartást, majd a szóban forgó diétán való szereplés értékelése következik. A dokumentum a vármegyei követek esetében szinte mindig megemlíti, hogy egy-egy követ milyen pozícióval rendelkezett társai körében, mennyire volt befolyással a tárgyalások menetére, továbbá hogy utasításának megfelelően járt-e el a szavazásokon, volt-e konfliktusa követársával vagy az általa képviselt megye nemesi közösségével. Szó esik továbbá az alsó- és felsőtábla tagjainak politikai ambícióiról, esetleges hivatali aspirációiról, s hogy érdemesek-e uralkodótól függő kinevezésre, kitüntetésre. 1830-tól kezdve a jellemzések végén egy hétfokú skálán helyezik el az országgyűlések résztvevőit a szélsőjobbtól a szélsőbal, illetve „ultrabal” minősítésig.⁴

² Kölcsey 2000: 192.

³ Az 1832–1836. évi országgyűlés több száz résztvevőjének jellemzése a Leopold Ferstl által jegyzett, 1836. május 4-én kelt *Kritische Darstellung des Ganges der ungarischen Reichstages der Jahre 1832/6* címet viselő összefoglaló előterjesztéshez csatlakozik. Az irategyűttes lelőhelye: MNL OL I 58. Jelentések a magyar országgyűlés tárgyalásairól. 10. cs. (f. 304–600).

⁴ Vö. Pajkossy 2001: 458–461; Kölcsey 2002: 205–208.

A „jobb centrum”, „jobboldal”, és „szélsőjobb” kategóriákba a kormányzatot támogató követek kerültek: értelemszerűen a kormányzat és az uralkodói érdekek mellett leginkább elkötelezettek kapták a szélsőjobb megjelölést.⁵ A „bal centrum”, „baloldal”, „szélsőbal”, illetve „ultrabal” minősítések a kormányzat ellenzékét illették,⁶ a mérsékelt opposíció tagjain keresztül a szélsőségesen ellenzékinek tartott vagy liberális nézeteket valló követekig mindenki a baloldali térfélre került. A legveszélyesebbnek tartott politikusok jellemzése végén az ultrabal jelző szerepelt. A kategorizálás szempontjait nem könnyű egzakt módon leírni, különösen akkor nem, ha a titkos jellemzések által kialakított jobb- vagy baloldali térfélen szereplő minősítések közötti árnyalatnyi különbségeket akarjuk megragadni. Erre csak egyetlen példa: Kölcsey Ferenc ultrabal, Deák Ferenc szélsőbal minősítést kapott.⁷ Pusztán országgyűlési szereplésük alapján nehéz megmondani, hogy a zalai követ, aki a diéta második felében már kétségtelenül a liberális ellenzék legmeghatározóbb szereplőjévé vált, miért kapott egy fokkal „enyhébb” besorolást, mint Szatmár követ.

Az alábbiakban a megyei követek jellemzéséből kiindulva szeretnék néhány megállapítást tenni az 1832–1836. évi országgyűlés politikai összetételére vonatkozóan. Jelen tanulmányban nem foglalkozom a horvátországi és a szlavón megyék köveivel,⁸ így összesen 46 törvényhatóság 141 képviselőjének titkos jellemzése alapján fogalmazom meg következtetéseimet. Vizsgálódásaim középpontjában a „kormánypárti narratíva hősei” állnak, azok a politikusok, akik nyilvános szereplésükkel is bizonyították az uralkodó és a kormányzati szándékok iránti lojalitásukat, s ezáltal kivívták a kormányzat figyelmét és elismerését, mely a diéta befejeztével – mint azt látni fogjuk – számos esetben címek és hivatalok adományozásában nyilvánult meg. Részletesebben foglalkozom azokkal a követekkel, akik korábban még ellenzéki pozícióban tűntek fel, de ezen az országgyűlésen elvi vagy egzisztenciális okokból a politikai térfél másik oldalához csatlakoztak.⁹ Azért esett rájuk a választás, mert a liberális ellenzék születésével, nézetrendszerének kialakulásával a szakirodalom már részletesen foglalkozott, a másik oldalnak azonban mindeddig jóval kevesebb figyelmet szentelt.¹⁰ Holott szükséges azoknak a pályáivét is megrajzolni, akik az 1830-as évek végén, az 1840-es évek elején – még ha korábban ellenzéki nézeteket képviseltek is – már egyértelműen a kormányzati politikát támogatták, s uralkodói kinevezéstől

⁵ Eredeti nyelven: „rechtes Zentrum”, „rechte Seite”, „äußerste rechte Seite”.

⁶ Eredeti nyelven: „linkes Zentrum”, „linke Seite”, „äußerste linke Seite”, „ultra-linke Seite”.

⁷ Pajkossy 2001: 461.

⁸ Szerém megyét Poszavec Zsigmond és Bossányi József, Pozsegát Markovics András és Farkas Sándor, Verőcét Szallopek János és Hegedüs Pál képviselte. Hegedüst és Farkast a bal centrumhoz, a többieket a jobboldalhoz sorolták. Horvátország követe, Busán Hermann a jobboldalt erősítette, gróf Draskovich János pedig szélsőjobb minősítést kapott.

⁹ A 19. századi országgyűlések résztvevőinek egyes csoportjait vizsgálta különböző szempontok alapján: Dobszay 2016; Pap 2016; Tóth-Barbalics 2017a, 2017b.

¹⁰ Barta 1963; Erdmann 1989; Gergely 1987; Kosáry 2002; Molnár 1995; Szabad 2002; Völgyesi 2002.

függő hivatalt viseltek. Ennek első lépése lehet az 1832–1836. évi országgyűlés titkos jellemzéseiben „jóérzűletűeknek” nevezett, s rövid időn belül nagy karriert befutó megyei követek pályafutásának, pályafordulatának a bemutatása.

A VÁRMEGYEI KÖVETEK ÁLTALÁNOS JELLEMZŐI

Leopold Ferstl a *Kritische Darstellung des Ganges der ungarischen Reichstages der Jahre 1832/6* című összefoglaló előterjesztésében az országgyűlésen megjelenő vármegyei követek három nagy csoportját különböztette meg. Az elsőbe tartoztak a monarchiaellenes nézeteket valló opposíció emberei („die ultraliberale Oppositionspartei”): idesorolta Balogh Jánost, Tarnóczy Kázmért, Novák Antalt, Csepcsányi Tamást, Szombathelyi Antalt, Deák Ferencet, Beöthy Ödönt, Klauzál Gábort, Pázmándy Dénest, Kubinyi Ferencet, Somssich Miklóst, Kölcsy Ferencet, Borsiczky Istvánt és Lónyay Gábort.¹¹ Közülük Balogh, Novák, Beöthy, Pázmándy, Somssich és Borsiczky már rendelkeztek országgyűlési tapasztalattal, a többiek azonban első alkalommal jelentek meg Pozsonyban. Ferstl a másik kormányellenes erőt az evangélikusok pártjában látta. Az evangélikus kifejezés a korszakban együttesen jelentette a lutheránus és kálvinista felekezet tagjait, az evangélikus párt pedig azokat, akiket – a szerző meglátása szerint – az országgyűlési tanácskozások alatt minden egyéb szempontot mellőzve kizárólag a vallási fanatizmus vezetett. Legfőbb céljukat az országgyűlési titkosrendőrség vezetője abban látta, hogy a reverzálisok eltörlésével a lutheránus és kálvinista vallást reverzálisadással elhagyó történelmi családokat (nagy dinasztiákat) visszaszerezessék és visszavezessék a protestáns egyházakba. Ferstl ebben az esetben nem említett neveket, de annyit megjegyzett: e felekezeti alapon szerveződő csoport („Religionspartei”) több tagja politikai tekintetben inkább a mérsékelttekhez tartozik. A harmadik nagyobb irányzatot mérsékelteknek vagy másképpen konzervatívoknak nevezte, akiknek azonban sem intellektuális erejét, sem pedig taktikai érzékét nem tartotta túl sokra. Úgy vélte, sokkal inkább számbeli

¹¹ Balogh János (1796–1872) Bars megye táblabírája és követe. Tarnóczy Kázmér (1804–1884) Bars megye főjegyzője és követe 1833 augusztusától/szeptemberétől. Tarnóczy Majthényi László első alispánt váltotta a követi tisztségben. Novák Antal (1797–1843) Békés megye főjegyzője és követe 1834 júniusáig, őt váltotta Szombathelyi Antal (1802–1862) táblabíró. Csepcsányi Tamás táblabíró (?–?) szintén Békés küldötte volt, az 1833 februárjában elhunyt báró Rudnyánszky Mihály helyére érkezett Pozsonyba. Deák Ferenc (1803–1876) táblabíró, Zala megye követe 1833 áprilisától/májusától. Testvérét, Antalt váltotta a követi tisztségben. Beöthy Ödön (1796–1854) Bihar megye táblabírája és követe. Klauzál Gábor (1804–1866) Csongrád megye táblabírája és követe. Idősebb Pázmándy Dénes (1781–1854) Komárom megye első alispánja és első követe. Kubinyi Ferenc (1796–1874) főszolgabíró, Nógrád megye követe 1835-től, Prónay Jánost váltotta a követi tisztségben. Somssich Miklós (1784–1870) táblabíró, Somogy megye követe. Kölcsy Ferenc (1790–1838) Szatmár megye főjegyzője és első követe 1834 decemberében történt lemondásáig. Borsiczky István (1783–1850) táblabíró, Trencsén megye követe. Lónyay Gábor (1805–1885) táblabíró, Zemplén megye követe, az 1835 márciusában leköszönő Dókus László alispánt váltotta.

fölényüknél, mintsem morális erejüknél fogva tudtak befolyást gyakorolni a tárgyalások menetére. Közülük név szerint említette elismerőleg az Esztergom megyei Andrassy Józsefet, a csongrádi Bene Józsefet, a temesi Császár Sándort, a mosoni Torkos Mihályt és a gömöri gróf La Motte Károlyt. Bene, Császár, Torkos és La Motte már a két előző országgyűlésen is képviselte megyéjét, Andrassy azonban ezen a diétán lépett először az országos politika színterére.

A negyven hónapig ülésező országgyűlésen több olyan megye volt – így Somogy, Sopron, Turóc, Trencsén –, amelynek mindkét követe részt vett a megelőző két diétán, tizennyolc megye esetében pedig legalább az egyik követ már képviselte az őt küldő törvényhatóságot 1825–1827-ben és 1830-ban is. Az 1832 decemberében kezdődő tanácskozásokon tehát több, eltérő politikai beállítottságú, de komoly tapasztalattal rendelkező követ is jelen volt.¹² Többségben voltak azonban azok a megyék, amelyek követei először az 1830-as koronázó diétán léptek az országos politika színterére – ilyen volt például Békés, Bihar, Liptó, Szabolcs, Tolna –, s végül volt néhány olyan vármegye (például Szatmár), melynek mindkét követe először vett részt az országgyűlési tanácskozásokon.

Természetes, hogy a több évig tartó diétán igen nagy volt a követek közötti fluktuáció. A megyék 1832 decemberében jellemzően a helyi közéletben megbecsült és a megyei adminisztrációban is kellő rutinnal rendelkező, jogvégzett és a jogot ismerő választott tisztségviselőiket (első- és másodalispánokat, főjegyzőket, főszolgabírákat) vagy a legtekintélyesebb táblabíráikat bízták meg a képviselettel. Első alispánját küldte Pozsonyba első körben többek között Abaúj, Baranya, Bars, Bihar, Hont, Komárom, Moson, Nyitra, Pest, Tolna és Torontál;¹³ másodalispánját Abaúj, Baranya, Bács, Borsod, Gömör, Komárom, Pozsony Turóc;¹⁴ főjegyzőjét Árva, Bács, Békés, Csongrád, Moson, Szabolcs, Szatmár, Temes, Tolna és Torontál;¹⁵ valamelyik főszolgabíróját pedig Arad, Szatmár, Szepes, Ugocsa és Veszprém.¹⁶ Egy-egy tekintélyes táblabírájával képviseltette magát

¹² Almásy Lajos Szepesből, Bernáth Zsigmond Ungból, Majthényi Antal Hontból, Prónay János Nógrádból, Justh Ferenc és Ruttkay Károly Turócból, Asztalos Pál Máramarosból, Császár Sándor Temesből, Komáromy István Abaújából, Répás Lipót Baranyából, Palóczy László Borsodból, Bene József Csongrádból, Borsiczky István és Marczibányi Antal Trencsénből, Szinyei Merse László Sárosból, Ocskay Ignác Nyitrából, Pázmándy Dénes Komáromból, Torkos Mihály Mosonból, Czindery László és Somssich Miklós Somogyból, Beniczky Lajos Zólyomból, báró Perényi Gábor Ugocsából, Rohonczy Ignác Veszprémből, gróf Andrassy György Tornából, Deák Antal Zalából, Ragályi Tamás, aki korábban Borsodot, ez alkalommal gróf Andrassyt váltva Tornát képviselte, továbbá Niczky József és Felsőbüki Nagy Pál Sopronból, utóbbi egyébként már az 1807-es diétán is részt vett.

¹³ Név szerint: Komáromy István, Siskovics, József, Majthényi László, Tisza Lajos, Majthényi Antal, id. Pázmándy Dénes, Torkos Mihály, Ocskay István, Dubraviczky Simon, Hertelendy Miksa.

¹⁴ Vitéz János, Répás Lipót, Rudics József, Bükk Zsigmond, Szilassy Ferenc, Ghyczy Rafael, Fekete Ferenc, Ruttkay Károly.

¹⁵ Reviczky József, Szutsits Károly, Novák Antal, Bene József, Kajdácsy Antal, Jármay Imre, Kölcsey Ferenc, Dessewffy Antal, Bezerédj István, Gyertyánffy Dávid.

¹⁶ Török Gábor, Eötvös Mihály, Montskó István, Szentpály László, Noszlópy Ignác.

Bihar, Nógrád, Máramaros, Sopron, Somogy és Ung.¹⁷ Kivételt jelent Sáros és Zólyom egy-egy küldötte, akik már követségük alatt uralkodói kinevezéstől függő hivatalt viseltek: Roskoványi Gábor 1833 novemberétől a tiszáninneni (eperjesi) kerületi tábla számfeletti bírójaként, Géczy Péter pedig 1833 nyarártól a dunáninneni (nagyszombati) kerületi tábla ülnökeként képviselte megyéjét, igaz, ők már az eredetileg megválasztott Szinyei Merse László táblabíró és Radvánszky Antal első alispánt váltották a diétán.¹⁸

A korosztályi megoszlást tekintve az idősebb, késő ötvenes és hatvanas éveit taposó generáció kisebb száma mellett¹⁹ a középnemzedék adta a derékhadat, de már a kora harmincasok és a húszas évek második felében járó fiatal emberek is megjelentek a követi karban. A kevésbé tapasztalt, alacsonyabb helyi tisztségeket betöltő és a fiatalabb generációhoz tartozó követek inkább az országgyűlés utolsó harmadában jelentek meg Pozsonyban: mint például a szepesi Pfannschmidt Eduárd tiszteletbeli fő- és valóságos alügyész, a Vas megyei Zarka János táblabíró, az abaúji Bárczay Mihály alszolgabíró vagy a szintén alszolgabírói hivatalt viselő baranyai ifjabb Kajdácsy Antal. Ugyancsak a fiatalabb nemzedék tagja volt a Kölcsey helyére választott 30 éves Darvai Ferenc alszolgabíró, aki a titkos jellemzés szerint bár vagyonos volt, de csak korlátozott képességekkel rendelkezett, s Kölcsey nyomdokaiban járva végig ellenzéki szellemben tevékenykedett, több esetben is figyelmen kívül hagyva követi utasítását. Más utat választott Liptó, Esztergom és Csongrád. Liptóból rögtön a diéta elején a 60 év körüli Platty Gáspár első alispán mellett az 1807-ben született, tehát mindössze 25 éves Madocsányi Pál első aljegyzőt küldték Pozsonyba. Esztergomban Héja Imre alispánnal együtt a 28 éves megyei főügyész, Andrássy József kapott mandátumot, aki fiatal kora ellenére ekkor már a megyei ranglétra meglehetősen magas fokán állt. Csongrád pedig Bene József főjegyző mellett egy jómódú és befolyásos táblabírónak, a mindössze 28 esztendőes Klauzál Gábornak szavazott bizalmat. E fiatal emberek Andrássy és Pfannschmidt kivételével valamennyien az ellenzékhez csatlakoztak, és Leopold Ferstl-től ultrabal, illetve szélsőbal minősítést kaptak. Ifjabb Kajdácsy Antal megválasztásában minden bizonnyal szerepet játszott, hogy már az apja is képviselte a megyét az 1830-as országgyűlésen, s abban a reményben küldhették Pozsonyba, hogy ott majd felmenőjének kormánypárti politikáját folytatja. Ez a remény azonban – mint a róla készült titkos jellemzés is bizonyítja – nem vált valóra, mert a fiatal ember Kossuth hatására végül az oppozícióhoz csatlakozott. Bárczay Mihály szintén közeli rokonát, a testvérét, Istvánt váltotta a követi tiszt-

¹⁷ A felsorolás sorrendjében: Beöthy Ödön, Prónay János, báró Sztojka Imre, Asztalos Pál, Felsőbüki Nagy Pál, Somssich Miklós, Bernáth Zsigmond.

¹⁸ Roskoványi Gábort (1800–1853) a jobboldalhoz sorolták, Géczy Péter (1801–1882) pedig ultrabal minősítést kapott Leopold Ferstl-től. Egy titkos jelentés szerint előfordult az is, hogy Géczy ellentétes szavazatával megsemmisítette (elidálta) követ társa, Beniczky Lajos táblabíró szavazatát. Lásd erről Kölcsey 2002: 218.

¹⁹ Az idősebb generációt képviselte Almásy Lajos Szepesből, Dókus László Zemplénből, id. Pázmándy Dénes Komáromból, Niczky József Sopronból, Komáromy István Abaújból, Répás Lipót Baranyából, és ide sorolhatjuk még Felsőbüki Nagy Pált Sopronból.

ségben, ugyanúgy, mint Deák Ferenc, aki Zala követeként 1833 tavaszán lépett bátyja nyomdokaiba. A nemesi családok hálózatát, rokoni kapcsolatrendszerét feltérképező Kecskeméti Károly szerint:

„a százöt család között, amelynek tagjai egynél több nemzedéken keresztül kaptak követi mandátumot, huszonöt valóságos dinasztiát találunk (Abaffyak és Zmeskálók Árvában, Almásyak Hevesben, Justhok Turócbán, Kajdáczyak Baranyában, Návayak Csanádban, Perényiek Ugocsában, Radvánszkyak Zólyomban stb.), három egymást követő nemzedékhez tartozó követtel ötvenhét év leforgása alatt.”²⁰

Ezeknek az „országgyűlési dinasztiáknak” a tagjaként volt jelen Pozsonyban Zmeskál Móric, ifjabb Kajdáczy Antal, Almásy Károly, Justh Ferenc, Návay László, báró Perényi Gábor és Radvánszky Antal, de a Bars megyei Balogh János, az abaúji Vitéz János, valamint a Pest megyei Péchy Ferenc apja is viselt már követséget valamelyik korábbi országgyűlésen, s mint láttuk, az is előfordult, hogy egy fiatalabb testvér lépett az idősebb helyére.

A javarészt köznemesi származású követek mellett ekkor már csak elvétve jelentek meg arisztokraták az alsótáblán, 1832–1836-ban összesen öten: gróf Andrássy György Tornából, gróf La Motte Károly Gömörből, báró Sztojka Imre Máramarosból, báró Perényi Gábor Ugocsából és báró Rudnyánszky Mihály Békésből.²¹ Ez a jelenség nyilvánvalóan a jómódú középbirtokos nemesség több évtizede tartó térnyerésének eredménye volt.

„A központi kormányzásokon, a felső bíróságokon és a megyékben a köznemességnek fenntartott vezető állásokat mintegy ezer *bene possessionatus* család tartotta kezében nemzedékeken keresztül. Valamennyi országgyűlésen a követeknek legalább negyötöde közülük került ki. A többi követ részint szegényebb családból származott, és megválasztását helyi kombinációknak, esetleg saját rátermettségének köszönhette, részint – jóval kisebb számban – alsótáblai szereplésre igényt tartó főrend volt.”²²

Az 1832 decemberétől 1836 májusáig tartó országgyűlésen összesen 141 megyei követ fordult meg. Ez idő alatt mindössze két követtel képviseltette magát Arad, Bács, Gömör, Győr, Komárom, Moson, Nyitra, Sopron, Torontál, Trencsén, Turóc, Ugocsa és Ung; hárommal Árva, Baranya, Bars, Csongrád, Esztergom, Fejér, Heves, Nógrád, Liptó, Pest, Pozsony, Somogy, Szabolcs, Tolna, Veszprém, Zemplén és Zólyom; négygel Békés, Bereg, Bihar, Borsod, Hont, Krassó, Máramaros, Szatmár, Szepes, Temes, Torna, Vas valamint Zala; ötten Sáros, az abszolút rekordot pedig hattal Abaúj vármegye tartotta.

²⁰ Kecskeméti 2008: 309.

²¹ Andrássy szélsőbal, Sztojka, Perényi és Rudnyánszky bal centrum minősítést kapott, míg La Motte-ot a jobboldalhoz sorolta a titkos jellemzés.

²² Kecskeméti 2008: 300.

Egyértelműen politikai okokból került sor követcserére az alapvetően reformpárti Temes és Pest vármegyékben: a kormányzati érdekeket eredményesen képviselő Császár Sándort Kövér János, a kormányzat számára negatív emberi tulajdonságai és követtársaival való rendszeres konfliktusai miatt is egyre vállalatlanabb Péchy Ferencet pedig Fáy András váltotta 1834-ben, illetve 1835-ben. Péchy nemcsak kormánypárti felszólalásai, de – mint ahogyan a róla szóló titkos jellemzés fogalmazott – heves és fennhéjázó viselkedése miatt is elvesztette küldői bizalmát. Ráadásul megromlott a viszonya követtársával, Dubraviczky Simon első alispánnal is, akinek komoly befolyása és tekintélye volt a megyében és az országgyűlésen is.²³ Lelkiismereti okokból mondott le továbbá 1834 decemberében Szatmár két követe: Kölcsény Ferenc és Eötvös Mihály, miután a megye megváltoztatta az önkéntes örökváltságot és a jobbágyok személy- és vagyonbiztonságát támogató követutasítását.²⁴ Császár, majd pedig Péchy visszahívása után a kormányzat komolyan tartott attól, hogy az ellenzék más megyékben is megkísérli a legelkötelezettebbnek tűnő kormánypárti követek visszahívását: így a Fejér megyei Szluha Imrét, az Arad megyei Aczél Antalt, a nyitrai Ocskay Ignácot és a korábban ellenzéki Ragályi Tamást Tornából.²⁵ Ezekre a lépésekre végül nem került sor, de a Bihar megyei követekről készült titkos jellemzés szerint Ravazdy Istvánnak az opposíció nyomására kellett lemondania megbízatásáról. Bene József, Csongrád első követe esetében is ez feltételezhető, más kérdés, hogy a helyére érkező Horváth Lajos halála után Bene 1834-ben ismét visszatérhetett Pozsonyba. Kevésbé köztudott talán, de volt olyan követ is, akit ellenzéki magatartása miatt hívott vissza a vármegyei közgyűlés, így járt Patay Sámuel, Abaúj követe, aki a róla készült titkos jellemzés szerint ritkán szólt fel ugyan, de mindig az „ultraopposíció” szellemében, s gyakran utasításával ellentétes értelemben. Többen családi körülményeikre, illetve egészségi állapotukra hivatkozva adták vissza mandátumukat, mint például az abaúji Bárczay István, a békési Novák Antal, a Vas megyei Ebergényi Benedek, a tolnai Csapó Dániel vagy a Sáros megyei Sárosy Tamás. A Békés megyei báró Rudnyánszky Mihály már 1833 elején elhunyt, Horváth Lajos, Csongrád követe pedig 1834-ben. A bihari Budaházy Antal nem sokkal a diéta befejezése után betegedett meg, és halt meg Pozsonyban.

Az idősebb generáció tagjai közül – ha hinni lehet a titkos jellemzéseknek – többen is a fiatalabb követek magatartása és az általuk képviselt eszmék miatt távoztak idő előtt Pozsonyból. A Veszprém megyei Rohonczy Ignác az előző két diétán ellenzéki követként lépett fel, s még 1832-ben is a mérsékelt ellenzékhez csatlakozott, de az ifjúság és az általa tudatlannak tartott követek viselkedése miatt hamarosan lemondott. Az abaúji Komáromy István a korábbi országgyűléseken még heves ellenzéki volt, bár az 1830-as diétán az újonckérdésben már az uralkodói előterjesztést támogatta. Az 1832–1836-os országgyűlésen

²³ Völgyesi 2000: 254–259.

²⁴ Utóbbiról lásd Pajkossy 1996.

²⁵ MNL OL N 119. Fasc. 47. 6991.

aztán néhány hónap után lemondott, mert mint az „alkotmányos ellenzék” tagja megelégtelte a demokratikus elveket hangoztató, fiatal és tapasztalatlan követek arrogáns viselkedését – állította az 1836 májusában róla készült titkos jellemzés. Követtársa, Vitéz János az előző országgyűlésen még a mérsékelt ellenzékhez, 1832-től azonban már a „konzervatív-alkotmányos” párthoz tartozott. A titkos jellemzés igen elismerően szólt róla: az egyik legjobb hazai jogászként emlegette. 1835 nyarán azonban elege lett, és hazatért megyéjébe. A szabolcsi első követ, Patay István részben hasonló okok miatt távozott a diétáról már 1833 nyarán, döntéséhez azonban az is hozzájárult, hogy folyamatosan betegeskedett; ugyanilyen indokok alapján döntött a hazatérés mellett Dobóczky Ignác Hevesből. Sáros megye második követe, Máriássy István – a róla készült titkos jellemzés kifejezésével élve – az ellenzék „üzelmei” miatt távozott 1833 tavaszán, csakúgy, mint 1834 elején a beregi Komlósy Károly. Kétségtelen, hogy az új eszmék megjelenése mellett az országgyűlési ifjúság magatartása is komoly problémát és kihívást jelentett nemcsak a kormányzatot támogató, de olykor még a hagyományos ellenzékiiséget képviselő követeknek is, hiszen az ifjak hangos véleménynyilvánításukkal az ülésteremben és azon kívül is folyamatosan kifejezték politikai szimpátiájukat vagy ellenérzésüket. A diéta elnöke, József nádor 1833. február 27-én konferenciát hívott össze megrendszabályozásuk érdekében, de törekvése nem járt eredménnyel.²⁶

A VÁRMEGYEI KÖVETEK POLITIKAI ORIENTÁCIÓJA A TITKOS JELLEMZÉSEK TÜKRÉBEN

A vizsgált 141 vármegyei követ közül a titkosszolgálati jelentés szerint összesen 84 tartozott a baloldali mezőhöz, 57 pedig a jobboldalihoz, a következő megoszlásban: bal centrum 18, baloldal 21, szélsőbal 21, ultrabal 24; jobb centrum 19, jobboldal 26, szélsőjobb 11. A Pest megyei Péchy Ferenc jellemzéséből kiderül: a követ kezdetben az ultrabal, később az ultrajobb oldalhoz tartozott (ultrajobb minősítést ő kapott egyedül). Mindebből úgy tűnik, hogy a vármegyei követek között a baloldaliként számon tartottak jelentős többségben voltak a jobboldal-akhoz képest, ezért is érdekes Leopold Ferstl helyzetértékelése, aki az 1836 májusában készült összegzésében a konzervatív-kormánypárti követek számbeli túlsúlyáról beszélt. A centrumban nagyjából kiegyenlítettek voltak az erőviszonyok, ám a politikai paletta két széle felé haladva megint csak nyilvánvaló a baloldal

²⁶ Kölcsény 2000: 94–95. Igaz, már az 1839–1840-es országgyűléssel kapcsolatban, de pontos leírást adott viselkedésükről Pulszky Ferenc: „A kerületi ülések mindig élénkebbek voltak, mint az országosak: az ifjak, kiknek legnagyobb része távollévő mánások és özvegyek képviselője s eszerint országgyűlési tag volt, hol éljenekkel, hol kardcsörtetéssel, morgással és pisszegéssel fogadták a követek beszédeit, sőt megjelenését is, s minthogy ez ifjak képviselték a közvéleményt, sok követ találkoztott, kit az ily morgás terrorizált ” (Pulszky 1958: 163).

túlsúlya, hiszen a szélsőbal és ultrabal minősítéssel rendelkező követek összesen mintegy négyszer annyian voltak, mint a szélsőjobbhoz sorolt szereplők.

Érdekes lehet szemügyre venni ugyanezen forráscsoport alapján, hol helyezkedtek el a törvényhatóságok a politikai mezőben. A követek politikai minősítése szempontjából egynemű megyének tekinthetők a jobboldali térfélen: Árva, Esztergom, Gömör, Győr, Heves, Moson, Nyitra és Szepes; a baloldalin: Bars, Békés, Bihar, Komárom, Nógrád, Somogy, Szabolcs, Szatmár, Torontál, Trencsén, Tolna, Ugocsa és Zala. Határozott jobboldali dominancia figyelhető meg még Bereg, Baranya, Fejér, Liptó, Veszprém és Zólyom esetében.²⁷ Bereg négy követéből három,²⁸ Baranya, Fejér, Liptó, Veszprém és Zólyom három-három követéből pedig kettő tartozott a jobboldalhoz. A követek politikai magatartása alapján ellenzékinak tekinthetők ugyanakkor Abaúj, Szepes, Máramaros, Torna, Csanád, Csongrád, Pozsony és Zemplén. Abaúj hat követéből négy személy baloldali, kettő jobboldali kategóriába került, Sáros és Szepes öt követéből három bal, kettő pedig jobboldali minősítést kapott.²⁹ Máramaros és Torna esetében három baloldali és egy jobboldali követtel számolhatunk; Csanád, Csongrád, Pozsony és Zemplén három követéből kettő baloldali, egy pedig jobboldali minősítéssel rendelkezett.

Krassó, Vas és Temes négy-négy követéből a titkos jellemzés alapján kettő a jobb-, kettő a baloldalhoz tartozott. Az országgyűlés alatt mindössze két követtel jelen lévő törvényhatóságok közül Arad esetében az első követ (Aczél Antal táblabíró) szélsőjobb, a második követ (Török Gábor főszolgabíró) baloldali besorolást kapott, hasonlóképpen Ung megyénél is megoszlott a két követ politikai oldal szerinti hovatartozása: Bernáth Zsigmond táblabíró ultrabal, Petrovay István másodalispán jobboldali minősítéssel rendelkezett. A Sopront képviselő Felsőbüki Nagy Pál táblabírót a baloldalhoz, míg Niczky József első alispánt a jobb centrumhoz sorolta a titkos jellemzés, a turóci Justh Ferenc táblabírót a szélsőbalhoz, társát, Ruttkay Károly másodalispánt pedig a baloldalhoz. A Bács megyei Rudics József másodalispán – különösen az országgyűlés utolsó időszakában – a jobboldalt, Szutsits Károly főjegyző a szélsőbalt erősítette.

A követi kar felekezeti megoszlását tekintve: az országgyűlés teljes időtartama alatt csak katolikus követek képviselték Arad, Bács, Baranya, Bars, Csanád, Esztergom, Heves, Hont, Nyitra, Pozsony, Sopron, Torontál, Temes, Vas és Zala megyét. Három megye ellenben csak protestáns követeket küldött: Pest két református és egy evangélikus, Zemplén két református és egy evangélikus, míg Zólyom három evangélikus politikust. Ugyanazon két követtel volt jelen Győr, Moson, Borsod, Gömör, Komárom, Ugocsa, Ung és Turóc, az első kettő

²⁷ Ezen az országgyűlésen ugyanakkor a fontosabb szavazásokon Baranya a centrumhoz, Zólyom a liberálisokhoz tartozott.

²⁸ Bereg esetében ráadásul mind a három kormánypárti követ, Füzeses Gábor, Komlóssy Károly és Pogány József is szélsőjobb minősítést kapott.

²⁹ Kecskeméti Károly kutatásai szerint Sáros a centrumhoz, Szepes a kormánypárti megyékhez tartozott 1832–1836-ban (Kecskeméti 2008: 341).

egy evangélikus és egy katolikus, a többi egy református és egy katolikus követel képviseltette magát, törekedve a felekezeti kiegyensúlyozottságra. A többi esetben ezek az arányok elég változatos képet mutatnak, hiszen több ízben került sor követcserére, voltak azonban olyan megyék, amelyek végig ügyeltek arra, hogy a szokásoknak megfelelően mindig egy katolikus és egy protestáns képviselje a törvényhatóságot. Bihar esetében például a katolikus Beöthy Ödön a diéta teljes tartama alatt Pozsonyban volt, az ez idő alatt mellette megforduló követek mindegyike (Tisza Lajos, Ravazdy István és Budaházy Antal) református volt. Szatmárt eredetileg a református Kölcsey és a katolikus Eötvös Mihály képviselte, az 1835 januárjában helyükre választott követek esetében a felekezeti arányok megmaradtak: Darvay Ferenc református, Betsky Károly pedig katolikus volt. Összességében 90 katolikus, 30 református, 20 evangélikus és egy görögkeleti vallású küldött fordult meg Pozsonyban az 1832–1836. évi országgyűlés alatt. A katolikusok tehát majdnem kétszer annyian voltak, mint a protestánsok, azonban a felekezeti hovatartozás nem függött szorosan össze a politikai orientációval, hiszen mint láttuk, összesen 84-en kerültek a baloldali mezőbe.

A követek véleménynyilvánítását a napirenden levő ügyekről természetesen jelentős mértékben korlátozták a kötelező követutasítások. A jellemzések nem véletlenül tértek ki arra, hogy az országgyűlés résztvevői magánkörben, privát beszélgetéseik során milyen kijelentéseket tettek, hiszen személyes véleményük nem mindig, sőt gyakran nem esett egybe az általuk képviselt törvényhatóság politikai irányvonalával. A pótutasítások megérkezéig azonban volt némi mozgásterük, sőt nemegyszer az is előfordult, hogy kifejezett utasításukkal ellentétesen szavaztak – mint például a kormánypárti Császár Sándor Temesből vagy az ellenzéki Klauzál Gábor Csongrádból. Befolyásolhatta a követek tevékenységét otthoni beágyazottságuk, tekintélyük vagy az országgyűlésen kialakított kapcsolatrendszerük, de az is, hogy a két követ közül melyik volt a dominánsabb személyiség. Borsod megyét az 1832–1836-os diétán Palóczy László főjegyző és Bükk Zsigmond másodalispán képviselte. Palóczy szélsőbal, Bükk baloldali minősítést kapott, a jellemzés szerint azonban a másodalispán kezdetben nem akart az ellenzékhez csatlakozni, mire küldői kilátásba helyezték visszahívását. Ráadásul követtársa is szoros kontroll alatt tarthatta, mert a róla szóló jellemzés szerint egyetlen egyszer sem utazott haza szabadságra. Miként a minősítésben olvasható, nem merült fel olyan tárgy az országgyűlés napirendjén, aminek Palóczy ne adott volna liberális irányt, s a megyét is ilyen szellemű utasítások elfogadására igyekezett rábírni – többnyire sikerrel. Hasonlóak voltak az erőviszonyok Komárom megyében, ahol egyértelműen idősebb Pázmándy Dénes volt a meghatározó Ghyczy Rafaellal szemben, Sopronban pedig Felsőbüki Nagy Pál országosan ismert táblabíró volt nyilvánvalóan erősebb karakter és nagyobb befolyással bíró személy, mint Niczky József, a megye első alispánja.

Kecskeméti Károly a magyar liberalizmusról szóló könyvében az 1832–1836-os országgyűlés esetében 21 ügyben leadott szavazás alapján próbálta meg-

határozni és térképre vetíteni a megyék politikai orientációját.³⁰ Ennek a vizsgálatnak az eredményeit összevetve a törvényhatóságok küldötteinek politikai beállítottságával, nagyon sok egyezést találunk, de néhány érdekes megállapítást is tehetünk. A kormányzat irányába legelkötelezettebbnek tartott, szélsőjobb minősítéssel rendelkező személyek – Aczél Antal, Torkos Mihály, Justh Ferenc, Bene József, Füzessey Gábor, Marich Dávid, Andrássy József, Szluha Imre, Széll Imre, Komlóssy Károly, Pogány József – két kivétellel valóban kormánypárti megyéket képviseltek: Aradot, Mosont, Turócot, Bereget, Fejért és Esztergomot. Kivételnek számít egyfelől Bene József, Csongrád megye főjegyzője, aki Kecskeméti Károly kutatásai alapján liberális álláspontot képviselő megye küldötte volt, ráadásul kétszer is megválasztották követnek, 1832-ben és 1834-ben.³¹ Másfelől a szavazások alapján „centrumpolitikát” képviselő Vas megye a Kölcsey által is nagyra becsült „ultrabaloldali” Ebergényi Benedek lemondása után főjegyzőjét, Széll Imrét küldte Pozsonyba, aki a róla készített jellemzés szerint nemcsak következetes kormánypárti magatartásával tűnt ki, de azzal is, hogy – a róla készült titkos jellemzés szerint – az ellenzék és maga Deák Ferenc is adott a véleményére. Győr megye kifejezetten liberális álláspontot tudott képviselni két jobbközép minősítést kapott követtel, Szabó Péter alispánnal és Szűcs Antal táblabíróval. Hasonló politikát folytathatott Zólyom is, amiben szerepe lehetett annak is, hogy a mérsékelt Radvánszky Antal első alispán lemondása után az ultrabaloldalnak minősített Géczy Péter jött Pozsonyba, és nem sok teret adott a jobboldalon elhelyezkedő, sokkal visszafogottabb és visszahúzódóbb Beniczky Lajos másodalispánnak. A Kecskeméti Károly kutatásai alapján is minden kétséget kizáróan reformpárti utasításokat adó Temes 1834-ben hazahívta a kormányzatot támogató követét, az egyébként kitűnő képességekkel rendelkező Császár Sándort. Érdekes, hogy a helyére választott, és végül az országgyűlés jobb centrumához sorolt Kövér János főszolgabíró csak egy árnyalattal állt „balra” elődjétől. Ha a megyék politikai orientációját összevetjük követeik felekezeti hovatartozásával, jól látható, hogy a csak protestáns képviselőt küldő Pest, Zemplén és Zólyom liberális irányvonalat követett, a csak katolikus követtel jelen lévő tizenöt megye esetében azonban már vegyes a kép: öt liberálist, hat centrum- és négy kormánypárti törvényhatóságot találunk, de ezen megyék között is a kormányt támogatók voltak egyértelmű kisebbségben.

PÁLFORDULÓK ÉS KITÜNTETETTEK: A MEGYEI KÖVETEK KARRIERÚTJAI A DIÉTA UTÁN

Az 1832–1836. évi országgyűlést az első reformországgyűlésként tartja számon a történetírás. Mint láttuk, számos olyan követ jelent meg ekkor Pozsonyban, aki

³⁰ Kecskeméti 2008: 341.

³¹ Bene József 1833-ban lemondott, majd miután az őt váltó Horváth Lajos elhunyt, Csongrád megye ismét őt küldte Pozsonyba.

már a korábbi két alkalommal is képviselte megyéjét. Felmerül a kérdés, hogy a liberális reformellenzék jelentkezése és a reformgondolatok térnyerése mennyiben befolyásolta a korábban hagyományos ellenzékiiséget képviselő követek politikai orientációját? Kik voltak azok, akik ezen a diétán határozott fordulatot hajtottak végre, és ellenzékiből, a titkosrendőrség kifejezésével élve, „jóérzűtűvé” váltak? A továbbiakban arra is keresem a választ, hogy az egyes szereplők pályafordulatának csak politikai okai voltak-e, vagy egzisztenciális tétje is lehetett.

Már pusztán a titkos jellemzések alapján is határozottan érzékelhető: a követek egy részénél markáns változás következett be a vizsgált időszakban. A Vas megyei Niczky János az előző két országgyűlésen az opposíció befolyásos tagja volt, kezdetben az 1832–1836-os diétán is hozzájuk tartozott, de idővel az uralkodói érdekeket képviselő „jóérzűtű” követekhez közeledett, majd 1834-ben távozott Pozsonyból, s az uralkodó hamarosan kinevezte a Királyi Tábla bírájává. Az egykor ugyancsak kormányellenes megnyilatkozásairól ismert honti követről, Majthényi Antalról készült jelentés tudni véli, hogy 1835 nyarán abban a reményben ment haza és mondott le még az alispánságról is, hogy hamarosan a Királyi Tábla ülnökeként folytathatja hivatali pályáját. A baranyai Siskovics József és Répás Lipót kezdetben szintén ellenzékiek voltak, később azonban ők is a „jóérzűtűek” pártjához csatlakoztak. Siskovicsot minden bizonnyal rokoni kapcsolatai is befolyásolták, hiszen Baranya megye első követe az 1833 nyarán személynökké, s így az alsótábla elnökévé kinevezett Somssich Pongrác sógora volt. A Bács megyei Rudics József is hasonló pálforduláson ment keresztül. Vele kapcsolatban az a híresztelés is felmerült, hogy a megye adminisztrátori tisztét szerette volna elnyerni, és a későbbi történések végül is igazolták a reményeit. Az ellenzéki múltra visszatekintő Majthényi László barsi alispán 1833 őszén mondott le a követségről. 1834-ben bárói címet kapott, és későbbi pályafutása is immár uralkodói kinevezéstől függött: 1837-től a megye főispáni helytartója, 1845 és 1848 között pedig főispánja volt. Az előző két országgyűlésen ellenzéki Justh Ferenc politikai orientációja szintén megváltozott. A róla készült jellemzés szerint Turóc megye első követe a nagyszombati kerületi tábla elnöke szeretett volna lenni, de akár egy egyszerű ülnöki kinevezéssel is megelégedett volna. Gróf La Motte Károly korábban a leghevesebb és legbefolyásosabb ellenzékiek közé számított, 1832-től azonban, a róla készült jellemzés kifejezésével élve, már az „ultraarisztokratikus-konzervatív” pártot erősítette. A szintén egyértelműen ellenzéki múltra visszatekintő, „szélsőbal” Szinyei Merse László 1833 novemberében történt lemondása után nem sokkal a tiszáninnyi (eperjesi) kerületi tábla ülnöke, 1841-től pedig az eperjesi elsőfokú váltótörvényszék elnöke lett. A róla szóló titkos jellemzés arra az ellenzék körében elterjedt vélekedésre utalt, hogy a követ célja a tiszáninnyi kerületi tábla elnöki pozíciójának elnyerése volt. Mint már arról szó esett, Péchy Ferenc táblabíró, Pest megye második követe, aki először (és utoljára) vett részt a pozsonyi országgyűlésen, a baloldali szélső pólusáról sodródott át a jobboldali térfél legszélére, ám ezt az éles váltást a kormánypárti szereplők nem tekintették igazán hitelesnek, s magatartását inkább káros-

nak tartották a kormányzati érdekek szempontjából. Végül említsük meg a neves ellenzéki, Felsőbüki Nagy Pál esetét, akit ekkor már, Kölcsey naplója és a követ jellemzése szerint is,³² a kormány emberének tartottak, bár megjegyzendő, hogy a titkosszolgálati jellemzés is csak vélekedésről beszél.

Már Pajkossy Gábor felhívta rá a figyelmet, hogy közvetlenül az országgyűlés befejezését követően, 1836 májusában számos megyei követ részesült adminisztratív, bírói vagy királyi tanácsosi kinevezésben, „közülük öten a szélsőjobb, tizenegyen a jobboldali vagy jobbközép minősítést kapták Ferstl-től, két követet a bal-középhez soroltak ugyan, de az uralkodó kegyére érdemesként”.³³ Amint a *Jelenkor* című folyóirat 1836. május 21-i beszámolójából kiderül, Niczky János és Császár Sándor, akiket néhány hónappal Pozsonyból való távozásuk után, még 1834. november 20-án a Királyi Tábla bíráivá nevezett ki az uralkodó, 1836 májusában királyi tanácsosi címet kapott. Ugyancsak királyi tanácsosi címben részesült Siskovics József, Torkos Mihály, Poszavec Zsigmond, Niczky József és Petrovay István.

Báró Perényi Gábor Bereg, Aczél Antal Békés, Marich Dávid Liptó vármegye főispáni helytartója lett. Platthy Gáspár, Ocskay Ignác, Jeszenszky János, Ragályi Tamás és Széll Imre a Királyi Tábla közbírájaként folytatta pályafutását. Josipovich Györgyöt, a túrmezei nemesek ispánját a horvátországi törvényszék számfeletti bírójává nevezték ki. Andrássy József a Magyar Királyi Udvari Kancelláriánál valóságos, Pfannschmidt Eduárd pedig fizetés nélküli titkári pozíciót kapott. Répás Lipótot és Noszlópy Ignácot a dunántúli kerületi tábla bírójává, Roskoványi Gábort, az eperjesi kerületi tábla számfeletti bíróját a legközelebb megüresedő bírói helyre nevezték ki azonnal utalandó rendes fizetéssel.³⁴

A jobboldali térfélhez sorolt követek mellett tehát az ekkor a balcentrumhoz tartozó Jeszenszky Jánost és báró Perényi Gábort tartották még méltónak a döntéshozók az uralkodó elismerésére. A kinevezettek döntő többsége katolikus, míg Petrovay görög katolikus volt,³⁵ Platthy, Torkos és Pfannschmidt az evangélikus, Ragályi pedig a református felekezethez tartozott. A szóban forgó személyek az országgyűlésen Arad, Baranya, Esztergom, Fejér, Liptó, Moson, Nyitra, Sopron, Szepes, Temes, Tolna, Torna, Ugocsa, Ung, Vas és Veszprém megyéket képviselték. Két megye is volt, ahonnan az országgyűlés végeztével rögtön két-két követet is uralkodói kitüntetésben, illetve kinevezésben részesítettek: Siskovics Józsefet és Répás Lipótot Baranya, Széll Imrét és Niczky Jánost Vas küldöttként. Ismét csak Kecskeméti Károly kutatásait alapul véve, Arad, Esztergom, Fejér, Moson, Nyitra, Szepes és Veszprém egyértelműen kormánypárti megyék voltak, Baranya, Sopron, Ugocsa, Ung és Vas a centrumhoz tartoztak, míg Temes és Tolna liberális politikát képviseltek.

E névsorban a két legfiatalabb követ, Andrássy József és Pfannschmidt Eduárd először voltak jelen az országgyűlésen, ám a titkos jellemzésekből úgy tűnik,

³² Kölcsey 2000: 24.

³³ Pajkossy 2001: 461.

³⁴ *Jelenkor* 1836. május 21.

³⁵ Lásd Petrovay 1830. évi jellemzését: MNL OL I 58. 10. cs. Vö. még Pálmány 2011: I. 1091.

szinte azonnal a „jóérzületűek” meghatározó politikusai, vezetői lettek, s mint jó debattőrök nemegyszer a kormányzat számára kedvező mederbe tudták terelni a vitákat. Ugyancsak ezen a diétán debütált Aczél, Jeszenszky, Noszlopy, Roskoványi, Széll és Siskovics. Úgy tűnik, kezdetben az ellenzéki oldal Siskovicsra tekintett a legnagyobb várakozással.³⁶ Voltak olyan követek, s ők alkották a relatív többséget, akik korábbi országgyűlési szerepléseik alkalmával még kisebb-nagyobb mértékben ellenzéki nézeteket képviseltek, így a két Niczky, Ocskay, Platthy, Petrovay, báró Perényi, Ragályi valamint Répás, de idővel a kormányoldalhoz csatlakoztak. A legnagyobb csalódást minden bizonnyal Ragályi pálfordulása okozta, akinek politikai magatartását 1830-ban Leopold Ferstl még „ultra szélsőből” kifejezéssel illette, s akkor még mint az oppozíció egyik legmeghatározóbb, legbefolyásosabb és legveszélyesebb emberét tartották számon. Császár, Marich és Torkos már a két megelőző diétán is az uralkodói érdekeket képviselte, így az ő kitüntetésük, illetve kinevezésük nagy meglepetést nem okozott.

Ferstl és apparátusának jelentései alapján jól látható az is, hogy a kitüntetettek között voltak olyanok, akiknek jelleme vagy képességei komoly kívánnivalókat hagytak maguk után. Így Aczél, Petrovay vagy Marich kinevezése esetében sem feltétlenül az érdem vagy az alkalmasság játszott kizárólagos szerepet, sokkal inkább a lojalitás és az ezzel összekapcsolódó karriervágy.³⁷ Aczél Antal további pályája is azt bizonyítja, hogy személye folyamatosan konfliktusokat generált, és ez a kormányzati céloknak sem feltétlenül használt. Miután Aczél súlyos ellentétbe került a Békés megyei rendekkel, és különösen Novák Antal alispánnal, 1841-ben Csongrád főispáni helytartójává nevezték ki, majd József nádor javaslatára 1842-ben Torna főispánja lett, a nádor ugyanis jónak látta, ha Aczél korábbi konfliktusai helyszínétől minél távolabbra kerül. Így némiképpen árnyalnunk kell Pálmány Béla kijelentését, szerinte ugyanis a minősítések egyfajta „pártosság” jellemzi, ami hatással volt a politikusok felkészültségének, képzettségének, emberi vonásainak megítélésére is.³⁸ Mint a fenti példák is bizonyítják: a jellemzések – bár nyilván nem mentesek a politikai és személyes elfogultságoktól – a kormánypárti követek esetében is kitérnek a negatív tulajdonságokra,³⁹ ugyanakkor alapvetően az ellenzékiek kvalitásait sem kérdőjelezi meg, még ha politikai szerepvállalásukkal messzemenőig nem értenek

³⁶ „Siskovics egyike vala a legnyilvánosabb liberálisoknak; s e miatt őt Wesselényi és a szatmári követ megkülönböztetve szerették; Széchenyi is figyelmet fordíta reája” (Kölcsy 2000: 227). Siskovicsról lásd még Kölcsy 2000: 105.

³⁷ Aczél Antal esetében a titkos jellemzés készítője úgy vélte, a követ cselekedeteinek elsődleges mozgatója a becsvágy volt, s a kormányzat politikáját is inkább önös érdekből, mint meggyőződésből támogatta. Petrovay jellemzésében sem szellemi képességeiről, sem pedig morális karakteréről nem nyilatkoztak pozitívan, de konkrétumok nem kerültek említésre. Marich ellen a fő kifogás a szóbeli és vezetői képességek hiánya volt.

³⁸ Pálmány 2011: I. 63.

³⁹ A gömöri Szilassy Ferencről például azt írja a jellemzés, hogy nincs képzettsége és olyan korlátolt elme, hogy csodálni való, miként választhatták meg egyáltalán másodalispánnak és országgyűlési követnek.

is egyet. Az is előfordult, hogy a minősítésekben egy-egy kormánypárti követ – mint például Almásy Károly, Széll Imre, illetve Noszlopy Ignác – elismertségét az opposíció vezérévé váló, szélsőbal minősítést kapó Deák Ferenc róluk alkotott pozitív véleményével igyekeztek megerősíteni. Sőt, Andrássy József és Császár Sándor szónoki képességeit egyenesen Deákéhoz (és Kölcsényéhez) hasonlították, ami azt bizonyítja, a bemérési pontot Ferstl és apparátusa számára mégiscsak az ellenzék legbefolyásosabb politikusa jelentette.

Nem nehéz észrevenni azt sem, hogy az 1836 májusában kinevezett személyek zöme erre az időpontra már megyei pályafutásának a csúcsára ért, részben az idősebb nemzedékhez, de főként a középgenerációhoz tartozó, s ha hinni lehet a jellemzéseknek, közmegelégedéssel szolgáló alispánokról, másodalispánokról, főjegyzőkről volt szó. Az ő továbblépésüket, emelkedésüket immár az uralkodói döntéstől függő hivatalok jelentették. A Leopold Ferstl vezette titkosrendőrség, úgy tűnik, nagyon pontosan érzékelte, hogy kik azok a követek, akiknek politikai fordulata mögött magasabb hivatal elnyerésének reménye állt. A kormányszáznak egyébként is volt már tapasztalata abban, hogyan lehet az ellenzék tehetségeiből tagjait hivatalokkal és címekkel megnyerni: az 1825–1827. évi országgyűlés után a Somogy megyei Somssich Pongrác,⁴⁰ a pozsonyi Bartal György,⁴¹ a barsi Platthy Mihály,⁴² 1830 után pedig a bihari Sombory Imre⁴³ pályája vett ilyen módon új irányt, ugyanis a megyei közeletet otthagyva valamelyik központi kormányszéken vagy országos bírói fórumon folytatták karrierjüket. Nem véletlen, hogy az 1832–1836-os diéta befejezése után, az 1836 augusztusában megtartott Pest megyei közgyűlés Patay József táblabíró indítványára úgy döntött, a jövőben a követek esküdjenek meg arra is, hogy az országgyűlés berekesztésétől számított hat évig semmilyen királyi kinevezéstől függő hivatalt, címet vagy egyéb megkülönböztetést nem fogadnak el.⁴⁴

Az 1832–1836. évi országgyűlés vármegyei követeinek a további pályafutását érdemes persze nagyobb távlatból szemlélni. Az 1840-es évek közepén, az adminisztrátori rendszer kiépülésének időszakában Andrássy József, Aczél Antal,

⁴⁰ Somssich Pongrác (1786–1849) 1824-től Somogy vármegye első alispánja, 1825–1827-ben első követe, 1831-ben alnádor, 1833-tól Pest megye főispáni helytartója, ugyanezen év május 31-én az uralkodó személynökké nevezte ki. 1835 júliusától Baranya megye főispáni helytartója, 1839-től államtanácsos, 1846-ban pedig grófi címet kap.

⁴¹ Bartal György (1785–1865) Pozsony vármegye első alispánja és követe az 1825–1827. évi diétán, ahol kerületi jegyzővé választják. 1827-től személynöki, 1829-től nádori ítélőmester. 1830-tól aransarkantyús vitéz és a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa, az országgyűlési tárgyak előadója, a hazai közjog kiváló ismerője.

⁴² Platthy Mihály (1788–1853) táblabíró, Bars vármegye követe és kerületi jegyző az 1825–1827. évi országgyűlésen. 1829-től első alispán Barsban, 1830-ban személynöki, 1836-ban nádori ítélőmester lett, majd a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa.

⁴³ Sombory (Zsombory) Imre (1784–1871) Bihar megye másod-, majd első alispánja és követe az 1825–1827. és az 1830. évi diétán. 1832 és 1836 között a Királyi Tábla számfeletti, 1836 és 1841 között a Királyi Tábla rendes ülnöke. 1841-ben a tiszántúli (debreceni) kerületi tábla elnökévé és udvari tanácsossá nevezik ki, 1846-tól 1848-ig Szabolcs megye adminisztrátora.

⁴⁴ Völgyesi 2016: 36–37.

Marich Dávid István mellett már gróf Andrássy György, Bene József,⁴⁵ Czindery László, Gyertyánffy Dávid, Marczibányi Antal, Luka Sándor, Tisza Lajos, Vitéz János és Zmeskál Móríc nevét is az Apponyi György nevével fémjelzett kormánypolitika támogatói és végrehajtói között láthatjuk.⁴⁶ Bene, Vitéz és Zmeskál már egy évtizeddel korábban is a „jóérzületűek” táborához tartozott, gróf Andrássy, Czindery, Marczibányi és Tisza azonban akkor még szélsőbal minősítést kapott, Gyertyánffyt a bal centrumhoz, Lukát pedig a baloldalhoz sorolták. Későbbi politikai szerepvállalásukat személyes meggyőződésük, egyéni ambícióik, továbbá tágabb és szűkebb környezetük változásai egyaránt befolyásolhatták. Ennek megértéséhez az egyéni életutak s a megyei erőviszonyok alakulásának kölcsönhatását is fel kell tárni, hiszen bár az 1832–1836-os országgyűlés titkos jellemzéseiről fontos narratív források, ám csak egy pillanatfelvételt rögzítenek a vármegyei követek olykor fordulatokban igencsak gazdag életpályájából.

Annai mindenesetre megállapítható, hogy a tanulmányban mintegy 35 olyan megyei követ szerepel, akinek közéleti pályája az 1832–1836. évi országgyűlés alatt vagy annak befejezése után, de legkésőbb az 1840-es évek elején jelentős fordulatot vett: választott megyei tisztségüket otthagyva uralkodói kinevezéstől függő hivatalt vállaltak. Számuk nem csekély, hiszen ez a vizsgált diétán megforduló 141 követ nagyjából egynegyedét jelenti. Források híján nehéz a követek belső motivációját feltárni, a róluk készült titkos jellemzések is csak Leopold Ferstl megbízottainak szubjektív vélekedéseit közvetítik. Azt a kijelentést mégis megkockáztathatjuk, hogy ezen követek egy részét (talán nagyobb részét) nem kizárólag belső meggyőződésük, hanem a politikai környezet változása és egy újfajta karrierlehetőség reménye vezérelte, amikor addigi pályájukat és a külvilág előtt mutatott politikai karakterüket feladva, immár uralkodói kegytől függő címekre és kinevezésekre aspiráltak – nem eredménytelenül. A kormányzatot ugyanis kettős cél vezette: a „jóérzületű követek” jutalmazása mellett igyekezett megnyerni az ellenzék kiemelkedő képességű, ambiciózus tagjait is. Úgy tűnik, a központi kormányszékekre és az országos bírói fórumokra történő kinevezések esetében a lojalitás mellett valóban lényeges feltétel volt a tehetség és az alapos jogtudás. A főispáni és adminisztrátori tisztségek betöltésekor azonban inkább a jelölt megbízhatóságán, valamint a megyébe való beágyazottságán s az ott meglévő kapcsolati tőkéjén volt a hangsúly. S hogy a kinevezések alkalmával a negatív emberi tulajdonságok nem jelentettek akadályt, azt Aczél Antal, Luka Sándor vagy éppen Tisza Lajos konfliktusokkal teli közéleti pályája is bizonyítja.

⁴⁵ Bár az 1836 májusában kinevezettek között neve nem szerepelt, már abban az évben lemondott főjegyzői tisztségéről, és a diósgyőri koronauradalom prefektusává nevezték ki. 1845-ben pedig Csongrád megye adminisztrátora lett.

⁴⁶ Gróf Andrássy 1836-tól Gömör főispáni helytartója, 1842-től Sáros főispánja. Czindery 1842-től Vas adminisztrátora, majd 1845-től Somogy főispánja. Gyertyánffy 1845-től Torontál főispáni helytartója. Marczibányi 1842 és 1844 között Árva főispáni helytartója, 1845-től Trencsén főispánja. Luka 1843 és 1848 között Hont főispáni helytartója. Tisza császári királyi kamarás, 1841-től 1848-ig Bihar főispáni helytartója. Vitéz 1846-tól királyi tanácsos, Abaúj vármegye főispáni helytartója. Zmeskál császári királyi kamarás, 1844-től Árva megye adminisztrátora.

FÜGGELÉK

Az alábbiakban az 1836 májusában kitüntetésben, kinevezésben részesült vármegyei követek reformkori pályájának főbb állomásait vázolom fel szócikkszerűen,⁴⁷ ezt követően röviden összefoglalom az 1832–1836. évi országgyűlés titkos jelentéseinek fontosabb megállapításait, ami annál is indokoltabb, mert Pálmány Béla történeti almanachjában ennek az évkörnek a minősítéseit nem használta fel.

Aczél Antal (1788–1868) táblabíró, Arad megye első követe, 1836-tól Békés megye főispáni helytartója, 1841-től királyi tanácsos, ugyanebben az évben Csongrád főispáni helytartója, 1843 és 1845 között Torna, 1845 és 1848 között Csanád megye főispánja. A róla készült jellemzés szerint katolikus, nős, jó anyagi helyzettel rendelkezik. Tudományok tekintetében meglehetősen képzett. Viselkedése miatt azonban nem szeretik, a megyében sincs jó híre. Minden cselekedetének a nagymérvű becsvágya a mozgatója, abban a reményben mutatta magát liberálisnak Temes és Arad megyében, hogy ezáltal megszerezheti valamelyikben az alispáni címet. Miután ez a terve nem sikerült, az elnyert követséget, melyet kizárólag az általa hangoztatott liberális érzelmeinek köszönhetett, alapvetően saját becsvágyának kielégítésére használta fel. Az országgyűlés elején még liberálisnak mutatta magát, később a kormánypárthoz csatlakozott. Beszédeinek hangneme nem volt túl szerencsés, így felszólalásait nem hallgatták szívesen, gyakran félbe is szakították. Az ellenzék (s követtársa, Török Gábor) részéről felmerült Aczél visszahívása is, különösen az úrbéri törvény tárgyalásakor, mert az e tárgyban adott, gyakran liberális szellemű utasításától többször is eltért. Meggondolatlan, nyers kijelentései miatt több ízben konfliktusba került másokkal, ráadásul a jelek szerint a bort sem vetette meg. A jellemzés beszámolt Aczélnek Palóczy László borsodi követ kancellistaként és jurátusként jelen lévő fiával, Palóczy Tamással, majd pedig Kossuth Lajossal való afférjáról, mely mindkét esetben csaknem párbajhoz vezetett.⁴⁸ Részt vett a „jóérzületűek” összejövetelein, sőt nála is tartottak megbeszéléseket, ezáltal szert tett némi befolyásra. Az országos üléseken a fontosabb kérdésekben mindig a kormányzat érdekei szerint beszélt. Mégis – ugyanúgy, mint a Pest megyei Péchy Ferencnek –, idővel csökkent a befolyása, mert az a meggyőződés alakult ki vele kapcsolatban, hogy a kormány melletti kiállását csak önös érdekek vezérlik, valójában egy adminisztrátori helyet szeretne elnyerni. Szélsőjobb minősítést kapott.

Andrássy József (1806–1852) Esztergom vármegye főügyésze és második követe. 1836 májusától a Magyar Királyi Udvari Kancellária titkára, 1837-től a Helytartótanács tanácsosa, gróf Dessewffy Aurél halála után, 1842 és 1844 között a *Világ* című konzervatív folyóirat szerkesztője, 1845-től Esztergom vármegye adminisztrátora. A róla készült titkos

⁴⁷ Ez esetben is csak a magyarországi törvényhatóságok követeire koncentrálok, így Poszaveczt és Josipovich pályájának vizsgálatát mellőzöm. A közéleti pályafutás rekonstruálásához felhasználtam: Pálmány 2011; Kölcsey 2000, 2002. A kutatás későbbi fázisában mindenképpen át kell tekinteni a központi kormányzatszerveket, mindenekelőtt a Magyar Királyi Kancellária iratanyagának az előléptetésekkel, kinevezésekkel kapcsolatos előterjesztéseit is.

⁴⁸ Vö. Kölcsey 2002: 343.

jellemzés szerint ekkor 32 éves, nő, katolikus vallású, igen képzett, nagyon tehetséges és ritka elme, elismert jogász és kitűnő szónok. Sikerrel vette fel a harcot az ellenzékkel, teljesítményét az opposíció is méltányolta, s vezetői, így maga Deák Ferenc is keresték vele a kapcsolatot. A jellemzés készítője úgy látta, az ellenzék tagjai sajnálkoztak azon, hogy Esztergom követét nem tudták a maguk számára megnyerni. Andrassy a legfelsőbb érdekek tántoríthatatlan védelmezője volt, nem hagyta magát sem az országgyűlési ifjúság, sem pedig az ellenzék által megzavarni. Az egyik legelső szónoknak tartották, akinek tehetsége e tekintetben Deák Ferencéhez volt mérhető. A „jóérzületű” követek között nagy tekintéllyel rendelkezett és komoly befolyást élvezett. A jellemzés Andrassyt uralkodói elismerésre méltónak tartotta és a szélsőjobbhoz sorolta.

Császár Sándor (1788–1850) Temes vármegye főjegyzője, majd másodalispánja és országgyűlési követe 1834-ig, nem sokkal követi tisztéből való visszahívása után – egy időben a Vas megyei Niczky Jánossal –, még az év novemberében a Királyi Tábla bírása lesz, majd 1836 májusában az uralkodó királyi tanácsossá nevezi ki. Katolikus, családi állapotát tekintve egyedülálló. A titkos jellemzés elismerően szolt kiváló szellemi képességeiről. Már az előző két országgyűlésen is a legfőbb kérdésekben a „jóérzületűekhez” tartozott és az uralkodói érdekeket védelmezte (1830-ban is már a jobboldalhoz sorolták). A rendszeres bizottsági munkákat felülvizsgáló adóügyi albizottság jegyzői feladatát pedig általános megelégedésre látta el, a vitákban a „legfelsőbb érdekek” mellett szólalt fel. Az 1832–1836-os diétán ultraliberális utasítását figyelmen kívül hagyva, támogatta a „jó ügyet”, a „jóérzületű” követekhez csatlakozott, és sokat tett azért, hogy több esetben is a „legfelsőbb érdekek” érvényesüljenek. Ferstl elismerően szolt logikus előadásmódjáról, s kiemelte: megszólalásai csak Deákéhoz és Kölcheyéhez voltak mérhetőek. A jellemzés szerint Császár az ország legjobb koponyái közé tartozik, s a Királyi Táblához történt kinevezését mindkét oldal kedvezően fogadta. A jobboldalhoz sorolták.

Jeszzenszky János (1793–1866) Tolna megye másodalispánja és országgyűlési követe, 1834 júliusától/augusztusától Csapó Dánielt váltotta a követi tisztségben. 1836 májusában a Királyi Tábla ülnökévé nevezték ki. Kossuth perében az egyetlen bíró, aki a halálbüntetésre szavaz. 1846-tól a Hétszemélyes Tábla bírása lesz. A titkos jellemzés szerint katolikus vallású, nő, vagyonos. Sokoldalúan képzett, a megyében jó híre van. A vitákban csak Bezerédj távollétében szólalt fel, vagy ha valamilyen jelentéktlenebb tárgy volt napirenden. A bal centrumhoz sorolták, a jellemzés mégis uralkodói kegyre érdemesnek tartotta.

Marich István Dávid (1779–1866) császári-királyi kamarás, Fejér megye első alispánja és első követe, 1836-tól Liptó főispáni helytartója, kérésére az uralkodó felmentette. 1837-től Torna, 1841-től Győr, végül 1845 és 1848 között Veszprém megye főispáni tisztét töltötte be. Katolikus,⁴⁹ a titkos jellemzés szerint az előző országgyűléseken is a „jóérzületűek” pártjához tartozott és elkötelezett volt a „jó ügy” iránt. De keveset beszélt, mivel nem volt jó szónok, és így a tárgyalások menetére sem gyakorolt különösebb befolyást (akkor a szél-

⁴⁹ Felekezeti hovatartozásáról lásd az 1830. évi országgyűlés tagjaira vonatkozó jellemzéseket (MNL OL I 58. 10. cs.).

sőjobbhoz sorolták). Az 1832–1836-os országgyűlésen megpróbálta maga köré gyűjteni a „jóérzületű” követeket, ehhez az irányító szerephez azonban nem voltak meg a megfelelő képességei. A kerületi üléseket is csak nehézségek árán tudta levezetni, ezért nehéz elképzelni, hogyan tudott eleget tenni alispáni kötelezettségeinek – szólt a róla szóló jellemzés, amelyben egyébként szélsőjobb minősítést kapott.

Niczky János (1781–1860) 1824 és 1834 között Vas megye első alispánja és országgyűlési követe volt 1834-ig. Lemondása után, 1834 novemberében nevezték ki a Királyi Tábla ülnökévé, 1836 májusától királyi tanácsos, 1837-től alországbíró, 1840-től pedig a Hétszemélyes Tábla bírása lett. A Konzervatív Párt egyik alapítójaként tartják számon. A titkos jellemzés szerint az előző két diétán még tüzes ellenzéki (1830-ban a szélsőbalhoz sorolták), akinek komoly befolyása volt az oppozícióra. 1832-ben is hozzájuk csatlakozott, de idővel a „jóérzületűek” táborába lépett, és a személynök pártját támogatta. Katolikus, nős. Jó és hatásos szónok, aki komoly befolyással rendelkezett, többször tartottak nála a kormánypárti követek konferenciát. 1834-es hazatérése után helyére főként egykori követtársának, Ebergényi Benedeknek a fellépése következtében Zarka János táblabíróvá választották, aki aztán az ellenzéket erősítette és ultrabal minősítést kapott. Az ellenzék ugyanakkor Niczky szemére hányta, hogy a megyében a kormányzati szándékoknak megfelelő utasításokért munkálkodott. A jellemzés szerint a jobboldalhoz sorolt Niczky az alnádori pozícióra is méltó lett volna.

Niczky József (1774–1839) 1820-tól Sopron vármegye első alispánja és első követe, 1836 májusától királyi tanácsos. Katolikus, a jellemzés szerint sokoldalúan képzett, a megyei szolgálatban nagy jártasságra tett szert. Általános tiszteletnek örvend, igazságos és egyenes embernek tartják. Igen jómódú. Az 1825–1827-es országgyűlésen többnyire az ellenzékkel szavazott, de az „egzaltált” eszméknek ellensége volt. 1830-ban a mérsékelt ellenzékkel tartott (bal centrum). Ezen a diétán csak Nagy Pál távollétében beszélt, és csak akkor, ha az megengedte neki. Ha pedig Nagy Pál váratlanul maradt távol, arra hivatkozott, hogy nincs meg a szükséges utasítása, és inkább nem szólalt meg. Ugyanakkor az 1830-as francia forradalom idején Párizsban tartózkodó fia, Sándor vonatkozásában gyengekező apának tartják. A jellemzés szerint úgy hírlett, a nagyszombati kerületi tábla elnöke szeretett volna lenni, ami azonban mindenképpen sajnálatos lenne. Niczkyt a jobb centrumhoz sorolták.

Noszlopy Ignác (1797–1878) Veszprém vármegye főszolgabírája, 1834 elején Rohonczi Ignác alispánt váltotta a követi tisztségben. 1836-tól a dunántúli (kőszegi) kerületi tábla ülnöke, 1837-től pedig a Királyi Tábla számfeletti bírása lesz. 1840 decemberében a soproni elsőfokú váltótörvényszék elnökévé nevezik ki, majd a Hétszemélyes Tábla bírása. Katolikus, nős, meglehetősen jómódú. A jellemzés elismerően szólt a jogban való jártasságáról, képzettségéről. Az országgyűlésen a kormányt támogató „jóérzületű” követekhez tartozott, jó és alapos szónoknak tartották, aki komolyabb befolyással rendelkezik a követi karban. A jellemzés szerint Deák is becsülte alaposságát, felkészültségét, és szívesen beszélgetett vele. Általánosan elterjedt az a vélekedés, hogy Noszlopy uralkodói kitüntetésre érdemes. A jobb centrumhoz sorolták.

Ocskay Ignác (1786–1881) 1825 és 1832 között Nyitra megye másodalispánja, 1832 és 1836 között első alispán és országgyűlési követ. 1836-ban az uralkodó a Királyi Tábla bírójává nevezi ki. A titkos jellemzés szerint katolikus, jelentős vagyonnal rendelkezik. 1830-ban még főként az ellenzék, mindenekelőtt Ragályi Tamás nézeteit képviselte, akkor még a szélsőbalhoz sorolták. 1832-től azonban fokozatosan a „jóérzületű” követekhez csatlakozott, s a „jó ügyet” támogatta, amennyiben ezt utasítása megengedte. Különösen jól beszélt 1835. augusztus 12-én, amivel kivívta az ellenzék haragját, s megkísérelték hazahívását. Ez a szándék azonban kudarcot vallott, mert a megyében alispáni működését elismerés övezte. A jellemzés méltónak találta Ocskayt az uralkodói figyelemre, s a követet a jobboldalhoz sorolta.

Petrovay István (1788–1853) Ung vármegye másodalispánja 1831 és 1835 között, majd táblabírája és második követe. 1836 májusától királyi tanácsos, később kassai kamarai igazgatóvá nevezi ki az uralkodó. Görögkeleti vallású, nincs jelentős vagyona. A róla készült jellemzés sem szellemi képességeiről, sem jellembeli tulajdonságairól nem szólt túl elismerően. Ugyanakkor kiderült belőle, hogy bár korábban inkább ellenzéki volt (1830-ban szélsőbal minősítést kapott), ezen az országgyűlésen már határozottan a kormányzat szándékait támogatta. Követtársa, Bernáth Zsigmond távollétében gyakran utasítása ellen szavazott, így például az úrbéri 5. törvénycikk esetében, melynek támogatására pedig határozott instrukciója volt. A megyében ezért vissza akarták hívni követi megbízatásából. Negatív tulajdonságai miatt a „jóérzületű” követek körében sem övezte tisztelet. A jellemzés a jobboldalhoz sorolta.

Báró Perényi Gábor (1793–1860) 1829 és 1832 között Ugocsa megye első alispánja, majd táblabíró és első követ az 1832–1836. évi diétán. 1836 és 1845 között Bereg, 1846 és 1848 között Ugocsa főispáni helyettese. A titkos jellemzés szerint sokoldalúan képzett, jó híre van és komoly befolyása. Katolikus, egyedülálló. Az előző országgyűléseken az ellenzékkel tartott, 1830-ban még szélsőbal minősítést kapott, ezen a diétán azonban már inkább az alkotmányos ellenzékhez csatlakozott; különösen a barsi leirat tárgyában, 1834. január 14-én elmondott alapos beszédével keltett nagy figyelmet. Utasításához tartotta magát, amikor azonban nem volt instrukciója, mindig az uralkodói érdekek védelmében szólalt fel, különösen akkor törekedett erre, ha egy ügyben szavazata döntőnek bizonyult. A jellemzés szerzője Perényit a bal centrumhoz sorolta, ennek ellenére úgy vélte, mivel nem kevés befolyással rendelkezik, érdemes az uralkodói kitüntetésre.

Pfannschmidt (később Zsedényi) Eduárd (1804–1879) Szepes vármegye táblabírája, tiszteletbeli fő- és valóságos alügyész, 1834 februárjától Montskó István főszolgabíróvá váltotta a követségben. 1836 májusában az uralkodó a Magyar Udvari Kancellária fizetés nélküli titkárává nevezte ki. 1841-től a Helytartótanács tanácsosa, 1845-től pedig a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa. Evangélikus, egyedülálló. A róla készült titkos jellemzés szerint sokoldalúan képzett, a megyében jó híre van, szeretik és rendelkezik némi befolyással. Küldői figyelmeztették, hogy szigorúan utasítása szerint járjon el, s a „jóérzületű” követekhez csatlakozzon, annál is inkább, mert előttük sem volt titok,

hogy a fiatalember királyi kinevezéstől függő hivatalra vágyik. Ezt a tanácsot különösen 1835 nyarát követően, szabadságáról való visszatérése után fogadta meg, előtte ugyanis előfordult, hogy népszerűséget keresve fontosabb tárgyaknál, így például a gróf Széchenyi István által támogatott pesti híd ügyében, utasítása ellenére is az ellenzékhez csatlakozott. Magánbeszélgetésekben az is kiderült, hogy nem állnak tőle távol az ellenzéki eszmék sem. Szabadságáról visszatérve azonban instrukciójának megfelelően a királyi jogok védelmezője lett, mint ahogy a személynőket is igyekezett támogatni. Csaknem minden jelentősebb ügyben Andrássy Józseffel együtt a kormánypárt vezéréként szólalt fel. Általános megbecsülésnek örvendett, s az országgyűlésen is rendelkezett némi befolyással. Különösen a Kancellária részéről fogalmazódott meg az a vélekedés, hogy érdemes a bizalomra. A jobb centrumhoz sorolták.

Platthy Gáspár (1783–1839) 1829-től Liptó megye első alispánja és országgyűlési követe 1835 júliusáig. 1836 májusától haláláig a Királyi Tábla bírása. A titkos jellemzés szerint evangélikus, vagyonos. Az 1830-as diétán még bizalmatlanságot mutatott a kormánnyal szemben. (A baloldalhoz sorolták.) Az 1832–1836-os országgyűlésen utasításának megfelelő álláspontot képviselt, amennyiben nem volt utasítása, mindig az uralkodói érdekek védelmében szólalt fel, és azon munkálkodott, hogy megyéje is ilyen szellemű instrukciókat fogadjon el. Emiatt rendszeresen konfliktusba került követársával, Madocsányi Pállal, akit egyébként a szélsőbalhoz soroltak. A Platthy helyére lépő Pongrácz Péter ugyancsak több alkalommal került összetűzésbe Madocsányival, nemegyszer ellentétesen voksoltak, megsemmisítve egymás szavazatát. Platthyt a jobb centrumhoz sorolták.

Ragályi Tamás (1785–1849) táblabíró, a két előző országgyűlésen Borsod ellenzéki követe volt, 1832-ben azonban újraválasztása meghiúsult, csakúgy, mint később Szabolcsban való indulása. 1833 őszén Hevesben és Tornában egy időben választották meg, a hevesi választás törvényességével kapcsolatban azonban kétség merült fel, ezért az 1832–1836-os diétán végül Tornát képviselte. 1836 májusában a Királyi Tábla bírójává nevezik ki, 1837-től alnádor, 1841-től a Hétszemélyes Tábla bírása. Református, a titkos jellemzés szerint igen tehetséges, szenvedélyes és temperamentumos szónok volt, s nemcsak az előző két diétán tartozott az opposíció meghatározó alakjai közé, de a rendszeres bizottsági munkákat felülvizsgáló országos deputáció úrbéri albizottságának tagjaként is szélsőségesen ellenzéki álláspontot képviselt. Az 1830. évi diétán még ultra szélsőbal minősítést kapott. Éppen ezért 1833-ban az országgyűlésre való érkezését nagy várakozás övezte, ő azonban ekkor már az „alkotmányos ellenzék” soraihoz csatlakozott. Ezen párfordulásáért az ellenzék gyűlölte, a „jóérzületűek” körében azonban általános tiszteletnek örvendett. Az a vélemény alakult ki, hogy a legfelsőbb érdekeket védelmező magatartása miatt immár valamilyen uralkodói kinevezést sem utasítana vissza. A jellemzés a jobboldalhoz sorolta.

Répcs Lipót (1772–1838) Baranya megye főszolgabírája, majd 1832-től másodalispánja és második követe. 1836 májusában az uralkodó a dunántúli (kőszegi) kerületi tábla ülnökének nevezte ki, mely tisztségét haláláig viselte. A titkos jellemzés szerint katoli-

kus, nős. Jó jogásznak tartják, aki nagy rutinnal rendelkezik a megyei adminisztrációban, és minden tekintetben jó híre van. Az előző két országgyűlésen az ellenzék tagja volt, s ennek összefüggéseit látogatta Pozsonyban, 1830-ban még a baloldalhoz tartozott. Kezdetben az 1832–1836-os diétán is az oppozícióhoz csatlakozott, de – ugyanúgy, mint Siskovics József – gróf Majláth Antal Zempléni főispán hatására a „jóérzületűek” táborához állt. A jellemzés őt is uralkodói elismerésre méltónak tartotta és a jobboldalhoz sorolta.

Roskoványi Gábor (1799–1853) az eperjesi kerületi tábla tiszteletbeli bírása, 1833 novemberében Szinyei Merse László utódként Sáros megye követévé választották. 1836 májusában az uralkodó mint az eperjesi kerületi tábla számfeletti bíróját a legközelebb megüresedő bírói helyre már most utalandó rendes fizetéssel nevezte ki. A róla készült titkos jellemzés szerint Roskoványi katolikus vallású, egyedülálló, sokoldalúan képzett, különösen a hazai jogban volt járatos. Az országgyűlés alatt többnyire betegeskedett és fürdőkben gyógykezelte magát. A tanácskozásokon ezért ritkán volt jelen, de ilyenkor mindig a „jó ügy érdekében” beszélt, és szavazatával igyekezett semlegesíteni követársát, Pillér Lászlót, aki az „ultraoppozíció” szellemében tevékenykedett, és szélsőbal minősítést kapott. A jellemzés is úgy érzekelte, hogy az eddig mindig az uralkodói érdekek mellett kiálló Sáros megye megszűnt szilárd kormánypártinak lenni, s ezt jórészt a főispán, ifjabb Eötvös Ignác számlájára írták. Roskoványit azonban méltónak tartották uralkodói elismerésre, és a jobboldalhoz sorolták.

Siskovics József (1797–1867) Baranya vármegye első alispánja és országgyűlési követe az 1832–1836-os diétán. A Pozsonyban első alkalommal megjelenő követet 1832. december 22-én Kölcsy Ferencsel, Bernáth Zsigmonddal és Fekete Ferencsel együtt kerületi jegyzővé választották. 1835 márciusában hazatért, a követi tisztségben ifjabb Kajdáczy Antalt váltotta. 1836 májusában királyi tanácsossá nevezik ki, 1839-től Zemplén főispáni helytartója, 1841-től Verőce megye főispánja. A titkos jellemzés kiemelte tehetségét, kiemelkedő szónoki képességeit. A kezdetben ellenzéki követ – mint ahogy arról már szó esett – sógorának, Somssich Pongrácnak személynökké történt kinevezése után eltávolodott az ellenzéktől. Ennek ellenére nemcsak a „jóérzületű” követek, de az ellenzék körében is figyelem övezte, tevékenységének mérséklő hatása volt az oppozícióra. Hazatérése után azon fáradozott, hogy helyére a közgyűlés a kormánypártinak tartott ifjabb Kajdáczy Antalt válassza meg. (Más kérdés, hogy a fiatalember nem váltotta be a hozzá fűzött reményeket, mint ahogy korábban már említettük, egy idő után főként Kossuth hatására az ellenzékhez csatlakozott, és a diéta befejeztével szélsőbal minősítést kapott.) A jellemzés szerzője egyébként tudni vélte, hogy Siskovics a Helytartótanács tanácsosa szeretett volna lenni. A követet a jobb centrumhoz sorolták.

Széll Imre (1793–1856) Vas megye főjegyzője Ebergényi Benedeket követte 1833-ban a követi tisztségben, s a diéta befejezése után, 1836 májusában a Királyi Tábla bírása lett. 1839 és 1841 között személynöki, majd nádori ítélőmester. A Konzervatív Párt egyik alapítója. István főherceg 1847-ben helytartói ítélőmesterré nevezi ki, majd a Hétszemé-

lyes Tábla bírása lesz. A titkos jellemzés elismerően szólt szilárd jelleméről, kitűnő szellemi képességeiről, képzettségéről, s a megyei adminisztrációban szerzett tapasztalatairól. Katolikus vallású, nő. Jó szónoknak tartották, aki mindig utasításának megfelelően beszélt, ha az uralkodói érdekek ellen kellett szólnia, inkább távol maradt az ülésektől. A jellemzés szerint képességei és országgyűlési szereplése miatt is megérdemelné, hogy a Királyi Tábla bírájává nevezzék ki. Széll Imre szélsőjobb minősítést kapott.

Torkos Mihály (1793–1861) Moson vármegye első alispánja és első követe. Az országgyűlés befejeztével, 1836 májusában királyi tanácsossá nevezték ki, 1837 és 1841 között a Helytartótanács, 1842-től pedig a Magyar Királyi Udvari Kancellária tanácsosa. A titkos jellemzés szerint evangélikus, jóérzű, képzett embernek tartják, mint alispán általános szeretetnek örvend, nincs vagyona. Az előző országgyűléseken és az 1832–1836-os diétán is a „jóérzű” követek közé tartozott, s körükben komoly befolyással rendelkezett. 1830-ban a jobboldalhoz sorolták. A jellemzés szerzője úgy tudta, Moson alispánja helytartótanácsosi címre vágyott. Torkos szélsőjobb minősítést kapott.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

I 58. (Bécsi levéltárakból kiszolgáltatott iratok.) Kabinettsarchiv. Varia: jelentések a magyar országgyűlések tárgyalásairól, 1708–1848.

N 119. Regnicolaris Levéltár. Archivum Regni. Takáts Sándor hagyatéka, 1563–1848.

Kölcsey Ferenc 2000: *Országgyűlési Napló*. (S. a. r. Völgyesi Orsolya.) (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások I.) Budapest.

Kölcsey Ferenc 2002: *Országgyűlési naponkénti jegyzések*. (S. a. r. Pajkossy Gábor.) (Kölcsey Ferenc Minden Munkái. Országgyűlési írások II.) Budapest.

Pulszky Ferenc 1958: *Életem és korom*. I. (S. a. r. Oltványi Ambrus.) (Magyar Századok.) Budapest.

Jelenkor, 1836.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Barta István 1963: A magyar polgári reformmozgalom kezdeti szakaszának problémái. *Történelmi Szemle* (6.) 3–4. 305–343.

Deák Ágnes 2015: „Zsándáros és policzajos idők.” *Államrendőrség Magyarországon, 1849–1867*. Budapest.

- Dobszay Tamás 2016: Felekezeti érdekképviselő, szekularizációs kihívások, országos ügyek a káptalani követek működésében (1843/44). In: Gáborjáni Szabó Botond (szerk.): *Egyházak és egyházpolitika Magyarországon és Erdélyben a 18–19. században: A Carolina Resolutiótól az 1848-dik évi XX. törvénycikkig*. (A Tiszántúli Református Egyházkerületi Gyűjtemények Kiadványai.) Debrecen, 223–237.
- Erdmann Gyula 1989: *Zemplén vármegye reformellenzéke 1830–1836*. Miskolc.
- Gergely András 1987: A magyar liberalizmus. In: uő: *Egy nemzetet az emberiségnek. Tanulmányok a magyar reformkorról és 1848-ról*. (Elvek és utak.) Budapest, 9–98.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest.
- Kosáry Domokos 2002: *Kossuth a reformkorban*. Második, bővített kiadás. (Millenniumi magyar történelem.) Budapest.
- Molnár András 1995: Deák Ferenc és a rendszeres munkálatokra tett zalai észrevételek. *Századok* (129.) 2. 381–406.
- Pap József 2016: Az első népképviselők és a népképviselő kezdetei Magyarországon. *Aetas* (31.) 1. 21–44.
- Pajkossy Gábor 1996: Kölcsey követi lemondásának történetéhez. *Századok* (130.) 5. 1191–1209.
- Pajkossy Gábor 1997: „Mit welchen ich im geheimen Dienstverbande stehe.” Sedlnitzky magyarországi besúgói a reformkor hajnalán. In: Kalmár János (szerk.): *Miscellanea fontium historiae Europaeae. Emlékkönyv H. Balázs Éva történészprofesszor 80. születésnapjára*. Budapest, 335–357.
- Pajkossy Gábor 2001: Kölcsey – ahogy az országgyűlési titkosszolgálat 1836-ban látta. *Irodalomtörténeti Közlemények* (105.) 3–4. 458–464.
- Pajkossy Gábor 2005: A titkosrendőrség Magyarországon 1848 előtt. In: Pál Judit – Sipos Gábor (szerk.): *Emlékkönyv Csetri Elek születésének 80. évfordulójára*. Kolozsvár, 338–344.
- Pálmány Béla 2011: *A reformkori magyar országgyűlések történeti almanachja 1825–1848*. I–II. Budapest.
- Szabad György 2002: *Kossuth irányadása*. Budapest.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017a: A magyar főrendiház választott tagjai. *Századok* (151.) 2. 311–354.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017b: Indigenák a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Szijártó M. István (szerk.): *Az indigenák*. Budapest, 189–213.
- Völgyesi Orsolya 2000: Kormányzati szándékok és vármegyei hatáskör konfliktusa az 1830-as évek első felének Pest megyéjében. *Történelmi Szemle* (42.) 3–4. 245–261.
- Völgyesi Orsolya 2002: *Politikai-közeleleti gondolkodás Békés megyében a reformkor elején. A rendszeres bizottsági munkálatok megyei vitái 1830–1832*. (Közlemények Békés megye és környéke történetéből 9.) Gyula.
- Völgyesi Orsolya 2016: Fáy András, Pest vármegye követe az 1832–1836. évi országgyűlésen. In: Tyekvicska Árpád (szerk.): *Studia Comitatusia*. (A Ferenczy Múzeum Centrum Évkönyve 2015. Új folyam 2.) Szentendre, 35–45.

Dobszay Tamás

Széchenyi István országgyűlési részvétele

*Diétai itinerárium**

Gergely Andrásnak

Széchenyivel folytatott vitájában 1841-ben Kossuth a szemére vetette a grófnak, hogy ha nem is negligálja a rendi politikai fórumokat, de alulértékeli szerepüket a nemzet életében.

„[Széchenyi] jó számolással kidolgozó [...] s férfias szilárdsággal életbe is hozza több rendbeli központosító vállaltokat. [Csakhogy] az eszmék központosításának más eszközei is megvoltak, melyeknek ugyanazon célra hatalmas sikerrel hatását a nemes gróf úgy látszik, számolásában, ha nem egészen felejtette is, de bizonynyal nem eléggé méltatta [...] Ily eszmeközpontosítási hatalmas eszközök [...] az országgyűlések, s ezeknek törvényhatóságokkal folytonos eszmesúrlódási s eszmeközpontosítási viszonya.”

A diéta és az általa adott lehetőségek Kossuth szerint olyan tényezők, amelyeket Széchenyinek sokkal nagyobb mértékben kellett volna megbecsülnie és használnia az átalakulás folyamataiban.

„[A]zon 15 év alatt, mióta a nemes gróf a maga rendszerének épületét fokról fokra emelgeti [...] közel 7 esztendeig országgyűlés volt – s minő országgyűlések! Alig van ez idő szerinti teendők között fontos kérdés, mely ezeken, legalább alapelveiben vagy előzményeiben szóba nem jött.”¹

Jól tudjuk, hogy a még csak hivatását kereső Széchenyi egyik lehetséges pályamodellként igenis számításba vette az országgyűlési politikus szerepét. Már a „Mi minden akar Sz. I. gróf lenni?” kezdetű, sokszor idézett naplóbejegyzésben feljegyezte a válaszok egyikeként: „Egy pártnak akar a vezére lenni, és magát teljesen a jog és alkotmány ügyének szentelni”² – aminek csak egy parlamentáris környezetben van értelme. Közpályájának első jelentős mozzanata is az országgyűléshez

* A tanulmány az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ Felelet 1841: 39–40, 42.

² 1821. március 27-i naplóbejegyzés. Széchenyi naplóbejegyzéseire a dátum megjelölésével a magyar fordításban megjelent legbővebb válogatás (Széchenyi 1982) és Viszota Gyula teljes kiadása alapján hivatkozunk (Széchenyi 1930–1939).

kapcsolódik: a múzeumalapító Széchenyi Ferenc legkisebb fiát nevezetes akadémiai felajánlása tette a főnemesi előkelő körön kívül is országosan ismertté, először tehát épp a diétán vont magára közfigyelmet. Viszonya azonban az 1848 előtti politikai élethez meglehetősen ambivalens volt: gyakorta adott hangot a képviselői intézmények rendi jellegével kapcsolatos ellenérzéseinek, de fenntartásokat, félelmeket táplált a szélesebb társadalmi részvétellel folyó politikával szemben is, s úgyszintén szigorúan bírálta a kormánypolitika abszolutisztikus vonásait. A politikai működéshez kialakult viszonya hozzájárult ahhoz, hogy igyekezett törekvéseinek más terepet, intézményeket is keresni vagy teremteni. Főnemesként számos szereplehetőség állott nyitva előtte, így gyakorta egyéb feladatok és megbízatások vonták el az idejét az országgyűlési részvételtől, de kétségtelen, hogy távolságtartásának egyik oka a kétely a meglevő intézmények működésével, de általában is a politikai cselekvés hatékonyságával kapcsolatban. Ezzel együtt, bár a nem hatalmi (ma úgy mondanánk: civil) kezdeményezéseknek is nagy szerepet tulajdonított, társadalmi rangjánál és elhivatottságánál fogva maga is résztvevője volt a politikai életnek. Mivel a korszak politikatörténetének ritmusát a rendi diéták adták, született törvényhozóként, a felsőtábla tagjaként, majd választott követként, képviselőként részese volt az országgyűlési küzdelmeknek is.

Érdemes tehát megvizsgálunk Széchenyi országgyűlési részvételét.³ Dolgozatunkban Széchenyi szereplését a naplója segítségével elsősorban annak alapján vizsgáljuk, hogy a diéták időtartama alatt mikor tartózkodott az országgyűlés helyszínén, és mikor, milyen ügyben volt távol. Mivel nem jegyezte fel minden egyes felszólalását, a naplón kívül egyes kiadványokban közölt beszédeit is figyelembe vesszük, de e téren még bizonyos, hogy adataink kiegészítésre szorulnak. Mégis úgy véljük, az általunk összeállított diétai „itinerárium” mindenképp képet ad parlamentáris szereplésének mértékéről és súlyáról. Tudjuk, hogy Széchenyi példája nem jellemző a főnemesség egészének, de még a közéletileg aktívabb kisebbségnek a viselkedésére sem, ám adalék lehet a felsőtábla működésének további elemzéséhez.

ORSZÁGGYŰLÉSEK SZÉCHENYI PÁLYAFUTÁSA ALATT

1825-től 1848-ig összesen hat rendi országgyűlést tartottak Magyarországon, de nem hagyható figyelmen kívül az 1848-as első népképviselői országgyűlés sem, amely alatt szeptemberig Széchenyi nemcsak a Sopron megyei nyéki választókerület képviselőjeként, hanem az immár az országgyűlésnek felelős kormány közlekedési minisztereként is kapcsolatban állt a törvényhozással. Az egyes gyűlések

³ Az életpálya országgyűlési szempontból legfontosabb mozzanatait illetően a hatalmas Széchenyi-irodalom életrajzi darabjai közül elsősorban a legkorszerűbbekre támaszkodunk, amelyek azonban az életpálya egészét elemezve országgyűlési tevékenységéről olykor csak utalásszerűen írnak: Csorba 2001; Fónagy–Dobszay 2004; Oplatka 2005; Gergely 2006. Külön kiemelendők még Velkey Ferenc e tárgyban született kitűnő tanulmányai: Velkey 1996, 2008.

változatos időtartamúak. Az 1825–1827-es országgyűlés huszonegy, az 1830-as három és fél hónapig tartott. A leghosszabb diéta, a nevezetes 1832–1836-os csaknem negyven, az 1839–1840-es tizenegy hónapon át folyt. Másfél évet ülésezett az 1843–1844-es, míg az utolsó rendi országgyűlés öt viharos hónapot. Az első népképviselési országgyűlésen Széchenyi pontosan két hónapon át vett részt, amíg betegsége szeptember 5-én ezt végképp lehetetlenné nem tette.

A diéták karaktere is különböző volt.⁴ Az 1825-ös diéta tizenhárom évnyi önkényuralom után, erőteljesen ellenzéki szellemben, a rendi alkotmány helyreállításán munkálkodott. 1830 viharos évében az udvar és a rendek viszonylag gyorsan letudták a háromévente kötelező országgyűlést, megtörtént az esedékes adó- és újoncmegajánlás, valamint a trónörökös megkoronázása. S noha komoly közjogi viták is folytak, a felkészülés hiányosságai és a feszültségek miatt a reformmunkálatoknak csak a következő alkalommal gyűrűöztek neki. A leghosszabb, az 1832–1836-os első igazi reformországgyűlésen, amelyen végre törvényjavaslatokban mutatkozott meg a reformszándék, a kialakuló reformellenzék csak korlátozott eredményt ért el, de több Széchenyitől indult kezdeményezés is lendületet vett. Az 1839-es diéta a reformmozgalom megfélemlítéssel és büntetőjogi eszközökkel (lásd Kossuth, Wesselényi és az országgyűlési ifjak pere) történő elfojtása, az egykorú kormányzati terrorizmusnak nevezett politika elleni fellépés és a szólásszabadság védelme miatt ismét sérelmi jellegű volt; ám – a meghozott törvényeket tekintve – ez lett a legsikeresebb reformországgyűlés, a *Stádium* programjából néhány végre megvalósulhatott. 1843-ban a liberális mozgalom nagy reményekkel, ám a töréspontnak tekintett közteherviselés kérdésében elszenvedett vereséggel érkezett Pozsonyba, s a diéta a hatalmas munka ellenére fontos, de csekély mennyiségű jogszabályi eredménnyel, s emiatt ismét erősen sérelmi hangulatban végződött. Az 1847-es diéta első szakasza érdekes kereszteződése volt a formálódó modern pártviszonyoknak, valamint a hagyományos rendi formáknak és jellegzetességeknek. Heves ellenzéki agitáció útján kiküzdött fontos reformok (egyes adóformák esetében a közteherviselés tervezett bevezetése, a kötelező, bár még nem általános örökváltság törvénybe foglalása) jellemezték, félsikert ígérve, míg 1848 februárjától a forradalmi feltételek közepette az országgyűlés meghozta a társadalmi és közjogi reform áttörését, szinte teljes programjának végrehajtását. Az 1848. július 5-én összeülő első népképviselési országgyűlést a magyar állam konszolidációjáért való küzdelem és az udvarral kialakult feszültséggel kapcsolatos heves viták fémjelzték.

⁴ A korszak általános politikatörténetére és országgyűléseire a legfontosabb újabb összefoglalók: *Magyarország története 1790–1848*, ezen belül a Gergely András és Vörös Károly által írt részek; Pajkossy 2003a, 2003b; Csorba–Velkey 1998; Kecskeméti 2008; Erdmann 2014.

BELETANULÁS KÉTKEDŐ ELLENZÉKI SZEREPBEN, 1825–1827

Az 1825–1827-es ciklus felét Széchenyi becsületesen végigülte. Az első év első felének 183 napjából csak húsz-huszonkettőt tartózkodott a diétavároson kívül⁵ (ez az adott időszak egykilencedének felel meg, s ennyit a választott követeknek is megengedtek a szokások és a követküldők),⁶ de a második félévben is csak 71-et, (azaz a 182 nap mintegy kétötödét). Eleinte rövid, egy-két, olykor néhány napos, többnyire bécsi és Cenk környéki távollétei során Metternich államkancellárt⁷ hivatalos, rokonait, barátait magántermészetű okból⁸ kereste fel, a hadseregből való szabadsága vagy kilépése ügyeit,⁹ gazdasági és pénzügyeit¹⁰ intézte. Egymással összekapcsolódó baráti látogatások¹¹ vagy gazdasági tapasztalatszerzés¹² céljából előfordultak Pozsony környékére tett egy-két napos utazások is. Egy alkalommal a hajózásról gyűjtött tapasztalatot.¹³ Hosszabb időre legfeljebb Cenkre és környékére ment pihenni, vadászatra, gazdasága után nézni, amely távollétek gyakorta rövidebb-hosszabb bécsi tartózkodással is kiegészültek.¹⁴

Széchenyi azonban ekkor is figyelemmel kísérte a diéta munkáját, az ülések lefolyásáról legalább utólag feljegyezte a legfontosabbakat,¹⁵ és igyekezett felmérni a diéta hatásait környezetében. Bosszankodott például, hogy egy álarcosbál nagyobb izgalomban tartja a bécsi elitet, mint a magyar országgyűlés.¹⁶ Feljegyzéseiben az első hónap során még szinte országgyűlési naplókivonat-szerű részletességgel írt a diétáról. Utóbb megmaradt a tárgyak, benyomások, valamint saját véleménye rögzítésénél, s csak a számára legfontosabb felszólalások részleteit idézte. Maga a napló Széchenyi számára ekkor leginkább munkaeszköz volt, amelybe a tanácskozási tárgyakat és az azok megértéséhez szükséges információ-

⁵ A bizonytalanság az el- és odautazás besorolásából adódik. További néhány nap naplóbejegyzés híján nem vehető biztosra, de a környező napok történéseinek figyelembe vétele alapján valószínűleg szintén Pozsonyban tartózkodott.

⁶ Kossuth tudósításaiban 1832–1836-ban rendszeresen megemlíti a szabadságra távozó és onnan visszatérő követeket.

⁷ 1825. december 6–9.; 1826. február 8–12.; március 12–13.; május 14.; május 20.

⁸ 1825. július 11–16. és 22–23., december 18-án pedig a frissen megözevgyült Zichy Mollyt kísérte Bécsbe.

⁹ 1825. december 27–28.

¹⁰ 1826. május 12–14.; május 19–22.

¹¹ Trautmannsdorf, 1825. szeptember 22.; Körtvélyesen vadászat, 1826. április 11.; augusztus 14–16. (Gáta és Oroszvár), augusztus 29–31. (Cenk, Trautmannsdorf: vadászat), szeptember 3. (Oroszvár), szeptember 7–8. (Szered, Játó).

¹² Bár, 1826. március 24.; Tallos, június 13–15.; július 6. és július 28–31. Játó és Tallos a barátja, Esterházy Mihály birtokai.

¹³ 1826. május 30.

¹⁴ 1825. október 23–30.; 1826. március 12–16.; 1826. április 3–4.; április 21–28.; július 17–29. (Auspitz, Bécs, Cenk, Horpács).

¹⁵ 1826. december 26–28-án Bécsben van, mint bejegyzí: „ezalatt 2 ker. ülés, hogy körülményesen megokolják, hogy a törvényellenes adó beszámíttassék, és hogy az új országgyűlés időpontját már az előzőn ki kell tűzni”.

¹⁶ 1825. december 6.

ókat, a tárgyalás menetét, egyes felszólalókat és beszédek tartalmát jegyezte fel. Mint egész generációja, a hosszú önkényuralom után ő is most tanulta az országgyűlési működést, de neki megyei tapasztalat híján csak ekkor adódott módja megismerni általában is a köztanácskozások természetét.

Számos kortársától eltérően, összehasonlítási alap birtokában, az angol parlamenti gyakorlatot valamelyest ismerő Széchenyi kritikus szemű tanulója volt az olykor nagyon is ceremoniális, máskor meg indulatosan sérelmi hangulatú és rendkívül szervezetlen, gyakorlatiatlan rendi politikának. „Deputációk. Időpazarlás. Szertartásosság. Kényszeredettségek” – írta a megnyitás körüli, valóban sok hagyományos barokk udvariassági szokást mutató napokban.¹⁷ Később elsősorban a működés nehézsége és a tárgyalásmenetet megakasztó indulatos jelenetek zavarták: „Egyetlen ügyben sem lehet nyugodtan, rendben, hidegvérrel megfontolni.” Megoldást is keresett a problémára: praktikus beállítódásának megfelelően, technikai jellegűt. „Orvoslás: Minden 3 évben rendszeresen országgyűlést tartani, hogy a rendek hozzászokjanak. A helyiséget [azaz a terem berendezését] javítani, mert ez fontosabb, mint gondolják.”¹⁸ Jellemző a rendi viszonyokra, hogy az első, törvényekben rég szereplő és a következő években már érvényesülő kíváncsi nem hozott érdemi változást, míg a másodikra csaknem húsz év múlva, 1843-ban került sor.

Széchenyi tapasztalathiányát mutatja, hogy főrend létére először az alsótábla kerületi ülésén gondolt felszólalásra, ahol ezt a szokások nem engedték meg: „sajnos nem volt szabad beszélnem”.¹⁹ Saját helyén, a főrendek körében még október 8-án is csak latolgatta a lehetőséget: „vajon fogok-e beszélni”. Magyar nyelvű, ráadásul a rendek sérelmi tartalmú felirattervezetét támogató, s mindkét tény miatt megütközést keltő szűzbeszédét végül néhány nappal később mondta el – lámpalázasan: „magyarul beszéltem. Oly nagy izgalomban, hogy szívesebben mennék a bitóra. Vajon fogok-e valaha is hidegvérrel beszélni?”²⁰ Végül mégis felszólalhatott a kerületi ülésen: az akadémiai felajánlás szokásokat megtörő jellegével is rendhagyónak minősült, hiszen a hallgatóság soraiból hangzott el, de tartalma feledtette ezt a körülményt.²¹ A későbbiekben azután kialakult Széchenyi szónoki rutinja, ám az önkritikus megjegyzések továbbra sem hiányoztak. Tizenhatodik felszólalása után ezt jegyezte meg: „szinte nehezebben beszélek, mint eleinte”.²² Utóbb is gyakran értékelte beszédeit hosszúságuk, tartalmuk, érvelésmódjuk és hatásuk szerint.

A napló által említett összesen mintegy 30 beszéd vagy felszólalás²³ kétharmada esett a diéta első évére. Tartalmuk szerint változatosak, politikai állásfogra-

¹⁷ 1825. szeptember 14.

¹⁸ 1825. szeptember 13.

¹⁹ 1825. szeptember 21.

²⁰ 1825. október 12.

²¹ 1825. november 3.

²² 1826. február 22.

²³ Zichy (Széchenyi 1887) a 15–16. lapon 18+23 szereplést rögzít, Csorba (2001: 63) 35-tel számolt, a *Napló* 30-at említ, de mivel egyes napokon többször is beszélt, ugyanakkor a *Napló*ban

lásukban is megfigyelhető elmozdulás, alkalmazkodás a politikai folyamatokhoz. Az abszolutizmus évei után az alkotmányos gondolkodású Széchenyi a főnemesi és családi hagyományoktól eltérően eleinte többnyire a rendi ellenzék oldalán, az abszolutisztikus törekvésekkel és működésmóddal szemben nyilatkozott, amivel rangtársai körében értetlenséget, megütközést,²⁴ kormánykörökben rosszállást keltett.²⁵ Többször is kapott dorgálást, rendreutasítást,²⁶ s csak ritkábban egyetértő szavakat²⁷ az elnöklő nádortól. A naplóban számos helyen szerepelnek az osztrák kormánypolitika gyakorlatával kapcsolatos kritikák.²⁸ Érzékelte a közjogi-politikai nyelv változását, amely szerint az udvar oldalán állók az 'alkotmány' kifejezés alatt a fennálló rendi társadalom megtartását értik, és közjogilag valójában monarchikus elvet vallanak, míg az ellenzék a modern alkotmányossághoz közelebb álló, hatalomkorlátozó értelmet tulajdonít neki.²⁹ 1826 januárjában, majd novemberében az országgyűlés küzdelmei kapcsán, de általánosságban és európai kontextusban a következőképp jellemezte az alkotmányos és abszolutista törekvések ütközésének időszakát.

„Most zajlik a per, vagy még inkább harc az abszolutizmus és a népek joga között [...] az abszolutizmus szolgái, kiknek érdekeik, létezésük a régi formákkal oly szorosan összefügg, a küzdőteret ellenfelüknek átengedni könnyen nem fogják.”³⁰

Helyzetértékelése mégsem egyoldalú, hiszen a rendi alkotmány kiváltságvédő tartalmát és működési nehézségeit is bírálta.³¹ A közjogi ellenzékiesség szimbolikus ügyeit formulázó sérelmi munkálatról így írt: „egyetlen egy praktikus, ügyibe való embert nem látok, ékesszólót sokat. Meseországbeli költők.”³² Aggodalmaskodott a szónokok felületes szakismeretei miatt, majd a következtetést is levonta: „honfitársaim a képviseleti alkotmányra nem teljesen érettek”.³³ Különösen a tárgyalások időt fecsemlő nehézkessége tette türelmetlenné; többször is kommentálta ezt beszédesen pusztán az ülés sorszáma és a megnyitása óta eltelt idő

nem mindet említette, illetve egyes fontos beszédek nem hivatalos ülésen hangzottak el, a számokat tekintve van némi bizonytalanság.

²⁴ 1825. október 12.; 1826. április 6.

²⁵ 1826. április 17.

²⁶ 1825. december 23.; december 26-i beszéde miatt vissza akarták parancsolni alakulatához; 1826. április 1.; augusztus 22-én arra készült, hogy rideg választ adjon a nádornak, de végül nem került rá sor. 1827. február 13.; április 26.

²⁷ 1826. január 31.

²⁸ 1826. január 1.; január 12.; március 18.

²⁹ 1825. november 12. Metternichkel folytatott beszélgetése lejegyzésében, 1826. március 18. Széchenyi 1982: 422.

³⁰ 1826. január 24.; november 16-án: „Az évszázad filozófiája küzdelem a képviseleti szisztéma és az abszolutizmus között. A képviseleti szisztéma végül győzni fog.”

³¹ „Ez antiliberális alkotmány védelme nem valami nemes feladat. 400 000 lelket látunk, kik előjogaikat és kiváltságaikat olyan 10 000 000 emberrel szemben akarják megerősíttetni, akikről az országgyűlésen szó sem esik.” 1825. szeptember 21.; 1826. november 1.

³² 1825. szeptember 28.; október 8.; október 14.

³³ 1826. január 3–5.

megjelölésével,³⁴ s előfordult, hogy egyszerűen unalmasnak minősítette azokat.³⁵ Ám e tapasztalatok nyomán, a rendekkel szembeni kritika ellenére sem fordult az udvar irányába, hiszen a diéta zárószakaszában ezt írta naplójába:

„Egy sereg sarzházi, dikaszterialis hang. Én hosszan, jól beszéltem: kegyet nem kérek, nincs rá szükségem [...] A császár nem kegyet gyakorol, ha a magyar alkotmányt fenntartja, hanem legszentebb kötelességét teljesíti. A nádor rendre utasított.”³⁶

Nemcsak az országgyűlés működése, de saját helyzete is komolyan foglalkoztatta. Mivel a rendi dualizmus egyik pólusához sem volt hajlandó kötni magát, így mindkét fél bizalmatlanságát kiváltotta. Metternich elutasított, de lelke mélyén elfogadott „jóslata” nyomán fél év után – s nem véletlenül egy bécsi utazás során – állapította meg: „Éreztem, hogyan vesztem össze máris mindkét párttal.”³⁷ Idővel szaporodtak a hasonló értékelések. Amikor nem beszélt a rendek ellen, ezt Wesselényi helyeselte, az udvar hívei pedig a szemére vetették; néhány nap múlva a helyzet ennek épp a fordítottja lett. Wesselényi tanácsa ellenére a rendek ellen foglalt állást. „Barátaimat el fogom veszíteni. Wesselényi az udvarral szemben indulatos, én a rendek embertelenségével szemben” – írta. Köztes helyzetét kényelmetlennek érezte: „nem tetszik a semleges szerep”.³⁸ Azaz a liberális reformmozgalom politikai útválasztását illető, s 1831-re véglegessé vált különülésük Wesselényivel már ekkor érzékelhető volt.³⁹

A diéta második felét kitevő, az 1826. szeptember 11. és 1827. augusztus 18. közötti időszakban már inkább igazodott Széchenyi a mánások részvételi szokásaihoz. Jóval kevesebbet, csak az időtartam alig több mint fele részében tartózkodott biztosan Pozsonyban, 340 napból 148-on biztosan, s még további 19 napon valószínűsíthetően távol volt. A rövidebb bécsi, cenki látogatások,⁴⁰ Pozsony környéki vadászatok és más arisztokrata időtöltések mellett⁴¹ hosszabbodtak az „otthoni” távollétek.⁴² 1827-ben többször is két-három hetes „szabadságot” vett igénybe,⁴³ s 1826 őszén maradt el először egy teljes hónapra Pozsonyból.⁴⁴ Új szerepvállalások vettek el a diéta idejéből: az apja által alapított múzeum, a saját kezdeményezésű

³⁴ 1825. október 16.; 1826. január 28.; március 30.; április 14.; április 17.

³⁵ 1826. május 29.

³⁶ 1827. április 26.

³⁷ 1826. március 12.; július 18. Wesselényivel való nézeteltérése.

³⁸ 1826. július 10. és 18.

³⁹ Csorba 2001: 66–67.

⁴⁰ 1826. június 19–21. (Oroszvár Tallos); június 26.–július 4. (Cenk, Bécs); 1827. április 27–29. (Bécs); május 12–16. (Bécs).

⁴¹ 1826. szeptember 24–27. és november 5–11. (Szered, Tallos, Játó).

⁴² 1826. augusztus 2–10. (Cenk), szeptember 30.–október 4. (Cenk, Bécs), de elképzelhető, hogy a következő, nem jelölt, bizonytalan hollétű október 5–12. is ide sorolható. 1826. október 24–31. (Cenk: vadászat), 1827. február 5–11. (Bécs, Cenk), február 28.–március 7. (Bécs, Cenk).

⁴³ 1827. május 27.–június 17. (Bécs, Cenk), július 15–30. (Cenk).

⁴⁴ 1826. november 22.–december 24. (Bécs, Cenk).

kaszinó Pestre helyezésének terve, a lóversenyeztetés meghonosítása, Pest fővárossá fejlesztésének más ügyei mind többször szólítják az ország központjába,⁴⁵ de ide sorolható a bécsi lófuttatás és lóvásárlás is.⁴⁶ Ám nehéz szabadulni attól a benyomástól, hogy személyes részvétele, illetve távolmaradása hátterében ott lehet a személyes, érzelmi indíték: a sok Pozsonyban tartózkodás egyik oka Crescence jelenléte; a diéta vége felé többször jegyzi fel aggodalmát, hogy diéta után keveset találkozhatnak. Távollétei is akkor szaporodtak, amikor a viszony jellege tisztázódott: Crescence arra vonatkozó kifejezett kérése, hogy ne dúlja fel a családi békét, hozzájárulhatott a tartózkodási hely megválasztásához.

Mindenesetre az 1825–1827-es országgyűlés kiemelt fontosságú volt Széchenyi életében. Akadémiai felajánlásával ekkor teremtette meg azt a pozíciót, amely személyes politikai szerepének, önképének vonásait meghatározta: az önzetlen főnemesét, aki személyes feladatként képviseli a nemzet felemelkedésének ügyét, s ehhez egyik, de nem egyetlen segédeszköz gyanánt az országgyűlést is felhasználja. A nemzeti kultúra, a társadalmi élet új intézményeinek meghonosítása mellett olyan kezdeményezések fűződnek a nevéhez, amelyek módosították magának az országgyűlésnek a működését. Idesorolhatjuk a magyar nyelvű felszólalást a főrendi táblán, amelyben már ekkor tucatnyian követték,⁴⁷ vagy az írásos üzenetváltás kezdeményezését a protokolláris, bizottság útján, szóban történő érintkezés helyett.⁴⁸ Politikussá érlelődésének ezen időszakából kiemelendő még a kormánnyal szembeni független pozíció kialakítása és megjelenítése a főrendek körében. Az udvar és a rendek szembenállásával jellemezhető rendszerben eddig kivételes volt a főméltóságok és országos tisztségviselők által uralt felsőtáblán a kormányzattal szembeni állásfoglalás. Többek között Széchenyi példájára és szervezőmunkája nyomán alakult ki a magányos ellenzékiek fellépése helyett egész csoportja a független, sőt ellenzéki mágnásoknak, ami hozzájárult a hagyományos politikai tagoltság módosulásához, a parlamentáris párttagoltság majdani felsőtáblai megjelenéséhez.

A KORSZAK LEGRÖVIDEBB DIÉTÁJÁN, 1830

Az 1830-as országgyűléssel az európai forradalmak feszült légkörében az udvar eleget tett ugyan a háromévente diétát előíró törvényeknek, ám Metternich felhasználta az alkalmat az uralkodásra alkalmatlan V. Ferdinánd „puccsszerű” megkoronáztatására, s egyúttal saját vezető szerepének biztosítására a gyenge uralkodó oldalán.⁴⁹ A rendek – bár több fontos közjogi kérdést felvetettek – az adott

⁴⁵ 1826. november 12–19.; 1827. április 4–10.

⁴⁶ 1827. március 21–24. (Bécs: lóvásárlás), április 14–24. (Cenk, Bécs), május 2–8. (bécsi lóverseny).

⁴⁷ Östör 1938a: 278–279, 284, 286; Csorba 2001: 57–58; 1830. december 17–18.

⁴⁸ Az 1825. november 29-i, Vay Miklósnál tartott főrendi konferencián javasolta.

⁴⁹ Gergely 1989: 14.

európai viszonyok közepette maguk sem mertek nyelvi engedményeken túlmenő követeléseket képviselni, s valójában törvényhozási feladataikra sem voltak még felkészülve: az országos bizottság által az előző években átvizsgált munkálatokat csak ezután fogják a megyék megkapni véleményezésre.

A szeptember 8. és december 20. között tartott országgyűlés három és fél hónapjából az első másfelet Széchenyi az Al-Dunán töltötte, ahol a hajózási célú szabályozást készítette elő,⁵⁰ s hazatérve beszámolt a birodalom vezetőinek. Október végén rövid pozsonyi tájékozódás után⁵¹ Cenkre utazott, így csak majdnem két teljes hónap múltán, november 3-tól kapcsolódott be a diéta munkájába. Első felszólalását 7-én jegyezte fel: „Ülés volt, férfiasan beszéltem, de az udvar szellemében – propozícióm átment.”⁵² Hasonló terjedelmet foglal el feljegyzéseiben az Akadémia időben párhuzamos alakulása,⁵³ mint az erről épp törvényt hozó diéta. A következő országgyűlési említés november 14-ről kelt, amikor kétszer is beszélt.⁵⁴ Úgy tűnik, a tárgyalások mérsékelt érdeklődést váltottak ki belőle; előfordult, hogy unalmában inkább Oroszvárra kirándult, egy ülés nélküli naphoz pedig feljegyezte: „Az országgyűlés elszunyókál.”⁵⁵ Újabb felszólalása az ellenzékttől való elhatárolódására vall: „Tömören és jól beszéltem [...]. Okos és praktikus volt, amit mondtam, de nem a rendek felfogása szerint való.” Míg ugyanis a rendek a magyar tisztek előmenetelének elkülönítését, s ezzel a magyar hadsereg elválasztását követelték, addig Széchenyi személyes élményként utalt saját karrierjére és arra a bécsi véleményre, mely szerint a magyar tisztek alacsony arányának az is az oka, hogy birtokaikra visszavonulva nem vállalják a szolgálatot.⁵⁶ Az utolsó hetekben, decemberben már folyamatos volt a jelenléte, viszont körülményeiből következően (kései bekapcsolódás, folyószabályozási és akadémiai ügyek mellett) nem volt alkalmuk kellően felkészülni. Nemcsak a szokásos önvád, hanem tényleges szereplése rögzíttette vele szóközi kudarcait: „Én is beszéltem. Nehezebben megy, mint az előző országgyűlésen.”⁵⁷ Majd még keményebben: „Beszéltem, egyáltalán nem a tárgyhöz szóltam [...] előtte nem olvastam el semmit etc. egyáltalán nem tapsoltak meg”. Nem mindig

⁵⁰ Csorba 2001: 78–79. A napló szerint október 19-én érkezett Pestre, de 22-én továbbutazott Bécsbe, november 2-ig Bécsben, majd Cenken tartózkodott.

⁵¹ Október 26-án a nádorral, Reviczky kancellárral, illetve 29-én Károlyi Györgynél néhány ellenzéki követtel beszélt.

⁵² Orosz József csak a felszólalás magyar nyelvét és tárgyát rögzíti, irányultságát nem (Orosz 1830: I. 165).

⁵³ A november 25-i és az aköri napok, november 17-i és december 9-i bejegyzései, például vitája Czirákyval, aki Széchenyi szörnyűködésére úgy vélte, hogy Adam Smitht lehetséges magyar helyett latinra fordítani, mire Eszterházy Mihály úgy ironizált, hogy eszerint a gőzhajót jelölő német szót latinositva, *Dampfschiff*usnak tanácsos fordítani (november 25.).

⁵⁴ Orosz József csak az egyiket említi, vagy tartalmilag összevonja a kettőt (Orosz 1830: I. 184–185).

⁵⁵ 1830. november 20–21. és 24.

⁵⁶ 1830. november 27.; Orosz 1830: I. 231. Széchenyi itt Ferdinand Kutschera br. altábornagy, császári főhadsegéd szavait idézi (vö. 1824. március 19-i naplóbejegyzés).

⁵⁷ „[K]étszer beszéltem, nem túl jól” (1830. november 14. és december 17.).

tudja követni a tárgyalás menetét, úgy érzi, nincs befolyása: „Azt képzeltem, jobb szerepet játszhatok.” S az alaposabb felkészülés szükségességét illető következtetését is megfogalmazza: „Találnom kell egy embert, ki mindenről felvilágosít, mert [...] mihelyt értem a dolgot, hamarost felfedezem a dolog lelkét.”⁵⁸

Bejegyzéseiből megmutatkozik Széchenyi országgyűlési szereplésének néhány jellegzetessége: a sokágú tevékenységből adódó túlterheltség miatti időnkénti felkészületlensége, az ennek ellenére fennálló szerepléskényszerszere, szónoklatainak ebből fakadó szétszórtsága, ami viszont értetlenné teszi a hallgatóságot, szónoki kudarcot eredményezve. A megoldást abban látta, hogy delegálnia kell az aprómunkát, s nem magának elvégeznie, ahogyan még az előző diétán tette, amikor részletes jegyzeteket készítve lényegében a felkészülés munkaeszközeként alakította a naplóját. Ha a felkészülést mással elvégeztetve, referáltatja az ügyeket, Széchenyi a helyzetet jól felismerheti, a tárgyat átláthatja, és határozottan tud és mer állást foglalni.

E diétán is érezhető volt a már előző alkalommal kialakuló kényszeredett, köztes politikai pozíció: Széchenyi idegenül érezte magát mind az udvar hívei, mind a főrendek körében, de a parlamenti életet meghatározó képviseleti testület, azaz a rendek körében is. Amikor október végén több „nyakas” követtel találkozott, úgy érezte, hidegen viselkednek vele.⁵⁹ Ő ügyek, nem pedig politikai oldalak mellett állt ki, így hol a rendeket, hol a kormányzatot támogatta, s ez értetlenséget keltett mindkét oldalon. Ez is hozzájárult elszigeteltségérzetéhez, amit a rendi politizálással szemben a szakmaiság hiánya miatt megfogalmazott erős kritikája csak tetézett. Senki sem örül, ha megérzi, úgy gondolkodnak róla, mint Széchenyi, aki naplójában ilyeneket jegyzett fel: „a ker[ületi] ülésen esztelenségeket beszélnek a Duna-szabályozásról”, vagy: „a rendek szelleme jó, de híjával vannak az értelmességnek”.⁶⁰ Ám az udvar sem tekinthetett magáénak egy olyan politikust, aki a rendek hagyományos, konvencionális udvariassági formuláit ellenzéki hangnemben rosszalja. Amikor köszönetet mondtak a királynak a megegyezésért, Széchenyinek „nem tetszett a dolog, lassanként szokássá válik hálát adni azért, ami jogos”.⁶¹

A KOSSUTH SZERINT SZÉCHENYI ÁLTAL NEM ELÉGGE MÉLTÁNYOLT ORSZÁGGYŰLÉS: 1832–1836

Nagyban meghatározta Széchenyi részvételét a következő országgyűlésen ez a személyére szabott köztes politikai pozíció, ami a rendi dualizmus adott rendszerében a kortársak által nehezen volt értelmezhető. A liberális reformmozgalom két vezéregyénisége, Wesselényi és Széchenyi közötti szakadás, amely a mozga-

⁵⁸ 1830. december 18.

⁵⁹ 1830. október 29. Akkor úgy érezte, hogy ebben a *Hitel* hatása is érezhető.

⁶⁰ 1830. december 1. és 19.

⁶¹ 1830. december 20.

lom társadalmi bázisa, eszközei és az (egyelőre nemesi) tömegek politikai részvétele kapcsán folyamatosan alakult ki 1825 óta, 1831–1832-re teljessé vált.⁶² Az 1831-es levélváltásban megfogalmazódó nézeteltérés a kortársak előtt ezen a diétán került nyilvánosságra.⁶³ Kölcssey megállapítja, hogy a *δυναμοποιητορε λαων* eljárása eltér egymástól: „Széchenyi az altábla oppozíciójával nem tart; s Wesselényitől egészen különböző úton jár.”⁶⁴ Kölcssey észlelte szónoki gyakorlatuk eltérését is: Wesselényi taktikusan felépített beszédeihez képest „Széchenyi áradozni és csapongani” szokott, szeszélyes felszólalása „tárgyról-tárgyra röppen; nevetésre ragad, majd ismét egy pillantatig komolyságba vonz”. Kossuth Széchenyi beszédét hasonlóképp „rakásra halmozott ideákból [...] öszve gyúrtnak” jellemezte, ami őt pompás palotában összehányt kincsek és drága ritkaságok gyűjteményére emlékeztette.⁶⁵ A két vezéregyéniség beszédének megítélésében mutatkozó különbség jól jelezte a kortársaknak Széchenyivel és a társadalmi elitre alapozott politikájával szemben kialakuló fenntartásait, amit Széchenyi – mint láttuk – már a korábbi diétákon is érzett. Széchenyi a főrendek szerepét igyekezett erősíteni a politikai életben, noha a reformkezdeményezések inkább az alsótáblától érkeztek.

Ez a feszültség hozzájárulhatott Széchenyi döntéséhez, hogy olyan kormányzati megbízatást fogadjon el, amely hónapokra kivonta őt az országgyűlés munkájából; talán az ellenzékkel való nyílt szembekerülést is kerülni akarhatta.⁶⁶ Mindenesetre a diéta 40 hónapnyi, 1236 napnyi teljes időtartamának kevesebb mint harmadában, összesen 350–356 napon tartózkodott Széchenyi Pozsonyban.⁶⁷ Aktivitása a diéta első három és fél, illetve utolsó tizenhat hónapjára koncentrálódik, amikor is legalább 30–31 hosszabb beszédet tartott és 4–5 rövidebb hozzászólást tett, valamint további legkevesebb féltucatnyi alkalommal szólalt fel konferenciákon, azaz informális háttéregyeztetéseken.⁶⁸ Három részletben hosszú időt, összesen mintegy nyolc hónapot töltött az Al-Dunán, ezenfelül egy rövidebb hajóútra is elvitte Pestről angol vendégeit.⁶⁹ Szintén hosszabb, öthónapos utat tett Nyugat-Európában főként a gőzhajótársaság ügyeiben, illetve a hídépí-

⁶² Lackó 1977: 295–297; Csorba 2001: 81, 93–95. Csorba elsősorban a stratégia és az aktuális politikai helyzetmegítélés különbségeiből vezeti le Széchenyi idegenkedését Wesselényi köznemességre alapozó, rendi ellenzéki eszközöket alkalmazó magatartásától. Velkey ezek mellett a mágnás öntudat szerepét is hangsúlyozza (Velkey 2008: 189–238; 232–233).

⁶³ Östör 1938b: 96; Östör 1938c: 348.

⁶⁴ Kölcssey az *Íliász* 1. énekében Agamemnón és Menelaosz seregvezéri kettőset idézte: „két seregvezérlő” vagy „a nép két vezére” (Kölcssey 2000: 70–71 [1833. január 21.]).

⁶⁵ Kossuth véleménye: KLÖM 1948–1961: I. 116.

⁶⁶ Így magyarázza Csorba 2001: 97.

⁶⁷ A bizonytalanság oka az oda-, el- és átutazások hová számítása, valamint a Pozsony környéki egy-két napos kiruccanások.

⁶⁸ Zichy (Széchenyi 1887) – főrendi hivatalos ülésnapló híján Széchenyi magánnaplója segítségével – az első időszakra 18+1-2, az utolsó 16 hónapra: 13+2-3 beszédet említ.

⁶⁹ 1833. július 8.–október 13.; 1834. június 10.–július 7.; 1834. augusztus 28.–december 18. és a rövid út 1835. szeptember 27–30., október 1–5. közötti dél-alföldi átutazással egybekötve. Összesen 243–245 nap (Oplatka 2005: 228–236, 240–244).

tés és más vállalkozások előkészítésére, menedzselésére, e vállalatok részvényeinek propagálása érdekében.⁷⁰ Utazásai előkészítése, illetve következményei folytán további heteket töltött Pesten vagy Bécsben.⁷¹ Részben utazásaival függött össze, de személyének felértékelődését is jelzi, hogy Széchenyi gyakorta egyeztetett ezekben az években a magyar és a birodalmi kormányzat vezetőivel Bécsben, köztük Metternichkel.⁷² Számos hetet töltött Pesten, például az Akadémia, a Kaszinó és a lóversenyzés ügyében, részt vett e szervezetek ülésein. Kossuth szemrehányásával szemben nem hanyagolta el a municipális közéletet sem, igaz, nem mindig a megyéket részesítette előnyben. Pest megye közgyűlésében kétségtelenül kevesebbet vett részt, s amikor jelen volt, főként a Játékszín ügyében agitált. Annál gyakoribb résztvevője volt viszont az ikerfőváros municipális testületeinek, amelyek magisztrátusát és választott községét fáradhatatlanul igyekezett a híd elfogadására rábírní.⁷³ Magánéleti események is távol tartották a diétától: 1836 februárjában három hétre házasságkötése szólította Pest-Budára, majd néhány napot Cenk lakberendezési kérdései miatt volt távol.⁷⁴ A fennmaradó, mintegy 66 nap távollétet cenki és bécsi otthon tartózkodás, családi ügyek, társas kapcsolatok ápolása és gazdasági ügyei tették ki.

Széchenyi véleménye nem módosult; a rendi diéta nehézkes kezdeti működését látva két héttel a diéta kezdete után, 1833. első napjaiban türelmetlenül írta naplójába: „Az országgyűlés egyáltalán nem halad.” Majd: „megint semmi, nem is mehet: túlontúl sok ember soha nem reformálódott”. A szükséges „koncentrációt” nélkülöző rendi politikáról alkotott véleményére is jellemző 1833. május 7-i megállapítása, miszerint „most 52 megye parancsol az országgyűlésnek nem pedig az országgyűlés a megyéknek”. Mégis fontosnak tartotta a diétát; érdekelték a működését érintő „technikai” kérdések: „Jó volna tudni Angliáról: 1. hogyan működik a parlament?, 2. hogyan vezetik a naplót?, 3. hogyan szervezik a gyorsírókat?” – írta december 22-én, amikor a magyar diétán is épp ezekről van szó. 1833. július 3-án épp ő kezdeményezte, hogy Beöthy vesse fel az alsó táblán az országgyűlés Pestre helyezését, 1835. december 18-án pedig a diéta ülésének meghosszabbítását követelte. Az első szakaszban meglehetősen gyakorisággal

⁷⁰ 1833. december 18.–1834. április 28.; amelynek 131 napját előtte és utána további 16 nap bécsi, cenki tartózkodás egészített ki: 1833. december 10–17., 1834. április 29–30., május 3–9. (Oplatka 2005: 236–240).

⁷¹ 1833. április 1–5. Bécs és 5–10. Cenk (a veszélyes út előtt végrendelkezett). 1833. június 27.–július 1. (királyi biztosi megbízatása, Bécs), július 4–7. Pest; visszaérkezés után október 14–24. Bécs és Cenk; 1833. november 24–30.; 1834. május 12.–június 9.; 1834. december 18.–1835. január 6. többször volt Pesten és Bécsben, összesen körülbelül 83 napot.

⁷² 1833. április 1–5.; június 27.–július 1.; november 24–30.; 1835. január 14–18.; március 13–21. és 23–28.; április 18–26.; május 3–9.; 1836. január 17–24.; március 2–5.; összesen 64 nap.

⁷³ 1833. február 22–27.; március 16–22.; május 15.–június 14.; október 28.–november 19.; 1834. augusztus 2.–28.; 1835. január 25–31.; február 12.–március 3.; március 7–9.; április 6–17.; 1835. május 25.–június 25.; július 13.–szeptember 26.; december 31.–1836. január 10.; március 16–22.; összesen 251 nap.

⁷⁴ 1836. február 1–21. (Buda és Pest), március 6–9. (Cenk: lakberendezési ügyek), összesen 25 nap.

szólalt fel, s ahogy eddig, ekkor is méregette fellépései hatását: „Ülés. Tűrhető beszédet mondok – nagy taps – a magyar nyelvről.”⁷⁵ Az első félév után azonban az említett okok elvonták a diéta helyszínéről, ahol emlegették, tisztelték, viszsza-visszatértekor ünnepelték,⁷⁶ de a vezető szerep nem neki jutott.

Ha szakadozottan is, de pozsonyi tartózkodásai alatt részt vett a diéta munkájában – nem kis csalódottsággal. Ő a birodalmi kormányzattal együttműködve, a vagyona révén független, művelt és tájékozott elit vezetésével, a főrendi tábla reformer kisebbségének higgadt, szakszerű és rendszeres munkálkodása útján képzelte el a nemzet „felemelését”, a társadalmi reformokat, sokszor nem is politikai eszközökkel, hanem személyes aktivitással. Ám az alsótáblai többség Wesselényinek a rendi ellenzékiiség hagyományára építő stratégiáját követte. 1833. február 9-én Wesselényi „rabulista” magatartása miatt bosszankodott Széchenyi, április 30-án pedig így fogalmazta meg a különbséget saját politikája és Wesselényié között: „melldöngető szólamaival általuk és nem rájuk kíván hatni”. S arról is írt, hogy a diéta nem a *Stádium* logikusan felépített liberális kapitalista gazdasági-társadalmi programja nyomán dolgozik, hanem – egyébként a királyi előterjesztéseknek megfelelően – a rendi regnikoláris munkálatok alapján halad.⁷⁷

Az alsótábla reformkezdeményezéseihez Széchenyi ambivalens módon viszonyult. A magyar államnyelvi és a felekezeti egyenlőségre irányuló törekvéseket erőteljesen támogatta. Az országgyűlés legfontosabb szakaszában, az úrbéri munkálat és benne az örökvltság tárgyalásakor, 1833 nyarán és őszén viszont keveset vagy nem volt Pozsonyban. Széchenyi egyébként inkább a tulajdonvélteli jog megadásával képzelte el a feudalizmus felszámolását. Amikor visszatért, rögtön megpróbálták bevonni a vitába, de ő – talán a heves küzdelem lendületében kissé erőszakos kapacitálás miatt – inkább Cenkre utazott.⁷⁸ Ezzel szemben a jobbágytelket használó nemesek adózása, az országgyűlési költségek és a híd-vám nemesek általi fizetése ügyében támogatta a követek javaslatait, és lelkesen figyelte az e tárgyban sikeres üléseket.⁷⁹ „A jelenlegi országgyűlés [...] teljességgel a nemesség által fizetessék. Nagy lépés! Most már senki emberfia nem tehet nekünk szemrehányást, ha lassan dolgozunk.”⁸⁰ Bár erejét továbbra is meg kellett osztania a követek és a fővárosi hatóságok gyözködése között, a diéta vége felé tevékeny részvételével szép sikereket ért el, főként közlekedéspolitikai szakkérdésekben.⁸¹ A kisajátítás ügyében hozott törvény nemcsak az infrastrukturális javításoknak (Lánchíd, vasút, színház telke), de az úrbér majdani megszüntetésének is jogi alapot teremtett.⁸² Jellemző módon kétes értékű taktikázásra is hajlandó

⁷⁵ 1833. január 21.

⁷⁶ Például KLÖM 1948–1961: III. 154.

⁷⁷ Oplatka 2005: 249–259; Velkey 1996: 84.

⁷⁸ Vö. 1833. október 14-i naplóbejegyzés.

⁷⁹ A híd ügye: 1835. január 9., 13., 24.; 1836. április 21.

⁸⁰ 1833. május 6. A motívum azonos a *Stádium* 199–200. oldalának érvelésével.

⁸¹ Csorba 2001: 105–106; Oplatka 2005: 249–251.

⁸² 1835. december 18. „A kisajátítás átmegy bravo.” A híd ügyében: 1836. február 22., 28., március 29.

volt: 1836. április 11-én azért szólította fel a rendeket a kormány iránti bizalomra, hogy a nádort megnyerje, aki azonban másnap nem engedte beszélni.

A kormányzati terrorizmus kezdetével kialakult feszültségben, növekvő aggodalmak közepette úgy ítélte meg, hogy Wesselényi ellenzéki magatartása provokálta a hatalomnak a nemzeti és liberális törekvések elleni retorzióját. Neheztelése ellenére a diéta vitájában mégis kiállt az alsótáblának a szólásszabadságban sérelmeket elszenvedőket védelmező állásfoglalása mellett, s személyes befolyását latba vetve igyekezett politikustársait a következmények alól mentesíteni.⁸³

AKTÍV SZEREP – ALULÉRTÉKELVE, 1839–1840

A helyszínen töltött időt és felszólalásait időarányosan tekintve az 1839–1840. évi diétán Széchenyi sokkal tevékenyebb volt, mint az előzőn. A két hét híján egy évig tartó gyűlés háromnegyedét (345 napból 265-öt) Pozsonyban töltötte, több beszédet mondott, mint annak idején az első, két évet lefedő országgyűlésen, legalább negyvennyolc alkalommal szólalt fel a legkülönfélébb tárgyakban.⁸⁴ A mindenkinek kijáró egy-két hetes, pár napos szabadságtól, pesti ügyekben való részvételtől⁸⁵ és környékbeli kiruccanásoktól⁸⁶ eltekintve folyamatosan szerepelt a főrendi tábla munkájában. A diéta munkarendjéből, az alsótábla kezdeményezéséből következően, a távollétei nagyrészt a diéta első felére estek, az 1839. október végével kezdődő félévben tizenöt nap kivételével végig Pozsonyban tartózkodott.

Ezt a gyűlést a kormányzati terrorizmus elleni tiltakozás határozta meg: a támadó fél az uralkodói önkényuralom, a megtámadott a rendi alkotmányosság volt. Széchenyi ezért – az indulati elemekkel terhelt rendi politikával kapcsolatos minden fenntartása ellenére – felszabadult a döntéskényszer alól, és nem aggodalmak nélkül ugyan, de kiállhatott az alkotmányosság mellett. A szólásszabadsági vitában az uralkodó és a kormány azonosságát kétségbe vonva szembe szállt a nádorral,⁸⁷ és az alsótábla ellenzéki álláspontját támogatta több esetben igen kemény, a királyi kúriát, a kormányzat abszolutista irányú politikáját és az udvar mellé álló mágánusokat vagy az udvar bértollnokait támadó, kifejezetten sértő hangú beszédekben. Ezek egyikében a magyar rendeket vádoló és kioktató kormányzati megszólalásokat és a külföldi sajtókampány résztvevőit így minősí-

⁸³ 1835. július 6-i naplóbejegyzésében saját felszólalása részleteit idézi (Csorba 2001: 108–109; Oplatka 2005: 226–227).

⁸⁴ Széchenyi 1887: 144–145.

⁸⁵ 1839. június 28–30. (Bécs), július 7–13. (Pest), augusztus 15–18. (Cenk, Sopron, Horpács), szeptember 15–24. (Cenk, Pest), szeptember 28.–október 5. (Cenk, Horpács, Bécs), október 9–23. (Pest), 1840. január 28.–február 10. (Bécs: gyógykezelés és tárgyalások befektetőkkel), május 3–5. (Bécs).

⁸⁶ Július 28. (látogatás a Brunswick-kastélyban a Pozsony megyei Alsókorompán), szeptember 1–3. (Ürmény: lóvásárlás).

⁸⁷ 1839. július 24.

tette: „Kikopott fizetett poéták és vándorló hercegek nem fognak minket tanítani”.⁸⁸ Ugyanígy támadta a nevelésügy felségjoggá nyilvánítását vagy a városok országgyűlési szavazatarányának növelésével kapcsolatos kormányzati manipulációt.⁸⁹ Részt vett a főrendi ellenzék alakulásában, nagy vitái voltak a főrendi tábla naplója és szavazási rendje kérdésében, azaz ismét szerepe volt a korszerűbb parlamentáris politizálás szokásainak meghonosításában, s abban is, hogy az alapvetően sérelmi hangulatú és menetű diéta végül tényleges reformokra is fel tudta használni az ellenzéki nyomást. Amikor egyes mágnástársai az ösiséget az örökváltság jogi akadályának állították be, Széchenyi kiállt az önkéntes, vagy ahogy a korban hívták, engedőleges örökváltságot javasoló alsótábla mellett.⁹⁰

Saját alkotmányvédő-kormánytámadó szereplése ellenére mindvégig aggodalmakkal kísérte az ellenzéki politikai küzdelmet. Ezt, illetve az indulatos sérelmi politika veszélyeit idézte fel *A kelet' népe* írásakor, egyenesen a francia forradalom működési mechanizmusait látva felrémleni. Kossuthnak a Széchenyiről kialakult, a bevezetőben idézett véleményét, a *Felelet* megbántott hangnemt nagyban meghatározta, amit Széchenyi országgyűlési szerepléséből láthatott, illetve épp ellenkezőleg, amit *nem* láthatott. Kossuth 1832–1836-ban volt először az országgyűlésen, amikor Széchenyi egyéb feladatai miatt sokat volt távol. Annak viszont, hogy 1839–1840-ben Széchenyi szinte folyamatosan jelen volt és szerepelt, a fogoly Kossuth nem lehetett tanúja. Különösen fájhatott neki, hogy az ő szabadságát kiharcoló diétát⁹¹ Széchenyi a francia konventhez hasonlóan értékelte: „Azok közül, kiknek szerencsájök volt a múlt országgyűlésben részt venni, remélem akadand valaki [...] ki meg fogja menteni történeteink e fényes szakának emlékezetét azon vád alól, mintha karzatok parancsoló fölhevülése miatt [...] gyors léptekkel közeledett volna a törvényhozás oly konventi jelene-tek felé”, melyek a forradalmi terror emlékét idéznék fel. Reméli, hogy lesz, aki „a jogvédelem szilárd küzdésére ne[m] hagyja felütni a szenvedélyes erőszak rút bélyegét”. Őt sajnos a Széchenyi által „kigúnyolt szenvedés napjai elzártak a látvány szemléletétől”.⁹²

Bizonyára mégsem ez a két körülmény (Széchenyi gyakori távolléte 1833–1834-ben és Kossuth fogsága a 1839–1840-es diéta alatt) volt Széchenyi Kossuth általi megítélésének alapja, hanem az a valósnak bizonyult megérzése, hogy Széchenyi valójában idegenkedett egy olyan közélettől, amely nemcsak a nyilvánosság előtt, de szélesebb kör részvételével folyik. Kossuth demokratizmus felé nyitott liberalizmusa bírálta tehát Széchenyi elitista változatú liberalizmusát.

⁸⁸ 1840. április 22. A naplóban megadja azt is, hogy kikre gondolt. A Kúria kormányfüggetlenségéért: Széchenyi 1887: 184.

⁸⁹ Széchenyi 1887: 150, 155, 190.

⁹⁰ Széchenyi 1887: 152–153.

⁹¹ Kossuth 1837. május 5. és 1840. május 10. között volt fogságban. A szólásszabadsági sérelem orvoslásáért küzdő rendek és az udvar Deák egyengette kompromisszuma folytán az uralkodó – ítéletét meg nem semmisítve – kegyelemmel három nappal a diéta vége előtt szabadon bocsátotta.

⁹² *Felelet* 1841: 48.

Álláspontjuk a köztanácskozások, köztük az országgyűlés szerepének megítélésében is ütközött.⁹³ Az ellenzéki és középhutás liberalizmus eme elválásának küzdelmeiben, 1842-ben vetődött fel először Széchenyiben, hogy a továbbiakban ne a neki születése alapján kijáró módon, a főrendek sorában, hanem a képviseleti jellegű alsótáblán vegyen részt a közéletben.⁹⁴

SZÉCHENYI UTOLSÓ FŐRENDI SZEREPLÉSE, 1843–1844

A liberalizmus egymással is vetélkedő irányzatokra szakadását kísérő, vitákkal terhelt évek után az új diéta 549 napjából⁹⁵ Széchenyi 324-et, annak háromötödét töltötte Pozsonyban,⁹⁶ a nagyrészt a diéta első szakaszára eső többi Cenk és környékén,⁹⁷ valamint később Bécsben⁹⁸ és Pesten,⁹⁹ ám ezt most senki sem nehezményezte. A főrendek amúgy is az alsótábla lassan készülő javaslataira válaszolva fogalmazták nézeteiket, s a rendeket a horvát–magyar ellentétek és az ülésterem átrendezése is hátráltatta. Széchenyi tíz nap után kapcsolódott be a munkába a főrendi konferencián, vállaltan kormánypárti, de reformer szerepben.¹⁰⁰ Különösen aktív volt július első napjaiban: „ügyrendi” indítványt tett a bizottsági szerkezet és az országgyűlési működés megszervezésére. A karzatokat szerette volna rendszabályozni, és a főrendeknek érdemi befolyást szerezni a törvényeket előkészítő bizottságokban. Július 3-án az ösiség eltörlésének kérdéséről szolt, indítványozva, hogy azonnal vagy moratóriummal töröljék azt el; az utóbbi megoldás elve át is ment, még ha törvény nem is született ekkor róla.

⁹³ Varga 1983: 23, 50–53, 65; Velkey 1996: 94–97; Oplatka 2005: 326–330.

⁹⁴ 1842. december 17.; Velkey 2008: 233.

⁹⁵ 1843. május 14.–1844. november 13.

⁹⁶ 1843. november 17. és 1844. március 16. között mindössze két, pár napos bécsi látogatása volt. 1844. április 13. és május 22. között, valamint szeptember 29-től a bezárásig folyamatosan jelen volt Pozsonyban. Pozsony környékén tartózkodott: 1844. április 16., 24., 27. (Köpcseny, lófuttatás), május 14. (Bécs).

⁹⁷ Cenk és Sopron: 1843. június 24–29. (Szederegyleti ülés); július 21.–augusztus 5. (Szederegylet és az adóterv írása); augusztus 23–26.; szeptember 8–26.; október 17–29. (az adóterv írása); 1844. április 3–9. (adóterv cikksorozat írása); május 23–26.; június 9–12.; július 11–15.; július 25–31.; szeptember 9–19.

⁹⁸ Bécs: 1843. június 12–15. (tárgyalás Metternichkel és annak titkárával, Gervayval), szeptember 29–30.; október 30.–november 16. (tárgyalás Metternichkel), 1844. január 7–10. és 28–31.; március 7–14. (Gözhajó Rt. ülés és Metternich), április 10–12.; május 18–19. (tárgyal Gervayval), június 13–15.; július 1–2. (tárgyalás Sina Györggyel a Duna-jobbparti vasút finanszírozásáról), július 19–20.; szeptember 27–28. (Apponyival és Jósikával a védegyeletről, Sinával Göd bérletéről tárgyalt).

⁹⁹ Pest: 1843. május 14–24.; május 31.–június 10. (lóverseny), június 17–23. (Akadémiai és pesti városi közgyűlés, malomtársasági ülés), augusztus 19–22.; október 5–15. (Pest városi közgyűlés, Akadémia, Kaszinó, a híd és a malom ügyei), 1844. március 26–31. (Híd, Színház, Kaszinó), május 27.–június 8. (Bécsen és Pozsonyon át Pestre, híd-, malom-kikötő és lóverseny ügyei), július 4–10. (Hengermalom, vasút ügyei), augusztus 1–8.; augusztus 25–31. (Pest megye közgyűlése).

¹⁰⁰ 1843. július 1.

A nagy ügyrendi összecsapásban vitatta az alsótábla kezdeményezési jogának kizárólagosságát. A tömegpolitikával szembeni ellenérzéseit ismét igazolta számára, hogy Klauzál saját bevallása szerint a nyilvánosság nyomása tartja vissza a vallásügyi leirat elfogadásától.¹⁰¹ Miután Széchenyi ügyrendi javaslata vereséget szenvedett, vagyis a javaslatokat egyedül az alsótábla készíthette, a főrendeknek átmenetileg kevés volt a dolga. Így Széchenyi Cenken dolgozott a köztelherviselés elvének megmentését célzó *Két garasos* adójavaslatán.

A későbbiekben már csak a bécsi és a kisszámú cenki távollétek szakították meg országgyűlési aktivitását. Különösen tevékeny volt egyebek között a „köz-szükségek” fedezetét kidolgozni hivatott bizottság munkája és annak megtárgyalása során 1844 márciusától a diéta végéig. Széchenyi sajátos humorára jellemző, hogy az éppen az ő tervén dolgozó testületet naplójában rendszeresen „zsebelő bizottságnak” nevezte. A köztelherviselés fontosságát szimbolikus gesztussal is jelezte, amikor a sorsdöntő ülésen díszmagyarban, kiténtetéseivel felékesítve jelent meg.¹⁰² Késérő csaldódás volt számára, hogy a két tábla huzakodása miatt a terv végül nem vált valóra.¹⁰³ Ismét a rendi ellenzéki, „ujjhúzó” politika káros hatását látta ebben, akár csak a Védegylet általa nem helyeselt megalakulásában. Széchenyi részt vett a többi tárgy vitájában is, így a büntetőjavaslat vagy a városok rendezése tárgyában egészen a szövegezés aprómunkájáig, olykor akár napjában három-négy alkalommal,¹⁰⁴ és figyelemmel kísérte a másik tábla üléseit is.

Távollétei fő oka az volt, hogy Széchenyi továbbra is több terepen politizált. Részvétele például a cenk–soproni szederegyleti üléseken jelezte, hogy a civil kezdeményezéseket sem hanyagolja el. Reménytelen konoksággal bombázta az államkancellárt javaslataival, memorandumaival, hogy rávegye egy nyitottabb magyarpolitikára, bécsi távolléteinek oka többször is az ezek ügyében folytatott tárgyalásai voltak.¹⁰⁵ Széchenyi tehát mindvégig az országgyűlési tárgyalások sűrűjében mozgott, annak minden formájában tevékenykedett, fenntartásai ellenére is mindinkább belehelyezkedett a formálódó hazai modern politikai rendszer működésébe. Ekkor a korábbinál is komolyabban fontolgatta az 1842-ben felmerült lehetőséget, hogy az elhivatott, független, felkészült kiválóságok személyes reformtevékenységéről vallott addigi elképzelése értelmében a felsőtáblai szereplés helyett vállalnia kellene a szélesebb közvélemény ítéletének kitett alsótáblai részvételt. Amikor Deák a korteskedések miatt nem vállalta a követséget,

¹⁰¹ A *Napló* (Széchenyi 1982) 1843. július 1–3-i (ügyrendi és ösiségi javaslatok), július 7-i (ügyrendi viták és Klauzál népszerűségahajhász viselkedése) és 12-i ülésekre vonatkozó jegyzetei. Vö.: Széchenyi 1887: 269, 272, 274–280.

¹⁰² 1844. október 28.: „Ma van a csata napja! Veres nadrágban etc!!! A közös teherviselés ragyogóan kiharcoltatott” (Széchenyi 1887: 419; Csorba 2001: 144).

¹⁰³ Oplatka 2005: 336–341.

¹⁰⁴ Zichy (Széchenyi 1887) szerint 3 felszólalás a vallási egyenjogúság, 3 a bizottságok és az országgyűlés működése, 3 a városok rendezése, 2 az évenkénti országgyűlés, 2 a büntetőjogi munkálat, 1 a váltótörvény vitájában, 1 a birtokképeség kiterjesztése, tucatnyi a vasúti vitában és számos megszólalás szívügye, a kétgarasos adó közös teherviselése tárgyában.

¹⁰⁵ Oplatka 2005: 332–335.

Széchenyi latolgatta a zalai választáson való indulást, ami – tekintettel a Zala megyei birtokos voltára és az uradalma révén megszervezhető támogatottságára – nem volt eleve kudarcra ítélt lehetőség.¹⁰⁶

SZÉCHENYI A KÉPVISELETI TÁBLÁN, 1847–1848

Az ötlet 1847-re érett végül döntéssé: ekkor lett a rendi világ hangos sérelmi politizálását távolságtartóan szemlélő, abba idegenkedve belebocsátkozó, addig csak a felső táblán szereplő grófból igazi parlamenti politikus,¹⁰⁷ még ha pártvezér nem is. Széchenyi ekkorra már megtapasztalta, hogy bár az udvar igényt tart a nevére a kormányzatban, ténylegesen csak korlátozott szerepet szán neki. A kormánytól is független pozíció megteremtése érdekében jelöltette magát Széchenyi, s nem elsősorban annak hatására, hogy Kossuth Pest megyében követte jelölték.¹⁰⁸ A megye konzervativizmusa miatt megkönnyebbüléssel fogadott soproni kudarc után az egyébként szintén kormánypárti Moson megyében választották meg.¹⁰⁹

Új szerepének megfelelően az utolsó rendi diétáról alig maradt távol, annak 152 napjából mindössze 15 napot.¹¹⁰ Még 1848 eleji betegeskedése idején is folyamatosan nyomon követte az eseményeket, egyeztetésekkel, olykor bizottsági ülésekkel részt vett azok alakításában. Tevékeny szerepet vállalt a reformok kidolgozásában: a közteherviselés ügyében, december 6-án ő indítványozta a naplójában brit mintára *select committee*-nek hívott eseti bizottság megalakítását, amelyet azonban az alsó táblán többen elutasítottak.¹¹¹ Legfőképp azonban Kossuth heves sérelmi agitációjának ellensúlyozását vállalta magára, igyekezett vele szemben egy mérsékelt reformer centrumot kialakítani.¹¹² A diéta elején a választfelirati vitában Kossuth erősen sérelmi irányával szemben Széchenyi mutatott fel alternatív javaslatot, majd betegsége alatt ő adatta ki a kormányzati szerepkörében, munkatársai által készítettett közlekedési javaslatot. A centralisták tanácsára, az alternatív elgondolást támogató Kossuth terveit keresztezve igyekezett kivenni a kezdeményezést az ellenzék kezéből.¹¹³ A forradalom közeledtekor aggodalmában, s Apponyi kancellárnak a feszültség csillapítását kérlelő levelére megkísérelte a közvetítést. Kossuth emlékezetes március 3-i felirati javaslatával szemben a lojalitás kinyilvánítását indítványozta, majd a kancellárhoz juttatott

¹⁰⁶ 1843. szeptember 7. Lackó 1977: 227–228, 249–250; Velkey 2008: 234.

¹⁰⁷ Lackó 1977: 295–296, 298.

¹⁰⁸ Oplatka 2005: 350–356; Velkey 2008: 204–205.

¹⁰⁹ Velkey 2008: 229–231.

¹¹⁰ 1847. december 11–22. Pesten házi ügyei mellett rakpart- és hídbizottsági, akadémiai és választott polgári ülésen vett részt, 1848. március 6–9. között pedig Bécsben tárgyalt.

¹¹¹ 1848. január 6-i bejegyzés. A bizottsági munkaformára és európai párhuzamaira: Dobszay 2014: 204–205 és különösen 207.

¹¹² Velkey 2008: 216–218.

¹¹³ Gergely 1982: 127–152; Oplatka 2005: 375–377.

véleményében egy meglehetősen antiparlamentáris megoldásig jutott: a diétát is feloszlató teljhatalmú királyi biztosnak jelentkezett, ha végre megkapná a lehetőséget a reformok életbe léptetésére.¹¹⁴ A viharosan gyors események megmenettették e dicstelen szereptől, s hamarosan már ő állt a reformellenzék mellé, hogy az áttörés nyomán kialakuló új hatalmi szerkezet megalapozásában tevékeny részt vegyen. Nevéhez fűződött az első modern alkotmányos kormányválság is, amikor Kossuth népképviseleti meggyeterve ellenében egyelőre meghagyta volna a nemesség megyei túlsúlyát. A konfliktust Batthyánnak kellett elsímítania, aki miniszterjelöltjeit kompromisszumra bírta.¹¹⁵

AZ ELSŐ NÉPKÉPVISELETI ORSZÁGGYŰLÉSBEN

1848 folyamatos válsággal telített nyarán Széchenyi a nyéki kerület képviselőjeként vett részt az országgyűlésen. Az ő minisztériuma építette ki az üléstermeket, nehezményezte is, hogy ezért mindenki mást dicsérnek, csak őt nem.¹¹⁶ Július elején ott volt az országgyűlés megalakulásakor, megfogalmazta a házszabály kialakulatlansága és a hallgatóság viselkedése miatti aggodalmát.¹¹⁷ Az új rendszerhez való alkalmazkodás zökkenőit jelzi, hogy olykor még visszaköszönt nála a régi diéta szóhasználata: rendi ülést ír a naplóba 7-én és 15-én, s csak később szokta meg a képviseleti ülés, képviseleti terem, végül „képviseleti ház” kifejezéseket.¹¹⁸ Mint miniszter részt kellett vennie a bizottságok és a főrendek ülésein is.¹¹⁹ A válaszfelirat-vitában arra törekedett, hogy az olasz segély ügyében a magyar politika ne konfrontálódjon az udvar és a birodalom másik felének érdekeivel, július 21-én fel is szólalt ilyen értelemben, s bár Kossuthot számos alkalommal bírálta konfrontatív politikája miatt, minisztertársa aznapi szereplését maga is briliánsnak minősítette. A radikálisokról kritikusan írt („Micsoda társaság!”), s augusztus 3-án szörnyülködve jegyezte fel az ülésről, hogy Batthyány közömbösen viselkedik, amikor Kossuth a német szövetség ügyeiben megtagadná a segítséget Ausztriától. Augusztus 4-én és 8-án a népiskolai törvény vitájában egyedül ő támogatta a kisebbségben maradt Eötvöst, szerepe volt abban, hogy a kormány végül a lemondást fontolgató minisztertárs mellé állva, augusztus 10-én és 12-én mégis többséget szavazzon a javaslatnak. Augusztus 19-én Mészáros mellett őt interpellálták a kolozsvári vasút ügyében, s ekkor úgy érezte, Kossuth csak szóban támogatja őt, de pénzt nem ad a feladathoz. A feszültség mértékét jelzi, hogy 22-én a katonaságnál egyelőre meghagyandó testi büntetés ügyében és a kollegia-

¹¹⁴ 1848. március 4., 6., 7., 8. Oplatka 2005: 378–379; KLÖM 1951: XI. 39, 46, 54–55.

¹¹⁵ Gergely 2005: 588–589, 600–607. Barta elemzése és Kossuth idevágó emlékezése: KLÖM 1951: XI. 74–75, 720; Széchenyi 1927–1930: II. 1053–1055, 1070–1072.

¹¹⁶ 1848. július 5.

¹¹⁷ 1848. július 2., 5., 7 és 15.

¹¹⁸ 1848. július 19., 20., 29.; augusztus 1., 7., 9.

¹¹⁹ 1848. július 12–13., 16–17., 29.; Oplatka 2005: 396.

litás jegyében kiáll minisztertársa, Mészáros Lázár mellett, majd az erre őt támadó Patay Józsefet szar embernek nevezi. A szóváltás pisztolypárbajjal végződött, melynek során mindkét fél a levegőbe lőtt. 29-én már Madarásznak a miniszterek felelősségre vonását ígérő fenyegetőzését, majd másnap a képviselőházban az osztrák kormány megbékélést lehetetlenné tevő átiratát hallgatja. 31-én az utolsó részvételével tartott képviselőházi ülésen a neki szóló dicséretet a bukás előérzetével, és emiatti mély lelkifurdalással hallgatva, úgy érzi, „mintha sírban ülnék”. Néhány nap múlva úton van Döbling felé, az immár parlamentáris rendszert érő kihívások okozta küzdelem terhét már nem tudta elviselni.

* * *

Ahogy másban sem, úgy az országgyűlési részvételét illetően sem igazodott Széchenyi főnemesi közegének általános szokásaihoz. Míg a mágnások többsége született törvényhozó léteire ritkán, inkább csak a reprezentációra alkalmat adó ceremoniális üléseken (koronázás, megnyitó) jelent meg a diétán, egyébként pedig szólásjoggal nem rendelkező követek útján csak tájékozódott a történekekről, addig Széchenyi a hazafias mágnások szűkebb csoportjának egyik irányadó tagjaként összességében szorgalmas látogatója volt az üléseknek.

Ráadásul nemcsak passzív résztvevő volt, hanem több kezdeményezésével kifejezetten új irányt szabott mind az egész diéta, de különösen a főrendi tábla működésének. Több esetben volt szerepe a parlamentáris formák és szokások megújulásában, korszerűsödésében. Magatartásával, baráti körének szervezésével kialakította a kormánytól független, sőt akár azzal szemben is álló mágnások státusát és csoportját. Ezzel nagyban dinamizálta a testület korábban többnyire egysíkúan az uralkodó akaratát követő tevékenységét, amelyben azelőtt a hivatalból részt vevő, kormányzathoz kapcsolódó fő tisztségviselők voltak meghatározók. Széchenyi működése hozzájárult ahhoz is, hogy a felsőtábla népesebbé, tagoltabbá váljék, tárgyalásai érdemiek és fordulatosabbak legyenek. Bár nagyrészt sikertelenül, de azt is megkísérelte, hogy különböző parlamenti mechanizmusokkal (például bizottsági részvétellel) akár növelje is a főrendek szerepét a köztanácskozásokban. Meghonosította és elfogadottá tette a magyar nyelvű politizálást a főrendek körében, több kezdeményezéssel és egyes javaslatok felsőtáblai támogatásával tevékeny részt vállalt a reformfolyamatban. A francia forradalmat megtapasztalt generációjának beállítódásához igazodva bizalmatlanságot érzett a parlamentarizmus bázisát képező szélesebb politikai részvétellel kapcsolatban. Ez is volt az oka annak, hogy működésének fő terepe az utolsó rendi diétáig a mágnástábla maradt. Bár a létező alkotmány kiváltságvédő jellegétől, nehézkes rendi formáitól idegenkedett, s meg akarta reformálni azt, mégis annak feltételei között kellett tevékenykednie, ezek képezték politizálása egyik terepét. Jóllehet Széchenyi a főrendek soraiban és „természetes szövetségesükkel”, a birodalmi kormányzattal együttműködve kívánt dolgozni, de oly módon, hogy szélesebb és sokrétűbb lehetőségeket talált és kínált mágnástársainak a parlamenti politizáláson kívül is.

Az udvarral és rangtársaival tartott kapcsolat, a birodalom vezetőivel való személyes ismeretség azt az illúziót keltette benne, hogy befolyásolni tudja őket; ezért nem csak országgyűlési megoldásokban gondolkodott. Részben emiatt is volt távol Széchenyi – a megyei követekhez képest – akár hosszabb időszakokra is egyes diétáktól. Nagyobb vagyona és társadalmi helyzete, vidéki és pesti lakhelye, bécsi rokonsága lehetővé tette, hogy ne csak az országgyűlésben politizáljon, s gazdasági és civil kezdeményezései is gyakran akadályozták abban, hogy folyamatosan részt vegyen a diéta munkájában. Egyéb feladatok, olykor hivatalos kormányzati megbízások számos más terepet nyitottak számára arra, hogy hatást fejtessen ki. Kossuth megállapítása tehát nem teljesen alaptalan: Széchenyi „szilárd hűséggel dolgozott minduntalan saját tervének fokozatai szerint [...] azonban a nemes grófnak hona javára szentelt tömérdek foglalatosságai közt nem volt ideje figyelmes szemmel kísérgetni” állandóan a köztanácskozások munkáját.¹²⁰

Politikai állását illetően Széchenyi az alkotmányosság híveként, s ezért a rendi ellenzék oldalán kezdte pályafutását, de nemcsak az abszolutizmus működését nézte kritikus szemmel, hanem a rendiségét is. Ahogyan szélesedett a politikai nyilvánosság, levonta a következtetéseket. Míg korai politikájának egyes társai a negyvenes évek elején konzervatív irányba fordultak, Széchenyi annak ellenére maradt nagyrészt hű eredeti elveihez, hogy hivatalt vállalt és a kormány iránt lojális volt. A viszonyok módosulását megértve pedig megkezdte tájékoztatóját a modern parlamentáris politizálás felé is, hajlandó volt belehelyezkedni annak feltételrendszerébe.

FORRÁSOK

- Felelet 1841: *Felelet gróf Széchenyi Istvánnak Kossuth Lajostól*. Pest.
- Kölcsey Ferenc 2000: *Országgyűlési Napló*. (S. a. r. Völgyesi Orsolya.) Budapest.
- KLÖM 1948–1961: *Kossuth Lajos Összes Munkái. I–V. Országgyűlési Tudósítások*. (S. a. r. Barta István.) Budapest.
- KLÖM 1951: *Kossuth Lajos Összes Munkái. XI. Kossuth az utolsó rendi országgyűlésen, 1847/48*. (S. a. r. Barta István.) Budapest.
- Széchenyi István 1887: *Gróf Széchenyi István beszédei*. (Összegyűjtötte s jegyzetekkel kísérte Zichy Antal.) (Gróf Széchenyi István munkái II.) Budapest.
- Széchenyi István 1927–1930: *Gróf Széchenyi István írói és hírlapi vitája Kossuth Lajossal*. (Szerk., bev. Vizsota Gyula.) (Gróf Széchenyi István Összes Munkái I–II.) Budapest.
- Széchenyi István 1930–1939: *Gróf Széchenyi István Naplói*. I–VI. kötet. (Szerk., bev. Vizsota Gyula.) (Gróf Széchenyi István Összes Munkái.) Budapest.
- Széchenyi István 1982: *Napló*. (Válog., szerk., jegyz. Oltványi Ambrus.) Budapest, 1982.
- Orosz József 1830: *Ungarns gesetzgebender Körper auf dem Reichstage zu Pressburg im Jahr 1830*. (I. Reichstagsverhandlungen.) Leipzig.

¹²⁰ Felelet 1841: 43.

- Östör József 1938a: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 2. közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 730. 273–294.
- Östör József 1938b: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 3. közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 731. 81–103.
- Östör József 1938c: Gróf Keglevich Jánosné Zichy Adél grófnő naplója a reformkorszakból (1822–1836). 5. és utolsó közlemény. *Budapesti Szemle* (66.) 733. 344–369.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Csorba László 1991: *Széchenyi István*. Budapest.
- Csorba László – Velkey Ferenc 1998: *Reform és forradalom*. Debrecen.
- Dobszay Tamás 2014: Az országgyűlés bizottsági rendszerének előzményei a reformkorban. In: Manhercz Orsolya (szerk.): *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből*. Budapest, 199–212.
- Erdmann Gyula 2014: *Szabadság és tulajdon. Az 1839–40. évi országgyűlés története*. Budapest.
- Fónagy Zoltán – Dobszay Tamás 2004: *Széchenyi István és Kossuth Lajos*. Budapest.
- Gergely András 1982: *Egy gazdaságpolitikai alternatíva a reformkorban. A fumei vasút*. Budapest.
- Gergely András 1989: *Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye*. Budapest.
- Gergely András 2005: Általános választójog 1848-ban? *Századok* (139.) 3. 585–610.
- Gergely András 2006: *Széchenyi István*. Pozsony.
- Kecskeméti Károly 2008: *Magyar liberalizmus 1790–1848*. Budapest.
- Lackó Mihály 1977: *Széchenyi és Kossuth vitája*. Budapest.
- Magyarország története 1790–1848*. I–II. kötet. (Főszerk. Mérei Gyula, szerk. Vöröskároly.) (Magyarország története 5.) Budapest.
- Oplatka András 2005: *Széchenyi István*. Budapest.
- Pajkossy Gábor 2003a: Az abszolutizmus és a rendiség utolsó küzdelmei. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 125–153.
- Pajkossy Gábor 2003b: A reformkor. In: Gergely András (szerk.): *Magyarország története a 19. században*. Budapest, 191–233.
- Varga János 1983: *Keresztútban a Pesti Hírlap. Az ellenzéki és a középutas liberalizmus elválása 1841–42-ben*. Budapest.
- Velkey Ferenc 1996: Egy barátság „átértelmezése” – Széchenyi István hírlapi cikkei Wesselényi Miklósról. In: Takács Péter (szerk.): *Wesselényi emlékülés*. Fehérgyarmat, 79–105.
- Velkey Ferenc 2008: Egy „rettentő döntés” hátteréről. Miért „támadt kedve” Széchenyi Istvánnak 1847 őszén „követnek menni”? In: *Történeti Tanulmányok XVI*. Debrecen, 189–238.

Tóth-Barbalics Veronika

„Családi különállások” vagy „egyéni érzés és hajlandóság”?

*A főrendiházban örökös jogú főnemes családok országgyűlési részvétele és szerveződése a dualizmus időszakában**

A magyarországi arisztokráciának¹ a dualizmus kormányzati rendszerében betöltött súlyáról ellentétes értékeléseket fogalmaztak meg a téma kutatói. Lakatos Ernő, Andrew C. Janos és Gerő András az arisztokrácia 1918-ig megőrzött „túlhatalmáról” írt,² míg Hanák Péter és Péter László politikai befolyásuk csökkenését állapította meg.³ Nem egységes a kép az arisztokrácia tagolódásáról sem. Tanulmányomban éppen ezért a főrendiházban tagsági jogosultsággal bíró főnemesi családok politikai tagolódását vizsgálom törvényhozásbeli részvételük alapján.⁴

Vörös Károly a 19. század első felének főnemességét öt csoportra osztotta: 1. nyugat-magyarországi, katolikus aulikusok; 2. a Dunától keletre birtokos protestánsok, köznemesi kapcsolatokkal; 3. hivatali érdemeikért a 18. században rangot nyert, csekélyebb birtokúak; 4. polgári jellegű tevékenységért (a 18. század végétől) főnemességgel jutalmazottak; 5. erdélyiek, akik a szűkebb magyarországi társaiknál szegényebbek és endogámok.⁵ Szekfű Gyula 1936-ban a *Magyar Szemlé*ben megjelent esszéjében úgy vélte, hogy a 19. század végétől a „főúri osztály” egysége megbomlott, „a politikába egyéni ízlés és hajlam szerint folyt be”; a rokoni kapcsolatok politikai szerepét mégsem tagadta.⁶ Lakatos egyetértően idézte Szekfűnek a „mágnásosztály” atomizálódására vonatkozó kijelentését, ugyanakkor az 1848–1918-as időszakra társadalmilag és (vitathatóan)⁷ politikailag három csoportot különböztetett meg: 1. dunántúli nemzetségek, amelyek

* A tanulmány elkészítését az NKFIH K 112 429 számú pályázatának támogatásával készítült (*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*; vezető kutató: Pap József).

¹ Az „arisztokrácia” kifejezést szűkebb, „főnemesség” jelentésében használom.

² Lakatos 1942: 27–28; Janos 1982: 100, 142; Gerő 1982: 135–149; Gerő 1993: 177–182.

³ Hanák 1975: 355–356; Péter 1993: 203.

⁴ Idesorolom mindazon családokat, amelyek 1861–1918 között meghívást kaptak a főrendiházba, illetve az 1886. évi 8. tc. alapján vagy 1885 utáni rangadományozás folytán a meghívásra jogosultak voltak. „Családon” egy nemzetség azonos főnemesi rangfokozatú ágainak összességét, „nemzetségen” az azonos őstől fiágon leszármazott, azonos vezetéknevű személyek összességét értem.

⁵ Vörös 1980: 491.

⁶ Szekfű 1936: 303–304.

⁷ Lakatos Kristóffy József visszaemlékezéséből veszi át a politikai felosztást: Kristóffy 1928: 162. Kristóffy azonban nem az 1848 utáni hat évtizedre, hanem csupán 1905–1906-ra vonatkoztatta e három csoportot.

házasságok révén összeolvadtak az osztrák és cseh főnemességgel, közülük a hercegek „a politikától félrevonulnak”, az alacsonyabb rangúak pedig ellenzékiek lesznek; 2. erdélyi és magyarországi reformátusok endogám csoportja, amely „Tisza [Istvánnal] tart”; 3. a bárói famíliák, a köznemességgel szoros kapcsolatban, közülük az iparbárok és a bankvezérek kormánypártiak.⁸ Hanák a dualizmus kori főnemesség pártpolitikai szimpátiáját szintén a birtokok fekvésével (és így a nemzetségek politikai hagyományaival) hozta összefüggésbe.⁹ Szekfű és Lakatos megállapításával szemben, miszerint a főnemesség 19. századi fejlődési iránya az atomizálódás, Ballabás Dániel ellenpéldaként mutatta be, hogy a Széchényiek „a 20. század első éveiben megteremtett intézményes kereteket [...] valós tartalommal megtöltve, a két világháború közötti időszakban képesek voltak saját elvekkel és érdekekkel rendelkező csoportként reprezentálni magukat”.¹⁰

E megállapítások a főnemesség tagolódásának további vizsgálatára ösztönöznek. Az elemzés elsődleges tárgyául a főrendiházat választottuk, amelyben mindvégig azok voltak abszolút túlsúlyban, akik születési jogon nyertek tagságot. Az intézmény szervezetének módosításáról szóló 1885. évi 7. tc. a részvételt örökös tagoknál 3000 forint földadó cenzushoz kötötte (ha több ország törvényhozásának is tagjai voltak, akkor optáláshoz is), eltávolította a házból a főispánokat és (kettő kivételével) a római katolikus címzetes püspököket. Tagságban részesítette viszont a protestáns felekezetek 13 rangidős egyházi, illetve világi előljáróját, és lehetőséget adott az uralkodónak, hogy kormányjavaslatra 1885-ben 30, később 50 fős létszámig évente legfeljebb öt élethossziglani tagot nevezzen ki. A reform végrehajtása előtt a tagok a kiesésre ítélt társaik közül 50 főt élethossziglani tagságra kiválaszthattak.

A reform következtében a főrendiházban az örökös jogú tagok aránya 71–86%-ról 54–64%-ra csökkent.¹¹ Az átalakítás jelentősen befolyásolta a tagságukat gyakorló főnemesi családok körét. Vörös Károly az 1885-ös reformról szóló alapvető tanulmányában a tagok 1884. őszi névjegyzékét és a földadócenzust teljesítő 1885. májusi listáját összehasonlítva megállapította, hogy 1885-ben a családok több mint fele képtelen volt teljesíteni az adócenzust, továbbá hogy a reform végrehajtása betetőzte a nem asszimilálódott külföldi eredetű, honosított főnemesi nemzetségek (indigenák) kiszorulását a politikai életből, s végül, hogy az örökös tagság gerincét a többségében az ország nyugati régiójában birtokos grófi családok alkották.¹² Vizsgálatát célszerű hosszabb periódust elemezve kiegészíteni. A közel-

⁸ Lakatos 1942: 21–23, 26.

⁹ Hanák 1978: 436.

¹⁰ Lakatos 1942: 23–24; Ballabás 2017: 565.

¹¹ 1865–1884 között egy-egy országgyűlés elején 650–810 meghívott, 1885–1918 között egy-egy évben 350–390 igazolt tagságú örökös tag volt. Az adatok forrása 1865–1884-ra nézve: Sz[őgyény-Marich] 1882: 5–10; FI 1884–1887: I. 1–17 (2. sz. melléklet); 1885–1918 esetében: Ballabás Dániel adatgyűjtése. Köszönöm Ballabás Dánielnek, hogy rendelkezésemre bocsátotta a főnemesség, az örökös tagok és a főrendiházi tagok 1885–1918 közötti létszámára vonatkozó adatait.

¹² Vörös 1987: 397–405.

múltban Ballabás kutatásainak köszönhetően bővült az örökös tagokra vonatkozó tudásunk,¹³ valamint sor került az 1885 után örökös tagságban részesült főnemesi rangot nyertek és az indigenák vizsgálatára is.¹⁴

Az alábbiakban azt vizsgáljuk meg, hogy a főrendi reform előtti és utáni korszakban a tagságra jogosult családok milyen mértékben kaptak meghívást a főrendiházba, jelentek meg és vettek részt annak munkájában hozzászólóként, illetve név szerinti szavazóként, továbbá vállaltak-e képviselői mandátumot. A család mint vizsgálati egység kiválasztását az indokolja, hogy a főrendiházi örökös tagság – ami ugyan egyéni teljesítményért járt – a családot is megillette¹⁵ az egyenes ági törvényes férfi leszármazottak esetében.¹⁶ Az örökös jogot a tagok személyes részvétel útján, egyénileg,¹⁷ de a vérokon közösséghez tartozás jogalapján gyakorolták. A családok összességét és bizonyos csoportjaikat is megvizsgáljuk: a legtöbb meghívott, illetve megjelent családtaggal rendelkezőket, a honosítottakat, az 1885 után örökös tagságban részesülteket, valamint az erdélyi családokat.

A főrendiházban a képviselőháziakhoz hasonlóan szervezett, tartós pártalakulatok nem léteztek.¹⁸ A képviselőház rendszeres, úgynevezett politikai vitái – a költségvetési, válaszfelirati és a kormányok kinevezésekor lezajló kormányprogramviták – a pártfrakciók számára programjuk kifejtésének alkalmai voltak.¹⁹ A főrendiházban azonban e kérdések tárgyalásakor számos esetben nem alakult ki vita, és a felszólalók általában azt hangoztatták, hogy mint egyének szólalnak fel. Nagyobb számú (bár ritkán tömeges) véleménynyilvánításra csupán szavazáskor került sor, az örökös tagságú családok politikai szimpátiáiról ezért a név szerinti szavazásokból próbálunk ismereteket szerezni.

¹³ Ballabás 2013a, 2013b.

¹⁴ Tóth-Barbalics 2010, 2017a.

¹⁵ A főrendiházi reform képviselőházi vitájában Helfy Ignác függetlenségi párti képviselő mutatott rá arra, hogy „a főrendiházi jog nem a családok egyes tagjait illeti, és akik most is jogosultsággal bírnak, csak azért ülnek ott, mert egy bizonyos családnak tagjai” (KN 1884–1887: IV. 118 [1885. február 12., 70. ülés]).

¹⁶ Szemben Ausztriával, ahol az örökös tagsági jogú nemzetség nagykorú családfőjét illette csak meg a jog (Gesetz vom 21. Dezember 1867 wodurch das Grundgesetz über die Reichsvertretung vom 26. Februar 1861 abgeändert wird. *Reichsgesetzblatt* 141/1867. 3. §).

¹⁷ Szemben a Horthy-korszak felsőházával, ahol a főrendi családok választás útján képviseltették magukat (1926. évi 32. tc.; a törvényjavaslat indoklása: NI 1922–1926: XII. 418, 751. melléklet).

¹⁸ Boros–Szabó 1999: 96.

¹⁹ Boros–Szabó 1999: 100.

MEGHÍVOTTAK ÉS MEGJELENTEK

Meghívottak és meghívót bemutatók 1865–1885 között

A főrendiház reformja előtt a főnemesi családok minden teljes korú, 24. életévét betöltött férfi leszármazottja meghívásra jogosult volt a főrendiházba. 1865–1884 között az országgyűlések kezdetén a *Főrendiházi irományok* között megjelent azok névsora, akik meghívást kaptak, és általában azoké is, akik közülük az országgyűlés első hónapjaiban királyi meghívólevelüket személyesen bemutatják vagy eljuttatták a főrendiház elnökéhez, ezzel jelezve részvételi szándékukat. Vizsgálatunk során az 1865., 1875. és 1881. évet választottuk mintaként, két szempont alapján. Egyrészt ezekből az évekből rendelkezésre áll mind az országgyűlési ciklusra meghívott, mind a megjelent főrendek névsora. Másrészt nem egymást követő ciklusokat választottunk, mivel a teljes időszakot reprezentáló adatokat kívántunk szerezni.

Ismert azon főrendek neve is, akik magukat a megjelenés alól kimentették vagy indoklás nélkül távol maradtak. A meghívottaknak csak töredéke jelezte részvételi szándékát: a mintavételre kiválasztott három időszak közül az 1865–1868. évi országgyűlés elején a hercegi családok hatodából, a grófiak 60%-ából, a báróiak 35%-ából, 1875-ben a hercegiek kevesebb mint tizedéből, a grófiak 44%-ából, a báróiak feléből, 1881-ben pedig a hercegi családok közül senki, a grófiak 30%-ából, a báróiak 40%-ából mutatta be legalább egy családtag a meghívólevelét.²⁰ A hercegi családok különösen alacsony megjelenési hajlandóságát magyarázhatja, hogy háromnegyedük indigena volt.

Egy családból az összes meghívott igen ritkán jelent meg: 1865-ben a 198 család közül 20, 1875-ben a 167-ből 13, 1881-ben 184-ből 12 ilyen család akadt – ezek döntő többségénél csak egy vagy két családtag volt meghívott. A meghívott családoknak legfeljebb negyede esetében állt fenn a gyakorlatban annak lehetősége, hogy több megjelent tagjuk révén egyáltalán valamiféle „családi különállást” kepezzenek a főrendiházon belül.²¹

A hercegi családok közül csak az Esterházy és az Odeshalchi jelent meg legfeljebb két-két leszármazottal. A grófi családoknál legfeljebb összesen tíz családtag mutatta be a meghívólevelét. Nem volt olyan bárói család, amelyből ötnél több családtag mutatta volna be a meghívólevelét. A részvétel mértékének változékonyságát mutatja, hogy a szintén nagy létszámmal meghívott gr. Forgách családot 1865-ben a legtöbb családtaggal megjelenő grófok között találjuk, 1875-

²⁰ Az 1885 előtti nyilvántartás hiányosságai miatt egyes jogosult főnemesek kimaradhettek a meghívottak köréből, ugyanakkor meghívtak elhunytakat is. Emellett a meghívólevelé bemutatását rögzítő adat az országgyűlés első egy-két hónapjára vonatkozott, a később megjelentek nevét nem tartalmazta. A nagyságrend érzékeltetésére mégis alkalmas, mert az országgyűlések alatt nem találtunk tömeges folyamodást felmentésért és a nagyszámú meghívókérés, -bemutatás sem volt jellemző.

²¹ Jelen vizsgálatban a vérségi leszármazáson alapuló családi kapcsolatokat szerepét vizsgáljuk, a házassági rokonságát és a „műrokonságát” nem. (Utóbbi a nem házassági vagy vérrokon személyek rokonsággal egyenértékű kapcsolata, például a keresztszülőség.)

ben azonban senki sem jelent meg közülük. Szembetűnő az indigena családok csekély száma is: csak a gr. és a br. Wenckheim család jelent meg mind a három országgyűlés elején.

A mintaévekben megjelent családok ötödénél–hetedénél a meghívólevelét bemutató családtagok között egy vagy több főispán volt, így ők kettős jogon voltak jogosultak részt venni a főrendiház ülésein.²² 1885 előtt a születési jogú tagok közül a főispáni hivatalú betöltöttek aktívabbak voltak a kizárólag születési joguk révén főrendiházi társaiknál.

Az erdélyi főnemesi családok 1875-ben és 1881-ben is magasabb arányban mutatták be meghívólevelüket az országgyűlésen, mint a szűkebb magyarországi társaik (ez valószínűleg összefüggött az indigenák erdélyi hiányával). 1865–1866 fordulóján azonban fordított volt a helyzet, amit az átmeneti közjogi-politikai viszonyokkal magyarázhatunk.²³

Örökös jogon igazolt tagok 1885–1918 között

1885 ősztől, az 1885. évi 7. tc. szerint csak azok kaptak örökös tagsági meghívólevelet a főrendiházba,²⁴ akik a teljeskorúságot igazoló anyakönyvi kivonat és az adócenzus teljesítésére vonatkozó igazolás kíséretében sikerrel folyamodtak örökös tagsági joguk elismeréséért. A meghívás az érintettek kezdeményezésére történt, így a megjelenés alóli felmentéskérés ettől kezdve ritkábbá vált.²⁵

Számításaim szerint az 1885. évi reformot követően a 247 családból 119 (48%) kényszerült részvétele szüneteltetésére.²⁶ (1885-ben 247, 1918-ban 249 család rendelkezett örökös tagsági joggal.²⁷) A gyakorlatban az 1885 előttinél is kevésbé volt arra lehetőség, hogy a főrendiházon belül családi blokkokat alkossanak, mert ugyan továbbra is voltak több meghívott leszármazottal rendelkező családok, ám a census következtében jelentősen szűkült ezek köre és csökkent a meghívott tagjaik száma. Míg a főrendiházi reform előtt 44 (1865), majd 38

²² Ezek közül 1865-ben hét, 1875-ben nyolc, 1881-ben öt családból csak a főispánságot betöltő örökös tag(ok) jelentek meg.

²³ Szász (szerk.) 1987: 1503, 1506, 1625.

²⁴ Egyszeri alkalommal, nem pedig (mint korábban) minden országgyűlés elején.

²⁵ Ami azonban (a név szerinti szavazások vizsgálata alapján) nem jelentette azt, hogy az örökös jogon tagok egyszersmind nagyságrendileg nagyobb arányban vettek volna részt az üléseken is, mint a reform előtt.

²⁶ Az 1886. évi 8. tc.-ben szereplő, a főrendiházban örökös tagsági joggal bíró családok közül az 1885-ben még férfi leszármazottal rendelkezők és a tagok 1885. szeptemberi jegyzékének összevetése alapján. Ha az 1865 és 1885 között legalább egy ízben meghívott, 1885 őszen fiágon még virágzó családokat tekintjük, akkor összességében 62%-os a kimaradás. Az 1885 előtti két évtizedben meghívott, de mindig távol maradt családok a főrendiház reformja során néhány kivétellel kihullottak az örökös tagok sorából.

²⁷ Az 1886. évi 8. tc. korrigált adatai alapján. Az 1885 és 1918 között a fiági kihalások miatt bekövetkező számbeli csökkenés mértékével nagyjából megegyezett az örökös tagsági jog adományozásainak száma.

(1875), végül 33 (1881) család bírt legalább öt örökös tag családdal, addig ezek száma hét (1885 vége, 1896), majd kilenc grófi családra (1906, 1910) esett vissza.²⁸ A másik két rangfokozat családjai pedig ebből a körből 1885-ben teljesen és végleg kiestek.

Mindvégig kiugróan magas létszámban rendelkeztek tagsági joggal a gr. Esterházy, Széchényi és Zichy család tagjai. E családok örökös tagjainak száma 1885 után is minden ciklus elején megközelítette vagy meghaladta a tizet. Az 1885 után örökös tagsági jogot nyert családok közül egyedülként a gr. Mailáth család (az 1883-ban elhunyt Mailáth György országbíró, főrendiházi elnök gyermekei) bírt egyidejűleg legalább öt igazolt örökös taggal, 1906-tól.²⁹ Az új örökös jogú családok általában csak egy-két taggal vettek részt a főrendiházban.

Az új örökös családok csaknem kétharmada egyidejűleg csak egy örökös taggal rendelkezett. Így az e családokból származó főrendek száma 1910-ig nem ment harminc fölé,³⁰ miközben az örökös jogú tagok összlétszáma 170–220 közötti volt. Tehát ha az új örökös jogú családok kiválasztásánál szempont volt a megadományozottak kormánypártisága,³¹ alacsony létszámuk miatt egymagukban nem képezhettek volna ellensúlyt (még a kormány által kinevezett 50 taggal egységfrontot képezve sem), ha a „régik” (már 1885 előtt örökös joggal rendelkező) családok leszármazottai nagy létszámban a kormány álláspontjával szemben foglaltak volna állást.³²

Az indigena családok a főrendiház reformjakor nagyobb arányban estek ki (az adócenzus nem teljesítése, illetve az optálás hiánya miatt), és a későbbiekben kisebb mértékben kerültek vissza a tagok közé, valamint az 1885–1918 között örökös tagsági jog adományában részesült családok között is alacsony volt a számuk.

Ritkán került sor rövid időn belül nagyobb számú meghívókérésre. Az országgyűlések folyama alatt történő igazolások számában 1865–1885 között két kiugró pontot találtunk. 1883 végén, 1884 elején, az izraelita–keresztény vegyes házassági törvényjavaslat tárgyalása idején meghívóért folyamodók között 14, addig a főrendiházban meg nem jelent, továbbá hat, addig meg sem hívott

²⁸ Az igazolt örökös tagoknak a *Főrendiházi napló*ban közölt névsora alapján, a főrendiházi tagsági joguk gyakorlását szüneteltető országgyűlési képviselőket nem számolva. Az 1885 utáni időszak az 1885. őszi, az 1896., az 1906. és az 1910. évi tagságot vettük mintának.

²⁹ 1885 után a főnemesi rangra emelésnek már nem volt automatikus velejárója a főrendiházi tagsági jog, hanem külön királyi adomány tárgya volt. Az uralkodó 1885 és 1918 között 154 családot részesített főnemesi rangban vagy rangemelésben, közülük mindössze 32 család, illetve ág részesült örökletes tagsági jogban (Tóth-Barbalics 2010: 69).

³⁰ Az örökös tagként igazolt, de képviselőség miatt távollévő főrendeket nem számítva.

³¹ Az örökös főrendiházi tagságban részesítettek több mint harmada kormánypárti képviselő volt, ami megegyezik az 1885–1918 között a kormány javaslatára az uralkodótól élethossziglani tagságot nyert személyek között tapasztalható aránnyal.

³² 1894–1896 között az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásakor szinte minden név szerinti szavazáson száznál több örökös jogú tag vett részt.

család tagjait találjuk.³³ A főrendiház reformját megelőző hónapokban, 1884 végén, 1885 elején hatvan, addig tagsági jogát nem gyakorló főnemes folyamodott királyi meghívóért, köztük hét olyan család tagjait találjuk, amelyből 1865 óta addig senki sem kapott (kért) meghívást. A megnövekedett érdeklődést magyarázza a törvényhozásban napirendre kerülő tárgy jelentősége, a kormány javaslatával egyet nem értő főrendiházi ellenzék³⁴ agitációja (és a kormány ellenagitációja), és az is, hogy a reformtörvény-javaslat indoklásában szerepelt, hogy az élethossziglani tagságra való első kinevezéseknél a kormány figyelemmel lesz az utolsó három évben az üléseket rendszeresen látogató tagokra.³⁵

Az 1885–1918 közötti időszak első éveiben alacsony volt a főrendiházi meghívóért folyamodó főnemesek száma. Az 1892–1896. évi országgyűlés alatt viszont több mint háromszor annyian nyertek örökös tagként igazolást, mint az előző ciklusban. A változás részben azzal magyarázható, hogy a tagok között viszonylag jelentős számban jelentek meg újonnan örökös tagsági jogban részesült családok tagjai (a ciklus utolsó évében az uralkodó több családot részesített e kitüntetésben, mint az előző tíz évben összesen). Ez azonban csak az egyik ok. Figyelemre méltó, hogy az igazolások száma az egyházpolitikai viták kiéleződésének évében, 1893 végétől nőtt meg. Az időbeli egybeesés miatt valószínűsíthető, hogy az egyházpolitikai viták idéztek elő fokozott érdeklődést a főnemesek körében. Némileg ismét megnőtt az újonnan igazolt örökös tagok száma az 1910–1918 közötti időszakban, amit egyrészt az örökös tagsági jog újabb nagyobb számú adományozásával magyarázunk, másrészt az országgyűlés világháború idején megnőtt aktivitásával,³⁶ hiszen az országgyűlés munkájában való részvétel vonzereje a főrendiházra is kiterjedhetett. Mivel nem került sor országos szintű képviselőválasztásokra, ezért a fiatal főnemesség számára a törvényhozásba való bekapcsolódás fő lehetőségévé a főrendiházi örökös tagsági jog elismertetése vált. A fentiek mellett annak hatása sem zárható ki, hogy mindazon katonai személyek, akik az országgyűlésnek tagjai voltak, az ülészak tartamára (végül, 1917 júniusában „bizonytalan időre”) a részvétel céljából szabadságot kaptak.³⁷

³³ A törvényjavaslat konzervatív ellenzéke és a kormány egyaránt megpróbált támogatókat szerezni azzal, hogy korábban távol maradt főnemeseket (köztük több indigenát) részvételre buzdított.

³⁴ A főrendiházban tartósan nem léteztek szervezett ellenzéki csoportok. Az ellenzék kifejezés alatt a kormány álláspontjával vagy általános politikájával szemben felszólalókat, interpellálókat, indítványok benyújtóit és azok támogatóit értjük. Az ellenzéki kezdeményezők a századfordulón (ó)konzervatív, legtöbbször katolikus arisztokraták voltak. A századfordulót követően br. Prónay Dezső függetlenségi érzelmű örökös tag, az 1910-es évek elején a képviselőházi mérsékelt ellenzékhez, különösen az Alkotmánypárthoz kötődő örökös tagok (gr. Hadik János) ellenzéki tevékenysége erősödött meg.

³⁵ FI 1884–1887: II. 140, 2. melléklet.

³⁶ Ennek okaira a képviselőházban: Galántai 1980: passim; Bihari 2008: 75.

³⁷ Bár a magyar főnemesei családok tagjai frontszolgálat esetén általában nem az arcvonalban teljesítettek szolgálatot, gr. Esterházy Pál a kivételek egyike (Károlyi 2013: 77–78; Andrassy 2014: 138–140, 214).

AZ ÜLÉSEKEN HOZZÁSZÓLÓK

A főrendiházban hozzászóló taggal rendelkező családok

A főrendiház üléseiről készült naplók kötetvégi névmutatója alapján összeállítottuk azon tagok jegyzékét, akik 1865–1918 között legalább egy alkalommal érdemben hozzászóltak a plenáris tanácskozáson.³⁸ Közülük megvizsgálhatóak a plénumon legtöbbször szereplő főrendek és családok, tagsági jog szerinti megszólásuk szerint is.

Kutatásunk alapján az 1865–1885 között (kizárólag) örökös joga meghívást nyert körülbelül 1200 főnemes közül³⁹ és az 1885–1918 között meghívott kevesebb mint 500 örökös tag közül⁴⁰ egyaránt körülbelül 70 szólalt fel. Ám összlétszámhoz viszonyított arányuk csökkenő: 1865–1885 között a felszólaló főrendiházi tagok 63%-a, 1885–1918 között csak 40%-a volt örökös tag. A főrendiház reformját követően az örökös tagok aránya a felszólalók között nagyjából annyi százalékponttal csökkent, mint arányuk az összes tag között.

Az örökös tagok főrendiházi tagolódása szempontjából érdemes megvizsgálni, hogy a különböző rangfokozatok és az egyes családok milyen mértékben találhatók meg a hozzászólók között. Az 1865–1885 között hozzászóló 123 születési joga (vagy így is) meghívott főnemes a korszakban meghívott családok 30%-ából, 77 családból került ki. E családok kétharmadából (egy hercegi, 26 grófi és 25 bárói családból) csak egy-egy felszólaló volt a korszakban. Kettő hozzászóló volt kilenc grófi és hét bárói családból, három hozzászóló öt grófi (Andrássy, Dessewffy, Festetics, Forgách, Széchenyi) és egy bárói (Vay) családból. Ennél többen mindössze három családból voltak aktívak, a gróf Szapáry családból négy, a Károlyi családból hat, a Zichy családból pedig 11 leszármazott. Azok a családok tehát, amelyekből többen jelentek meg, nagyobb valószínűséggel voltak aktívak a hozzászólásokat tekintve is. Az indigenák csekély aktivitását mutatja, hogy miközben az időszakban meghívott családoknak körülbelül 30%-a volt indigena, a hozzászólókat adó családoknak kevesebb mint 7%-a. A legaktívabb hozzászólók⁴¹ körét vizsgálva megállapítható, hogy már 1865–1885 között is ritkán fordult elő, hogy egy családból több családtag is jelentősebb mértékben részt vett volna a tanácskozásban.

³⁸ A Palmer Kálmán által szerkesztett kumulált mutatót (Palmer [szerk.] 1911) hiányossága miatt nem tudtuk felhasználni ehhez a vizsgálathoz. Csak azokat a személyeket vettük fel adatgyűjtésünkbe, akik érdemi hozzászólást tettek.

³⁹ A főrendiházi naplókban az országgyűlések elején közzétett névjegyzékek alapján.

⁴⁰ A főrendiház nyilvántartó könyve és a főrendiház igazoló bizottságának jelentései alapján.

⁴¹ Azokat tekintettük „legaktívabbnak”, akik legalább egy országgyűlési ciklusban több mint tíz alkalommal vagy legalább két ciklusban minimum hat alkalommal érdemben hozzászóltak a tárgyalásokhoz. A főrendiház reformja előtti két évtized felszólalói között 53 ilyen személyt találunk. Csaknem háromnegyedük születési joga volt tagja a főrendiháznak. Ezeknek az örökös tagoknak azonban majdnem 40%-a főispáni hivatalt is viselt, 15%-a pedig zászlósúrként vagy koronaörként méltóság alapján is tagja volt a főrendiháznak.

Az 1885 előtt hozzászólók közül 32 családból (köztük olyan tekintélyes famíliákból, mint a Batthyány, Nádasdy, Eötvös) a főrendiház reformját követően egyetlen örökös jogú tag sem volt. E családok több mint fele 1885 őszén a census bevezetése miatt végleg kiesett az örökös tagok közül. Ez különösen a bárói családokat érintette: a tizenkilencből tizenhat család elhallgatása ezzel magyarázható. Egy grófi és három bárói család fiágon kihalt. Más esetben a családnak volt ugyan a főrendiházi reform után is leszármazottja a főrendek között, de a korábban aktív családtag vagy elhunyt, vagy képviselőiséget vállalt.

Összesen 35 családból volt hozzászóló leszármazott 1885 előtt és után is. Ezek közül azonban csak öt családnál nőtt a hozzászóló leszármazottak száma a főrendiházi reform után az előző időszakhoz képest. Ez többnyire egy-két fős növekedést jelentett, ami adódhatott az 1885 utáni időszak hosszabb voltából is.⁴² Erre példa a gr. Mailáth vagy Széchényi család. 17 családból csak a főrendiházi reform utáni korszakban volt hozzászóló. E családok csaknem háromnegyede már 1885 előtt is tagsági joggal rendelkezett. A 32 új örökös jogú család közül mindössze négy (a gr. Harkányi, Vigyázó, Želénski és a br. Solymossy család egy-egy leszármazottja) szólalt fel az üléseken.

1885–1918 között az előző korszakhoz hasonlóan az aktív családok kétharmadából csak egy-egy hozzászóló volt (egy hercegi, húsz grófi, 14 bárói családból). További egy tucat (11 grófi és egy bárói) családból kettő, a gr. Keglevich és Mailáth családból három-három hozzászóló volt. A legtöbbször ekkor is a gr. Szapáry, Károlyi és Zichy családból szólaltak fel, de körük kiegészült a Széchényiekkel. E családok a korszakban összesen négy (Károlyi, Szapáry) illetve hat (Széchényi, Zichy) hozzászóló örökös taggal rendelkeztek. Az előző időszakkal szemben 1885 után már egyetlen olyan családot sem találunk a nagyobb létszámú⁴³ örökös taggal rendelkezők között, amelyből ne szólalt volna fel legalább egy családtag az üléseken. 1885–1918 között a legtöbbször hozzászóló örökös tagok a gr. Esterházy, Hadik, Keglevich, valamint a br. Prónay és Vécsey család tagjai voltak, mindegyik famíliából egy-egy leszármazott.⁴⁴

Megjelenés a főrendiházban – hozzászólás az üléseken

Megvizsgáltuk, hogy a részvételi szándék kifejezése (meghívólevél bemutatása) milyen mértékben járt együtt a hozzászólási aktivitással. Az 1865–1885 között meghívott 254 családból mindössze kilenc grófi és két bárói család volt, amely minden országgyűlésen megjelent (gr. Batthyány, Cziráky, Festetics, Károlyi, Korniss, Pallavicini, Pejacevich, Wenckheim, Zichy, br. Eötvös és Mesznil

⁴² Egyről kettőre nőtt a hozzászólók száma a gr. Esterházy és a br. Ambrózy, kettőről háromra a gr. Keglevich családnál.

⁴³ Grófok: a családból legalább hat, bárók: legalább három igazolt örökös tag egy-egy országgyűlésen.

⁴⁴ Az 1885–1918 között legtöbbször felszólaló 20 főrendnek több mint harmada volt örökös tag.

család). Ezek, három kivételével, „nemzeti” főnemes családok voltak, és többnyire több családtagjuk is meghívót kapott, és meg is jelent. A főrendiházi részvétel iránti érdeklődés esetükben hozzászólások formájában is jelentkezett: a gr. Wenckheim család kivételével valamennyiből volt legalább egy hozzászóló 1865–1885 között, a Cziráky, a Károlyi, a Zichy és az Eötvös család leszármazottai a legtöbbször hozzászóló tagok közé tartoztak. A 11 család közül csak három volt indigena, ami megerősíti Vörös Károly állítását, hogy az indigenák már 1885 előtt is kevésbé igényelték érdekeik magyarországi képviselőjét, mint a „nemzeti” családok. A családoknak 1885-ben egy, de inkább több tagjuk megfelelt a földadócenzus támasztotta követelménynek a br. Eötvös és Mesznik család kivételével (ezeknek egy-egy leszármazottja választott tagként őrizte meg részvételi jogát). A családok aktivitása némileg csökkent a főrendiházi reform utáni korszakban: ekkor már csak négy családból érkezett hozzászóló.

A főrendiházi reform előtt és után is a felszólalók ötöde a legtöbb meghívólevelet bemutató örökös taggal rendelkező családok közül került ki. Ezek között mindössze egy olyat találunk, amelynek nem volt az üléseken hozzászóló leszármazottja. A főrendiházban legtöbb alkalommal hozzászóló tagok csoportjának 1885 előtt csaknem negyede, 1885 után azonban csak hetede származott az említett családokból. Az aránybeli változást az örökös tagok körében általánosan tapasztalható hozzászólási aktivitáscsökkenéssel, illetve a főnemesi rangú (és a főrendiházban örökös tagsági jogot gyakorló) főispánok számának redukálódásával magyarázzuk.⁴⁵ A főrendiház reformja előtt ugyanis az említett családokból leggyakrabban hozzászóló tagok harmada főispán is volt. Az árnyaltabb képhez hozzátartozik, hogy mindkét korszakban találunk olyan családokat, amelyekből egy-egy országgyűlésen csak mérsékelt számban jelentek meg családtagok, a korszak egészét tekintve mégis több hozzászóló leszármazott került ki körükből. 1885 előtt idetartozott a gr. Apponyi, Dessewffy és Keglevich család, 1885 után a gr. Bánffy és Hadik család, illetve mindvégig a gr. Andrássy család.

NÉV SZERINTI SZAVAZÁSOK A FŐRENDIHÁZBAN

A szavazások témái és időbeli megoszlása

A továbbiakban a név szerinti szavazások elemzése útján vizsgáljuk a családi érdekérvényesítési lehetőségeket és törekvéseket. A főrendiház házszabályai értelmében név szerinti szavazásra akkor került sor, ha a szavazattöbbség nem volt egyértelműen megállapítható, vagy ha legalább tíz tag kérelmezte azt a házelnök-

⁴⁵ 1884 őszén a főispánok csaknem harmada (22 személy) volt főnemes. 1910-ben a tiszti címtár alapján a főispánoknak kevesebb mint ötöde származott a főrendiházban örökös tagsági joggal rendelkező családból, közülük is azonban mindössze három volt a főrendiház igazolt örökös tagja.

nél.⁴⁶ A név szerinti szavazásra bocsátott kérdések többnyire a tagságot erősen megosztó témák voltak.⁴⁷

1865-től a főrendiház reformjáig 14, 1885–1918 között 38 esetben került sor név szerinti szavazásra. A szavazások egyenlőtlenül oszlottak meg. 1885 előtt a legtöbbször, hat esetben, az 1881–1884. évi országgyűlés alatt került rá sor: ebből három az izraelita–keresztény vegyes házassági törvényjavaslatra vonatkozott. Az 1885 utáni név szerinti szavazások több mint fele (38-ból 22) 1894 májusa és 1895. december vége között, az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal kapcsolatosan zajlott le. 1910–1918 között kilenc alkalommal, többnyire a főrendi ellenzék Lukács-, illetve Tisza-kormány elleni támadásaként került sor név szerinti szavazásra.

A legtöbb esetben vallásügyi, egyházpolitikai tartalmú,⁴⁸ illetve ilyen kérdéseket érintő törvényjavaslat⁴⁹ vált név szerinti szavazás tárgyává. A főrendek, illetve az örökös tagok többségének elvi elutasító álláspontját mutatta, hogy 1894–1895-ben a házassági és a zsidó vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslatot még általánosságban sem fogadták el, utóbbit két ízben is leszavazták, mielőtt – a szavazategyenlőség miatt ekkor is csak a főrendiházi elnök szavazatával – részletes vitára bocsátották volna. A recepció javaslat a részletes vita végén is csak az elnök szavazatával nyert többséget, bár előzetesen már törölték több, a főrendiházi ellenzék kifogásolta szakaszát. A témára irányuló figyelmet, a javaslatok ellenzőinek kitartó harcát mutatta, hogy még egyes módosító indítványokról is név szerint szavaztak.

1885 előtt arányaiban⁵⁰ többször került név szerinti szavazásra más témájú törvényjavaslat (vadászati, közigazgatási, iparügyi javaslat, az állandó országház építése, a főrendiház reformja), mint 1885 után (tisztvi vizsga nyelve, horvátországi útlevelek nyelve, képviselőházi őrség). Ritkán volt név szerinti szavazás tárgya az uralkodóhoz intézett felirat. 1885 előtt a kormány tevékenységével kapcsolatban is csak egyetlen alkalommal történt ilyen voksolás: 1875 decemberében a következő évi költségvetés tárgyalása során. Tisza Kálmán rendszerének stabilitását jelzi, hogy miniszterelnöksége alatt hasonló eset már nem fordult elő.

⁴⁶ FHSZ 1848. 37. §, FHSZ 1872. 37. §, FHSZ 1886. 59. §. Az 1848. évi házszabályok minden végyszavazásnál előírták a név szerinti szavazást (FHSZ 1848. 37. §). Ilyen módon 17 szavazásra került sor 1867-ben, de ezek vizsgálatától formális jellegük miatt eltekintünk. 1867 végén a főrendiház úgy döntött, a jövőben végyszavazáskor nem alkalmaz kötelezően név szerinti szavazást. Ezzel összefüggésben a Deák-párti kormányok nagymértékű kodifikációs tevékenységére lásd: Cieger 2009: 57.

⁴⁷ A főrendiházi naplókból a szavazás végeredményeként közölt számadatok számos esetben kismértékben eltérnek attól, amit a név szerinti szavazatok összesítésével kapunk. „Összes szavazónak” az utóbbiakat tekintettük.

⁴⁸ 1868-ban a vallásfelekezetek viszonyossága, 1883–1884-ben az izraelita–keresztény polgári házasság, 1894–1895-ben a polgári házassági, a szabad vallásgyakorlatról szóló, valamint a zsidó vallás recepciójára vonatkozó törvényjavaslat.

⁴⁹ 1868-ban a népoktatási, 1883-ban a középiskolai, 1910-ben a polgári perrendtartási törvényjavaslat részletes tárgyalásakor.

⁵⁰ Az időszak időtartamához és az akkori név szerinti szavazás összes számához képest.

1885 után többször képezte kormánykritika név szerinti szavazás kiindulópontját: például 1893-ban a költségvetési vitában az egyházpolitikát elítélő indítvány, 1905-ben a Fejérváry-kormánnyal szembeni bizalmatlansági indítvány, az 1912. június 15-i ülésen pedig két ízben is név szerint szavaztak a hadügyi törvényjavaslatok képviselőháznak való visszaküldéséről.

A részvétel mértéke és a szavazói viselkedés

A név szerinti voksolás elnöki elrendelése viszonylag ritka volt. A főrendiházi naplók több esetben pedig csak annyit tartalmaznak – neveket nem említve –, hogy tíz tag ilyen szavazást kért. Ahol ismert a kezdeményező, ott általában a kormánnyal szembeni pozíciót elfoglaló örökös tagok kérték a név szerinti szavazást. Kevés ilyen szavazás zárult azonban ellenzéki győzelemmel: az 1865–1885-ös időszak 14 szavazása közül három, 1885 és 1918 között a 38-ból 14 esetben történt ilyen (ekkor volt három szavazategyenlőség is). E szavazások tárgyát két eset kivételével a szabadelvű párti kormányok egyházpolitikája képezte. A liberális egyházpolitika elleni fellépés tehát tényleg olyan téma volt, amely a képviselőházi többséggel bíró kormánnyal szemben is képes volt számos főrendet mozgósítani. A főrendiházban az ellenzék ezenkívül csak akkor nyert név szerinti szavazást, amikor a kabinet a képviselőházban nem rendelkezett többséggel (1905-ben a Fejérváry-kormány, 1918 tavaszán pedig Wekerle ügyvivő kormánya idején).

A főrendiház taglétszáma 1885-ig meghaladhatta a nyolcszázat, a meghívott örökös tagoké 530–700 között mozgott. A név szerinti szavazások több mint felénél azonban az összes tag kevesebb mint harmada-negyede vett részt. A szavazási részvétel mértéke pedig jelentősen ingadozott. Bár az örökös tagok a ház több mint háromnegyedét tették ki, név szerinti szavazáson való részvételi arányuk csak három alkalommal haladta meg a 70%-ot.

Az 1885 és 1918 közötti időszakban a főrendiház tagságának összlétszáma 350–390, az örökös tagoké 170–210 fő között ingadozott.⁵¹ 1894–1895-ben, az egyházpolitikai viták idején az összes tag csaknem 60%-a részt vett a szavazásokon, de számuk ekkor sem érte el a 260-at. Tíz szavazáson száz és kétszáz között mozgott a szavazók száma, három esetben (1903-ban és a Fejérváry-kormány idején két alkalommal) nem érte el a százat, és csak két szavazás mozgósított több mint kétszáz főrendet. A korszakban a korábbinál jóval több szavazás zárult szoros eredménnyel: a 37 ismert megosztású név szerinti szavazásból 16-nál a vokskülönbség tíz vagy annál kevesebb volt. Ezek egy kivételével az 1894–1895. évi egyházpolitikai tárgyalások idején zajlottak.

1885-től 1918-ig az igazolt főrendek 50–60%-át tették ki az örökös tagok – a név szerinti szavazások résztvevői között is ugyanilyen arányban voltak jelen.

⁵¹ A képviselőség miatt tagsági jogukat szüneteltetőket nem számítva.

Legkevesebben 27-en szavaztak, a csúcspont 133 örökös tag volt (1894 májusában a polgári házassági törvényjavaslat első leszavazásakor).⁵²

Kísérlet az örökös tagok szavazói magatartásának rendszerezésére

Az örökös jogon tag főrendek név szerinti szavazatainak tipizálásához négy tényezőt vizsgáltunk meg: 1. az örökös tagok többsége a kormány érdekeivel összhangban vagy azokkal ellentétesen szavazott-e; 2. a „kormánypárti”/„liberális”, illetve „ellenzéki”/„konzervatív” szavazók mekkora hányadát tették ki az örökös jogon tagok; 3. ez a két adat hogyan viszonyult a szavazás eredményéhez; és végül: 4. az egyes családok milyen mértékben vettek részt és tagjaik jellemzően hogyan foglaltak állást.

Az 1865–1885 közötti 14 név szerinti szavazás közül tíznél az örökös tagok többsége ellenzéki vagy (a másik javaslatához képest) konzervatív pozíciót foglalt el. Ezek közül azonban csak az izraelita–keresztény vegyes házassági törvényjavaslat tárgyalásának három szavazásán nyert az ellenzék („A1” típus), a többi hétnél a kormány támogatói voltak többségben („A2”). Mindössze két, a vallásfelekezeteket érintő 1868. decemberi szavazáson voksolt az örökös tagok többsége kormánypárti/liberális álláspont mellett („B”).⁵³ Ezeken a népiskolai, illetve a vallásfelekezetek viszonzosságáról szóló törvényjavaslatokról szóló szavazásokon a felekezeti-egyházi érdekek érvényesítésére törekvő ellenzék többsége nem az örökös tagok közül került ki, hanem a katolikus püspöki karból.

Az 1885–1918 közötti 37 (ismert) név szerinti szavazásból 25 esetben a szavazó örökös tagok többsége ellenzéki-ként voksolt. E szavazások közül 13 alkalommal az ellenzék („A1”), 12 esetben a kormány kapott többséget („A2”) – mindkét típusnál az örökös tagok adták az ellenzék többségét. Kilenc esetben a szavazó örökös tagok többsége a kormánnyal voksolt („B”): e szavazásokat a kormányoldal mind meg is nyerte. Viszont az egyházpolitikai viták idején – mivel a törvényjavaslatokat ellenző főrendek sok örökös tagot mozgósítottak – nem volt egyetlen szavazás sem, amelyen az örökös tagok többsége a kormány mellé állt volna: mindegyik szavazás „A1” (11 szavazás) vagy „A2” (10 szavazás) típusú volt.

Az 1895-öt követő másfél évtizedben mindössze négy név szerinti szavazásra került sor, ezek közül három esetben a szavazó örökös tagok többsége az ellenzéki javaslatot támogatta, de csak egyetlen olyan szavazás volt, amikor a kormánnyal szembeni ellenzéki javaslat többséget nyert („A1”): a képviselőházban többségi támogatottsággal nem rendelkező Fejérváry-kormánnyal szembeni bizalmatlansági indítvány. Az I. világháborút megelőző évek valamennyi szava-

⁵² 1903-ban a 27 fő az akkori örököstaglétszám 15%-a, 1894-ben a 133 fő az akkori összes örökös tagok 68%-a volt.

⁵³ FN 1865–1868: I. 564–565 (1868. december 2., 127. ülés), 602–616 (1868. december 5., 131. ülés).

zása „B” típusú volt. A változás nem a Nemzeti Munkapárt kormányra kerülésével, hanem a név szerinti szavazás kérdéseinek megváltozásával következett be. Az 1910. decemberi, a vallások állami szerepének elismerését érintő szavazás szoros eredménye még az 1890-es évek szavazásaira emlékeztetett:⁵⁴ az örökös tagok többsége még ekkor is elutasította egyház és állam szétválasztását. Viszont amikor 1912–1914 között egyes ellenzéki érzelmű örökös tagok más ügyekben támadták élesen a kormányzatot,⁵⁵ a név szerinti szavazásokon mindig több örökös tag szavazott a kormányra, mint az ellenzéki indítványra.

Az I. világháború kitörése után majd négy évig nem került sor név szerinti szavazásra. Eleinte a politikai pártok főrendiházban is érezhető fegyvernyugvása miatt, később valószínűleg azért, mert az ülések fő napirendi pontjává az indemnitás rendszeres megújítása vált: ez ellen a főrendiházban békeidőben is csak elvétve nyújtottak be indítványt, a háborús viszonyok között pedig az állami pénzügyi működés megakasztása hazafiatlan tettnek minősült volna.⁵⁶

Az örökös jogú családok a név szerinti szavazásokon

1865 és 1885 tavasza között 7 hercegi, 97 grófi és 69 bárói család örökös tag leszármazottai vettek részt a név szerinti szavazásokon, 1885 ősze és 1918 tavasza között ugyancsak 7 hercegi, de csak 62 grófi és 37 bárói család tagjai. Ez a főrendiház reformja előtti korszakban a meghívott családok mintegy 70%-át, a reform után a tagságot gyakorló családok 60%-át jelentette. Az egyházpolitikai kérdések aktivizáló erejét mutatja, hogy a főrendiházi reform előtti korszakban a családok több mint negyede 1883–1884 fordulóján, az izraelita–keresztény vegyes házassági törvényjavaslat tárgyalása során vett először részt név szerinti szavazáson,⁵⁷ a főrendiház reformja utáni korszakban pedig a családok 13%-a 1894–1896 között, az egyházpolitikai törvényjavaslatok vitáiban vett először részt ilyen szavazáson.⁵⁸ 1883–1884-ben a törvényjavaslat konzervatív ellenzékének és a kormánynak egyenlő számban, 1894–1896-ban a kormánynak néhánnyal több családot sikerült részvételre sarkallnia, jellemzően családonként egy-egy főt. A név szerinti szavazáson 1883 végén, 1884 elején első alkalommal megjelent 45 család

⁵⁴ Gr. Desseffy Aurél ellenzéki indítványa, noha a megjelent örökös tagok többsége támogatta, 50:53 szavazati arány mellett elbukott („A2”). FN 1910–1918: I. 41 (1910. december 20., 6. ülés).

⁵⁵ Az ellenzéki főrendek 1913 márciusában a Dész–Lukács-ügy, 1914 februárjában Tisza miniszterelnök román politikája és a képviselőházi őrség tárgyában benyújtott interpellációra adott miniszteri válaszok tudomásul vételéről kértek név szerinti szavazást (erre addig nem volt példa a főrendiházban).

⁵⁶ 1917–1918-ban a képviselőházban az ellenzéki többség, a Nemzeti Munkapárt is minden alkalommal megszavazta az Esterházy- és Wekerle-kormánynak az indemnitási felhatalmazást.

⁵⁷ Négy hercegi, 24 grófi, 17 bárói család leszármazottai. Ezt megelőzően, 1866–1883 között már nyolc név szerinti szavazás volt. További három grófi és hét bárói család a főrendiházi reformról szóló törvényjavaslat 1885. évi tárgyalásakor vett részt első ízben név szerinti szavazáson.

⁵⁸ Három hercegi, öt grófi, hat bárói család.

csaknem fele a főrendiház reformjáig már nem vett részt több név szerinti szavazáson. A többi család leszármazottainak döntő többsége később is megőrizte a vegyes házassági szavazáson elfoglalt ellenzéki, illetve kormánypárti alapállását.

Az először az 1890-es évek egyházpolitikai vitái során szavazók későbbi részvétele máshogy alakult. E családok kétharmada később is részt vett név szerinti szavazásokon, de felük csak az 1910-es években, a Lukács-, illetve Tisza-kormány elleni főrendiházi támadások idején lett újra aktív (többségük a kormány érdekében szavazott). Ezeknél az 1890-es években aktivizálódó családoknál ugyancsak ritka volt a politikai beállítottság megváltozása.

A főrendiházban legtöbb örökös taggal rendelkező családok a név szerinti szavazásokon

Megvizsgáltuk, hogy a főrendiházban legtöbb taggal rendelkező családok milyen mértékben vettek részt a név szerinti szavazásokon, vajon egységesen szavaztak-e, illetve hogyan szavaztak a család azon tagjai, akik nem (csak) örökös jogon⁵⁹ vettek részt az üléseken. Az 1885 előtti időszakban a legtöbb taggal rendelkezők közé azokat a grófi családokat soroltuk, amelyekből legalább öt, és azokat a bárói családokat, amelyekből legalább három leszármazott bemutatta meghívólevelét a mintaként kiválasztott három országgyűlés legalább egyikének elején (1865–1866 fordulóján, 1875-ben, 1881-ben). A főrendiház reformja utáni korszakban pedig azokat, amelyekből legalább ugyanennyi örökös jogú tagként igazolt leszármazott volt közvetlenül a reformot követően (1885 őszén) vagy a mintaként kiválasztott országgyűlések kezdő évében (1896, 1906, 1910).⁶⁰ A főrendiház reformja előtti időszakban kilenc grófi és 11 bárói család, a reform utáni korszakban 14 grófi és hat bárói család felelt meg a fenti feltételeknek.⁶¹

Megállapítható, hogy a vizsgált grófi családok szinte mindegyike mindkét időszakban aktívan részt vett a név szerinti szavazásokon, az 1865–1885 tavasza közötti 14 és az 1885 ősze és 1918 ősze közötti 38 név szerinti szavazás közül jellemzően csak néhányról maradtak távol.⁶² A bárói családok részvétele azonban hullámzó volt. A nagyobb számú meghívott családtag ellenére a név szerinti szavazásokon – eltekintve egyes kiemelkedő időszakoktól – a családok többségéből

⁵⁹ 1885 előtt születési jogon, egyszersmind főispánként is, 1885 után pedig – nem teljesítvén az adócenzust – választott vagy kinevezett tagként, mindkét korszakban zászlósúrként, koronaörként.

⁶⁰ A hercegi családokat ebbe a vizsgálatba nem vontuk be, mivel családonként általában legfeljebb egy, ritkán két leszármazottjuk volt az igazolt örökös tagok között.

⁶¹ Mindkét időszakban ide tartozott a gr. Esterházy, Festetics, Károlyi, Pálffy, Szapáry, Széchenyi és Zichy, valamint a br. Radvánszky és Vay család. Csak a főrendiházi reform előtti időszakban: a gr. Forgách, Pejacevich, a br. Ambrózy, Fiáth, Földváry, Majthényi, Nyáry, Orczy, Podmaniczky, Sennyey és Wenckheim család. Csak a főrendiházi reformot követően: a gr. Apponyi, Degenfeld-Schonburg, Dessewffy, Erdődy, Mailáth, Teleki és Wenckheim, valamint a br. Harkányi, Inkey, Révay család.

⁶² Kivételt képeztek 1885–1918 között a gr. Erdődyek, de ők is részt vettek a név szerinti szavazások kétharmadán.

általában csak egy-két leszármazott vett részt. A kormánypárti és ellenzéki mozgósítás hatására a fentieknél magasabb számban vettek részt a családtagok a már említett egyházpolitikai szavazásokon, valamint a főrendiház reformjáról szóló törvényjavaslat tárgyalásakor. Még ezekben az időszakokban is az egy-két főről a grófi családoknál többnyire csak négyre-ötre, a báróiaknál háromra nőtt a voksolók száma.

Bánffy Dezső miniszterelnök 1895 áprilisában engedélyt kért I. Ferenc Józseftől, hogy az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalása után előterjesztést tehessen legfeljebb tíz család örökletes főrendiházi tagsággal való adományozására. Tájékoztatása szerint az örökös joggal bíró családok száma a férfiági kihálás miatt megfogyatkozott, „egyes vagyonosabb családok, mint például a gróf Esterházyak, Széchenyiek, Zichyek, túl sok taggal vesznek részt a törvényhozó testületben, minek következtében [...] egyoldalú befolyások érvényesülnek”.⁶³ Arra vonatkozóan, hogy Bánffy mit érthetett „egyoldalú befolyás” alatt, eligazító jellegű lehet, hogy felségfolyamodványa megszületése előtt nem sokkal (1894 októberében, majd 1895 márciusában) az izraelita vallás recepciójáról szóló törvényjavaslatot úgy szavazta le a főrendiház, hogy a gr. Esterházy családból kilenc, majd nyolc, a Széchenyi családból egy örökös tag (és ifj. gr. Széchenyi Imre választott tag, aki pedig felesége révén a liberális Andrássy családhoz kötődött),⁶⁴ a Zichy családból 11 örökös tag (és gr. Zichy Gábor választott tag), majd hat örökös tag szavazott ellene (mindkét esetben hat szavazattal bukott meg a javaslat).

Vajon mennyire volt általános jelenség, hogy a főrendiházban legtöbb taggal rendelkező családok leszármazottainak többsége a szavazásokon tartósan a kormánypárti vagy az ellenzéki álláspontot támogatta? Az 1865–1885 közötti szavazásokon például tartósan a kormány támogatója volt a gr. Pejacevich és a bárói családok mindegyike, 1885–1918 között a gr. Degenfeld-Schonburg és Teleki, valamint a br. Harkányi, Inkey és Radvánszky család.

A horvát(országi birtokos) Pejacevich (Pejačević) család hagyományosan magyarbarát volt és a Deák-párt, illetve a Szabadelvű Párt támogatójának számított.⁶⁵ Az 1885 utáni időszakban azonban a szavazások többségén már megosztottan szavazott a család, vagy egyenesen az ellenzéki álláspontot támogatta. A Dunántúlon és szintén Horvátországban volt birtokos az Inkey nemzetség, amelynek két ága 1875-ben, harmadik ága 1895-ben nyert bárói ranggal örö-

⁶³ MNL OL K 26 1895-176. 338. cs. 1895-1331-ME. A miniszterelnök javaslatára 1895 nyarán öt, novemberében kettő, 1896-ban három család részesült örökös tagságban.

⁶⁴ Gr. Széchenyi Imre (1858–1905) felesége gr. Andrássy Aladár (1827–1903) (gr. Andrássy Gyula miniszterelnök öccsének) lánya volt. Aladár az egyházpolitikai viták során a liberális kormánypárt főrendiházi támasza volt, a házassági és a vallás szabad gyakorlatáról szóló törvényjavaslatához olyan módosító indítványt nyújtott be, amely az ellenzéknek teendő mérsékelt engedmény által a javaslat elfogadtatását célozta. Az Andrássy családból csak Aladár vett részt a főrendiházban a törvényjavaslatok tárgyalásában, ifj. Gyula és Géza képviselőség miatt 1897-ig nem gyakorolta örökös tagsági jogát.

⁶⁵ Halász (szerk.) 1887: 118–119.

kös tagsági jogot. Br. Inkey Nándor (1829–1890) 1884–1885-ben és 1889-ben a horvát szabor küldötteként és egyben örökös jogon vett részt a név szerinti szavazásokon, minden alkalommal a kormányállásponttal összhangban szavazott. Ezt követően csak az 1910-es években voksoltak ismét a család leszármazottai főrendiházi név szerinti szavazáson, ekkor viszont már vegyesen.⁶⁶

A svájci területéről sváb földre elszármazott, majd onnan a 19. század elején a Teleki családdal kötött házassági kapcsolat révén Magyarországra költözött Degenfeld-Schonburg család több leszármazottja is részt vett a dualizmus korszakában az országos politikai életben országgyűlési képviselőként.⁶⁷ Az 1885 után is tagsági jogát megőrző családtagok egyike, Degenfeld-Schonburg Gusztáv Tisza Kálmán sógora volt. A család tagjai a szabadelvű párti kormányok bizalmát Tisza miniszterelnöksége után is megőrizték: Tisza feleségének unokatestvérei közül Degenfeld-Schonburg József 1883-tól 1901-ig, Hajdú Lajos 1889-től 1895-ig Nógrád megye főispánja volt.

Radvánszky Antal (1807–1882), Turóc és Zólyom megye főispánja és unokaöccsei, Géza és Béla 1875-ben nyertek bárói rangot. Béla (1849–1906) ugyaneztől az évtől volt szabadelvű párti képviselő,⁶⁸ tagságát a főrendiházban ezért csak 1882-től gyakorolta, ekkortól azonban nemcsak örökös jogon, hanem Zólyom megye főispánjaként (1882–1892) is. 1885-től Tisza Paulinával kötött házassága révén Tisza Kálmán veje lett. Az országgyűlés 1894 decemberében koronaőrre választotta.⁶⁹ Mindhárom Radvánszky 1894–1896-ban valamennyi név szerinti szavazáson részt vett és a törvényjavaslatok elfogadása érdekében szavazott. A Degenfeldek és Radvánszkyak kormánypárti elkötelezettségét példázza az is, hogy az 1890-es években az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásakor közreműködtek a támogató szavazatok megszervezésében.⁷⁰

A gr. Teleki család kormánypárti kötődését mutatja, hogy tagjai között számos Deák-, szabadelvű és nemzeti munkapárti képviselőt találunk. Esetükben szintúgy rokonsági kapcsolat is erősítette a politikai kötődést: Tisza Kálmán anyja Teleki grófnő volt. A br. Podmaniczky család politikai elkötelezettségét mutatta, hogy közülük kiemelkedően sok (öt–nyolc) leszármazott sietett a Tisza-kormány

⁶⁶ Vásárhelyi (szerk.) 1910: 96; FN 1910–1918. V. 155–162 (1918. június 3., 112. ülés).

⁶⁷ Degenfeld-Schonburg Béla (1838–1886) 1869 és 1872 között a Deák-párt, az 1875–1878. évi országgyűlés idején a Szabadelvű Párt országgyűlési képviselője volt. Gusztáv (1835–1896) 1861-ben, 1865 és 1870 között a Határozati Párt, majd a Szélsőbal képviselőjeként vett részt az országgyűlésen. Lajos (1843–1922) 1872 és 1878, majd 1886 és 1889 között előbb a Balközép, majd a Szabadelvű Párt képviselője volt (Toth 1973: 238; Gudenus 1990–1999: 'Degenfeld-Schomburg').

⁶⁸ Fivére, Géza a Borsod megyei Szabadelvű Párt elnöke volt.

⁶⁹ FN 1892–1896: IV. 155–157 (1894. december 18., a főrendiház és a képviselőház 1. együttes ülése). Radvánszky – ahogy Szlávy József kivételével az összes 1885 utáni koronaőr – megválasztása előtt örökös jogon volt jelen a főrendiházban.

⁷⁰ A főrendiházi „szavazatszervezés” ritka volt, Mikszáth Kálmán ott ilyen tevékenységet csak 1895-ben örökített meg: „A wippek: Radvánszky báró és Degenfeld gróf (milyen nyáj lehet az, hol ilyenek már a hajtsárok is) lótottak-futottak, számitgatták a fogasokon a felöltöket, kapacitáltak, ravaszkodtak” (Mikszáth 1992: 180).

segítségére, amikor a vegyes házassági, illetve a főrendiházi reformtörvény-javaslat tárgyalásakor annak erősebb főrendiházi ellenzéke támadt. Br. Podmaniczky Géza (1839–1923) felesége, Degenfeld Berta révén 1868-tól Tisza sógora volt. A Degenfeldek, Radvánszkyak, Telekiek, Podmaniczkyak állásfoglalását az egyházpolitikai törvényjavaslatok mellett tehát nemcsak politikai orientációjuk magyarázza, hanem családi kapcsolataik és az egyházpolitikai reformokat támogató protestáns felekezetek vezetésében betöltött világi tisztségeik is.⁷¹

A főrendiházban a kormányt támogató bárói családok között új főnemes volt a Harkányi család. Az eredetileg kereskedelemről vagyont szerzett és izraelita vallású család 1895-ben nyert bárói rangot és örökös főrendiházi tagságot. Ekkor már nem foglalkoztak kereskedelemmel, jelentős földbirtokvagyonnal rendelkeztek, keresztények voltak és régi magyar nemesi családok leszármazottai-val házasodtak.⁷² A br. Harkányi család tagjai a főrendiházban 1899-től minden név szerinti szavazáson részt vettek és mindig a kormány érdekében voksoltak, ami nem meglepő, hiszen főrendiházi tagjaik fele Deák-, illetve szabadelvű párti képviselő volt.

A főrendiházi reform előtti korszakban tartósan ellenzéki javaslatokat támogatót a gr. Forgách és Károlyi, 1885 után pedig a gr. Apponyi, Dessewffy, Mailáth, Zichy és a br. Révay család. 1865–1885 között a gr. Festetics, Pálffy, Széchényi és Esterházy, valamint 1883-ig a Zichy család is az általa látogatott szavazások legalább felén megosztott volt (de leszármazottaik többsége általában kormánypárti álláspontra szavazott). A vegyes házassági szavazásokon az Esterházy, a Zichy és az addig ingadozó Szapáry család a javaslat ellen szavazott. Az Esterházyak és a Zichyek az 1884–1885. évi szavazásokon is ellenzéki álláspontra helyezkedtek, a Szapáryak azonban a főrendiházi reform tárgyalása során már a kormány javaslatát pártolták.⁷³

1885 után megosztottan szavaztak a gr. Erdődy család tagjai is: az 1890-es években ingadozott az eredmény,⁷⁴ 1910-től azonban mindig a kormánypárti szavazók voltak közülük többen.⁷⁵ Szintén megosztottan szavaztak az Esterházy és a Széchényi család leszármazottai (bár előbbiben több volt az ellenzéki, utób-

⁷¹ Tisza Kálmán apósa, Degenfeld-Schonburg Imre (1810–1883) a tiszántúli egyházkerület főgondnoka volt 1860-tól haláláig. Imre unokaöccse, József (1847–1927) 1896–1927 között töltötte be ezt a tiszteket. Podmaniczky Géza a Pesti Evangélikus Egyházmegye világi felügyelője; Radvánszky Béla a felekezet „egyik oszlopa”, az egyház egyetemes gyámintézetének világi elnöke volt (Zsilinszky 1908: 16, 27).

⁷² Harkányi Frigyes felesége Podmaniczky bárónő, Andor fia felesége Csáky grófnő volt (MNL OL K 26 346. cs. 1895–1970. [Harkányi]; Végváry–Zimmer [szerk.] 1910: 142–144).

⁷³ FN 1884–1887. I. 194–196 (1885. március 24., 27. ülés). Gr. Szapáry Gyula pénzügyminiszter, képviselő lévén, a főrendiházi szavazáson nem vett részt.

⁷⁴ Gr. Erdődy Ferenc az egyházpolitikai törvényjavaslatok ellenzékéhez tartozott, Erdődy Rezső viszont „határozott kormánypárti” volt. A választott tag ifj. Erdődy István „Khuen-Héderváry bán politikájának híve” és szintén a törvényjavaslatok támogatója volt (Sturm [szerk.] 1892: 82, 133).

⁷⁵ A korábban alkotmánypárti képviselő gr. Erdődy Gyula nem vett részt a szavazásokon (Vásárhelyi [szerk.] 1910: 64).

biban a kormánypárti). Ebben a korszakban változás tapasztalható a Festetics, Károlyi, Pálffy, Szapáry családnál. A Festeticsek és a Pálffyak az egyházpolitikai tárgyalásokon még konzervatív, ellenzéki álláspontot foglaltak el, más témájú szavazásokon azonban a kormány érdekében szavaztak vagy távol maradtak. A Károlyiak szavazatai viszont 1896-ig mindig kormánypártiak voltak, azt követően ellenzékiek lettek, egészen 1912-ig, amikortól a kormány és az ellenzék álláspontját támogató családtagok is akadtak a szavazóik között. Ebben generációváltás és egyes személyek politikai szimpátiaváltozása egyaránt szerepet játszott. A Szapáryak a főrendiházban 1885 után visszatértek az ellenzéki alapálláshoz, az 1910-es években viszont inkább a kormány mellett szavaztak. Kivételt képezett 1913-ban a Lukács László miniszterelnök elleni korrupciós vádak ügye. Amikor gr. Dessewffy Aurél, majd br. Prónay Dezső interpellációban érdeklődött a miniszterelnöknél a vád igazságtartalma felől,⁷⁶ Lukács válasza megosztotta a Szapáryakat, Szapáry György⁷⁷ mellette, másod-unokatestvére, Szapáry László⁷⁸ ellene szavazott.

Esetenként az uralkodó az örökös tagokhoz intézett kérések útján befolyásolta a név szerinti szavazások eredményét. 1894 májusában Ferenc József kérésére például gr. Festetics Tasziló (1850–1933) több örökös tag társával együtt távol maradt a korábban a főrendiház által már egyszer elutasított polgári házassági törvényjavaslat újabb tárgyalásától, s ezzel elősegítette annak megszavazását.⁷⁹ Festetics Taszilót 1895-ben főpohárnokmesterré, majd 1904-ben főudvarmesterré nevezte ki az uralkodó.

Felmerül a kérdés, hogyan szavaztak a családok azon leszármazottai, akik az örökös jog mellett más jogcímen is tagjai voltak a főrendiháznak,⁸⁰ vagy 1885 után az örökös tagsági jog gyakorlásához szükséges cenzust ugyan nem teljesítették, de egyéb jogcímen⁸¹ mégis főrendek maradtak. Tekintve a kormány befolyását e tagok nagy részének kiválasztására,⁸² nem meglepő, hogy az egyéb jegen (is) tagok a szavazások döntő részén a kormány érdekével egybehangzóan vok-

⁷⁶ FN 1910–1918: II. 95, 106 (1913. március 13., 38. ülés).

⁷⁷ Gr. Szapáry Gyula (1832–1905) egykori miniszterelnök fia.

⁷⁸ Gr. Szapáry Géza (1828–1898) volt fiúmei kormányzó, főudvarmester fia. 1892-től szabadelvű párti képviselő volt, de az egyházpolitikai törvényjavaslatokkal egyet nem értve kilépett a kormánypártból. 1896-tól ismét kormánypárti képviselő, majd 1896–1903 között fiúmei kormányzó (Fabro-Ujlaki [szerk.] 1905: 104).

⁷⁹ Kállay Béni levele gr. Khuen-Héderváry Károlynak. Bécs, 1894. május 27. OSZK Kézirattár. Levelestár; Gr. Khuen-Héderváry Károly[?] levele gr. Festetics Taszilónak. Zágráb, 1894. május 27. MNL OL P 253 1. d. 2. t.; Gr. Apponyi Albert beszéde: KN 1892–1896. XVIII. 351 (1894. május 17., 341. ülés); Tisza 1923: 687. Arra vonatkozó adat nem áll rendelkezésünkre, hogy az uralkodó a későbbiek folyamán is közvetlenül beavatkozott-e a szavazások alakulásába.

⁸⁰ 1885 előtt főispánként, 1885 előtt és után zászlósúrként, koronaőrként vagy egyházi tagként.

⁸¹ Választott vagy kinevezett tagként, esetleg zászlósúrként, koronaőrként.

⁸² A főispánokat, a zászlósurakat és a főrendiház kinevezett tagjait a kormány javaslatára nevezte ki az uralkodó. A koronaőri tisztségre a jelölteket a miniszterelnök javaslatának kikérésével állította a király. A római katolikus püspökök személyére a kormány a főkegyúri jog révén gyakorolt befolyást. 1885-ben az 50 főrendiházi tag egyszeri választásánál szintén erőteljesen érvényesült a kormány befolyása (Tóth-Barbalics 2017b: 328). Csak a protestáns felekezetek

soltak.⁸³ Bár a főispánok, koronaőrök és zászlósúrak nagyrészt kormánypártiak voltak, előfordultak az ellenzéki álláspontot támogató kivételek is. Gr. Szapáry István főispán (családja többi tagjával együtt) 1883–1884-ben a vegyes házassági törvényjavaslat elfogadása ellen szavazott. Gr. Károlyi György koronaőr 1868-ban támogatta a felekezetek jogának becikkelyezését iskoláik tanítóinak elbocsátására. Ugyanő 1875-ben, már főudvarmesterként, elutasította az elsőfokú bíróságok szervezéséről szóló törvényjavaslatot. 1883–1884-ben az egyházpolitikai viták során gr. Szapáry Géza, az 1890-es években gr. Zichy Ferenc tárnokmester foglalt el ellenzéki álláspontot.

Családi egység vagy megosztottság?

Az 1865–1885 között legtöbb taggal a főrendiházban megjelent kilenc grófi család közül mindössze egy, a 11 bárói család közül viszont kilenc szavazott mindig egységesen.⁸⁴ 1885–1918 között az idetartozó 14 grófi családból négy, a hat báróiból valamennyi egységesen szavazott.⁸⁵ A bárói családon belüli „nagyobb egyetértés” képe a gyérebb részvételből eredt, ugyanis a grófi családokhoz képest több szavazáson jelentek meg mindössze egy családtaggal. Ha családonként megvizsgáljuk az egységes és megosztott szavazások arányát, azt látjuk, hogy 1885 előtt a gr. Pálffy, Széchényi és Zichy, 1885 után az Esterházy és Széchényi család szavazott az általa látogatott név szerinti szavazások több mint felén megosztottan.⁸⁶

Egy-egy politikai kérdésben egységes fellépés esetén volt esély a sikerre. A Zichyek 1883–1884-ben és 1894–1896-ban az egyházpolitikai szavazásokon ezt megvalósították (a családból senki, illetve csak egy választott tag szavazott a törvényjavaslatok mellett). Más családok esetében a növekvő aktivitás, azaz

előjáróinak választása történt kormánybefolyás nélkül, ettől függetlenül körükben sokan politikailag a Szabadelvű Párthoz kötődtek.

⁸³ Sokszor még akkor is, ha családjuk összes többi tagja az ellenzéki javaslatra szavazott. 1883–1884-ben a vegyes házassági törvényjavaslat szavazásain az Esterházy családból csak István Pozsony megyei és Kálmán Kolozs megyei főispán támogatta a törvényjavaslatot. FN 1881–1884: II. 84–85 (1883. december 11., 90. ülés), II. 117–119 (1884. január 10., 92. ülés, II. 143–146 (1884. január 12., 93. ülés).

⁸⁴ Gr. Forgách, br. Ambrózy, Fiáth, Földváry, Majthényi, Nyáry, Orczy, Podmaniczky, Radványi, Sennyey.

⁸⁵ Gr. Dessewffy, Mailáth, Teleki, Wenckheim, br. Harkányi, Inkey, Radvánszky, Révay, Vay, Wesselényi.

⁸⁶ Országgyűlési képviselők esetében közsímsert néhány eset, amikor családon belül húzódtott a politikai választóvonal (bár gyakran nem egy generáción belül): Tisza Kálmán és öccse, Lajos, gr. Károlyi Sándor és unokaöccsei, Mihály és József, gr. Apponyi György és fia, Albert, gr. Andrássy Gyula és ifj. Andrássy Gyula, hg. Odescalchi Artúr és fivére, Gyula. Egy-egy családon belül a politikai szembenállás háttérben az elvi szempontok mellett személyes ellentétek is meghúzódhattak. Károlyi Mihályné visszaemlékezésében a férje politikája ellen annak unokafivére, Károlyi Imre által 1918 elején indított sajtóbeli támadás háttérben részben vagyoni érdeksérelmet feltételezett (Károlyi Mihály fiának megszületésével Imre leszármazottai elestek a birtokok öröklésétől) (Károlyiné 1985: 242).

több családtag megjelenése a szavazáson megosztottsággal járt együtt, mint ez 1883–1884-ben a gr. Esterházy, Festetics, Pálffy, Pejácsevich és br. Vay, az 1890-es évek egyházpolitikai vitái során a gr. Apponyi, Pálffy és Széchényi családnál megfigyelhető volt. Ez arra utal, hogy a családok többsége nem képezett egy-egy politikai kérdésben homogén tömböt (bár dominancia többnyire megfigyelhető volt): egyaránt volt mozgásteret a kormány javaslata melletti és az az elleni agitációnak. Ebből is adódtak 1894–1896-ban a szoros szavazati eredmények.

Az új örökös családok szavazói magatartása

Az 1885 után örökös tagsági jog adományában részesült családok köréből általában egy-két igazolt örökös tag volt, a szavazásokon is általában csak egy-egy leszármazott vett részt. (Ez alól a már említett br. Harkányi és a gr. Jankovich család jelentett csak kivételt, tőlük esetenként négy tag is szavazott.) Az új örökös családok közül a Harkányi mellett a Bohus, Forster, Wodianer család is rendszeresen részt vett a név szerinti szavazásokon, néhány további família azonban csak időszakosan.⁸⁷ Az új örökös családok leszármazottainak döntő többsége a szavazásokon a szabadelvű és a munkapárti kormányok álláspontját támogatta (kivétel volt a gr. Vigyázó és a br. Baich család).

Az indigenák a név szerinti szavazásokon

Vörös Károly megállapítását, miszerint az indigena családok már a főrendiházi reform előtti is kevésbé vettek részt a főrendiházban, mint a „nemzetiek”, alátámasztja, hogy míg 1865–1885 között az országgyűlésekre meghívott családok 30%-a volt indigena, addig a név szerinti szavazásokon részt vevő családoknak csak 23%-a.⁸⁸ Ha pedig nem tekintjük az 1883–1885 közötti, átmeneti politikai megélénkülés hónapjait, akkor a név szerinti szavazáson részt vevő családoknak mindössze 13%-a volt indigena!

Az 1885 ősze és 1918 ősze között örökös tagságra jogosult családoknak továbbra is körülbelül 30%-a, a tagsági joggal élni tudó (igazolt örökös taggal rendelkező) családoknak azonban csak 18–20%-a volt honosított. A korszak név szerinti szavazásain megjelent családok közül ennél kevesebb, 16% volt indigena.⁸⁹ Látható, hogy az előző időszakhoz képest csökkent a meghívott és a név szerinti szavazáson részt vevő indigena családok közti aránybeli különbség, ami arra enged következtetni, hogy akik a honosított családok leszármazottai közül 1885 után meghívóért folyamodtak, általában meg is jelentek a szavazásokon. Míg a honosított családokból általában csak egy-egy leszármazott vett részt a sza-

⁸⁷ A br. Jankovich csak 1899-ig, a Vigyázó 1903-tól, a Želeński család 1910-től vett részt a főrendiházban a név szerinti szavazásokon. Utóbbit magyarázza, hogy a családból az egyetlen örökös tag, Želeński Róbert 1906-ig országgyűlési képviselő volt.

⁸⁸ Öt hercegi, 26 grófi, nyolc bárói család.

⁸⁹ Négy hercegi, 12 grófi, egy bárói család.

vázásokon, a Wenckheimék négy-öt, a gr. Pallavicini család 1885 előtt esetenként hét fővel is megjelent. Ez jól mutatja beágyazottságukat a hazai politikai életbe (érdeklődésüket a főrendiházi törvényhozás iránt), és a Wenckheimék esetében birtokállományuk nagyságát is (a census bevezetése után is több személy tudta gyakorolni tagsági jogát).⁹⁰

Az indigena családok többsége a szavazásokon általában a kormány álláspontját támogatta. Kivételes volt az 1883–1884-es időszak, amikor a megjelent indigena családok kétharmada a vegyes házassági törvényjavaslat ellenzékéhez csatlakozott. Volt néhány tartósan ellenzéki család (hg. Windisch-Graetz, gr. Berchtold, Czebrían és 1910-ig a gr. Wenckheim), és olyanok is, amelyek csak egyházpolitikai kérdésekben (gr. Chotek, Pallavicini, Stubenberg, br. Piret-Bihain és Wenckheim) vagy a főrendiházi reform törvényjavaslatának tárgyalásakor (a census és az optálás egyaránt kedvezőtlenül érintette az indigenákat) fordultak a kormány javaslata ellen (gr. Breuner, Dezasse).

Az erdélyi családok a név szerinti szavazásokon

A főrendiházba meghívott erdélyi családok között kevés olyan akadt, amely egyetlen név szerinti szavazáson sem vett részt.⁹¹ 1883–1884-ben a házassági törvényjavaslat az erdélyi családok körében is fokozott érdeklődést keltett, többségük támogatta a polgári házasság bevezetését az izraelita–keresztény házasságkötések esetére (csak a Wass család volt megosztott).

A szavazási részvételt befolyásolta, hogy 1885 után a vizsgált erdélyi családok köréből a 13 grófi családból hat, a tíz báróiból négy már nem, vagy csak rövid ideig rendelkezett igazolt örökös taggal. A név szerinti szavazásokon tartósan részt vevő családok körében azonban a reform csak kisebb változást hozott. Továbbra is aktív maradt a gr. Bánffy, Korniss, Teleki és a br. Kemény család, és a főrendiházi reform utáni korszakban nagyobb számú név szerinti szavazáson vett részt a gr. Haller, valamint a br. Bánffy és Wesselényi család. A nagymértékű szavazási részvételük az 1890-es évek egyházpolitikai vitáinak időszakában figyelhető meg, ami arra utal, hogy (szemben az indigena családokkal) az erdélyi főnemességre ennek a kérdésnek 1885 után is aktivizáló hatása lehetett.

Az erdélyi családokból 1885 előtt is szavazásonként jellemzően csak egy-egy leszármazott voksolt, a gr. Bethlen, Kemény és br. Bánffy család esetében legtöbbször a főispán családtag. Egyes családoknál a főispán leszármazott jelenléte magyarázza a kormány javaslatainak nagyarányú támogatását, azonban a többi erdélyi család jelentős része is a kormány mindenkori álláspontja mellett állt ki: összességében a szavazáson részt vevő erdélyi családok csaknem kétharmada.

⁹⁰ A Pallavicini családból 1885 után egy vagy két örökös tag mellett egy választott tag is részt vett a szavazásokon.

⁹¹ A gr. Mikó (1876-ban férfígon kihalt) és a br. Jeszenák, az 1885 után örökös főrendiházi tagság adományában részesült családok közül pedig a gr. Kendeffy és br. Dániel tartozott ide.

A főrendiházi reform az adócenzus bevezetésével – birtokaik átlagosan alacsonyabb jövedelmezősége miatt – az erdélyi arisztokráciát különösen érzékenyen érintette. Ezzel magyarázzuk, hogy a más szavazásokon többnyire a kormány javaslatát támogató gr. Bethlen, Nemes és Mikes család tagjai közül többen szavaztak a reform ellen, mint mellette. Az utolsó években változás történt a gr. Haller és a br. Kemény család szavazói alapállásában. A korábban a szabadelvű párti kormányok álláspontját támogató leszármazottaik az 1910-es években a Nemzeti Munkapárt miniszterelnökeinek interpellációs válaszai elfogadása ellen szavaztak. Kemény Árpád például, aki ekkor már az ellenzékkal rokonszenvezett,⁹² és Haller György, akinél a magyarázat talán a függetlenségi, majd alkotmánypárti politikus Bethlen Istvánhoz (a későbbi miniszterelnökhöz) fűződő rokon kapcsolata volt.⁹³

AZ ÖRÖKÖS JOGÚ CSALÁDOK LESZÁRMAZOTTAI ÉS AZ ORSZÁGGYŰLÉSI KÉPVISELŐSÉG

A mandátumvállalás mértéke

Lakatos Ernő hívta fel a figyelmet az arisztokrata képviselők magas arányára. Ez, szemben az 1848. évi 6%-kal, 1865–1910 között 8,6% (1872) és 16,4% (1892) között ingadozott.⁹⁴ Lakatos rámutatott, hogy a főnemesség a képviselőház egészén belüli arányukhoz képest a kormánypártban (az 1906–1910-es időszakot kivéve) felülreprezentáltak voltak.⁹⁵ Hanák Péter ezzel szemben az arisztokrata képviselők arányából a nagybirtokos, konzervatív főnemesség fokozatos visszaszorulására következtetett.⁹⁶ Gerő András viszont a főnemesség dualizmus kori előretörését konstataulta, kiemelve, hogy különösen magas volt arányuk a képviselők között a „jelentős döntések érlelődési időszakában”: 1865-ben, 1892-ben és az 1910-es években. A kormányzati rendszer legitimációs zavarát tükröző jelenségnek, a „választási gépezet” összetevőjének tekintette az arisztokrácia képviselőházi arányát.⁹⁷

Újabb kutatások részben megerősítették a Lakatos által közölt adatokat. Kurtán Sándor ugyanakkor az 1910-es adatok alapján felhívta rá a figyelmet: míg 1884–1901 között az arisztokrata képviselők 69–89%-a kormánypárti volt, addig 1910-ben már csak 58,5%-uk. Megállapította, hogy a „hosszan szolgáló” (a választás évében legalább hatodik ciklusukat kezdő) képviselők között az arisz-

⁹² Megelőzően, a második Wekerle-kormány idején Alsó-Fehér megye főispánja volt.

⁹³ Haller felesége Bethlen Ilona nevű nővére volt.

⁹⁴ Lakatos 1942: 29.

⁹⁵ Ebből a főnemességnek „a törvényalkotás első fázisára” való „szinte korlátlan” politikai befolyására következtetett.

⁹⁶ Hanák 1978: 438.

⁹⁷ Gerő 1982: 134–136; Gerő 1993: 182.

tokraták aránya 1896-tól kezdődően (1906-tól eltekintve) folyamatosan nőtt.⁹⁸ Pap József a főnemes képviselők magas arányának okát a főrendiház súlyvesztésében látta.⁹⁹ A képviselő- és főrendiházi tagság közti választás konkrét eseteivel, ezek nagyságrendjével azonban az eddigi kutatások nem foglalkoztak. Így nem vizsgálták azt sem: mekkora volt az örökös tagságra jogosult családokból a képviselők aránya, s hogy a főrendiházi reform gyakorolt-e hatást az e családokból származók képviselői mandátumvállalási hajlandóságára.

A Tóth Béla által, illetve az Ilonszki Gabriella vezetésével készített képviselői adattár, a *Főrendiházi irományokban* az országgyűlések elején közölt névjegyzékek, a főrendiház *Nyilvánartó könyve*, valamint igazoló bizottságának jelentései segítségével összeállítottuk az örökös jogú családokból származó 1865–1918 közötti országgyűlési képviselők jegyzékét.¹⁰⁰ Bár adatgyűjtésünk nem hiánytalan,¹⁰¹ úgy véljük, hogy kellően kiterjedt a válaszadáshoz. Adataink alapján az 1885-ben örökös tagsági joggal rendelkező 254 család közül legalább 118-nak volt képviselő leszármazottja. Mindvégig a grófi családok vállaltak a legnagyobb arányban képviselőiséget (több mint felük), őket követték a bárók (a családok valamivel több mint kétötödének volt képviselő tagja), majd a hercegek (a családok harmadának volt képviselő tagja). Szembetűnő az indigenák alacsony aránya (1865–1887 között a családok 17%-ának, 1887–1918 között 15%-ának volt képviselő tagja).

Az 1885-ben az örökös tagságban maradó vagy 1918-ig oda visszakérülő, összesen 116 család közül 1865–1918 között 80, a kieső 131 család közül viszont csak 38 familia¹⁰² leszármazottja volt képviselő. Vagyis a bennmaradó illetve visszakérülő családok nemcsak vagyonosabbak (a földadócenzus teljesítésére képesek) voltak, hanem a képviselőházi mandátumvállalásban is nagyobb aktivitást mutattak. Hogy a két tényező összefüggött-e – gondoljunk Gerő András megállapítására, mely szerint az arisztokrata képviselőket „nem annyira választják, mint inkább ők választatják magukat”¹⁰³ –, további kutatások tárgyát képezheti.

A főrendiházból kimaradó családok mandátumvállalási hajlandóságát e tény nem befolyásolta. 1885 után nem fordultak fokozott mértékben a törvényhozás másik kamarája felé,¹⁰⁴ mandátumvállalásuk hasonlóan (bár kisebb mértékben)

⁹⁸ Kurtán 2005: 58–59.

⁹⁹ Pap 2007: 29.

¹⁰⁰ Toth 1973: 216–343; Ilonszki 2009: 269–322.

¹⁰¹ Nem áll rendelkezésünkre az 1892–1918 közötti időszakban időközi választáson megválasztott, örökös jogú családból származó, de igazolt főrendiházi tagsággal nem rendelkező képviselők névsora.

¹⁰² Ez a szám azonban az 1892–1918 között időközi választások során mandátumot nyerteket nem tartalmazza.

¹⁰³ Gerő 1993: 182.

¹⁰⁴ A főrendiházból kieső családok közül 19 családnak csak 1887 előtt, *legalább* 11 családnak csak 1887 után, és *legalább* kilenc családnak mind a két időszakban helyet foglalt egy vagy több tagja a képviselőházban.

ingadozott, mint az arisztokrata képviselőké általában.¹⁰⁵ Éppígy nem jelentett cezúrát a reform a főrendiházi tagsággal 1885 után is rendelkezőknél, a nyolcvanból 47 családnak 1887 előtt és után is volt képviselő tagja. Úgy tűnik tehát, hogy a főrendiházbeli részvétel feltételekhez kötése nem eredményezte a tagság értékének megnövekedését.

A főrendiház reformja előtt a főrendiházi tagnévsorokban körülbelül 30-40 olyan személyt tüntettek fel, aki születési jogon tag volt, de képviselőség miatt távol maradt. 1885 után ez a szám egy-egy országgyűlés elején 18–25 között mozgott,¹⁰⁶ míg a képviselők között ciklusonként körülbelül 50-60 főnemes volt.¹⁰⁷ Tehát 1885 után mandátuma elnyerésekor az arisztokrata képviselők legfeljebb fele volt a főrendiház igazolt örökös tagja. A többiek nem tudták teljesíteni az adócenzust, nem mutattak érdeklődést a főrendiházi politizálás iránt, vagy főnemesi rangjuk nem jogosította fel őket az ottani részvétellel.¹⁰⁸

A főrendiház igazolt örökös tagjai között nemcsak a képviselők száma volt viszonylag stabil, de a személyek köre is: egy-egy főrend sokszor több ciklusban is vállalt mandátumot. Kérdés, hogy a képviselőházi pártarányok átrendeződése ezen a téren leképeződött-e. 1905-ben, az ellenzéki pártkoalíció győzelmekor a korábbi arisztokrata képviselők közül többen is (többnyire a Szabadelvű Párt sorából) kimaradtak a parlamentből. Pap József adatai alapján az ekkor megválasztott arisztokraták több mint harmada újonc volt a képviselőházban.¹⁰⁹ Hasonló arány figyelhető meg az 1905-ben képviselői mandátummal rendelkező főrendiházi örökös tag főnemeseknél. Ez azonban esetükben nem jelentett kiugróan magas fluktuációt. Az 1896-ban mandátumot vállalt örökös tagok 40%-a az előző ciklusban nem volt képviselő, az 1901-ben megválasztottaknak pedig a háromnegyede.

A képviselő családtagok párhovatartozása

Az örökös főrendiházi tagok közül a képviselőiséget vállalók pártmegoszlása hasonlóan alakult a főrendiház reformja előtt és után: körülbelül kétharmaduk kormánypárti, egyharmaduk mérsékelt ellenzéki képviselő volt, míg független-

¹⁰⁵ 1905-ben öt családból hét, 1906-ban öt családból hat, 1910-ben nyolc családból kilenc személy.

¹⁰⁶ A régi örökös jogú családokból származott 15-20 képviselő, az 1885 után örökös tagsági jogot nyert családokból, illetve főnemesi ágakból a századforduló után legfeljebb öt fő. További egy-hat képviselő a választott tagok közül került ki. Az 1885. évi 7. tc. értelmében a kinevezett tagok és a protestáns egyházi vezetők országgyűlési képviselőség esetén elvesztették főrendiházi tagságukat.

¹⁰⁷ Lakatos 1942: 30; Kurtán 2005: 60.

¹⁰⁸ Ballabás Dániel adatgyűjtése szerint 1918 őszén a 24 éven felüli magyar főnemes férfiak valamivel kevesebb mint negyedének (mintegy 350 személynek) a családja nem rendelkezett főrendiházi örökös tagsági joggal.

¹⁰⁹ Pap 2007: 21.

ségi párti csak elvétve akadt köztük. Mi jellemezte egy-egy család tagjainak képviselőházi pártállását, és felismerhető-e összefüggés birtokaik regionális fekvése, felekezeti jellemzőik és pártállásuk között? Elsőként a legtöbb mandátumot szerzett örökös jogú családok képviselő tagjainak párthovatartozását vizsgáltuk meg. Az erdélyi (igaz, nem református) Kemény családnak az 1880-as, 1890-es években nyolc tagja összesen 19 mandátummal rendelkezett a parlamentben, mégpedig kormánypárti képviselőként. Nem volt ellenzéki képviselő az Erdélyben és (Észak)kelet-Magyarországon birtokos, református br. Vay család tagjai között sem. Az elsősorban Felső-Magyarországon, valamint Bihar és Hajdú megyében birtokkal rendelkező, viszont katolikus gr. Csákyak között is csak mutatóban találunk ellenzéki családtagot.¹¹⁰ A dunántúli nagybirtokos, katolikus gr. Esterházyak többnyire valamelyik mérsékelt ellenzéki párthoz tartoztak vagy 67-es pártonkívüliek voltak. Az ellenzékiiség a többi családnál is elsősorban mérsékelt oppozíciót jelentett. A Széchényi család képviselő tagjai kezdetben a konzervatív ellenzékhez, majd a Deák-párthoz és a Szabadelvű Párthoz, a századfordulótól annak pártonkívüli mérsékelt ellenzékéhez csatlakoztak, végül az 1910-es években a Nemzeti Munkapárt képviselői között és annak főrendiházi ellenzékében egyaránt találunk családtagot. A Zichyek az 1890-es évekig túlnyomóan kormánypárti képviselők voltak, ezt követően többen a Katolikus Néppárt színeiben politizáltak. Ugyanígy a századforduló előtt a zempléni Andrássyak teljes mértékben, az erdélyi Telekiek túlnyomóan Deák-pártiak, majd szabadelvű pártiak voltak, ezt követően több családtag az Alkotmánypárt képviselője lett. Függetlenségi képviselőket inkább csak az 1910-es években találunk néhány családban (gr. Bethlen, Esterházy, Károlyi, Zichy). A Károlyiak a dualizmus első évtizedében többnyire valamelyik mérsékelt ellenzéki párt képviselőjeként, a korszak utolsó évtizedében viszont a függetlenségi ellenzék soraiban politizáltak.

Az 1885-ben kimaradó családokat vizsgálva: szabadelvű, illetve munkapártiak voltak a szatmári birtokos Perényi és az erdélyi Thoroczkay család tagjai. A később az örökös tagok közé visszakerülő családok közül szabadelvű, illetve munkapártiak voltak az erdélyi Haller család tagjai, míg a felvidéki eredetű Hadikok 1904-ben gr. Andrássy Gyulának a Szabadelvű Pártból kilépő csoportjához csatlakoztak. A szintén felvidéki Pongráczok többségében mérsékelt, míg a Pest és Tolna megyében birtokos, katolikus Benyovszkyak függetlenségi ellenzékiek voltak. Az indigena családok kevésbé voltak politikailag egységesek, gyakran egyazon családon belül fele-fele arányban találunk kormánypárti, illetve mérsékelt ellenzéki képviselőket. Az 1885 után örökös tagsági jogot nyert családok (ágak) tagjai között magas volt a képviselők aránya, csaknem minden másodikban találunk egy vagy több honatyát. Ők néhány kivételtől eltekintve szabadelvű pártiak, később nemzeti munkapártiak voltak, ami azt látszik igazolni, hogy

¹¹⁰ Gr. Csáky Gyula 1872-ben Deák-párti programmal szerzett mandátumot, de aztán a Reform-párthoz, majd a Középpárthoz, végül a Jobboldali Ellenzékhez csatlakozott. Az 1873-ban szintén a Középpárthoz csatlakozó gr. Csáky Tivadar képviselői pályafutását 1875-ben a Szabadelvű Pártban fejezte be (Toth 1973: 234).

ha az örökös tagsági jog adományozása nem is szolgált napi politikai érdeket, az adományban alapvetően a kormány megbízható támaszai részesültek.

Főrendiházi és képviselőházi aktivitás

Kutatásaink alapján összefüggés mutatható ki a két házbeli aktivitás között. Azon örökös tagok, akik a főrendiházban felszólaltak, képviselőként többnyire a másik ház ülésein is aktívak voltak. Ugyanez a passzívakra is igaz: a főrendiház plénumán passzív főnemesek egy kivételével a képviselőházban sem szóltak hozzá a tárgyalásokhoz. Vajon miért vállaltak képviselőiséget, ha nem szóltak fel? Egyes esetekben felmerülhet a hivatalyszerzés mint motiváció (gr. Nopcsa Elek az Operaház és a Nemzeti Színház későbbi intendánsa és gr. Berchtold Artúr későbbi főispán), és feltételezhetően szerepet játszott az is, hogy a főrendiház javadalmazás nélküli tagságával szemben a képviselők jelentős díjazásban részesültek, emellett „a gazdaságfejlődés felkínálta a lehetőséget, hogy képviselői helyzetét [minden honatya] saját gazdasági pozíciójának erősítésére használja fel”.¹¹¹

1865–1885 között a főrendiház legaktívabb félszáz tagjának valamivel kevesebb mint fele, 22 főrend foglalt helyet politikai pályafutása során a képviselőházban is. Közülük 19 születési joron vagy azon is tagja volt a főrendiháznak. Az 1885–1918 közötti időszakban a legaktívabb főrendiházi tagoknak szintén nagyjából fele (hét főrend) működött képviselőként is, ők azonban egy kivétellel már valamennyien (!) országgyűlési képviselők is voltak. A főrendiházban különösen aktív és pályájuk valamely szakaszában a képviselőházban is helyet foglaló főrendiházi tagok két csoportba sorolhatóak. Az egyikbe a főnemesi ranggal rendelkező főispánok tartoztak: ők szinte kivétel nélkül liberális kormánypártiak voltak. A másik, népesebb csoport tagjai számára a képviselőházi politizálásból való kiszorulás vagy kivonulás vezetett a főrendiházba való visszatéréshez. A képviselőként is szereplő legaktívabb főrendek pártmegoszlása különbözött a képviselőház egészétől: körükben csaknem azonos arányban voltak kormánypárti és mérsékelt ellenzéki honatyák. A leggyakoribb az volt, hogy valaki pályája folyamán hol a mérsékelt ellenzék (1885 előtt az esetek felében, utána harmadában valamely konzervatív árnyalatnak), hol a kormánypárt képviselője volt. Csak két (átmenetileg) függetlenségi képviselő akadt a legaktívabb főrendek sorában: gr. Apponyi Albert és br. Prónay Dezső.

* * *

Az örökös jogon tagságra jogosult főnemes famíliák főrendiházi részvétele a „családi különállások” kifejezéssel általánosságban nem jellemezhető. A meghívottak számát tekintve 1885 előtt még fennállt annak elvi lehetősége, hogy a főrendiház tagságában nagyobb számban népes családi tömbök alakuljanak ki, hiszen

¹¹¹ Gerő 1982: 164–165.

egy-egy családból akár 30–40 leszármazott is meghívást kapott az országgyűlésre. A meghívottak jelentős része azonban ekkor is távol maradt, csak kevés (1865-ben tíz, a két későbbi mintaévben mindössze kettő) olyan család volt, amelyből az országgyűlés elején legalább öt meghívott a királyi meghívólevél bemutatásával jelezte részvételi szándékát. A főrendiházi reformot követően leszűkült azoknak a családoknak a köre, amelyeknek egyáltalán lehetősége lett volna a főrendiház tanácskozásait befolyásoló családi blokk létrehozására (a mintaévekben hétnek, majd kilencnek volt csak egyidejűleg legalább öt örökös joga igazolt tagja).

Azok a családok, amelyek nagyszámú taggal meghívást nyertek, illetve megjelentek, a többi családnál a hozzászólások terén is aktívabbak voltak. A főrendiházban kiemelkedően sokszor hozzászóló tagoknak 1865–1885 között még harmada származott azokból a családokból, amelyek megjelent tagjaik számát tekintve családi blokkot képezhettek volna. 1885 előtt ezeknek a kiemelkedően aktív tagoknak kétharmada főispán is volt, akik többnyire nem valamiféle családi véleményt, hanem a kormány álláspontját képviselték. A főispánok főrendiházi tagságból való kikerülésével is összefügg, hogy 1885 és 1918 között a kiemelkedően aktív főrendiházi tagoknak már kevesebb mint hatoda származott az említett családokból. A név szerinti szavazásokon ugyan általában részt vettek, azonban néhány családtól eltekintve (Zichyek, 1885 után a Dessewffyék is) csak egy-két fővel jelentek meg.

Szavazáskor nagyobb létszámú tömbök csak időlegesen alakultak ki, így 1883–1884-ben és 1894–1896 között az egyházpolitikai törvényjavaslatok tárgyalásakor, valamint 1885-ben a főrendiház reformjának vitája során. 1885-től az ilyen tömbök kialakulása ellenében hatott az örökös tagsági jog adócenzushoz kötöttsége. A tartósan a kormányt vagy az ellenzékét támogató szavazói magatartás mind személyek, mind családok esetében gyakori volt, de nem általános. Még ha leszármazottaik nagy számban is jelentek meg a szavazásokon, a családok többsége akkor sem szavazott teljesen egységesen. A családi nézetek és politikai hagyományok azonban mégis keretet adhattak a tagok főrendiházi politikai részvételéhez (hiszen az örökös tagság maga is a családhoz tartozáson alapult) és szerepléséhez. Erre utal, hogy több volt az inkább kormánypárti vagy ellenzéki javaslatokra szavazó család, mint a vegyesen vagy ingadozóan szavazó.

Egyéb tényezők is hatottak, hathattak ugyanakkor egy-egy személy állásfoglalására: a kormány álláspontja, az egyházi hovatarozás, a horvát szábor küldötteinél az ottani többség nézete, az egyéni érvényesülés szempontjai. Emellett előfordult, hogy a kormány kérésére az uralkodó is befolyásolta egyes tagok szavazói viselkedését. Az ellenzéki családi blokkokkal szemben a kormány számára további ellenszer lehetett a politikailag lojális családok örökös tagsági jogban részesítése. (Bár az új örökös családokból általában családokként csak egy-két leszármazott vett részt a név szerinti szavazásokon.) Az 1890-es évek után, az ellenzéki hangok főrendiházi felerősödésekor pedig a kormány számára hatékonyabb (és elégséges) eszköznek bizonyult a főrendiházba élethossziglan kinevezett 50 tag támogatása.

Az erdélyi főnemesi családokról megállapítottuk, hogy bár a főrendiházi reform érzékenyebben érintette őket, az országgyűlésen ténylegesen megjelenő és név szerinti szavazásokon részt vevő körük 1885 után csak kis mértékben változott. A szavazások alapján az erdélyi családok nagymértékben támogatták a Deák-, a szabadelvű és a nemzeti munkapárti kormányok álláspontját, kivételt ez alól csak a főrendiházi reform és kisebb mértékben az 1910-es évek szavazásai képeztek.

Az indigena családok főrendiházi aktivitására (a tagsági jog gyakorlására, a név szerinti szavazásokon való részvételre, a képviselői mandátumvállalásra, valamint a hozzászólók számára) vonatkozó adataink alapvetően megerősítették az 1883–1884. évi kiemelkedő mértékű részvételt és az asszimilálódott indigena családok nagyobb aktivitását.

A főrendiházban örökös tagsági joggal rendelkező családok országgyűlési képviselő leszármazottainak vizsgálatából a szakirodalomban szereplőnél némileg összetettebb és időben változó¹¹² kép bontakozik ki mind a regionális és felekezeti tényezők és a pártállás összefüggéseit, mind a főrendiházi tagsággal rendelkezők képviselői mandátumvállalásának lehetséges motivációit tekintve. A vizsgálat további eredményének tartjuk a képviselőházban és a főrendiházban tapasztalható aktivitás összefüggésének feltárását, azonban a két kamarában kifejtett aktivitás tartalmi összehasonlítása már egy későbbi kutatás tárgyát képezi. További feladat az Erdélyen kívüli országrészek birtokos családjainak főrendiházi aktivitásában esetleg tetten érhető regionális sajátosságok meghatározása, továbbá annak feltárása, hogy a rokoni kapcsolatok nem vérségi formái a tagok politikai álláspontját és viselkedését hogyan befolyásolták.

FORRÁSOK

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 4. Országgyűlési levéltár. Főrendiház. Általános iratok, 1867–1918.

K 26. Miniszterelnökségi Levéltár. Központilag iktatott és irattározott iratok, 1867–1944.

P 253. Festetics család keszthelyi levéltára. Festetics II. Tasziló iratai, 1879–1941.

Országos Széchényi Könyvtár (OSZK) Kézirattára. Levelestár.

FHSZ 1848: *A felsőház rendszabályai [1848]*. Pest. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Hazszabaly_1848-1849_fh – utolsó letöltés: 2017. augusztus 6.

FHSZ 1872: *A főrendi ház házszabályai [1872]*. [Az 1872–1875. évi országgyűlés kezdetén hatályba lépett főrendiházi házszabályok szövege.] Budapest, 1885. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Hazszabaly_1884-1887_foh_1 – utolsó letöltés: 2017. augusztus 6.

¹¹²E változás hátterében Szekfüvel ellentétben nem az arisztokrácia politikai térvesztését, hanem a századforduló körüli pártviszonyok átalakulását látjuk.

- FHSZ 1886: A főrendiház házszabályai [1886]. [A főrendiház 1886. január 30-i ülésén elfogadott szöveg]. In: *A főrendiház szervezete megvilágítva a fennálló törvények, szabályok és rendeletek által*. Budapest, 1893. https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_Hazszabaly_1884-1887_foh_2 – utolsó letöltés: 2017. augusztus 6.
- FI 1884–1887: *Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére [! 27-ére] hirdetett országgyűlés főrendi házának irományai*. I–VII. kötet. (Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére [!27-ére] hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) [Budapest], 1884–1887.
- FN 1865–1868: *Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. I. kötet. (Az 1865. évi december hó 10-dikére hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Pest, 1869.
- FN 1881–1884: *Az 1881-dik évi szeptember [hó] 24-ére hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. I–II. kötet. (Az 1881-dik évi szeptember hó 24-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1883–1884.
- FN 1884–1887: *Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére [! 27-ére] hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. I–III. kötet. (Az 1884-dik évi szeptember hó 25-ére [!27-ére] hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1885–1887.
- FN 1892–1896: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés főrendi házának naplója*. I–VII. kötet. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) [Budapest], 1892–1896.
- FN 1910–1918: *Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés főrendiházának naplója*. I–V. kötet. (Az 1910-dik évi június hó 21-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1912–1919.
- KN 1884–1887: *Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I–XVI. kötet. (Az 1884-dik évi szeptember hó 27-ére hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1884–1887.
- KN 1892–1896: *Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés képviselőházának naplója*. I–XXXIV. kötet. (Az 1892. évi február hó 18-ára hirdetett országgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1892–1896.
- NI 1922–1926: *Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés irományai*. I–XIX. kötet. (Az 1922. évi június hó 16-ára összehívott nemzetgyűlés nyomtatványai.) Budapest, 1923–1926.
- Palmer Kálmán (szerk.) 1911: *Általános mutató a magyar országgyűlés főrendiházának naplóköteteihez*. 1. kötet. *A főrendiház tárgyalásai 1861–1906/10*. Budapest.
- Fabro Henrik – Ujlaki József (szerk.) 1905: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1905–1910. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*. Budapest.
- Gudenus János József 1990–1999: *A magyarországi főnemesség XX. századi genealógiája*. I–V. kötet. Budapest. <https://opac-nevter.pim.hu> – utolsó letöltés: 2017. augusztus 6.
- Halász Sándor (szerk.) 1887: *Országgyűlési almanach 1887*. Budapest.
- Máté J. Lajos (szerk.) 1888: *Magyar almanach. A virilisták és Fiume vagyonos polgárságának cím- és névjegyzéke a vagyoni állapot feltüntetésével. A főrendi és képviselőházi tagok névsora, valamint az ország nevezetesebb férfiainak életleírása és családi leszármazása*. Budapest.

- Sturm Albert (szerk.) 1892: *Országgyűlési almanach 1892–1897. Rövid életrajzok a főrendiház és a képviselőház tagjairól*. Budapest.
- Vásárhelyi Ferenc (szerk.) 1910: *Magyar Országgyűlés [1910–1915]. A főrendiház és a képviselőház tagjainak életrajzi adatai*. Budapest.
- Végváry Ferenc – Zimmer Ferenc (szerk.) 1910: *Sturm-féle országgyűlési almanach 1910–1915. Rövid életrajzi adatok az országgyűlés tagjairól*. Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Andrássy Ilona 2014: *Mindennek vége! Andrássy Ilona grófnő első világháborús naplója*. (S. a. r. Kovács Lajos.) Budapest.
- Ballabás Dániel 2013a: A főrendiházi reform és a főrendek generációi. In: Papp Klára – Püski Levente (szerk.): *A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok*. Debrecen, 277–283.
- Ballabás Dániel 2013b: A főrendiházi census a gyakorlatban. A Széchényiek példáján keresztül megvilágítva. In: Bartók Béla (szerk.): *Acta Academiae Agriensis*. (Nova series XLI. Sectio historiae.) Eger, 239–259.
- Ballabás Dániel 2017: Széchényi István két világháború közötti kultusza és a Széchényi nemzetség. In: Borbély Zoltán – Kristóf Ilona (szerk.): *Acta Academiae Agriensis. Tanulmányok Gebei Sándor 70. születésnapjára*. (Nova series XLIV. Sectio historiae.) Eger, 551–565.
- Bihari Péter 2008: *Lövészárkok a hátszágban. Középosztály, zsidókérdés, antiszemitizmus az első világháború Magyarországon*. Budapest.
- Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel 1999: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Budapest.
- Cieger András 2009: „Királyi demokrácia”. Szabadságjogok a magyar liberálisok reformterveiben 1867 után. *Aetas* (24.) 3. 55–82.
- Galántai József 1980: Az első világháború alatti országgyűlési nyomtatványok forrásértékéről. In: Bertényi Iván (szerk.): *Ünnepi tanulmányok Sinkovics István 70. születésnapjára*. Budapest, 89–97.
- Gerő András 1982: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselő a Monarchia Magyarországon*. Budapest.
- Gerő András 1993: Mamelukok és Zoltánok. Népképviselő a Monarchia Magyarországon. In: Gerő András: *Magyar polgárosodás*. Budapest, 177–242.
- Hanák Péter 1975: Vázlatok a századelő magyar társadalmáról. In: Hanák Péter: *Magyarország a Monarchiában. Tanulmányok*. Budapest, 342–404. (Első megjelenése: *Történelmi Szemle* 1962 [5.] 2. 210–245.)
- Hanák Péter 1978: Magyarország társadalma a századforduló idején. In: Hanák Péter (főszerk.) – Mucsi Ferenc (szerk.): *Magyarország története 1890–1918*. I. kötet. (Magyarország története tíz kötetben 7.) (Harmadik kiadás.) Budapest, 403–515.
- Ilonszki Gabriella 2009: *Képviselő és képviselő Magyarországon a 19. és a 20. században*. Budapest.
- Janos, Andrew C. 1982: *The Politics of Backwardness in Hungary, 1825–1945*. Princeton.

- Károlyi Mihály 2013: *Hit, illúziók nélkül.* (Ford. Litván György.) Budapest.
- Károlyi Mihályné 1985: *Együtt a forradalomban.* (Ford. Justus Pál, Balabán Péter.) (Negyedik kiadás.) Budapest.
- Kristóffy József 1928: *Magyarország kálváriája. Az összeomlás útja. Politikai emlékek 1890–1926.* I. kötet. (Második kiadás.) Budapest.
- Kurtán Sándor 2005: Az elit elitje: hosszan szolgáló parlamenti képviselők a Monarchia időszakában. In: Ilonszki Gabriella (szerk.): *Képviselők Magyarországon.* I. kötet. Budapest, 51–73.
- Lakatos Ernő 1942: *A magyar politikai vezetőréteg. 1848–1918.* Budapest.
- Mikszáth Kálmán 1992: Pillanatnyi képek a főrendiházból. In: Mikszáth Kálmán: *Cikkek és karcolatok 34. 1895. január – 1895. december.* (Kiad. Péterváriné Erdey-Grúz Helga, Rejtő István.) (Mikszáth Kálmán Összes Művei 85.) Budapest, 180–182.
- Pap József 2007: „Két választás Magyarországon”. Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első éveiben. *Aetas* (22.) 1. 5–31.
- Péter László 1993: Az arisztokrácia, a dzsentri és a parlamentáris tradíció a XIX. századi Magyarországon. (Ford. Gieler Gyöngyi.) In: Kontler László (szerk.): *Túlélők. Eliték és társadalmi változás az újkori Európában. Válogatás a nemzetközi történeti irodalomból.* Budapest, 191–241.
- Szabó Dániel 1977: A Néppárt megalakulása. *Történelmi Szemle* (20.) 2. 169–209.
- Szabó Dániel 1978: A Néppárt az 1896. évi országgyűlési választásokon. *Századok* (112.) 4. 730–756.
- Szász Zoltán (szerk.) 1987: *Erdély története.* III. kötet. 1830-tól napjainkig. (2. kiadás.) Budapest.
- Szekfü Gyula 1936: Politikai érzékünk társadalmi alapjairól. *Magyar Szemle* (26.) 4. 297–306.
- Sz[őgyény-Marich] L[ászló] 1882: *Igénytelen nézetek a magyar főrendi ház szervezéséről.* Székesfehérvár.
- Tisza István 1923: Az 1894. május–június havi krízis történetéhez. In: Tisza István: *Gróf Tisza István összes munkái I.* Budapest, 681–696.
- Toth, Adalbert 1973: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn. 1848–1892.* München.
- Tóth-Barbalics Veronika 2010: Vigyázó, Harkányi, Zelenksi és társaik – 1885 után örökös főrendiházi tagságot nyert családok. In: Gergely Jenő (főszerk.): *Vázlatok két évszázad magyar történelméből.* Budapest, 67–83.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017a: Indigenák a főrendiházban a dualizmus időszakában. In: Szijártó M. István (szerk.): *Az indigenák.* Budapest, 189–213.
- Tóth-Barbalics Veronika 2017b: A magyar főrendiház választott tagjai. *Századok* (151.) 2. 311–354.
- Vörös Károly 1980: A magyarországi társadalom (1790–1848). In: Mérei Gyula (főszerk.) – Vörös Károly (szerk.): *Magyarország története 1790–1848.* 1. kötet. Budapest, 473–599.
- Vörös Károly 1987: A főrendiház 1885. évi reformja. Egy kutatás tervei és első eredményei. In: Á. Varga László (szerk.): *Rendi társadalom, polgári társadalom I. Társadalomtörténeti módszerek és forrástípusok. (Salgótarján, 1986. szeptember 28–30.)* Salgótarján, 397–405.
- Zsilinszky Mihály 1908: *Báró Radvánszky Béla emlékezete.* Budapest.

Gerhard Péter

A fővárosi képviselőjelöltek a dualizmus korai időszakában*

A dualizmus kori országgyűlési választások kapcsán leginkább a sorozatos visszaélések képe rögzült a köztudatban. Az azonban kevésbé vizsgált kérdés, hogy kikből rekrutálódtak a jelöltek, és közülük kiknek volt valós esélye parlamenti mandátum elnyerésére. E tanulmányban a fővárosban elindult országgyűlési képviselőjelöltek társadalmi hátterének, illetve a helyi és az országos politikai elitbe való beágyazottságának áttekintése révén e kérdés pest-budai/budapesti vonatkozásait szeretném körbejárni. A vizsgálat időkeretét a korszak jól elhatárolható korai periódusára, azaz az 1865-ös és az 1887-es választások közötti időszakra szűkítettem le, mert ekkorra tehető a dualizmus kori pártrendszer kialakulása és megszilárdulása. A vizsgált országgyűlési képviselőjelölteket két csoportra osztom: az országos politikai elitből érkezettekre, illetve azokra, akik a helyi (városrészi, fővárosi) közélet szereplői voltak, azaz akiket a helyi közvéleményt befolyásolni képes, weberi értelemben vett honoráciorok közé lehet sorolni.¹ A két csoportot az alapján próbálom meg elkülöníteni, hogy befutottak-e a jelöltségük előtt az adott választókerületről függetlenül országos politikai karriert, vagy inkább a helyi beágyazottság volt jellemző rájuk. Ezzel a szakirodalomnak azt az állítását kívánom megvizsgálni, hogy a fővárosban a jelöltek közti törésvonalak nem feltétlenül az országos pártok mentén, sokkal inkább a kerületi érdekérvényesítő csoportok között húzódtak ebben az időszakban, és nem az országos, hanem a helyi többségnek volt a legmeghatározóbb befolyása a választások kimenetelére.

Az elemzéshez az egyes képviselőkkel, illetve a választási eredményekkel kapcsolatban a már kiadott szakirodalomra és a levéltári forrásokra – különösen

* A tanulmány az NKFIH K 112 429 számú pályázatának támogatásával készült (*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*; vezető kutató: Pap József). A tanulmány részben a 2015-ben megvédett doktori disszertációm kutatásain alapul: Gerhard 2015.

¹ A weberi értelemben vett honorácior egészen mást jelent, mint a magyar történelemből ismert honorácior fogalma. Weber a helyi értelmiség és polgárság befolyásos tagjaiból kikerülő honoráciorokat alapvetően úgy definiálta, hogy képesek a politikáért, és nem a politikából élni (Weber 1987: 293). A dualizmus korai periódusában Magyarországon is kialakuló honorácior pártokban a helyi pártszervezetek nem léteztek, ezeket a honoráciorok pótolták, ők választották ki a jelölteket, és ők szervezték a választási kampányokat is (Weber 1970: 414–415).

Budapest Főváros Levéltára iratanyagára – támaszkodtam, illetve a választásokról tudósító egykorú újságcikkeket használtam fel.²

A téma historiográfiáját áttekintve megfigyelhető, hogy eddig jobbára a dualizmus parlamentáris viszonyainak jellegzetességeit,³ illetve a megválasztott képviselőház társadalmi összetételét vizsgáló művek születtek,⁴ a képviselőjelöltek teljes körét érintő kutatások nem készültek. A kiválasztott korszak fővárosi országgyűlési választásai közül az 1872-esről Szabó Dániel írt teljes körű, a jelölteket is bemutató elemzést.⁵ Az 1869-es lipótvárosi választásokról (Wahrmann Mór első megválasztásáról) pedig Welker Árpád írt részletesen.⁶

AZ ELEMZÉS KERETEI

1865 és 1872 között Budán kettő, Pesten öt választókerület volt. Az óbudai választók 1872-ig Pest vármegye szentendrei választókerületéhez tartoztak.⁷ Óbuda választói, mivel az új fővárosi választókerületi beosztást megállapító törvény még nem készült el, 1875-ben ideiglenesen a budai II. választókerületben szavaztak.⁸ A székesfőváros törvényhatósági bizottsága az 1877. június 13-ai közgyűlésén határozott az 1877. évi XI. törvény alapján a Budapestnek juttatott további két mandátum sorsáról. Az egyik új választókerület Óbuda lett, míg a másik mandátum a népes terézvárosi választókerület közigazgatási kerülethatárok mentén való kettéválasztásával került betöltésre.⁹ Az 1878-as választásoktól fogva tehát Budapesten kilenc parlamenti mandátum sorsa dőlt el, úgy, hogy a számozott választókerületek területe nagyjából egybeesett a megfelelő közigazgatási kerületével, csak a IX. választókerület állt a IX. (Ferencváros) és a X. (Kőbánya) közigazgatási kerületből (valamint Józsefváros külterületeiből).

Az elemzésbe minden, a választás napján fellelhető jelöltet bevontam, akik ezekben a választókerületekben 1865 és 1887 között elindultak (1. melléklet).

² A képviselők és a jelöltek életrajzi adatainak összeállításához a csupán az 1884-ben kezdődött ciklus óta kiadott országgyűlési almanachok mellett az országgyűlési lakáskönyvek, a lakcím-tárak és az életrajzi lexikonok adatait használtam fel: *Címjegyzékek*, 1867–1942; *Magyar Életrajzi Lexikon* 1994; Nagy 1857–1868; *Országgyűlési Almanach* 1886; *Országgyűlési lakáskönyvek (név- és lakjegyzékek)*, 1848–1947; Szinnyei 1891–1914; *Új Országgyűlési Almanach* 1888. Az országgyűlési almanachokban található életrajzok hiányosságaival kapcsolatban: Pap 2013.

³ A dualizmus korának parlamenti választásait áttekintő munkák: Toth 1973; Gerő 1988; Szabó 1999; Bérenger–Kecskeméti 2008; Varga 2010. Az 1861 és 1868 közötti választásokat választókerületi részletességgel tárta fel: Ruzsoly 1999.

⁴ A képviselők társadalmi összetételére: Rudai 1936a, 1936b; Lakatos 1942; Toth 1973; újabban Ilonszki 2009; különösen Pap 2016.

⁵ Szabó 1998.

⁶ Welker 2006.

⁷ A szentendrei választókerületben megválasztott képviselőket, mivel nem csak a később egyesített főváros lakói voksoltak rájuk, kihagytam az elemzésből.

⁸ MNL OL K 150. 591. cs. 1877-II-10 22599/1877.

⁹ BFL IV.1403.a. Az 1877. június 13-án és 14-én folytatólagosan tartott közgyűlés jegyzőkönyve, 143–144.

Ennek egyik oka az, hogy a jelöltséghez vezető út volt talán a mandátumszerzés legnehezebb lépése. Másrészt a választásokon néha kifejezetten szoros eredmények születtek, amelyek gyakran inkább a választók mozgósításával, és nem a jelöltek valós támogatottságával kapcsolatos tényezőkre vezethetők vissza.¹⁰ Így például 1869-ben a Terézvárosban Gorove István 1497 szavazatánál csak 26-tal kapott többet a győztes Jókai Mór, ugyanekkor a Józsefvárosban Csernátony Lajos 859 szavazatával szemben 816 voksot szerzett a vesztes Szentkirályi Mór.¹¹ 1881-ben a IX. választókerületben a szabadelvű jelölt, Kemény Gábor 606 szavazatával szemben a függetlenségi Thaly Kálmán is kapott 579 szavazatot, ráadásul a voksolás kapcsán a vesztes jelölt hívei szabálytalanságokra panaszkodtak.¹²

Születtek persze megsemmisítő vereségek is. 1869-ben a Lipótvárosban Wahrmann Mór 1011 voksával szemben a sem helyi beágyazottsággal, sem országos hírnévvel nem rendelkező tudós, Akin Károly csupán 54 szavazatot szerzett, és fel is hagyott ezután a politikai szerepléssel.¹³ Másként kell értelmezni Irányi Dániel 27 szavazóját az 1878-as belvárosi voksolás esetében (amúgy itt 751-en szavaztak összesen): a jelöltet az erősen függetlenségi érzelmű Békésben 1872-től kezdve, így 1878-ban is újraválasztották, a belvárosbeli indulása csupán jelképes volt, még a kampányt is nélkülözte.¹⁴ 1884-ben ugyanitt hasonló eredményt ért el szintén függetlenségi színekben Degré Alajos is, ő csupán 51 szavazatot kapott, ráadásul más választókerületben elért győzelemmel sem kárpótolhatta magát.¹⁵ Az ő esete annyiban hasonlít Irányiéhoz, hogy pártja csak a június 13-ára kitűzött szavazás előtti utolsó napokban, június 9-én határozott úgy, hogy a Belvárosban is indít jelöltet, a siker legkisebb reménye nélkül.¹⁶ Degré választói például még pártjelvényt sem viseltek, miközben leadták szavazatukat.¹⁷ Irányi és Degré esete azért tanulságos, mert kettejük fellépése között, 1881-ben Havas Sándor gépgyáros függetlenségi jelöltként egészen szép eredményt ért el (326 szavazat, azaz a voksok 35,75%-a esett rá), tehát nem arról van szó, hogy a pesti Belváros választói eleve elzárkóztak volna a függetlenségi eszméktől.

A legkülönösebb megsemmisítő vereséget 1865-ben Szilágyi Virgil szenvedte el a Józsefvárosban. Ő 1861-ben megszerezte a városrész képviselői helyét, és

¹⁰ A szoros végeredmények jelentőségére már Vörös Károly is felhívta a figyelmet: Vörös 1978b: 460. A választók mozgósításának lehetőségeit részletesen elemzem: Gerhard 2015, különösen 99–161.

¹¹ BFL IV.1303.j. 1. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1848–1869.

¹² BFL IV.1405. 1. nagydoboz. 1878. évi választási jegyzőkönyvek, IX. választókerület. E választásról részletesebben: Gerhard 2008.

¹³ BFL IV.1303.j. 2. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1872–1873.

¹⁴ BFL IV.1405. 2. nagydoboz. 1878. évi szavazási listák, IV. választókerület.

¹⁵ BFL IV.1405. 1. nagydoboz. 1884. évi választási jegyzőkönyvek, IV. választókerület. Degré csupán 1870 és 1875, illetve 1878 és 1881 között volt a képviselőház tagja, előbb Vác balközép, majd Abony függetlenségi képviselőjeként.

¹⁶ *Függetlenség* 1884. június 10. 2; *Pesti Napló* 1884. június 10., reggeli kiadás 2.

¹⁷ *Pesti Napló* 1884. június 13., esti kiadás 1.

Vörös Károly jellemzése szerint is egyike volt a helyben népszerű jelölteknek.¹⁸ Ennek ellenére 1865-ben csupán 17 szavazatot kapott, és így vesztett Szentkirályi Mórral szemben. Szilágyi Virgil bukása arról tanúskodik, hogy a választás végeredménye nem feltétlenül állt összhangban a jelöltek valós támogatottságával. A *Pesti Napló* a következőképpen tudósított az esetről:

„Szilágyi pártjának a Szentkirályi párt azt a javaslatot tette, hogy netaláni surlódások kikerülése végett az menjen előre a választás színhelyére [...]. A Szilágyi pártbeliek csakugyan előre mentek, s 8 óra után, mikorra a választás megnyitása lőn hirdetve, azonnal sürgették, hogy a választmány elnöke (Röck Szilárd) megkezdettnek jelentse ki a választást.

A Szilágyi-pártbeliek összes száma – mint a hitelesített választási jegyzőkönyv bizonyítja – 80-an, legfeljebb 100-an voltak mindössze. [sic!] Ezen csekély szám, mielőtt az elnök megnyitotta volna a választást, kikiáltá Szilágyi Virgilt, s minthogy senki sem javasolt ellenjelöltet, a színhelyről elvonult még 8 $\frac{3}{4}$ óra előtt, midőn a választás megnyitottnak lőn nyilvánítva. – Ekkor már a Szentkirályi párt [...] megjelent teljes számmal a Lovardában, és a szavazás folyt délután 4 óráig.”¹⁹

A választási jegyzőkönyv még különösebb teszi Szilágyi Virgil bukását: egyedüli jelöltként a jegyzőkönyv megfelelő helyén csak Szentkirályi Mór jelölését vezették be, a szavazási lista táblázatos részébe is csak Szentkirályira leadott szavazatokat írtak be. A jegyzőkönyv eredményhirdető részében azonban az alábbi szöveg olvasható:

„Megjegyeztetvén, hogy egy csekély számú körülbelül 80 egész 100 [sic!] számra rugó választó sereg a választás megnyitása előtt a színhelyen megjelenvén a választás megnyitását sürgette, és miután az meg nem történhetett, mivel ezen Pest város IV. követségkerület 1394 számra rugó választói még nem sereglettek össze a hely színén, és a választás megnyitása elnök úr jogkörében állott, a választó területről eltávoztak.”²⁰

Délutánra mégis többen érkeztek Szilágyi Virgilre szavazni, e szavazókat a jegyzőkönyv végén felsorolták, tehát utólag, merőben szabályellenesen, mégis elfogadták Szilágyi Virgil jelöltségét, de a reggel szavazni akarók voksait mégsem írták jóvá neki.

Bizonyos esetekben az ellenjelöltekről viszonylag kevés forrás maradt fenn. Erre példa Szontágh Sámuel esete, aki Házmán Ferenc budai polgármester

¹⁸ Szilágyi Virgil (1824–1892), Táncsics Mihály ügyvédje, a *Pesti Napló* munkatársa volt. A másik népszerű „demokrata ügyvéd” a budai II. kerület 1861-es képviselője, Balássy Antal volt, aki 1865-ben a választás napjára végül lemondott újbóli jelöltségéről, és nem indult el Ráth Péter gyógszeréssel szemben (Vörös 1978a: 258).

¹⁹ *Pesti Napló* 1865. november 24. 1.

²⁰ BFL IV.1303.j. 1. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1848–1869.

ellenzéki ellenjelöltjeként lépett fel 1869-ben a budai II. választókerületben.²¹ Máskor az a probléma, hogy a jelöltek párthovatartozása kevésbé egyértelmű. Nem tudtam például pontosan megállapítani, hogy Rottenbiller Mór és Ráth Péter melyik parlamenti párthoz tartozott, csak valószínűsíteni tudom, hogy Deák-párti jelöltek voltak. Kerntler Ferenc pedig 1878-as jelöltségekor (Buda II. választókerületében) ellenzéki jelöltnek „látszott”, több lap is egyesült ellenzékieknek tudta,²² a kormánypárti *A Hon* agitált is ellene, míg be nem látta, hogy Kerntler is a Szabadelvű Párt jelöltje.²³ Végül sajtóközleményben kellett tisztázni a jelölt pártállását:

„A képviselőjelöltek között Kerntler Ferencz a fővárosi II. kerület jelöltje, mint az egyesült ellenzéki párthoz tartozó van felsorolva; minthogy azonban Kerntler Ferencz a liberalis kormánypárthoz, nem pedig az ellenzéki párthoz tartozik, netaláni félreértések kikerülése végett felkérem, sziveskedjék ezen téves közlést helyreigazítani.”²⁴

1865 és 1887 között a fővárosban mandátumért induló jelöltek száma 75 fő volt, és közülük 37 személyt választottak meg országgyűlési képviselőnek.²⁵ A korszakban háromévente tartották a rendes országgyűlési képviselőválasztásokat, a vizsgált 75 jelöltből egy kivétellel valamennyien indultak e választások valamelyikén.²⁶ A kivétel a Deák Ferenc halálával megüresedett belvárosi választó-

²¹ Erről a választásról tévesen írja Czaga Viktória, hogy egyhangú választás volt, hiszen Házmán Ferenc 735 szavazata mellett Szontágh Sámuel is begyűjtött 330 voksot (Czaga 1997: 117; *Pesti Napló* 1869. március 23., reggeli kiadás 1). Az országgyűlési lakáskönyv 1869-es második kiadása az ellenjelöltek nevét is tartalmazza, Szontágh neve itt is szerepel (https://library.hungaricana.hu/hu/view/OGYK_LKKH_1869-2/?pg=21&layout=s – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.).

²² *A Hon* 1878. augusztus 3., reggeli kiadás 1.

²³ *A Hon* 1878. augusztus 8., reggeli kiadás 2. Horváth J. András szerint pedig függetlenségi jelölt volt (Horváth 1998: 500).

²⁴ Heinrich Ödön, a Kerntler-párt alelnökének közleménye: *Pesti Napló* 1878. augusztus 2., reggeli kiadás 3.

²⁵ A jelöltek közé csak azokat soroltam be, akiket a választás napján ténylegesen felléptettek, tehát szavazni is lehetett rájuk, többen voltak ugyanis, akik ugyan végigküzdöttek a kampányidőszakot, de végül a választás napjára mégis visszaléptek a jelöltségtől. A jelöltek listáját az 1. melléklet tartalmazza.

²⁶ Az 1875 novemberében elhunyt Horn Ede helyett a VI. kerületben pótválasztáson jutott csak mandátumhoz a kormánypárti Schwarcz Gyula, ő 1865-ben vesztes jelölt volt (Szabó 1999: 73). Az 1867. júniusi pótválasztáson a főpolgármesterré kinevezett Szentkirályi Mór helyett a Józsefvárosban egyhangúan választották meg Ráth Károlyt, akinek kormányhivatalra történt kinevezése miatt még ugyanazon év augusztus 27-én újból vállalnia kellett a megmérettetést, de ekkor már alulmaradt Csernátorny Lajossal szemben. Ráth Károly azonban rendes választáson is indult, 1865-ben a Lipótvárosban szenvedett vereséget báró Kemény Zsigmondtól (Ruszoly 1999: 229). Pauler Tivadar 1871-ben az Eötvös József halála miatt megtartott rendkívüli választáson nyerte el a budai I. választókerület mandátumát, amelyet 1886-os haláláig valamennyi rendes választáson is megnyert, míg Fejérváry Géza éppen Pauler halála után szerezte

tókerületben 1876-ban közfelkiáltással megválasztott Horváth Mihály volt, aki viszont 1878-ban már nem kívánta vállalni az újabb megmérettetést.

A képviselőjelöltek közül 41 főt tekintek a mindenkori kormánypárthoz (azaz a Deák-párthoz, illetve a Szabadelvű Párthoz) tartozónak,²⁷ akik közül harmincan mandátumhoz is jutottak (idesorolva a névleg pártonkívüli, ámde megválasztása idején megbízhatóan a kormánypártot támogató Zichy Jenőt is²⁸). 32 jelölt volt ellenzéki – idesorolva a jobboldali ellenzéki Liphay Bélát²⁹ és a kétszer mandátumhoz jutó Hoffmann Pált³⁰ is –, közülük öten arattak győzelmet.

PÁRTÁLLÁS ÉS TÁRSADALMI STÁTUSZ

A pártállásnak nyilvánvalóan nagy szerepe volt a jelöltek sikerességében. A mindenkori kormánypárt minden választáson fölényben volt az ellenzékkel szemben. Két olyan választásról tudunk, amelyen az ellenzék egyáltalán jelentősebb

meg a kerület mandátumát 1886-ban, amelyet az 1887-es rendes választáson is – ellenjelölt hiányában – meg tudott őrizni.

²⁷ Itt Jókai Mór és Csernátony Lajos besorolása okozott problémát, mindketten balközép politikusként váltak 1875-ben kormánypártiakká, és mindketten voltak győztesek és vesztesek is, mind ellenzéki, mind kormánypárti időszakokban. Csernátony 1875 és 1878 között ráadásul egy időre ott is hagyta a kormánypártot. Kettőjüket végül nem vettem figyelembe a pártállás vizsgálatakor.

²⁸ A Zichyt jelölő 1884. március 30-ai választói gyűlésen a *Pesti Napló* szerint dr. Preyer (Preuer) Hugó ügyvéd, „miután örvendezett rajta, hogy a belvárosban a politikai indolencia megszűnt, mit mutat a megjelentek száma, hogy felkelt a polgárság egy bizonyos klikkuralmat megtörni, kijelentette, hogy képviselőjük nem lehet politikai pártnak uszályhordozója. De – folytatá – különben is csak egy párt van, a kormányé, a többi csak frakció, és így nem csoda, ha a kormány tartózkodik a reformoktól, melyet maga is jónak lát, megbénítja kezét az a körülmény, hogy ha elesik, nincs kire bízni a kormány gyeplőjét, mert nincs, ki tőle átvehetné.” A lap az ügyvéd szavait a következőképpen kommentálta: „Itt van felállítva az az arany híd, melyen a pártonkívüliségből kézenyelmesen át lehet sétálni a kormány kebelébe” (*Pesti Napló* 1884. március 31., reggeli kiadás 1). A *Nemzet* szerint az 1884-es választásokon az egész országban mindössze tíz pártonkívüli jelölt indult (*Nemzet* 1884. június 12., reggeli kiadás 1). Zichy egyébként korábban Deák-párti képviselő volt, a későbbiekben pedig hol a Szabadelvű Párt, hol a függetlenségi ellenzék parlamenti képviselőcsoportjához csatlakozott.

²⁹ Liphay Béla báró a budai II. választókerületben 1875-ben lépett fel jobboldali ellenzéki jelöltként, ő korábban Deák-párti képviselő volt.

³⁰ Hoffmann Pál, korábban a nagymartoni választókerület képviselője, 1878-ban pártonkívüliként, 1881-ben mérsékelt ellenzékiként győzött a budapesti VII. választókerületben. Az 1881-es jelölésekor a kerületi szabadelvű párt arra a következtetésre jutott, hogy „tekintettel Hoffmann Pál programbeszédére, melyben esetleg a jelenlegi kormánynak támogatása is kilátásba helyeztetik, a külön képviselőjelölt felállítását ez idő szerint [...] mellőzendőnek véli [...]” (*A Hon* 1881. június 11., reggeli kiadás 2). Hoffmann beszámoló beszédét maga a kormánypárti lap is szinte kormánypártinak érzékelte (*A Hon* 1881. június 12., reggeli kiadás 1). Az 1881-ben kezdődő ciklus vége felé Hoffmann képviselőtársra, Steinacker Ödön végül már úgy jellemezte, hogy „ellenzéki Saulusból valódi kormánypárti” lett. Amúgy Steinacker éppen azt taglalta ekkor, hogy Hoffmann német nemzetisége dacára sem ismeri el a magyarországi németek képviselőjének (*Képviselőházi napló*, 1881–1884. 11. kötet 196. 1883. március 16. Steinacker Ödön felszólalása).

esélyekkel nézhetett a fővárosi megmérettetés elé. Mindkettő egy kialakult új helyzet utáni első erőpróba volt, amikor a rendszerkritikus hangok felerősödtek. Az 1869-es választáson fejezhették ki csalódottságukat első ízben a kiegyezés ellenzői, míg Tisza Kálmán 1875-től működő új rendszeréről 1878-ban nyilváníthattak először véleményt a választók. 1869-ben a hét budai és pesti kerületből háromban ellenzéki jelölt győzött: Jókai Mór a Terézvárosban, Csernátony Lajos a Józsefvárosban és Vidats János a Ferencvárosban. 1878-ban Királyi Pál a Belvárosban, Szilágyi Dezső a Józsefvárosban győzött az egyesült (azaz a későbbi mérsékelt) ellenzék jelöltjeként, Hofmann Pál a VII. választókerületben pártönkívüliként jutott be a képviselőházba, a IX. választókerületben pedig Thaly Kálmán személyében a rendszerkritikus függetlenségi ellenzékot juttatták mandátumhoz a választók. A kormánypárt a számára kevésbé kedvező két választás után, 1872-ben és 1881-ben immár jobban felkészülve még akkora teret sem engedett az ellenzéknek, mint a korábbi választásokon.³¹

Nem szabad azonban elfeledkezni arról, hogy számos választás két kormánypárti jelölt összecsapásából állt. Itt látszanak leginkább az országos és a helyi érdekek, illetve az egyes helyi érdekcsoportok közötti küzdelmek. 1875-ig erre ugyan nem volt példa, ekkor azonban a Terézvárosban Horn Ede és Falk Miksa, a Ferencvárosban Csernátony Lajos és Tavasz Endre egyaránt kormánypártiként indult. 1878-ban a budai II. kerületben két szabadelvű jelölt, Kerntler Ferenc és Házmán Ferenc között lehetett választani, és a IX. választókerületben is elindult két kormánypárti jelölt, Steiger Gyula és Wodianer Béla: talán ennek is volt köszönhető, hogy itt végül függetlenségi jelölt nyerte el a mandátumot, Thaly Kálmán személyében. 1881-ben Óbudán Ország Sándor és Végh János kiélezett kampányt folytatott egymás ellen, pedig mindketten szabadelvű párti programmal léptek fel. 1884-ben Busbach Péter és Festetics Pál a VI. kerületben, 1887-ben Busbach Péter és Bobula János szintén a VI. kerületben, Matlekovits Sándor és Morzsányi Károly a VII., valamint Tolnay Lajos és Prückler László a IX. választókerületben mérkőzött meg egymással kormánypártiként.

Társadalmi státus és végzettség szempontjából a jelöltek viszonylag homogén csoportot alkottak. Nem meglepő módon a jogász végzettségűek domináltak közöttük, ez mindmáig általános, és érthető is az elsősorban törvények megalkotásával foglalkozó parlamenti képviselők esetében. A 75-ből 34 jelölt volt jogász. Őket a „bölcészek” követték (írók, újságírók, tudósok), 22 jelölt került ki soraikból. A maradék 18 fő vegyes csoportot alkotott, arisztokraták (4 fő³²), orvosok és gyógyszerészek (2 fő), mérnökök (3 fő), iparosok (5 fő), katonatisztek (2 fő), hivatalnokok (1 fő) és nagykereskedők (1 fő) tartoztak ide.³³

³¹ Mint Szabó Dániel meggyőzően kimutatta, a korszakban hegemon többpártrendszer működött Magyarországon, így a kormánytöbbség leváltására még elvi lehetőség sem volt (Szabó 1992: 202).

³² Összesen egyébként tizenegy született főrendi képviselőjelölt volt, de közülük hét fő bölcész-ként vagy jogászként azonosítható foglalkozást űzött.

³³ Lángh György 1887-es óbudai függetlenségi jelölt foglalkozását nem sikerült kiderítenem.

Képzettségbeli hiányosságok két képviselőjelölt esetében merültek fel, ők végül mindketten mandátum nélkül maradtak: 1881-ben a VII. kerület függetlenségi jelöltje, Breslmayer Gottfried és a VIII. kerület kormánypárti jelöltje, Csepreghy János. Mindketten iparosként próbáltak meg mandátumhoz jutni, ellenfeleik pedig a saját sajtójukon keresztül épp viszonylag alacsony képzettségüket pécézték ki.³⁴ Breslmayer Gottfried esetében többek között június 22-ei programbeszédébe kötöttek bele. *A Hon* szerint ebbe csúnyán belesült, a retorikai képességek, illetve a magyar nyelvi ismeretek hiánya miatt, így végül korteseinek kellett befejezniük a beszédet. A jelölt nem tud rendesen magyarul, „szellemileg tehetetlen iparos”, szölt a kormánylap konklúziója.³⁵ Csepreghy Jánost kormánypárti jelöltként a *Függetlenség* támadta meg hasonló érvekkel. 1881. június 19-ei programbeszéde után ezt írta róla a lap:

„Ebbe nem öntötték tölcserrel a szellemet, s tudni való, hogy még asztalosnak is Thék András is különb legény nála. Egész programbeszéde nem egyéb a Tisza-kormány izetlen dicsérésénél, bár hír szerint mester uram maga még inasgyerek lévén a politika gyalupadjánál, program-gyalulásnál Jókai Mór s Hegedüs Sándor urak vezették a kezét.”³⁶

Az iparból nem hagyományos iparosként, hanem már modern gyárosként lett képviselőjelölt Vidats János, Havas Sándor és Prückler László.³⁷ Közülük Vidats volt az, aki nyerni is tudott (1869-ben), de rajtuk kívül a modern gyár-
ipar képviselői sem tudták (vagy akarták) megtörni a literátusok dominanciáját a fővárosi képviselőjelöltek körében.³⁸

Egyértelműen nemesi származású 33 jelölt volt a 75-ből. Mellettük valószínűsíthető például Trefort Ágoston és Szilágyi Dezső nemesi származása, de erről nem találtam adatot.³⁹ Steiger Gyulát, akinek svájci nemessége volt, szintén a nemesek közé számoltam. Nem született nemes volt az 1867-ben maglódi előnévvel nemesített Wodianer Béla, míg különös módon a budai születésű, de pozsonyi polgárcsaládból származó Pauler Tivadar eleve rendelkezett nemesi címmel. A nemességen belül az arisztokrácia tíz fővel képviseltette magát, további hárman (Bródy Zsigmond – aki nem is volt született nemes, illetve Fejérváry Géza és Ivánka Imre) életútjuk egy későbbi pontján váltak a főnemesség tagjaivá.

³⁴ Gerő András szerint, míg birtokos parasztok elvértve felbukkanhattak a képviselőház padsorai-ban, a választójoggal rendelkező iparosok képviselete egyáltalán nem jelent meg a parlamentben (Gerő 1988: 138).

³⁵ *A Hon* 1881. június 23., esti kiadás 1.

³⁶ *Függetlenség* 1881. június 20. 1. Egyébként Csepreghyt *A Hon* mindenki által ismert személyiségként mutatta be, és Horváth J. András szerint is tekintélyes műbútorasztalos volt (*A Hon* 1881. június 14., reggeli kiadás 2; Horváth 1998: 501).

³⁷ Prückler Lászlóról és a Prückler családról részletesebben: Gerhard 2010.

³⁸ Vidats esetében azonban 1848-as múltja és élénk egyleti tevékenysége is hozzájárulhatott a győzelemhez.

³⁹ Maga Trefort sem említi a kérdést önéletírásában (Trefort 1991).

A korai, 1865 és 1872 közötti választások indulói közül a pesti nagykereskedelem és ipar reprezentánsai közé Wahrmann Mór és Vidats János tartozott. Esetükben azonban nem csupán a gazdasági életben betöltött szerep volt releváns: Wahrmann Mór az első izraelita képviselőjelöltként az asszimiláció útjára lépett hazai zsidóságot reprezentálta. Az, hogy ő az amúgy fő tevékenységi terepéről szolgáló Lipótvárosban lépett fel, első ízben 1869-ben, ehhez képest másodlagos jelentőségű volt – itteni jelöltsége tulajdonképpen a városrészben nagy létszámban élő, a nagypolgárságba sorolható zsidó választóknak szólt.⁴⁰ Vidats János személyében a márciusi ifjak egyike, országosan ismert ellenzéki politikus indult el, szintén 1869-ben, a ferencvárosi választók kegyeért.⁴¹ Wahrmannal szemben Vidats azonban nem tudta megőrizni 1872-ben a mandátumát, pedig ekkor még személye nem is kötődött a csődbe ment ember alakjához: a Ferenc- és Józsefvárosi Takarékpénztár csődje az 1873-as krach után következett be. Nagyrészt a csődhez kapcsolódó vádaskodások vezettek ugyanis végül Vidats 1873. novemberi öngyilkosságához.⁴² Wahrmann és Vidats esetében tehát nemcsak helyi érdekcsoportok közvetlen képviselőit, hanem általában a nagykereskedők, illetve a modern gyáripar képviselőit való törekvés megjelenésére gyanakodhatunk. Vörös Károly állítása szerint egyébként a lipótvárosi zsidó nagypolgárság már 1861 óta egy kereskedő megválasztására törekedett, de mivel a zsidóság csak az 1867-es emancipációt követően juthatott választójoghoz, eme terv kivitelezésére 1869 előtt nem nyílt esély. Vörös szerint ez magyarázza a lipótvárosi nagypolgársághoz üzleti kapcsolatai révén jelentős mértékben kötődő – de mégsem kereskedő – Ráth Károly ügyvéd, későbbi főpolgármester 1865-ös kudarcát a kerületben báró Kemény Zsigmonddal szemben, hiszen a Ráth fő választói bázisát alkotó lipótvárosi nagykereskedő réteg ekkor még nem rendelkezett

⁴⁰ Wahrmann mellett ekkor felmerült Falk Miksa lipótvárosi jelölése is, végül azonban Deák – noha eredetileg Csengery Antalt szánta ide pártja jelöltjeként – Wahrmann jelölése mellett foglalt állást, így Falk ekkor nem indult el, csak 1875-ben a Terézvárosban Horn Ede ellen, de akkor végül alulmaradt. Wahrmannak a magyar országgyűlésben új szereppel kellett megbirkóznia: egy felekezeti csoportot kellett reprezentálnia, amire addig nem volt példa. Ő volt ugyanis az első izraelita vallású országgyűlési képviselő, noha nem az első, aki izraelitának született: a kikeresztelkedett (katolikus) Wodianer Albert már 1865 óta tagja volt a képviselőháznak, a család másik ágát képviselő, 1848-ban a református vallásra áttért Wodianer Béla pedig szintén 1869-ben lett képviselő a tornagörgői választókerületben (Welker 2006). Horn Ede pedig izraelita vallásúként nem sokkal később, már 1870-ben szintén képviselő lett – ekkor Pozsonyban (*Képviselőházi napló*, 1869–1872. 9. kötet, 218. 1870. július 7.).

⁴¹ A tulajdonában álló gépgyár 1854 óta a ferencvárosi Két Nyúl, azaz a mai Lónyay utcában működött. Itt élt Vidats János is családjával.

⁴² Az elbukott ferencvárosi választás után nem sokkal Dunapatajon még győzelmet aratott Vidats, így az új országgyűlésnek is tagja lehetett. Az 1873-ban a választói névjegyzék összeállításához a királyi váltótörvényszéknél bejelentett csőd alatt állókról készült jegyzéke a vizsgált jelöltek közül egyedül Vidats János szerepel, ami azt jelenti, hogy ekkor már választójogosultsága sem volt, hiszen 1899-ig a csőd alatt állók kikerültek a választójogosultak köréből (BFL IV.1303.j. 2. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1872–1873). Vidats bukásáról és öngyilkosságáról: Farkas 2013.

1. táblázat

A Pest legnagyobb adófizetőinek 1873-as összeírásában szereplő budapesti képviselőjelöltek

<i>Jelölt neve</i>	<i>Adófizetés jogcíme</i>	<i>Fizetett adó (forint)</i>
Wodianer Béla	egy lipótvárosi, egy józsefvárosi és egy belvárosi ház	11201,26 (helyesebben 3278,71)
Havas Ignác	három belvárosi ház	4292,99
Ráth Károly	öt ház és két telek	2853,20
Szontágh Sámuel	egy lipótvárosi ház és személyi kereseti adó	2445,43
Szentkirályi Mór	egy belvárosi és egy józsefvárosi ház, személyi kereseti adó	2351,74
Wahrmann Mór	egy lipótvárosi ház és jövedelmi adó	2343,19
Rottenbiller Lipót*	egy ferencvárosi és egy belvárosi ház	2216,79
Busbach Péter	egy telek, egy józsefvárosi ház és személyi kereseti adó	637,59
Győry Elek	egy józsefvárosi ház és jövedelmi adó	591,87
Gorove István	egy belvárosi ház és személyi kereseti adó	546,94
Vidats János**	egy ferencvárosi ház és személyi kereseti adó	517,76
Jókai Mór	egy józsefvárosi ház, jövedelmi és személyi kereseti adó	515,85
Deák Ferenc	jövedelmi és személyi kereseti adó	297,96
Radocza János	jövedelmi és személyi kereseti adó	156,62
Havas Sándor	jövedelmi adó	150

* Rottenbiller Lipót ekkor már nem is volt az élők sorában, hiszen 1870. november 17-én elhunyt.

** Vidats János ekkorra valójában már csődbe ment.

választójoggal.⁴³ Nem melleleg pedig Ráth veresége mutatja a helyi érdekek országgyűlési képviseletének ekkor még nyilvánvaló korlátait.

Pest legnagyobb adófizetőinek 1873-as összeírása kitűnő forrás a nagy vagyonnal és/vagy jövedelemmel rendelkezők kutatására.⁴⁴ A vizsgált jelöltek közül a leggazdagabbként, a lista 7. helyén szerepel Wodianer Béla. „Eredménye” azonban valószínűleg téves adatfelvitelen alapul, amit az utólagos ceruzás korrigálás is mutat: a legnagyobb tételhez, egy belvárosi ház után fizetett 7992,24 forintos adóhoz azt fűzték hozzá, hogy ez valójában a család módosabb ágá-

⁴³ Vörös 1978a: 258.

⁴⁴ Névjegyzéke a buda-pesti 1200 legtöbb adófizetőnek 1873, Pest. BFL IV.1303.j. 2. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1872–1873. A Vörös Károly által feldolgozott, majd évtizedekig lappangó forrás a címével ellentétben nemcsak az első 1200, hanem valamilyen oknál fogva a 2890 legnagyobb adózót sorolja fel.

hoz tartozó Wodianer Albert tulajdona.⁴⁵ 11201,26 forintra taksált adója tehát valójában csak 3278,71 forintra rúgott, amellyel éppen befért volna a lista első száz helyezettje közé, viszont a fővárosi képviselőjelöltek körében így is a második leggazdagabb volt.⁴⁶ Őt csak Havas Ignác előzte meg, aki három belvárosi ház után összesen 4292,99 forint adót fizetett. A legkevesebb adót Havas Sándor gépgyáros fizette, aki jövedelme után 150 forintot adózott, és ezzel a 2725. helyen, a lista legvégén található (1. táblázat).

Amint a táblázatból látható, a képviselőjelöltek jellemzően nem a legvagyonosabbak közül kerültek ki. Ha egyáltalán szerepelnek a listán, inkább a névsor második felében bukkan fel a nevük, magyarul nem tartoztak a legtöbb adót fizető 1200 fő közé. Bár a képviselőjelöltséghez kellett bizonyos mértékű vagyoni háttér, a vagyonos polgárság láthatóan nem személyesen kívánt részt venni az ország politikai életének centrumát jelentő országgyűlésben 1865 és 1887 között.

HELYI VAGY ORSZÁGOS JELÖLT? SZIMBOLIKUS JELÖLTÁLLÍTÁS, HELYI POLITIKAI ÉS EGYLETI AKTIVITÁS

Hipotézisem szerint a képviselőjelöltek között az egyik fő választóvonalat az jelentette a vizsgált időszakban, hogy a helyi vagy az országos politikai elitből érkeztek-e. A két kategória azonban nem minden esetben válik el élesen egymástól. Házmán Ferenc például, aki évtizedeken át a budai városi politikai elit élén állt, 1848–49-ben országos jelentőségű pozíciókat töltött be, a Batthyány-kormányban belügyi osztályigazgatóként, majd a Szemere-kormány külügyi osztályfőnökeként.⁴⁷ Rádadásul a koronázási ékszerek Orsova melletti elásásában is kulcsszerepet játszott.⁴⁸ Gorove István, aki a Terézvárosban volt jelölt, pesti születése dacára sem tekinthető helyi honoráciornak, jóllehet mint „Pest-belvárosi választó” hívta össze 1878. július 27-ére a kerület szabadelvű párti választóit a párt helyi jelöltjének kiválasztása céljából, majd ő is vezette le a gyűlést.⁴⁹ Fellépése azonban nehezen választható el az országos szabadelvű pártban betöltött vezető pozíciótól: ő nem a helyi választókat, hanem a szabadelvű párt országos vezetését képviselte a gyűlésen, mégis a lokálpatrióta érzelmeket lovalgolta meg, amikor egyszerű választóként jelenítette meg magát a választókhoz intézett felhívásában.

Abból a szempontból, hogy a képviselőjelöltek a helyi vagy az országos politikai élet reprezentánsai voltak-e, első megközelítésben nincs nagy különbség.

⁴⁵ A Wodianer család stratégiáit, köztük a kikeresztelkedéseket és a nemességbe, illetve az arisztokráciába történő betagozódásukat részletesen bemutatta: Bácskai 1989, különösen: 153–169. A családról lásd még: Vörös 1971: 278–279.

⁴⁶ Wodianer Béla nevénél még a jövedelem rovatban is szerepel egy olvashatatlan összeg, de ezt nem vették figyelembe adója összegzésekor.

⁴⁷ Czaga 1997: 61, 69.

⁴⁸ Czaga 1997: 73.

⁴⁹ *Ellenőr* 1878. július 26., reggeli kiadás 1; *Ellenőr* 1878. július 28., reggeli kiadás 2.

A 75 jelölből tizenöten rendelkeztek erős városrészi, kerületi beágyazottsággal. Közülük csak Ráth Péter (budai gyógyszerész), Kerntler Ferenc, Busbach Péter, Visi Imre és Wahrmann Mór nyerte meg a választásokat, míg Vidats János, Tava-szy Endre és Radocza János győztes és vesztes egyaránt volt. Mint korábban említettük, Vidats és Wahrmann esetében nemcsak a helyi érdekérvényesítő képesség segíthette sikerüket. Akiknek azonban csak helyi, városrészi beágyazottságuk volt – talán Kerntler Ferencet és Radocza Jánost leszámítva –, jellemzően esély nélkül indultak a választásokon.⁵⁰ Nagyrészt azoknak sem sikerült a választási győzelem, akik korábban nem vállaltak politikai szerepet, azaz újoncok voltak a politikában: a jelöltek közül tizenegyen voltak ilyenek. Ők – Akin Károlytól és Festetics Páltól eltekintve – a helyi politikai életből érkeztek, és mind el is veszítették a választásokat, két kivétellel: 1872-ben Radocza János a Terézvárosban és Steiger Gyula a Józsefvárosban kizárólag helyi ismertséggel és politikai újoncként aratott győzelmet Jókai Mór, illetve Csernátony Lajos felett.⁵¹

A korai választásokon jelentősebb volt a budai és pesti választókerületekben a szimbolikus jelöltállítás, azaz amikor nem csupán a jelölt esetleges személyes kvalitásai, hanem a személyével jelképezett eszmék tesznek valakit esélyessé a megválasztásra. Így a pesti belvárosi választókerület, a korabeli sajtóban visszatérő toposz szerint az „ország első választókerülete”,⁵² mindig a kiegyezési rendszer atyját, Deák Ferencet küldte a parlamentbe egészen Deák 1876-os haláláig. Az is a szimbolikus jelöltállításra mutat, ahogy Deák ellen léptettek fel jelölteket. 1869-ben az amerikai emigrációban élő, tehát a mandátumot ténylegesen amúgy átvenni sem képes Ujházy László, az egyik legradikálisabb ’48-as politikus a függetlenségi eszme jelképeként lett Deák kihívója, míg 1872-ben a városrészhez szintén nem kötődő költőt, a szélsőbalhoz tartozó Szemere Miklóst léptették fel Deák ellenében. Szintén ilyen szimbolikus lépésnek tekinthető – az amúgy budai születésű – Eötvös József indítása Buda I. választókerületében. Ő már 1861-ben megszerezte ezt a mandátumot, de az 1865-ös és az 1869-es választásokon is meg tudta őrizni azt. Eötvös „örökös” mandátumát – miniszteri pozíciójával együtt – halála után Pauler Tivadar vette át, aki szintén meg tudta azt tartani, egészen 1886-ban bekövetkezett haláláig.

Talán az is a szimbolikus politizálás keretei között értelmezhető, hogy az életkor szerint szóba jöhető jelöltek túlnyomó többségének életútjában kiemelkedő jelentőségű volt az 1848-as szerepvállalás. Az 1830-ban vagy azelőtt született, ismert születési időpontú 37 jelölt közül csak nyolc fő esetében nem találtam

⁵⁰ Breslmayer Gottfried, Csepregy János, Prückler László és Tompa Antal egyértelműen csak helyben ismert jelöltek voltak, igaz, később Tompa a Függetlenségi Párt országos jelentőségű politikusává vált: 1892-ben Ókanizsa (azaz Magyarokanizsa) képviselője lett. A városegységgel elégedetlen budaiak szószóelője, Andorffy Károly, illetve Bobula János rendelkeztek a városrészükön túlmutató érdekérvényesítő képességekkel, Bobula a későbbiekben, 1892 és 1897 között tagja is lett a képviselőháznak.

⁵¹ Radocza és Steiger sikere a Deák-párton belüli „reformpárt” működésének köszönhető (Szabó 1998: 47, 51–52).

⁵² Például: *Ellenőr* 1878. július 30., reggeli kiadás 1.

kiemelkedő 1848-as tevékenységet, ezzel szemben harmincnégyen – köztük az ismeretlen időpontban született Andorffy Károly és Horváth Károly – a forradalom és a szabadságharc idején állami vagy városi tisztséget töltöttek be, illetve részt vettek a harcokban.⁵³ Közülük ráadásul hat fő a szabadságharcot követően halálra is ítélték.⁵⁴ Lehetséges ugyan, hogy az 1848-as veteránok magas aránya azzal magyarázható, hogy a politikai elit tagjai ilyen nagy számban vettek részt a forradalmi cselekményekben, de valószínűbbnek tartom, hogy a dualizmus idején uralkodó 1848-kultusz miatt indult ilyen sok 1848-as múltú személy a parlamenti mandátumokért.

A korai választásokon (azaz 1865-ben és 1869-ben) a városrészi érdekek artikulálására alkalmas jelöltekkel jellemzően még nem találkozunk. Az országos politikai elitbe nem tartozó jelöltek ekkor még Buda, illetve Pest városvezetésének, gazdasági életének krémjét alkotják. A pesti városvezetés élvonalába tartozó 1865-ös jelöltek között említhető Horváth Károly ügyvéd, 1848-ban Pest városi főjegyző, 1861-ben már főbíró, illetve a vele szemben a Ferencvárosban alulmaradó Rottenbiller Lipót pesti főpolgármester. A Lipótvárosban Kemény Zsigmondtól vereséget szenvedő Ráth Károly, illetve a Józsefvárosban mandátumhoz jutó Szentkirályi Mór ekkor még nem tartoznak a városvezetés élvonalába, de mindketten hamarosan főpolgármesterek lesznek: Szentkirályi 1867-től Pest, míg Ráth Károly 1873-tól az egyesített főváros első főpolgármestere volt. Buda II., vízivárosi választókerületében pedig az elismert városatya, Ráth Péter gyógyszerész győzött, aki eredetileg a választásokat felügyelő budai központi választmány elnöke volt, amely pozíciójáról éppen jelöltsége miatt október 24-én mondott le az alelnök javára – nem mellesleg ő jelölte a másik budai választókerületben 1861 után újra győzelmet arató Eötvös Józsefet is.⁵⁵

Az 1869 és 1875 között a budai II. kerületet minden alkalommal megnyerő Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere a város első emberének számított a korban. Őt lehetne a városrészi érdekek képviselőjének tekinteni, de a választópolgárság ezt mégsem így látta. A városrészi, illetve egyesületi partikularitások megerősödését ugyanis éppen az jelzi, hogy Házmán 1878-ban kikapott a csak helyben ismert Kerntler Ferencről. Igaz, ez a választás lett a vizsgáltak közül az egyik legnyitottabb: *A Hon* a napközbeni eredmények alapján aznapi esti kiadásában még Házmán győzelmét valószínűsítette.⁵⁶

Kerntler tagja volt az 1872-ben megalakult, a városeyesítésben csalódott budai polgárokat tömörítő Budai Polgári Társas Körnek, amely ekkorra a budai, vagy legalábbis a vízivárosi közélet első számú fórumává vált, és nemcsak a pesti

⁵³ Igaz, közülük Pauler Tivadar tevékenysége abban állt, hogy 1848-ban magyar nemzeti érzelmeire hivatkozva elhagyta a zágrábi jogakadémiát, majd 1848 augusztusában tanári kinevezést kapott a pesti egyetemre, a fegyveres ellenállást viszont ellenezte.

⁵⁴ Csernátony Lajos, Gorove István, Irányi Dániel, Karacsay Sándor gr., Szontágh Sámuel, Vidats János. Jókai Mór is csak kis híján kerülte el a halálos ítéletet.

⁵⁵ *Pesti Napló* 1865. november 24. 1.

⁵⁶ *A Hon* 1878. augusztus 5., esti kiadás 1. Kerntler Ferenc végül 587, Házmán 498 szavazatot kapott.

dominancia, hanem Házmán tevékenysége irányában is kritikus volt. Ők léptették fel a valójában nem is a választókerülethez, hanem a budai I. kerülethez, közelebből a Tabánhoz kötődő, de a Társas Körben betöltött szerepe révén helyi honoráciornak tekinthető Kerntler Ferencet.⁵⁷ Jellegzetes módon Kerntler 1875-ben, amikor még saját városrészében, a budai I. választókerületben indult, nem tudta megszorítani az országos elit jelöltjét, Pauler Tivadart, akinek a 694 szavazatával szemben csupán 390 voksot kapott.⁵⁸ Ez azt is mutatja, hogy az I. kerület jórészt az országos elitbe tartozó, jellemzően a Várnegyedben élő választóival ellentétben a budai II. kerület, azaz a Víziváros választói között még a régi budai polgárság dominált.

Két további példával is illusztrálni lehet a helyi egyleti élet erősödő hatását a jelöltek kiválasztására.⁵⁹ Az egyik a különösen a Belváros politikai életére hatást gyakoroló, még az abszolutizmus idején létrejött Saskör esete volt. Az egykor az Újvilág (ma Semmelweis) utcában álló Arany Sas fogadóban ülésező asztaltársaság első elnöke Ráth Károly későbbi főpolgármester volt, őt követően Királyi Pál elnökölt. Az addig informális csoportosulás hivatalosan csak 1892-ben alakult meg, akkor már függetlenségi irányultsággal, elnöke pedig az addig is függetlenségi Polónyi Géza lett. Ez az amúgy akkor még pártállás nélküli, a kerületi és a fővárosi elit tagjaival működő kör léptette fel 1878-ban Királyi Pált a Belvárosban, és tartott ki mellette akkor is, amikor kiderült, hogy ezzel mérsékelt ellenzéki jelöltet juttat a parlamentbe – annak ellenére, hogy a kormánypárti jelölt, Havas Ignác is tagja volt e társaságnak.⁶⁰ Királyi Pál győzelme arra utal, hogy

⁵⁷ Czaga 1997: 127–129. Kerntler Ferencről lásd még: Horváth 2010: 163, 371. Kerntler és választóinak viszonya egyúttal rávilágított a magyar mint politikai nyelv terjesztésének folyamatára: „[...] Kerntlerre jobbra a polgárság szavazott, s ezt úgy látszik maga Kerntler is tudta, s ezért köszönte meg csak német nyelven polgártársainak a benne helyezett bizalmukat. Kerntler urnak azonban azt is kellene tudnia, hogy a II-ik kerületi polgárok igen nagy többsége tökéletesen tud magyarul, s illő lett volna mint magyar képviselőnek magyarul beszélni választóihoz” (*A Hon* 1878. augusztus 6., reggeli kiadás 2). Heinrich Ödön, a Kerntler-párt alelnöke így reflektált a vádra: „Ezen állítás nem helyes. Kerntler Ferencz a választási teremben, a választói gyülekezet előtt magyar nyelven szolt és csak távozása alkalmával a folyosóról szolt néhány szót németül, az udvarban összegyűlt nagy tömeghez. Követünket e részben annyival kevésbé illeti szemrehányás, mert ő programbeszédjét *kizárólag magyar nyelven tartotta*, az egész választási mozgalom alatt nyilvános helyen *soha sem szolt németül* és e tekintetben első volt, ki megmutatta, hogy a fővárosnak bármely részében a képviselőjelölt a német nyelvre nem szorul” (*A Hon* 1878. augusztus 7., reggeli kiadás 2; kiemelések az eredetiben).

⁵⁸ *Vasárnapi Ujság* 1875. július 4. 427.

⁵⁹ A belvárosi és a terézvárosi jelöltállítások és választások körüli bonyodalmakról részletebben: Gerhard 2015.

⁶⁰ A régi Saskörrel: Draveczky 1998. A függetlenségi irányultságú Saskörrel: Szócs 1977: 21. Egyébként a Saskörben is meghatározó városvezetésből nem mindenki állt Királyi Pál mellé. Ráth Károly főpolgármester 1878-ban mindkét fordulóban Havas Ignácot támogatta, 1881-ben és 1884-ben viszont, amikor Királyi újra elindult, ráadásul 1881-ben kormánypárti ellenfél nélkül, már nem szavazott (BFL IV.1405. 4. nagydoboz, 1878., 1881. és 1884. évi névjegyzékek, IV. választókerület; BFL IV.1405. 2. nagydoboz, 1878., 1881. és 1884. évi szavazási listák, IV. választókerület). Havas Ignác korábbi orvoskari dékán a főváros egyesítését kormánybiztosként vezényelte le, és a korábbi belvárosi választásokon is fontos szerepet töltött be: 1865-ben

a Saskörben uralkodó többségi álláspont, még ha a társaság nem is minden prominens tagja állt ki a döntés mellett, akár a kormánypárti szándékokat is felül tudta írni.

A VI. kerületben a kormánypárti jelöltek rendszeres egymás elleni indulásához vezetett az, hogy az 1870-es évektől kezdve két egymással rivalizáló, de nem ellenzéki irányultságú egyesület uralta a kerület politikai életét. E két egylet a sugárúti, Bobula János⁶¹ vezette Terézvárosi Klub (a városrész kettéválása után inkább VI. Kerületi Klub néven⁶²) és a Király utcai, Radocza János vezetése alatt álló VI–VII. Kerületi Kör (későbbi néven Terézvárosi Casinó) volt. 1878-ban már mindkét tömörülés saját jelölt indításával próbálkozott, de maga Bobula ítélte meg úgy a helyzetet, hogy klikkjének érdekesebb egy harmadik, mindkét klikkkel elégedetlen helyi érdekcsoportosulás jelöltjét, Podmaniczky Frigyeszt támogatnia, ezzel gyengítve legalább Radoczáék esélyeit.⁶³ Radocza János ügyvéd viszont elindult a saját egyesülete képviselőjében, de nem tudta megszorítani az országos háttérrel is rendelkező, de a felléptetését kezdeményező csoportosulás és a Bobula felé húzó választók egy részének voksait is begyűjtő Podmaniczkyt.⁶⁴

1881-ben Busbach Péter a két egyesület kompromisszumos jelöltjeként lépett fel, a fő feladat ekkor az volt, hogy szabadelvű jelöltek ne rivalizáljanak a kerületben, és végül ezt a két klikk által kötött fegyverszünettel el is lehetett érni – pedig kiderült, hogy Busbach jelöltségének már ekkor is akadtak ellenzői. A kompromisszum korának 1884-re vége szakadt: Busbach állítólagos antiszemitizmusának ürügyén a Bobula-klikk újra önálló jelöltet állított a tapasztalatlan ifjú arisztokrata, gróf Festetics Pál személyében, ráadásul az is kiderült, hogy a jelölt személye lényegtelen számukra, a cél a rivális klikk feletti győzelem.⁶⁵

a választások lebonyolításáért felelős pesti Központi Választmány elnöke volt, 1872-ben ő ajánlotta Deák Ferencet a választás napján, 1875-ben pedig a kerületi választási bizottság elnöke volt (BFL IV.1303.j. 1. kötetdoboz. Választási iratok, névjegyzékek, 1848–1869; *Vasárnapi Ujság* 1872. június 23. 309; BFL IV.1405. 1. nagydoboz, 1875. évi választási jegyzőkönyvek, III. választókerület [Belváros]). A befolyásos fővárosi Havas családról, amelyhez Ignác is tartozott: Horváth 2010: 162. Az 1881-es belvárosi függetlenségi jelölt, Havas Sándor gépgyáros viszont nem ebből a családból származott.

⁶¹ Bobula János (Ján Nepomuk Bobula) építész korábban még a szlovák nemzetiségi mozgalomban játszott vezető szerepet, de ekkorra a terézvárosi kormányhű honoráciorok egyik vezetője lett. Múltjában kutatva az ellenjelöltek részéről emiatt pánszlávizmussal is megvádolták (Kálnoki 1879: 84–169).

⁶² E klub első tiszteletbeli elnöke és 1875-ös képviselőjelöltje Horn Ede volt (Kálnoki 1879: 47).

⁶³ Az 1879-es fővárosi választásokon Bobula klikkje külön virilista listát is állított (Horváth 2010: 88).

⁶⁴ Radocza János, neves fővárosi ügyvéd, aki tehát a városrész egyik meghatározó klikkjét is irányította, és aki 1872-ben egyszer már elnyerte a Terézváros parlamenti mandátumát, 1878. július 21-ei programbeszédében leszögezte, hogy öt előkelő körök kegyei nem támogatják (*Ellenőr* 1878. július 22., esti kiadás 2). Érdekes módon a gazdag ügyvédet már 1872-es kampányában is, amikor báró Lipthay Bélával versengett azon, hogy ki legyen Jókai terézvárosi kihívója, a demokrata és az arisztokrata értékrend szembeállításával a „nép fiaként” állították be (Szabó 1998: 48).

⁶⁵ Hogy mindenki számára világos legyen, kik állnak az egyes jelöltek mögött, 1884-ben az a választó, aki Busbach jelöltségét hivatalosan kezdeményezte, maga Radocza, aki pedig Festeti-

1887-ben végül maga Bobula János szállt ringbe, de klikkje a „törzsfőnök” indításával sem tudta legyőzni Busbachot: 1884-ben és 1887-ben már önmagában a Radocza-féle csoportosulás is mandátumot tudott szerezni jelöltjének, e két klikk valamelyikétől független jelölt elindulására pedig már sor se került.⁶⁶

A városrészi érdekek képviselőtestületének kérdése tehát jellemzően az 1870-es évek derekától kezdett az országgyűlési választások kapcsán is megjelenni. Mindvégig egyértelmű viszont az összefüggés a főváros törvényhatósági bizottságában való jelenlét és a képviselőjelöltség között: a 75 főből negyvenkilencnél találtam arra vonatkozó adatot, hogy a pesti vagy a budapesti törvényhatósági bizottság tagjai voltak.⁶⁷ Még olyan országos jelentőségű személyiségek, mint Deák Ferenc vagy Jókai Mór is tagjai voltak a testületnek, amely egyébként tagjai közül választotta meg a választásokat lebonyolító Központi Választmány nevű bizottságot. A kortárs közvélekedés és a történészek értékelése azonban egyaránt úgy szól, hogy a fővárosi közgyűlésen belül a törésvonalak nem feltétlenül az országos pártok mentén, hanem sokkal inkább a kerületi érdekérvényesítő csoportok között húzódtak.⁶⁸ A helyi politikában kiemelkedő szerepet játszó Rákosi Jenő például így fogalmazott:

„Magán a városházán a képviselőtestület nem oszlik egymással szemben álló elvi pártokra; ott azok mellett, a kik a fővárost, mint egységes egészet, sőt mint egy ország középpontját és fejét magasabb szempontból ítélik meg, leginkább kerületi csoportok vannak, melyek a közgyűléseken külön kerületi érdekeiket iparkodnak előmozdítani.”⁶⁹

Horváth J. András mutatta ki, hogy a korabeli Budapesten erős maradt a városrészi érdekérvényesítés, sőt ez volt a politikai csoportkohézió egyik fő iránya a várost irányító testületekben.⁷⁰ Mindez megmagyarázhatja azt, hogy az 1870-es évek derekától egyre gyakrabban indultak többen is az országgyűlési képviselői helyekért a kormánypárti oldalon – itt tehát valójában városrészi vagy klikkérdések politikai artikulációjáról beszélhetünk.

* * *

csét, maga Bobula János volt. Busbach végül viszonylag sima győzelmet aratott, 980 szavazatot kapott a Festetics Pálra eső 478 vokssal szemben (BFL IV.1405. 1. nagydoboz, 1884. évi választási jegyzőkönyvek, VI. választókerület).

⁶⁶ Bobula János csak 1892-ben lett képviselő a lublói kerületben.

⁶⁷ Az adatgyűjtésben segítségemre volt az 1873-as közgyűlési jegyzőkönyvek publikálásához készült, a Hungaricana közgyűjteményi portálon elérhető *Megválasztott törvényhatósági bizottsági tagok adattára* (é. n.): https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1873/?pg=121&layout=utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

⁶⁸ Például: Sipos 1996; Horváth 2010.

⁶⁹ Rákosi 1893: 191–192.

⁷⁰ Horváth 2010: 138–150.

A dualizmus korai időszakának fővárosi képviselőválasztásai a választásokon elindult jelöltek vizsgálata alapján két időszakra tagolhatóak. 1865-ben és 1869-ben még jellemzőbb az országos, a „nagypolitika” elvárásai szerinti jelöltállítás, tehát a kiegyezést támogató és az azt elutasító erők egyértelműen elhatárolható fellépése. A rendszer stabilizálódásával azonban egyre inkább más szempontok is előtérbe kerültek. Mind többször léptek fel olyan jelöltek, akik alkalmasak voltak speciális érdekek, elsősorban a városrészek vagy egyes foglalkozási-gazdasági érdekcsoportok részérdekeinek artikulálására. Állandó maradt azonban bizonyos műveltségi-képzettségi szint, a magyar nemzeti érdekekhez való hűség deklarálása (akár az 1848-as szerepvállalással, akár a korban magyar nemzeti céloknak tekintett „eszmékkel” való nyílt azonosulással) és a hozzá kapcsolódó megfelelő szintű magyar nyelvtudás. Ezen túl előny volt, ha vagy a vármegyei nemességből, azaz közvetve az országos politikából, vagy a helyi ismertséget okozó budai vagy pesti polgárságból származott valaki: e két ismérv valamelyike szinte minden esetben előfeltétele maradt a választásokon való sikeres szereplésnek. A legnagyobb esélye a győzelemre azonban azoknak a kormánypárti képviselőjelölteknek volt, akik tagjai voltak mind az országos, mind a fővárosi politikai elitnek, de mindemellett erős városrészi érdekérvényesítő képességekkel is rendelkeztek.

1. melléklet

*Az 1865 és 1887 között elindult budapesti képviselőjelöltek*⁷¹

<i>Név</i>	<i>Eredmény</i>	<i>Választókerület</i>	<i>Pártállás</i>
Akin Károly	1872: vesztes	Lipótváros	függetlenségi
Andorffy Károly	1872: vesztes	Buda II. vk.	függetlenségi
Bobula János	1887: vesztes	VI. vk.	szabadelvű
Breslmayer Gottfried	1881: vesztes	VII. vk.	függetlenségi
Bródy Zsigmond	1881: vesztes	Lipótváros	függetlenségi
Busbach Péter	1881, 1884, 1887: győztes	VI. vk.	szabadelvű/mérsékelt ellenzéki
Csepreghy János	1881: vesztes	Józsefváros	szabadelvű
Csernátony Lajos	1867, 1869, 1875: győztes, 1872: vesztes	1867, 1869, 1872: Józsefváros, 1875: Ferencváros	balközép/szabadelvű
Darányi Ignác	1881, 1884, 1887: győztes	Buda II. vk.	szabadelvű
Deák Ferenc	1865, 1869, 1872, 1875	Belváros	Deák-párti

⁷¹ A választókerületek megnevezésekor a városrészneveket használtam, amennyiben ezek megfeleltethetőek egy-egy választókerületnek. A kivételek a két budai választókerület (Buda I. vk.: a Vár, a Tabán és a Krisztinaváros; Buda II. vk.: Víziváros, 1875-ben Óbuda is), az 1878-ban kettéválasztott, de egy ideig még önálló nevet nem kapott Terézváros, azaz a VI. és a VII. vk., továbbá az 1878-tól a IX. választókerületet alkotó Ferencváros és Kőbánya.

<i>Név</i>	<i>Eredmény</i>	<i>Választókerület</i>	<i>Pártállás</i>
Degré Alajos	1884: vesztes	Belváros	függetlenségi (korábban balközép)
Eötvös József báró	1865, 1869	Buda I. vk.	Deák-párti
Eötvös Károly	1884: vesztes	VI. vk.	függetlenségi
Falk Miksa	1875: vesztes	Terézváros	Deák-párti, szabadelvű
Fejérváry Géza	1886, 1887: győztes	Buda I. vk.	szabadelvű
Festetics Pál gróf	1884: vesztes	VI. vk.	szabadelvű
Füzesséry Géza	1878: vesztes	VII. vk.	függetlenségi
Gorove István	1865, 1867: győztes, 1869: vesztes	Terézváros	Deák-párti
Győry Elek	1887: vesztes	Belváros	függetlenségi
Havas Ignác	1878: vesztes	Belváros	szabadelvű
Havas Sándor	1881: vesztes	Belváros	függetlenségi
Házmán Ferenc	1869, 1872, 1875: győztes, 1878: vesztes	Buda II. vk.	Deák-párti, szabadelvű
Helfy Ignác	1881: vesztes	VI. vk.	függetlenségi
Hoffmann Pál	1878, 1881: győztes	VII. vk.	pártonkívüli 1878-ban, mérsékelt ellenzéki 1881-ben
Horn Ede	1875: győztes	Terézváros	szabadelvű
Horváth Károly	1865: győztes	Ferencváros	Deák-párti
Horváth Mihály	1876: győztes	Belváros	Deák-párti
Irányi Dániel	1878, 1884: vesztes	1878: Belváros, 1884: Józsefváros	függetlenségi
Ivánka Imre	1878: győztes	Óbuda	szabadelvű
Jókai Mór	1869, 1875: győztes, 1872: vesztes, 1878: vesztes	1869, 1872: Terézváros, 1875, 1878: Józsefváros	balközép/szabadelvű
Kaas Ivor báró	1887: vesztes	Józsefváros	mérsékelt ellenzéki (1876-ig szabadelvű)
Karacsay Sándor gr.	1869: vesztes	Buda I. vk.	baloldali
Kemény Gábor báró	1881, 1884: győztes	IX. vk.	szabadelvű
Kemény Zsigmond báró	1865: győztes	Lipótváros	Deák-párti
Kerntler Ferenc	1875: vesztes, 1878: győztes	1875: Buda I. vk., 1878: Buda II. vk.	szabadelvű
Királyi Pál	1878, 1881: győztes, 1884: vesztes	Belváros	mérsékelt ellenzéki

<i>Név</i>	<i>Eredmény</i>	<i>Választókerület</i>	<i>Pártállás</i>
Lágh György	1887: vesztes	Óbuda	függetlenségi
Lipthay Béla báró	1875: vesztes	Buda II. vk.	jobboldali ellen- zéki (korábban Deák-párti)
Matlekovits Sándor	1884, 1887: győztes	VI. vk.	szabadelvű
Mednyánszky Árpád báró	1881: vesztes	Buda II. vk.	függetlenségi
Morzányi Károly	1887: vesztes	VII. vk.	szabadelvű
Mudrony Soma	1881: vesztes	Józsefváros	függetlenségi
Országh Sándor	1881, 1884, 1887: győztes	Óbuda	szabadelvű
Pauler Tivadar	1871, 1872, 1875, 1878, 1881, 1884, 1887: győztes	Buda I. vk.	szabadelvű
Pázmándy Dénes	1887: vesztes	IX. vk.	függetlenségi
Podmaniczky Frigyes báró	1878: győztes	VI. vk.	szabadelvű
Polónyi Géza	1878: vesztes	Óbuda	függetlenségi
Prückler László	1887: vesztes	IX. vk.	szabadelvű
Radocza János	1872: győztes, 1878: vesztes	1872: Terézváros, 1878: VI. vk.	Deák-párti, szabadelvű
Ráth Károly	1865: vesztes, 1867: győztes, vesztes	1865: Lipótváros, 1867: Józsefváros	Deák-párti?
Ráth Péter	1865: győztes	Buda II. vk.	Deák-párti
Rottenbiller Lipót	1865: vesztes	Ferencváros	Deák-párti?
Schwarcz Gyula	1865: vesztes, 1876: győztes	Terézváros	szabadelvű, illetve a Simonyi Lajos báró vezette független szabadelvű párt tagja (előtte baloldali)
Simonyi Ernő	1872: vesztes	Buda I. vk.	szélsőbal
Steiger Gyula	1872: győztes, 1878: vesztes	1872: Józsefváros, 1878: IX. vk.	szabadelvű
Szemere Miklós	1872: vesztes	Belváros	szélsőbal
Szentkirályi Mór	1865, 1867: győztes, 1867: vesztes	Józsefváros	Deák-párti
Szilágyi Dezső	1878, 1881, 1884: győztes	Józsefváros	mérsékelt ellen- zéki (1877–1889, különben főleg kormánypárti)
Szilágyi Virgil	1865: vesztes	Józsefváros	baloldali
Szontágh Sámuel	1869: vesztes	Buda II. vk.	ellenzéki

<i>Név</i>	<i>Eredmény</i>	<i>Választókerület</i>	<i>Pártállás</i>
Tavaszy Endre	1872: győztes, 1875: vesztes	Ferencváros	Deák-párti, szabadelvű
Thaly Kálmán	1878: győztes, 1881: vesztes	IX. vk.	függetlenségi
Tolnay Lajos	1887: győztes	IX. vk.	szabadelvű
Tompa Antal	1884: vesztes	IX. vk.	függetlenségi
Török Pál	1869: vesztes	Ferencváros	Deák-párti
Trefort Ágoston	1887: győztes	Belváros	szabadelvű
Ugron Gábor	1887: vesztes	Józsefváros	függetlenségi
Ujházy László	1869: vesztes	Belváros	emigráns, ellenzéki
Végh János	1881: vesztes	Óbuda	szabadelvű
Verhovay Gyula	1884: vesztes	Józsefváros	antiszemita
Vidats János	1869: győztes, 1872: vesztes	Ferencváros	szélsőbal
Visi Imre	1887: győztes	Józsefváros	szabadelvű
Wahrmann Mór	1869, 1872, 1875, 1878, 1881, 1884, 1887: győztes	Lipótváros	szabadelvű (főleg)
Wodianer Béla	1878: vesztes	IX. vk.	szabadelvű
Zichy Jenő gróf	1884: győztes	Belváros	pártonkívüli

FORRÁSOK

Budapest Főváros Levéltára (BFL)

IV.1303.j. Pest város Tanácsának iratai. Választási iratok, 1848–1873.

IV.1403.a. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága iratai. Közgyűlési jegyzőkönyvek, 1873–1929.

IV.1405. Budapest Székesfőváros Törvényhatósági Bizottsága Központi Választmányának iratai, 1878–1887.

Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (MNL OL)

K 150. Belügyminisztérium. Általános iratok, 1877–1884.

A Hon, 1878, 1881.

Ellenőr, 1878.

Függetlenség, 1881, 1884.

Nemzet, 1884.

Pesti Napló, 1865, 1869, 1878, 1884.

Vasárnapi Ujság, 1872, 1875.

Címjegyzékek, 1867–1942.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/fszek_cimjegyzek_1867_1942/ – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Kálnoki Henrik 1879: *Bobula János szereplése közéletünkben különös tekintettel, a főváros VI-ik kerületének az 1878-iki országgyűlési képviselőválasztások alatt az iparos és kereskedői osztály érdekében kifejtett mozgalmára*. Kókai Lajos, Budapest.

Képviselőházi napló, 1869–1872. 9. kötet, 1870. június 23. – július 13.

Képviselőházi napló, 1881–1884. 11. kötet, 1883. március 9. – április 9.

Magyar Életrajzi Lexikon 1994: *Magyar Életrajzi Lexikon 1000–1990*. I–IV. kötet. (Főszerk. Kenyeres Ágnes.) <http://mek.oszk.hu/00300/00355/html/> – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Megválasztott törvényhatósági bizottsági tagok adattára (é. n.): https://library.hungaricana.hu/hu/view/BPSZKJ_1873/?pg=121&layout=s – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Nagy Iván 1857–1868: *Magyarország családi czimerekkel és nemzékrendi táblákkal*. I–XII. és Pótlékkötet. <http://mek.oszk.hu/09300/09379/pdf/> – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Országgyűlési Almanach 1886: *Országgyűlési Almanach 1886. Képviselőház*. (Szerk. Halász Sándor.) Athenaeum, Budapest.

Országgyűlési lakáskönyvek (név- és lakjegyzékek), 1848–1947. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/ogyk_lakaskonyv/ – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Szinnyei József 1891–1914: *Magyar írók élete és munkái*. I–XIV. kötet. <http://mek.oszk.hu/03600/03630/html/> – utolsó letöltés: 2017. szeptember 16.

Trefort Ágoston 1991: *Trefort Ágoston önéletrajza*. (Kazinczy Könyvtár.) Kazinczy Ferenc Társaság–Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltár, Sátoraljaújhely.

Új Országgyűlési Almanach 1888: *Új Országgyűlési Almanach 1887–1892. Rövid életrajzi adatok a főrendiház és a képviselőház tagjairól*. (Szerk. Sturm Albert.) Ifj. Nagel Ottó Bizománya, Budapest.

HIVATKOZOTT IRODALOM

Bácskai Vera 1989: *A vállalkozók előfutárai. Nagykereskedők a reformkori Pesten*. Magvető, Budapest.

Bérenger, Jean – Kecskeméti Károly 2008: *Országgyűlés és parlamenti élet Magyarországon 1608–1918*. Napvilág, Budapest.

Czaga Viktória 1997: *Házmán Ferenc, Buda utolsó polgármestere*. (Városthörténeti tanulmányok 4.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.

Draveczky Balázs 1998: A „Sasok” és Kamermayer Károly. In: *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 27. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 45–50.

Farkas Katalin 2013: Vidats János tragédiája. A szélsőbaloldali politizálás színterei és körülményei a kiegyezést követő években. *Századok* (147.) 5. 1293–1331.

Gerhard Péter 2008: Az 1878-as és az 1881-es országgyűlési képviselő-választások a budapesti IX. választókerületben. *Fons* (15.) 4. 375–424.

- Gerhard Péter 2010: A politika személyessége. *Budapesti Negyed* (68.) 181–209.
- Gerhard Péter 2015: *Választói magatartás a Tisza Kálmán-korszakban Pesten*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.
- Gerő András 1988: *Az elsőprő kisebbség. Népképviselet a Monarchia Magyarországon*. Gondolat, Budapest.
- Horváth J. András 1998: Józsefváros választópolgársága az 1884. évi képviselőválasztás tükrében. *Fons* (5.) 4. 481–525.
- Horváth J. András 2010: *A megigényelt világváros. Budapest hatósága és lakossága a város-egyesítés éveiben*. (Disszertációk Budapest Főváros Levéltárából 2.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Ilonszki Gabriella 2009: *Képviselők és képviselet Magyarországon a 19. és 20. században*. Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Lakatos Ernő 1942: *A magyar politikai vezetőréteg 1848–1918. Társadalomtörténeti tanulmány*. Lakatos Ernő, Budapest.
- Pap József 2013: A dualizmus kori képviselők életpálya-elemzésének dilemmái. In: Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szi-jártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig*. Országgyűlés Hivatala, Budapest, 420–432.
- Pap József 2016: *Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből*. Akadémiai Kiadó–EKF Líceum, Budapest.
- Rákosi Jenő 1893: Budapest városrészei. In: *Az Osztrák–Magyar Monarchia írásban és képen. Magyarország III. kötete*. Magyar Királyi Államnyomda, Budapest, 168–192.
- Rudai Rezső 1936a: A politikai ideológia és pártszerkezet szerepe a magyar kormány-pártok életében (1861–1935). In: uő: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. (Államtani dolgozatok.) Magyar Társadalomtudományi Társulat, Budapest, 7–28.
- Rudai Rezső 1936b: A hivatás és az életkor szerepe a magyar képviselőház életében (1887–1931). In: uő: *A politikai ideológia, pártszerkezet, hivatás és életkor szerepe a magyar képviselőház és a pártok életében (1861–1935)*. (Államtani dolgozatok.) Magyar Társadalomtudományi Társulat, Budapest, 29–56.
- Ruszoly József 1999: *Országgyűlési képviselő-választások Magyarországon 1861–1868*. Püski, Budapest.
- Sipos András 1996: *Várospolitikai és városigazgatás Budapesten, 1890–1914*. Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Szabó Dániel 1992: A magyar társadalom politikai szerveződése a dualizmus korában. Párt és vidéke. *Történelmi Szemle* (34.) 3–4. 199–230.
- Szabó Dániel 1998: Országgyűlési választások az egyesítés előestéjén. In: Gyáni Gábor (szerk.): *Az egyesített főváros. Pest, Buda, Óbuda*. Városháza, Budapest, 31–59.
- Szabó Dániel 1999: Parlamentarizmus Magyarországon. I. rész (1867–1918). In: Boros Zsuzsanna – Szabó Dániel: *Parlamentarizmus Magyarországon (1867–1944)*. Korona, Budapest, 7–156.
- Szöcs Sebestyén 1977: *Budapest székesfőváros részvétele az 1905–1906. évi nemzeti ellenállásban*. (Várostörténeti tanulmányok I.) Budapest Főváros Levéltára, Budapest.
- Toth, Adalbert 1973: *Parteien und Reichstagswahlen in Ungarn 1848–1892*. (Südosteuropäische Forschungen 70.) R. Oldenbourg, München.

- Varga Lajos 2010: Országgyűlési választások a dualizmus korában. In: Földes György – Hubai László (szerk.): *Parlamenti választások Magyarországon, 1920–2010*. (3. bőv. átdolg. kiadás.) Napvilág, Budapest, 15–45.
- Vörös Károly 1971: Budapest legnagyobb adófizetői 1873-ban. (Adalékok Budapest társadalomtörténetéhez a dualizmus korában II.) In: Tarjányi Sándor (szerk.): *Tanulmányok Budapest Múltjából*. 18. Budapesti Történeti Múzeum, Budapest, 249–308.
- Vörös Károly 1978a: Pest-Budától Budapestig 1849–1873. In: uő (szerk.): *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 117–320.
- Vörös Károly 1978b: A fővárostól a székesfővárosig 1873–1896. In: uő (szerk.): *Budapest története IV. Budapest története a márciusi forradalomtól az őszirózsás forradalomig*. Akadémiai Kiadó, Budapest, 321–524.
- Weber, Max 1970: *Állam, politika, tudomány. Tanulmányok*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Weber, Max 1987: *Gazdaság és társadalom. A megértő szociológia alapvonalai I. Szociológiai kategóriáiban*. Közgazdasági és Jogi Könyvkiadó, Budapest.
- Welker Árpád 2006: Wahrmann a magyar Országgyűlésben. In: Frank Tibor (szerk.): *Honszeretet és felekezeti hűség. Wahrmann Mór 1831–1892*. Argumentum, Budapest, 111–170.

Ideálok káprázatában

Jens Ivo Engels: A korrupció története: a korai újkortól a 20. századig.
(Fordította: Kurdi Imre.) Corvina, Budapest, 2016. 444 oldal.

A korrupciótörténet átfogó képének megrajzolására vállalkozik Jens Ivo Engels könyve, amely a korai újkortól kezdve az ancien régime megdöntésén és a parlamentáris rendszereken át, a jobboldali diktatúrákkal bezárólag a II. világháború előestéjéig követi nyomon a jelenséget. A könyv Frankfurt am Mainban jelent meg 2014-ben az S. Fischer Verlag kiadásában *Die Geschichte der Korruption: Von der Frühen Neuzeit bis ins 20. Jahrhundert* címmel. A munka túlnyomórészt német és francia kutatókból álló, egymással szorosan együttműködő munkacsoportok eredményeit hasznosítja. Jens Ivo Engels a Darmstadti Műszaki Egyetem Történeti Intézetének professzoraként immár számos munkájában vizsgálta a nyugat- és közép-európai államok vonatkozásában a 18–20. századi favorizálás gyakorlatait és az azokkal kapcsolatban megfogalmazott korrupciókritikákat, hogy megfigyelje azok politikai modernizációra gyakorolt hatásait.¹ Jelen könyvében kísérletet tesz a témában született tanulmányok tudásanyagának rendezésére és a korrupciótörténet mint önálló kutatási ág megalapozására.

Egyik kulcsfogalma a *mikropolitika*, amit Tom Burns angol szociológus használt a szervezetek olyan társadalmi kapcsolatainak leírására, amelyekben a résztvevők az intézményesen szabályozott eljárások szintje alatt informális megegyezések, valamint elkerülhetetlen konfliktusok felvállalása révén igyekeznek egyéni érdeklődésük, ambícióik és értékeik kibontakoztatásához a szükséges befolyást megszerezni.² A kifejezést a korrupciókutatásban Wolfgang Reinhard 2011-ben megjelent tanulmányának javaslatára kezdték alkalmazni, írja Engels.³ Reinhard azonban a politikatörténeti analízisbe már korábban is igyekezett bevezetni a mikropolitika fogalmát, hogy a valós működési folyamatokat objektívebb módon tegye vizsgálati tárgyá, és képes legyen differenciáltan kezelni a történetileg felfogott egyedi eseteket és azok politikai antropológiai megközelítését.⁴ Jens Ivo Engels – többek között Reinhard hatására – művének alapvetésében kimondja, hogy minden hatalomgyakorláshoz nélkülözhetetlenül hozzátartozik a mikropolitika, amelynek keretein belül a résztvevők szakmai

¹ A kutatási projektek, illetve a munkacsoportok és tagjaik idevágó publikációnak megismerésében kiindulópontot nyújt a kötet 387. oldalának 8. jegyzete, illetve az irodalomjegyzék. Az Engels részvételével létrejött kutatási projektek adatai az alábbi honlapról érhetők el: <https://www.geschichte.tu-darmstadt.de/index.php?id=3356> – utolsó letöltés: 2017. január 29.

² Burns 1961. A *szervezet* az együttműködést igénylő tevékenységek végrehajtásának legfontosabb eszköze, az emberek azonosítható tagokból álló csoportja, amely összehangolt kollektív tevékenységet végez valamilyen közös cél elérése érdekében (Giddens 2008: 489).

³ Reinhard 2011.

⁴ Reinhard 2011: 632–642, 663.

érvek mentén vitáznak, így noha egyéni vagy csoportérdekeket tartanak szem előtt, nem szükségszerűen hagyják figyelmen kívül az egyébként nehezen meghatározható közjó szolgálatát. Nem minden mikropolitikai cselekvésmód azonos tehát a korrupcióval, viszont a korrupció mindig mikropolitikai tevékenységnek minősül. A szerző kiemeli a fogalom értéksemleges jelentéstartalmát, míg hátrányát a kifejezés esetleg megtévesztő hatásában látja, hiszen nem mikrostruktúrákra vagy a politikai cselekvés valamely szférájára vonatkozik, hanem hatalomtechnikát jelöl. A mikropolitikai struktúrák időben állandónak tekinthető jellegzetessége a hálózatszerű szerveződés, az ösztönző erő, alapmodellje az adományok és erőforrások cseréje, a részvétel motivációja pedig a társadalmi felemelkedés és integrálódás (26–28).

A korrupció problémáját Hillard von Thiessen *normakonkurencia* fogalmából bontja ki a szerző. Konceptiója szerint a probléma alapja az a helyzet, amikor a politikusok és hivatalviselők tevékenységében átfedésbe kerülnek a magán- és a társadalmi elvárások. A korrupció tehát annak a következménye, hogy a közfunkciók és a magánszféra között éles határt vonnak meg, és a két különböző normarendszer feloldhatatlan ellentétbe kerül (68). A jelenséget a Michael Johnston amerikai politológus által kidolgozott *konstruktivista modell* alapján problematizálja: a korrupció mindig egy történetileg adott kontextus alapján vélelmezett határátlépést jelent. A kérdés tehát, hogy egy adott korszakban vagy esetben mi minősül korrupciónak, a változó körülmények függvénye, a fogalom jelentése azonban változatlan abban a tekintetben, hogy olyan hatalmi technikák morális megítélésére alkalmazzák, amelyek előnyben részesítenek bizonyos személyeket a közjó kárára (25–26). Engels munkájának további fontos kiindulópontja, hogy a korrupciót mindezen felül politikai mítoszként fogja fel, hiszen kollektív meggyőződések politikai morállal összefüggő alapfeltevései nyilvánulnak meg benne (9).

A korrupciós gyakorlatokat érintő kritika indítékai és céljai alatt úgyszintén összetett jelenséget ért a szerző, a korrupciós vádat ugyanis történelmi értelmezési mintaként kezeli, ami segít rámutatni a vizsgált időszak legfontosabbnak ítélt problémáira és az ezekre megfogalmazott válaszkísérletekre. A korrupciókritika ezért a hatalmi viszonyokkal szembeni elégedetlenségnek ad hangot, vagy az új berendezkedés megszilárdítását és erőviszonyainak strukturálását mozditja elő.

A korszakolás minden szintézisben egyszerre szemléleti és szerkezeti kérdés: a korrupciótörténet elsősorban hatalmi átrendeződések és váltások története, emiatt követi a politikátörténeti határokat. A munkában alkalmazott rendezőelv a szisztematikus tárgyalás és a kronologikus sorrendben elbeszélte eseménytörténet kombinációjára épül (15). Jens Ivo Engels – kézenfekvő módon – a már elkészült elemzések eredményeire hagyatkozott, ezért a könyvcím olvasása után támasztott elvárásainkból jócskán lefarag, amikor jelentősen szűkíti kutatási tárgyát mind területi, mind időbeli tekintetben. A mikropolitika strukturális, illetve nemzeti jellegzetességeit Nyugat- és Közép-Európa nagy politikai közösségeinek keretei között vizsgálja meg, különös hangsúllyal Németország, Francia-

ország, Nagy-Britannia, Olaszország és Spanyolország vonatkozásában. A másik szűkítés inkább a könyv felépítésében érzékelhető: a súlypont egyértelműen a 19. század második felére és a 20. század első évtizedeire esik, ez az eljárás pedig aránytalanná teszi a szintézisalkotásra vállalkozó munkát. Érezhetően ez az időszak a viszonyítási pont a megelőző korszakok tárgyalásánál, amelyek ezáltal a korrupciófelfogás változásának egyenes vonalú ábrázolásához szükséges kényszerű előzményeknek tűnnek.

A szerző álláspontja szerint a patronázs a korai újkorban nemcsak az egyik legfontosabb hatalmi technika volt, hanem elvárt norma is, ami teljes összhangban állt a kor olyan társadalmi elképzeléseivel és értékeivel, mint a személyes ismeretségre épülő kapcsolatok, a hierarchikus gondolkodásmód, a fennálló jogrend megkérdőjelezhetetlen tisztelete vagy a társadalmi viszonyok szimbolikus reprezentációjára való igény. A mikropolitika alá- és fölérendeltségi viszonyokból állt és a rokonsági kapcsolatokból, a közös származástudatból, valamint az azonos hitvallásból fakadó bizalomra épült, ez azonban korántsem jelenti azt, hogy a korszakban ne tapasztalták volna a rendszer anomáliáit. A modernitás előtti korrupciókritika mindazonáltal a patronázs alapelveinek megsértését és a mértékvesztéseket tette szóvá, a vádak pedig mindig csak az adott ügyre vonatkoztatta (33–79).

A mikropolitika társadalmi moráltól való elszakadására a politika önálló cselekvési szférává válásával együtt került sor a 18. század során (91). A szerző a Reinhart Koselleck által bevezetett „nyeregidő” (*Sattelzeit*) kijelölte időkeretben értelmezi a korrupció kifejezésének történeti jelentésváltozását, azaz „mozgásfogalomként” kezeli azt.⁵ A modern korrupciófelfogásnak és történeti alapmintázatának a kialakulására a republikanizmus, a liberalizmus és a felvilágosodás gondolkodói hagyományaihoz kötődő szerzők gyakoroltak befolyást, akik a fogalmat egyrészt laicizálták, másrészt beillesztették a lineáris történelemfelfogásba. Engels lexikonszócikkének összevetésével mutat rá, hogy az időszemlélet változásával megjelent a fejlődés igénye a korrupció kifejezésében, és fokozatosan uralkodóvá vált az a nézet, miszerint a jelenség meghaladható a modernizáció és az erkölcsi tökéletesedés révén. A társadalom immár elvárta az egyéntől, hogy egyetlen szerep mellett köteleződjön el, és annak normáit maradéktalanul tartsa be. Politikai irányultság szerint némelyek visszalépést, mások a hagyományos értékektől való elfordulást látták benne, egyértelmű összhang volt viszont a jelenség általános megítélésében: az ön- és közérdek egyensúlyának felborulása az egyéni önzés és erkölcstelenség egyenes következménye, a *hanyatlás* végső kifutása a partikuláris érdekek uralmát hozza (11, 167–184, 212).

A modern korrupciófelfogás elméleti tisztázását követően Engels a gyakorlatban való alkalmazást tárgyalja, elsőként az 1789-es francia forradalom kap-

⁵ Reinhart Koselleck a *Sattelzeit* kifejezést mint a kutatás előfeltevését a *Geschichtliche Grundbegriffe* című esztétorténeti lexikon előszavában alkalmazta a kora újkor és a modernkor közötti korszakváltás vagy átmeneti időszak jelölésére (Koselleck 1972: I. XV). A modernitás új időtapasztalatáról vö. Koselleck 2003: 345–430.

csán. A jakobinus uralom eszmeiségét és radikalizálódását a közszellem megtisztításáért folytatott küzdelem függvényében értelmezi: a *tapasztalati tér* és a jövőre irányuló *elvárási horizont* között felszakadt különbség miként indukálta a politikai cselekvésben a feltartóztathatatlan haladás kényszerét. A forradalom hatására a 19. század kezdetén általános tendenciaként restaurációs időszak kezdődött Európa-szerte. A konzervatív kormányokkal való szembenállásként azonban a liberalizmus megerősödött, hogy azután a század második felében számos politikai rendszerben meghatározó szerepet kapjon. A korrupciós viták kezdeményezői – ennek a hatalmi átrendeződésnek megfelelően – a század közepéig túlnyomóan a liberálisok közül kerültek ki, és a problémákat a parlamentáris kormányzati rendszer bevezetésével látták megelőzhetőnek. A század második felében a parlamentarizmust egyre erőteljesebben bíráló szocialisták és a modern jobboldal képviselői adták a kritikusok derékhadát (249–255, 269).

A modernitás során a hatalmi struktúraváltások, illetve az azokat kísérő ideológiai és szemléleti változások alapján a korrupciókritikák három nagyobb hullámát különbözteti meg a szerző: 1780–1810 között a régi és a modern felfogás átfordulását ragadja meg, az 1880-as évektől kezdődően a nagy korrupciós viták évtizedeit tárgyalja, majd az utolsó önálló periódusként felfogott két világháború között létrejött diktatúrák esetében a struktúrák anomáliáit követi nyomon. A megjelölt időkeretek – természetesen – általánosított tendenciaként kezelendők, hiszen országonként, sőt, olykor régiók között is különbségek ragadhatóak meg, a köztes évtizedek pedig átmenetet képeznek az egymástól markánsan elkülönülő korszakok között.

Teljesíthetetlen ígéretek: ekképpen összegzi a 19. század második felétől elindult folyamatokat Engels, aki a morális ideál és a politikai gyakorlat ellentmondásait vizsgálja a *Kijózanodás* és a *Felháborodás* című két fejezetben. A nyugat-európai korrupciókritika második hulláma nagyrészt a liberális parlamentáris kormányzati formákat érintette és a modernizációra adott reakció volt. A korrupciós ügyek immár botránnyá dagadtak a módszeresen felépített sajtókampányok egymást érő áradatában, nem kímélve a prominens politikusok és nagyvállalkozók személyes integritását sem.

A modernizációs folyamatok mikropolitikai tevékenységre gyakorolt hatásait három pontban összegzi a szerző: egyrészt előmozdították a modern politikai rendszerek és értékek megszilárdítását, másrészt új szereplőket és erőforrásokat vontak be, és végül megváltoztatták a patronázs struktúráit és működési mechanizmusait. Utóbbi szempontból a szervezeti és politikai meggyőződésen alapuló patronázs vált uralkodóvá a 19. század utolsó harmadától a modern politikai pártok megalakulásával és a demokratizálódási tendenciák részeként. Az erőforrások felett ezután maga a szervezet rendelkezett, a hálózati kapcsolatok korábbi, szinte kizárólagos hierarchikus jellege mellett horizontális összefonódások kötődtek, illetve bürokratikusabb lett köztük a kapcsolat (143–152, 161).

A könyv ugyan a struktúrák leírására vállalkozik, mégsem veszíti szem elől azt a tényt, hogy a mikropolitika minden esetben visszavezethető egyes

személyek cselekvési szintjére. A szempont már az ancien régime összeomlásának tárgyalásakor megjelenik, ellenpontozva az alkotmányos keretek között gondolkodó kritikusokat a többnyire névtelenségbe burkolózó szerzők gyűlölködő és általánosító vádjával. Jens Ivo Engels a 19. század második felére nézve hasonlóan következetesen gondolja végig a botrányok érintettjeinek mozgásterét, és visszatérően feszegeti a kérdést: miként lehetett reagálni egy korrupciós vádra? A felhozott példák alapján az a következtetés szűrhető le, hogy a passzivitást vagy a kategorikus tagadást tekinti megfelelő cselekvési alternatívának, hiszen a védekezés merőben hiábavaló voltát bizonyítja a korrupció modern felfogásának bináris keretei között, ahol a kritizált személy ártatlan vagy bűnös, így differenciálásra, a konkrét összefüggések megértő mérlegelésére nincs lehetőség (185–195, 315–328). A szerző gondolatmenetében azonban világosan benne van egy további megoldás, miszerint a sikeres tisztázódás a bíráló egyéni motivációjának feltárása lehetett volna, azonban erre egykorúan csupán kivételes esetekben nyílt alkalom. A további mélyreható kutatások lehetséges irányainak kijelöléséhez viszont mindenképpen megfontolásra érdemes az a szempont, hogy a skandalizálók személyes indítékai is a vizsgálatok tárgyát képezzék, hiszen megfelelő forrásadottságok mellett a kritikus keserű személyes tapasztalataiból táplálkozó egyéni sérelme fedezhető fel egy-egy korrupciós vád mozgatórugójaként. Az intenciók kutatása kiemelt jelentőséget kap, hiszen ez alapján lehet értékelni a színvonalban nagy különbségeket mutató kritikusok tevékenységét, és ez a tényező segít rámutatni, milyen egyéb, a hatalom megszerzésén túlmutató célok és értékek artikulálódtak a korrupciókritikában.

Túlnyomórészt közigazgatási szakemberek, publicisták és parlamenti képviselők használták a korrupciós vádat hatékony politikai eszközként az általuk helyesnek ítélt egyéni és közösségi érdekek érvényre juttatásához. A korrupciókritikát – főként annak modern gyakorlatát – Engels egyértelműen negatívan értékeli: „A kritikus figyelem nem oldja meg, hanem éppenséggel felnagyítja a problémát [...]. A korrupció ellen vívott harc eleve szélmalomharc tehát, mivel nincs olyan politikai cselekvés, amely ne tartalmazná valamiféleképpen a határátlépés mozzanatát” (192–193). Rámutat továbbá a 19. század végi és 20. század eleji korrupciókritika hosszú távú következményeire: a skandalizálók nem tették átláthatóbbá a viszonyokat, hiszen szubjektív értelmezéseiket helyezték összefüggésekbe, vádjaiuk leegyszerűsítő sémája a politikai cselekvés morális megítéléséhez és csalódott indulatokhoz vezetett, végeredményben politikai stílusváltást eredményezett (302, 315–328). A hatalomból kirekesztett politikai szélsőségek néhány évtized alatt sikerrel rombolták le az elit tekintélyét, megkérdőjelezve a fennálló parlamentarizmus legitimitását. A politikai és gazdasági elit között tapasztalható hatalmi összefonódások, valamint a társadalmi és gazdasági problémák hatására ellenvetéseiket a kapitalizmussal szemben érzett kétségeikkel együtt fogalmazták meg. A szerző rámutat, hogy az antikapitalista jelleg mellett radikális antiszemita és nacionalista élt is kapott a korrupciós összeesküvés-elmélet

jobboldali változata, hogy a visszasságokért a szabadkőműveseket, a zsidókat és a – többnyire külföldi – pénzügyi köröket lehessen felelőssé tenni (335–342).

A modern korrupciókritika harmadik nagy hullámát a jobboldali diktatúrák mikropolitikája képezi. A szerző ezen a ponton már biztos alapokon jelenti ki, hogy a vádak túlhajtása csak a szabadság és a demokrácia lerombolását eredményezte. A szélsőségek ígéreteikben a mikropolitika felszámolását tűzték ki, a két világháború között kiépült diktatúrák mégis a tömegpártok szervezeti patronázsának csúcspontját hozták magukkal (152–160, 329–356).

A kötet értelmezhetővé teszi a korrupcióval kapcsolatos jelenségeket, sőt, éppen ezáltal kiemeli a történettudomány társadalmi felelősségét, így határozza meg, milyen szerepet tulajdonít a tudománynak a jelenkorban is súlyos problémaként jelentkező korrupció okainak megértésében és az ellenstratégiák kidolgozásában. A történeti szakmunkáktól eltérően jelenkori példákat is beágyaz a könyv különböző időszakokat tárgyaló részeibe. A merész párhuzamokkal egyrészt a megértést segíti, másrészt időtleníti a fennálló jelenséget, végül nyomatékossítja az ítéletek időhöz kötöttségének kritériumát. Mindenekelőtt képes kimutatni a legújabban megmutatkozó tendenciákat, továbbá kiemelten kezeli a Transparency International antikorrupciós nemzetközi szervezet tevékenységét, és Ivan Krastev munkája alapján rámutat a szervezet alapvető céljaira a politikai és gazdasági érdekképviselő perspektívájából (365, 368–373).

A politikai cselekvés pragmatikus megközelítésével Jens Ivo Engels kiegyenlítetté teszi történeti elbeszélését és megóvjá a tudományos szempontokat megzavaró ítéletalkotástól, illetve mentesíti a történelmi bulvár hatásvadász eljárásaitól, ugyanis nem vész el a botránykrónikák önmagukért való leírásában, az egyes eseteket csak funkcionálisan vizsgálja. A szerző elismeri, hogy a könyv megírása során nehezen megoldható módszertani kihívást jelentett számára a korrupciós botrányok dinamikus folyamatainak értelmezése, hiszen minden egyes ügynök saját esettörténete van, viszont egy korszakon belül a botrányok hol lazább, hol sűrűbb kapcsolatban állhatnak egymással, és akár folytatásos történetek egészét adhatják ki. Ezek belső kohézióját a korrupciós diskurzus sajátos szimbólum- és motívumrendszere erősíti, megfelelő rendező szempontok alapján viszont a példák sokasága lehetővé teszi az általános következtetések empirikus megalapozását (299–301). Az eljárás hátulütője, hogy a szerző következtetései levonása során gyakran önismétlésbe fut bele, hiszen a térben és időben mutatkozó egyedi jellegzetességeket általánosító magyarázatokkal kell ellátnia ahhoz, hogy átfogó képet adhasson. Az elkészült munka – fentebb már említett – a 19. század végére és a 20. század első évtizedeire eső súlyponteltolódását szintén figyelembe véve mégis az mondható el, hogy a vizsgálat képes ellensúlyozni e kifogásokat rendkívüli sokrétűségével és gondolatgazdagságával. A szintézisalkotás tehát nem tekinthető elsiertett vállalkozásnak, mivel olyan összefoglalást ad a kezünkbe, amely előmunkálatok széles körű tudásanyagát rendezzi azzal a céllal, hogy egy határozott kutatói igényt elégítsen ki.

A szerző meggyőzően érvel amellett, hogy nem létezhet politikai teljesítmény személyes hálózatok nélkül, és a mikropolitikai aktivitás megítélése számtalan körülmény függvénye. A modern korrupciófelfogás ezért nem alkalmas arra, hogy a mikropolitikai gyakorlatokat mérték és motivációk alapján érdemi mérlegelés tárgyává tegye, illetve megelőzze a politikai cselekvés morális túlterhelésével gerjesztett radikalizálódási folyamatokat (378–381). Engels e visszatérő tételmondatával a többértelmű kategóriákban gondolkodó posztmodern szemléletet érvényesíti, és felhívja a figyelmet arra, hogy ugyan a megítélés mindig viszonylagos marad, de a látókör szélesítésével megalapozottabbá válhat. Figyelemfelhívó, hogy a könyv gondolatmenetéhez jól illeszkedő borító James Ensor *Krisztus bevonulása Brüsszelbe 1889-ben* című festményének felhasználásával készült.

Jens Ivo Engels kötete rendkívül élvezetes olvasmány, egy érdekes téma újszerű megközelítése, amely valóban érdemben ad lehetőséget arra, hogy a közélet árnyoldalának számító tevékenységeket szakszerű keretek között vessék fel.

Lisztes Nikolett

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Burns, Tom 1961: Micropolitics: Mechanisms of Institutional Change. *Administrative Science Quarterly* (6.) 3. 257–281.
- Giddens, Anthony 2008: *Szociológia*. Osiris Kiadó, Budapest.
- Koselleck, Reinhart 1972: Einleitung. In: Brunner, Otto – Conze, Werner – Koselleck, Reinhart (Hrsg.): *Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland*. Band I. Klett-Cotta, Stuttgart, I–XV.
- Koselleck, Reinhart 2003: *Elmúlt jövő. A történeti idők szemantikája*. Atlantisz Kiadó, Budapest.
- Reinhard, Wolfgang 2011: Die Nase der Kleopatra. Geschichte im Licht mikropolitischer Forschung. Ein Versuch. *Historische Zeitschrift* (293.) 3. 631–666.

Törésvonalak és kampányok – az utóbbi évek hazai választástörténeti irodalmából*

Ignác Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági választások a fővárosban, 1920–1945.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2013. 198 oldal.

Feitl István (szerk.): Parlamenti választási kampányok Magyarországon.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 198 oldal.

A választások történetének kutatása a történettudomány látszólag egyik leginkább politikatörténeti irányultságú aldiszciplínája. Valójában azonban maguk a választások, a hozzájuk kapcsolódó kampányok, a választói magatartás mind-mind a társadalom működésének megértéséhez nyújthatnak fontos adalékokat. A közelmúltban két olyan kötet is megjelent, amelyekkel kapcsolatban felvethető a kérdés, hogy társadalomtörténeti nézőpontból releváns lehet-e egy-egy, a választások történetét feldolgozó munka.

2013-ban jelent meg a Napvilág Kiadó gondozásában Ignác Károlynak az ELTE Bölcsészettudományi Karán megvédett doktori disszertációjából¹ készült monográfiája. Az igényes megjelenésű, kevés nyomdahibát tartalmazó kötetben való eligazodást az alapos bibliográfia mellett színes térképmelléklet, valamint helynév- és tárgymutató is segíti. Emellett rendhagyó módon a kötettel párhuzamosan egy remek honlap is elkészült, ahol többek között a választási eredményeket, a térképeket, a szerző témában megjelent tanulmányait is megtekinthetik az érdeklődők.²

A szerző a kötetben a választások köztörténetét, a rendszeresen hasonló lefolyású választási eseményeket vállaltan nem mutatja be részletesen, mivel első sorban a választói magatartás társadalomtörténeti elemzésével kíván foglalkozni. Leginkább arra a kérdésre keresi a választ a politológiai szakirodalom törésvonal- (*cleavage*-) elmélete alapján, hogy volt-e valós társadalmi támogatottsága a fővárosban mandátumhoz jutott politikai pártoknak, illetve kitapinthatóak-e a választási szavazatarányokban a főváros választójogosult népességén belüli társadalmi-politikai törésvonalak.

* A recenzió elkészítését az NKFIH K 112 429 számú pályázatának támogatásával készült (*A dualizmus kori magyar országgyűlések tagjainak feltárása és társadalomtörténeti elemzése*; vezető kutató: Pap József).

¹ Ignác 2011.

² <http://bpvalaszt.hu> – utolsó letöltés: 2017. november 26.

A kötetben a történeti irodalom áttekintésekor tudatos döntés eredményeként nem kapunk a témáról szóló szakirodalom módszertani alapjait érintő részletes kritikát. Ezt ugyanis a szerző már egy külön tanulmányban megírta Ránki György, Borsányi György és Szécsényi Mihály műveit illetően, így a részletekre kíváncsi olvasót csupán egy lábjegyzet irányítja ehhez a cikkhez.³

A téma historiográfiáját, a forrásokat és a módszertani bevezetőt tartalmazó fejezet után a szerző négy fő tematikus blokkban járja körül a Horthy-korszak budapesti választásait. Az első a főváros önkormányzatiságát és a választási rendszert elemzi, arra a konklúzióra jutva, hogy a korszakra a főváros folyamatosan visszaszoruló önkormányzatisága nyomta rá a bélyegét, de a budapesti törvényhatóságot a választási rendszer sajátosságai miatt amúgy sem lehet az általános választói akarat letéteményesének tekinteni. Ahogy vidéken a nyílt szavazás fennmaradó intézménye, úgy a fővárosban a nem választott tagok behívása a Törvényhatósági Bizottságba ugyanazt a célt szolgálta: a formálisan többpárti választások ellenére a kormánypárt, illetve a keresztény oldal többségének folyamatos fenntartását. Ezt segítette elő a korszak nyitányakor, 1920-ban a virilizmus eltörlése is.

A következő blokk a fővárosban működő pártokat mutatja be az egyes politikai irányzatok szerint csoportosítva – ez a burjánzó és számtalan névvariációval rendelkező helyi pártcsoportosulások sokaságának fényében érthető eljárás. A harmadik tematikus részben a választási rendszer problémáival foglalkozik a szerző. Ennek keretében először a választójogosultság korlátozásairól esik szó, például az 1939-es választásokon a zsidónak minősítettek számára megnehezített választási részvételtől, majd a választói névjegyzékekkel, illetve a leadott ajánlásokkal kapcsolatos anomáliákról. A névjegyzékeknek nem is elsősorban az összeállításuk volt problematikus, hanem az, hogy több választáson elavult névjegyzékek alapján lehetett csak voksolni. Így az 1926-os parlamenti választásokon még az 1922-es, 1923–1925 között kiigazított névjegyzékeken szereplők vehettek részt, míg az 1935-ös országgyűlési és törvényhatósági választásokat az 1930-as névjegyzékek alapján tartották meg. A szerző meg is jegyzi, hogy ezzel rejtett cenzus valósult meg, hiszen ezáltal a férfiaknál 29, a nőknél 35 éves életkor, továbbá 11 évnyi fővárosi helyben lakás lett a választójog feltétele, nem is beszélve az időközben Budapesten belül lakhelyet váltók számára a voksolást tovább nehezítő feltételtől, hogy az 1930-as lakcímük szerint illetékes szavazókörben kellett leadniuk a szavazatukat. A választókerületi beosztást értékelő alfejezetben a szerző arra a következtetésre jut, hogy míg az országgyűlési választókerületi beosztás nem eredményezett a kormányoldal felé lejtő pályát, addig a törvényhatósági választókerületi beosztások – legalábbis kidolgozóik elképzelései szerint – már egyoldalúan a jobboldali pártoknak kedveztek.

A kötet legfontosabb része minden bizonnyal a korabeli fővárosi választói magatartás részletes elemzése, elsősorban az 1930-as törvényhatósági választás adatai alapján. Ignác Károly az egykorú statisztikai adatokból előállt vál-

³ Ignác 2006.

tozók (izraelita vallásúak aránya; munkás főbérlok aránya; cselédszobás, illetve legalább háromszobás lakások aránya; közép- és főiskolát végzettek aránya) alapján az 1930-ban bevezetett közigazgatási-statisztikai beosztás szerinti harminkét budapesti városrészt öt nagy csoportba osztotta kézi besorolás, majd SPSS-klaszteranalízis segítségével.⁴ Az 1930-as adatok elemzése alapján a szerző azt figyelte meg, hogy erős összefüggés tapasztalható a liberális pártokra leadott szavazatok és az izraelita vallású népesség aránya között. Ignác helyesen mutat rá: az első pillantásra azonosnak tűnő arányszámokból levonható következtetéseket árnyalja, hogy az izraeliták aránya magasabb a választók között, mint a teljes népességen belül. A pártcsaládok (jobboldali, liberális, baloldali) szavazatarányai és a népesség vallási megoszlása közötti korrelációs számításból pedig az derült ki, hogy a jobboldali pártok és a keresztény lakosság, illetve a liberális pártok és az izraelita lakosság között pozitív összefüggés állapítható meg, míg a szociáldemokraták eredményei és a népesség vallási megoszlása között nincs összefüggés. Az tehát, hogy az izraelita választók aránya magasabb, mint a teljes lakosságon belüli arányszámukkal szinte egybeeső liberális szavazatarány, azzal magyarázható, hogy elhanyagolható mértékben jobboldali, jelentősebb részben szociáldemokrata szavazók is lehettek az izraeliták között.

A főbérlok társadalmi státusa és a szociáldemokrata szavazatok közötti korrelációs számítás alapján Ignác azt állítja, hogy a külsőbb kerületekben a munkás főbérlok között is voltak jobboldali szavazók, míg egyes belső kerületekben (az Újlipótvárosban, illetve a Teréz- és Erzsébetváros belső részein) a szociáldemokrata voksok azért haladták meg a munkás főbérlok arányát, mert ezekben a (zsidó) polgárság egyes csoportjai is a szociáldemokratákra szavaztak. A tovább árnyalando összefüggés a szerző szerint azonban az, hogy a keresztény–zsidó törésvonal elsősorban a jobboldali és a liberális pártcsalád voksai között húzódott, míg a polgár–munkás törésvonal a liberálisok és a szociáldemokraták szavazatainak térbeli elkülönülésében ragadható meg. A kormányellenes attitűdök ugyanis a polgárság által dominált területeken a liberális pártokra, míg a munkás övezetekben a szociáldemokratákra leadott voksokban manifesztálódtak.

A foglalkozási főcsoportok, a főbérlok társadalmi státus szerinti arányai és a pártcsaládokra leadott voksok közötti korrelációs együtthatók további elemzésekor Ignác egyfelől arra a következtetésre jut, hogy a jobboldal bázisát a köztisztviselők és a nyugdíjasok, kisebb mértékben pedig a közszolgálati altisztek, illetve a közlekedési foglalkozási főcsoportba tartozók alkották. Másfelől a kereskedők, iparosok és a szabadfoglalkozásúak aránya, illetve a liberális pártokra adott szavazatok között mutatható ki szorosabb összefüggés, és mindez együtt tulajdonképpen a társadalmi struktúra felekezeti sajátosságaival magya-

⁴ A keresztény–zsidó és a munkás–polgár törésvonal együttes figyelembevételével a következő öt nagy csoportot alakította ki: magas státusú keresztény városrész (10 városrész, 223 080 fő), magas státusú városrész jelentős izraelita lakossággal (3 városrész, 97 313 fő), kevert városrész jelentős izraelita lakossággal (5 városrész, 228 629 fő), kevert keresztény városrész (5 városrész, 182 914 fő), munkás városrész (9 városrész, 234 248 fő).

rázható. Mint a szerző fogalmaz, „közismert egyes foglalkozásokban az izraelita vallásúak felül- (és alul-) reprezentáltsága” (136). E megállapítást azonban szerencsésebb lett volna alaposabban megindokolni. Már a kortárs diskurzusban is bevett toposz volt, és a történeti szakirodalom is – igazából mélyebb társadalomstatisztikai elemzések elvégzése nélkül – tovább folytatta az egyes foglalkozási kategóriák és a felekezeti dimenzió „természetes” összemosását, amelynek legeklátásabb példája Erdei Ferenc kettőstársadalom-elméletének hosszan tartó, kritikátlan alkalmazása volt a korszak társadalmának leírásához. A „közismerthez” való kritikus hozzáállás azonban gyakran vezethet új szempontok, elemzési kategóriák beemeléséhez, ezért sajnálatos, hogy ezen a ponton a szerző beérte azzal, hogy automatikusan alkalmazta a korszak társadalmi szerkezetének már „bevált” értelmezési kereteit.

Ignác Károly viszont nem esett bele az ökológiai tévkövetkeztetés csapdájába az elemzés során: egy városrész többségi pártpreferenciái, illetve az egyes foglalkozási és felekezeti csoportok felülreprezentáltsága nem feltétlenül azt jelenti, hogy akik egy városrészben többen vannak, azok a helyben erősebb pártra szavaznak. Erre többek között a házicselédek példáját hozza, akik tipikusan nem a jelentős baloldali szavazataránnyal rendelkező kerületekben laktak, de ez még nem jelenti azt, hogy ne szavazhattak volna masszívan a szociáldemokratákra: ők ugyanis jellemzően a magas státusú kerületekben éltek, a választójogosultak körében viszont jelentősen alulreprezentáltak voltak, ez okozza a szociáldemokrata többségű területekkel ellentétes térbeli eloszlásukat.

A szociáldemokrata választási eredményeknek a munkás városrészekben tapasztalható jelentős szóródását Ignác e városrészek – a lakásviszonyokat, a munkahelyek jellegét, a gyári munkások vagy a Budapesten születettek arányát illető – heterogenitásával magyarázza, etalonnak tekintve a legmagasabb szociáldemokrata szavazati aránnyal és egyúttal a minden szempontból leghomogénebb karakterrel rendelkező Angyalföldet.

A szavazóköri szintű elemzés során a szerző elsősorban a környezetüktől eltérő választási eredményeket felmutató szavazóköröket vizsgálta meg. Az adott városrészen belül elűtő választói magatartás okaként az egyes háztömbök, telepek sajátos társadalmi miliójét jelölte meg. Így környéküktől eltérően baloldali szavazók dominálták a falusias, kisegyszisztenciák és munkások által lakott régi Tabánt vagy a polgári Újlipótvárosból kilógó Visegrádi utcai, rosszabb minőségű épületekből álló munkásházakat. Az akkori X. kerületben a Tisztviselőtelepet evidens módon jellemezte a masszív jobboldali főlény, annál érdekesebb viszont a szomszédos MÁVAG-kolónia lakóinak jobboldalisága, amit a szerző arra vezet vissza, hogy itt jellemzően állami tulajdonú munkahelyen dolgozó munkások éltek.

Az 1930-as választási eredményekből levonható tanulságként a szerző szerint a polgárság és a munkásság szembeállítását nem tekinthető kizárólagos törésvonalnak, mert ezek a csoportok sem voltak egységesek. A polgárság esetében a zsidó–keresztény törésvonal, míg a munkásság esetében a köz- és a magánszférában dolgozók eltérő választói magatartása akadályozta a polgári, illetve a mun-

kás szavazói blokkok kialakulását. Ezt Bódy Zsombor azért vitatja, mert szerinte Ignác így nem is tekinti önmagában értelmezhető törésvonalnak a munkás–polgár szembenállást, és ez ellen hozza fel érvként, hogy a társadalmi törésvonalak elmélete nem is állítja azt, hogy a törésvonalak által megkülönböztetett szavazók egyféleképpen is szavaznak.⁵ Úgy vélem, Bódy itt félreérti Ignác gondolatmenetét. Ignác Károly nem azt állította, hogy nincsenek törésvonalak a korszak budapesti társadalmában, a kötetben mindvégig következetesen beszél is róluk. Ő csak annyit állít, hogy a polgárság–munkásság szembeállítás nem tekinthető az egyetlen törésvonalnak, mert a keresztény és a zsidó polgárság közötti, illetve az alacsonyabb státusúaknál a köz- és a magánszférában dolgozók közötti szembenállás legalább olyan erős, mint a magas és az alacsony státusúak (azaz a „polgárság” és a „munkásság”) közötti szembenállás. Így tulajdonképpen négy, törésvonalakkal elválasztható választói csoportot különböztethetünk meg.

Az 1930-ban a jobboldalra szavazó munkásságban véli Ignác Károly megtalálni a – szintén elemzett – 1939-es választásokon harmadik pólussá előlépett új szélsőjobboldal munkásszavazóit. Ignác szerint ugyanis a két új szélsőjobboldali párt – a nyilaskeresztesek és a Nemzeti Front – szavazóinak egy része érkezett csak a visszaeső támogatottságú szociáldemokratáktól, másik csoportjuk a már 1930-ban is a jobboldalra szavazó munkásokból került ki, emellett pedig a középosztálybeli rétegektől is sikerült – korábban szintén a hagyományos jobboldalra szavazó – csoportokat megnyerniük. Az 1939-es eredmények azonban nem voltak kellőképpen beágyazottak, figyelmeztet a szerző, az új szélsőjobboldal részben protest szavazatokat gyűjtött be, viszonylag magas támogatottsága inkább csak átmeneti jelenség lehetett.

Ezt az is mutatja, hogy bár az 1945-ös (az októberi nagy-budapesti helyhatósági, majd a novemberi nemzetgyűlési) választásokon a két világháború között megszilárdult szavazói struktúra kontinuitása nagyrészt fennmaradt, a szélsőjobboldal 1939-es választói ekkor már nem alkotnak világosan körülhatárolható csoportot. A kötet utolsó, az 1945-ös választásokra kitekintő fejezete szerint ugyanis a Független Kisgazdapárt szavazói a korábbi jobboldali szavazók közül kerültek ki, míg a korábbi szociáldemokrata fészkek lettek a kommunisták és a szociáldemokraták fő bázisai. E két utóbbi párt a helyhatósági választásokon még közös, a törvényhozásin – az októberben elmaradt választási győzelem okán – már külön listán indult, de szinte azonos eredményt hozott számukra mindkét megoldás. A kontinuitás annak ellenére megfigyelhető, hogy a választójog kiterjesztése nyomán jóval több választó voksolhatott 1945-ben, mint korábban, annak ellenére, hogy egyes csoportokat viszont ekkor rekesztettek ki a választójogból, sokan pedig már nem is voltak életben a korábbi választók közül. A Horthy-korszakban stabilizálódott, a kötetben az 1930-as választások eredményeinek elemzésével illusztrált választói blokkok és az 1945-ösök között az a fő különbség, hogy a korábban – az 1939-es választást leszámítva – harma-

⁵ Bódy 2014: 53.

dik pólust alkotó liberális pártok támogatottsága jócskán megcsappant, részben a bázisukat apasztó holokauszt miatt, részben azért, mert a túlélők közül 1945-ben sokan a fasizmus ellenpólusának tűnő baloldali pártokra voksoltak. Az 1945-ös eredményekkel való összevetés után a szerző megkockáztatja azt az állítást is, hogy a negyvenéves diktatúra elteltével, az 1990 utáni szabad választásokon Budapest politikai térképén továbbra is megfigyelhető a két világháború között megszilárdult politikai törésvonalak hatása.

Paár Ádám Ignác Károly kötetéről írt ismertetésében a mű legfőbb, ám a választókra fókuszáló témaválasztás miatt érthető hiányosságának azt tekinti, hogy alig esik szó a kampány és a propaganda szerepéről.⁶ Ez nem mondható el a magyarországi parlamenti választásokkal kapcsolatos másik, a közelmúltban megjelent fontos kötetről, amelyet szintén a Napvilág Kiadó adott ki. Műfaját tekintve a *Parlamenti választási kampányok Magyarországon* című kötet közelebb áll a népszerűsítő, ismeretterjesztő kiadványokhoz, ezt mutatja az is, hogy hivatkozások kizárólag Z. Karvalics László bevezető tanulmányában szerepelnek, a bibliográfia pedig *Ajánlott irodalom* cím alatt található. Emellett a kampányok bemutatásánál a szöveggel teljesen egyenrangú a – szakirodalommal ellentétben pontos hivatkozásokkal ellátott – képi anyag, amelyben kiemelt szerepet töltenek be a politikai pártok plakátjai, sőt, a legtöbb tanulmány éppen a kampány vizuális lenyomatát állítja a középpontba. Az ismeretterjesztő jelleg dacára a kötetet alkotó írásokat a téma legavatottabb történész ismerői jegyzik.

A nyitó tanulmányban Z. Karvalics László, bár a választókat megcélzó üzenetek örök, már az ókori Rómában megfigyelhető jellegzetességeit is fejtegeti, a magyar választási kampányok történetében éppen a megkésett és felemás modernizációra visszavezethető, csak Magyarországra jellemző sajátosságok állandó visszatérését emeli ki. Ezt legplasztikusabban azzal a grafikonnal teszi, amely a költségvetési költségezés választási évekhez igazodó ciklikusságának hazai meglétét – és a (ráadásul hozzánk hasonló történelmi múlttal rendelkező) többi visegrádi országban tapasztalható hiányát – ábrázolja.

A történeti áttekintést Kedves Gyulának az 1848-as, azaz az első népképviselési választásokat alaposan bemutató, a kampányesemények reformkori előzményeire is kitérő írása nyitja. Sajátos módon ugyanis a kötetben egyes tanulmányok egy-egy konkrét voksolást megelőző kampányt mutatnak be (ilyenek az 1848-as, az 1945-ös, az 1947-es, illetve az 1990 utáni valamennyi parlamenti választást egyesével tárgyaló írások), míg mások egy-egy teljes korszakot ismertetnek. Ez utóbbiak közül Cieger Andrásnak a dualizmus kori, Ignác Károlynak pedig a Horthy-korszakbeli választásokról szóló tanulmányai véleményem szerint a kötet legszínvonalasabb és a társadalomtörténet iránt érdeklődő olvasók számára leginkább ajánlható részei. Ezek az írások átfogó képet nyújtanak a kampányeseményekről, nem merülnek el a csak egyediségükben érdekes részletek hosszas taglalásában, ami a kötet konkrét választásokat vizsgáló tanulmá-

⁶ Paár 2014: 232.

nyaira már inkább jellemző. Így például Cieger András nemcsak a kampányeseményeket, hanem a pártrendszert, a jelöltek kiválasztását és a jogi szabályozást is áttekinti írásában, Ignác Károly pedig lényegre törően mutatja be a dualizmus kora és a Horthy-korszak kampányszabályozásának különbségeit: eszerint egyrészt a választások karneváli jellegének csillapítása, másrészt a választási vesztegetések, etetések-itatások megszüntetése a kampányok professzionalizációja, egyúttal kiszámíthatóbbá tétele irányába mutatott. Mindkét tanulmány hangsúlyozza továbbá az – akár a hatósági, akár a kampányidőszakban elszabaduló indulatok révén felhorgadt – erőszak kampányeseményeket meghatározó szerepét. Cieger és Ignác írásai tehát szélesebb társadalmi kontextusba helyezik a kampány során lezajló eseményeket, ami a 20. század későbbi választásait bemutató írásokról nem mondható el: azok jobbra a politikatörténeti nézőpont keretei között maradnak.

A koalíciós időszak és az államszocializmus országgyűlési választásait bemutató négy tanulmány mindegyikének Feitl István a szerzője. Ezek közül az első kettő az 1945-ös és az 1947-es választásokon elinduló pártokat és a kampány főbb eseményeit ismerteti részletesen. A Rákosi-, illetve a Kádár-korszak egylistás választásait viszont korszakonként együtt tárgyalja – ez érthető is a kampányesemények viszonylagos hasonlósága és a választások tétnélkülisége okán. A két írás alapján jól megragadható a Rákosi- és a Kádár-rendszer egyik fő különbsége is: az állampolgárok politikai életbe való bevonásának eltérő mértéke a kampányokban is világosan megjelent. Míg 1949-ben és 1953-ban a társadalom totális mozgósítása volt a cél, 1956 után már inkább csak a szavazáson való részvételt próbálták megkövetelni, a hatalom immár nem igényelte politikája támogatásának nyílt deklarálását a tömegektől a választási procedúra során.

A rendszerváltás utáni választásokat Ripp Zoltán egyesével veszi végig tanulmányaiban. Ezekben az írásokban is a pártok – immár nemcsak a plakátok, hanem a televízió útján is közvetített – üzenetei állnak a középpontban. Itt még inkább kitűnik a kötet felemássága: míg a korábbi, különösen az 1945 előtti választások kampányai tágabb társadalmi kontextusba helyezve jelennek meg a kötet lapjain, az 1990 utáni társadalomról Ripp írásait olvasva szinte semmit sem tudunk meg. Ráadásul a kampányesemények bemutatása is nélkülözi a tárgylagosságot: a szerző leginkább az általa használt jelzők révén teszi világossá politikai szimpátiáit, anélkül, hogy mélyebb összefüggések feltárása vagy árnyalt elemzés állna ezen odavetett jelzők mögött. Így csupán a politikai eseményeknek az egyik politikai oldal általi, a médiából már jól ismert interpretációja áll elő, nem pedig az események politikatudományi, de még kevésbé társadalomtudományi szintű elemzése.

A kötetről összegzőképpen elmondható, hogy eltérő megközelítésmódú és más kérdésekre fókuszáló írások kerültek együvé, és a felkért szerzők, jellemzően eltérő kiindulópontjuk miatt, voltaképpen egészen mást tekintenek egy választási kampányt bemutató elemzés tárgyának. Ami viszont összeköti e tanulmányokat,

és amit már a bevezető is megelőlegez, az az, hogy valamennyi írás hangsúlyosan a tárgyalta kampány(ok) vizuális megjelenésére koncentrálnak.

Végül fel szeretném hívni a figyelmet a kötetben előforduló néhány pontatlanságra. Az 1949-es és az 1953-as választásokon még a Magyar Függetlenségi Népfront listájára kellett szavazni, míg a vonatkozó tanulmány már 1949-ben Hazafias Népfrontként említi az ezen a néven csupán 1954-től létező szervezetet (97). A másik, jóval érdekesebb elírás szerint Farkas Bertalan szovjet űrhajóstársa Valerij Kubaszov helyett Valerij Muszatov lett volna – ő valószínűleg a szovjet–magyar kapcsolatokkal foglalkozó történész, diplomata, korábbi budapesti orosz nagykövet (117).

A két választástörténeti kötetet összevetve elsősorban azt érdemes kiemelni, hogy eltérő céllal megírt munkákkal van dolgunk. Ignác Károly monografikus igényrel, a társadalmi háttérrel is felvázolva és a választói magatartás társadalmi jellemzőit vizsgálva tett kísérletet a Horthy-korszak budapesti választástörténetének megírására. Tulajdonképpen – Ránki György vitatott módszertani háttér alapján született munkáját leszámítva – ez az első olyan mű, amely a Horthy-korszak fővárosi választói magatartását átfogóan, a társadalmi háttérrel és a társadalomföldrajzi jellemzőket is elemzés tárgyává téve mutatja be. Ebben a kötetben a politikai eseménytörténet, a kampány és a propaganda szerepének kidomborítása helyett a választók társadalmi jellemzői kerülnek a középpontba. A Feitl István által szerkesztett kötet viszont főleg a kampányok bemutatására koncentrálnak, és inkább a nagyközönség, annak is elsősorban a vizuális kultúrára, és kevésbé a társadalmi összefüggések megértésére kíváncsi részének érdeklődésére tarthat számot. Így a két kötet elolvasása után végül az a kérdés merül fel, hogy vajon mennyiben a „kemény” társadalmi változók befolyásolták a választási eredményeket, ahogy Ignác Károly monográfiája sugallja, és mennyiben a kampányok, ahogy a tanulmánykötet sejteti.

Gerhard Péter

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Bódy Zsombor 2014: Parlamentarizmus a parlament falain kívül. Észrevételek a magyar parlamentarizmus társadalmi beágyazottságával kapcsolatban a XX. század első felében. *Politikatudományi Szemle* (23.) 2. 33–58.
- Ignác Károly 2006: A választói magatartás történeti irodalmáról (Magyarország, 1920–1947). *Múltunk* (51.) 1. 90–98.
- Ignác Károly 2011: *Választási küzdelmek és választások Budapesten, 1920–1939. Történelmi kutatás, pártrendszer és választások*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest. <http://doktori.btk.elte.hu/hist/ignaczkaroly/diss.pdf> – utolsó letöltés: 2017. november 26.
- Paár Ádám 2014: Szavazás a „bűnös” fővárosban. *Múltunk* (59.) 3. 221–232.

Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.

Jaffa Kiadó, Budapest, 2016. 296 oldal.

A magyar turanizmus, a 20. század első felének keletre figyelő, tudományos, gazdasági és kereskedelmi érdekeket szolgáló társadalmi mozgalmának leírása nem egyszerűen történeti vállalkozás. A folyamatok ábrázolása ugyanis egyszerre igényel nyelvészeti, földrajzi, geopolitikai, néprajzi, antropológiai elemzést, miközben alapja változatos írott források feltárása és értékelése.

A turanizmus a 20. század elején, az I. világháborút közvetlenül megelőző időszakban intézményesült hazánkban: 1910-ben alakult meg a Magyar Turáni Társaság, de ideológiai gyökerei a 18. század végéig nyúlnak vissza. A könyv a turanizmus történetét a hosszú 19. század végének nagybirodalmi korszakában kezdi, amikor az még sok ígéretet rejtett. A mozgalom több fontos küldetést is magára vállalt: egyfelől a különböző ázsiai népekkel való ilyen-olyan rokonság és barátság ápolását, amire leginkább a törökök látszottak fogékonynak, vagyis első-sorban kultúrdiplomáciai természetű volt. Másfelől a kereskedelmi és gazdasági kapcsolatok élénkítését is célozta, vagyis kézzelfogható, gyakorlati feladatokat is megfogalmazott. Kezdetben a korabeli tudományos, művészeti és politikai életnek a téma által valamelyest érintett krémje csatlakozott a megalakuló szervezethez. A Turáni Társaság első elnöke Teleki Pál lett, akiről a szerző, Ablonczy Balázs korábban monográfiát is írt, ezzel együtt szerepét az őt megillető helyen méltatja.¹ A kezdetben lelkes nyelvészek, mint Gombocz Zoltán, orientalisták, például Goldziher Ignác, irodalmárok, többek közt Vikár Béla, néprajzosok, így Sebestyén Gyula azonban kevés tényleges tettel járultak hozzá az egyesület működéséhez. Az intézményes tudományosságban maguknak helyet szerző kutatóknak sem idejük, sem valódi szándékuk nem lehetett részt venni a mozgalomban, de kimaradni sem akartak belőle. Ám a kezdet kezdetétől jelen voltak a lelkes kívülállók, olyan bankárok, könyvelők, tanárok és arisztokraták, akik számára hobbi volt csupán a Kelet-kutatás. Az amatőrizmus tehát az első perctől része volt a mozgalomnak, majd fokozatosan át is vette az irányítást. Az I. világháborút és a forradalmak leverését követő depresszió és pénztelenség időszakában az elit helyét lassacskán elfoglalta a középmezőny, végül pedig az outsiders, ami a mozgalom erőteljes hanyatlásához vezetett. A kezdeti lendület és összetett problémalátás megbicsaklott, a társaság fokozatosan egyre jelentéktelenebbé vált, s felütötte fejét a dilettantizmus. E változási ív mentén gondolja el munkáját Ablonczy Balázs.

A turanizmus jelensége, amelyet a szerző előszeretettel nevez *ideológiának*, a 19. század őstörténeti gondolkodásának talajából sarjadt, s erős szellemi támogatást kapott a 19. század végének „ugor–török háború” néven elhíresült tudományos vitájától, amelyből a finnugor nyelvészek kerültek ugyan ki győztesen, de

¹ Ablonczy 2005.

a máig tartó szellemi csatározásban a széles nagyközönség szimpátiáját nem feltétlenül sikerült elnyerniük. A finnugor, illetve uráli nyelvrokonság túl soványka magyarázat a nemzeti öntudat számára, mivel nélkülözi mind az etnikai, mind a társadalmi, mind pedig a kulturális párhuzamok lehetőségét, amire a közvélemény nagyon is éhes.² Nehéz elfogadni a társtalanság tényét, azt, hogy a legközelebb lévő rokonok több száz kilométerre élnek tőlünk és több országhatár választ el bennünket egymástól, s hogy a Kárpát-medencében magunkra hagyattunk.

A fent röviden vázolt helyzet következménye a 19. század vége óta létező tudományos dilettantizmus, amelynek lényege, hogy a tudományos gondolkodás fősodrából kieső, elavult elvek és gyakorlatok továbbvitelével kreál magának ideológiát, amit utóbb szimbolikus politikai célokra is fel kíván használni. Ennek a jelenségnek fontos sűrűsödési pontja a könyv által tárgyalt turanizmus. A dilettáns múltbúvárlat, az ős- és vallástörténeti érdeklődés, az amatőr régészet vagy nyelvészet ritkán tárgya tudományos írásműveknek, s főként a történészek szólnak meg nagyon gyéren a témában.³ Jelen kötet vállalja annak ódiumát, hogy egy kissé kínos, ugyanakkor társadalmi és kulturális tekintetben is nagyon szerteágazó témát mélyrehatóan tárgyaljon, tehát a témaválasztás már önmagában is bátor vállalkás. Magyarországon – napjainkban ez mindinkább tudatosodni látszik az értelmiségiek széles körében – a társadalmi és történelmi önismeret meglehetősen sok sebből vérzik. Leginkább a 20. század történéseinek értelmezése mögött nincsen társadalmi konszenzus, csupán egymást kioltó diskurzusok léteznek. Egyfelől ez az oka annak, hogy a régmúlt, az időben és térben is távoli események fölértékelődnek a köztudatban, s a magyarság korai története és keleti atyafisága mintegy szakrális témává válik, másfelől pedig közkincs, amihez mindenki ért, de legalábbis sokan óhajtanak véleményt nyilvánítani róla. A turanizmus mozgalma évtizedeken át integrálta ezeket az „alternatív magyarázatokat”, így a magyar–pártus rokonság gondolata éppúgy összefüggésbe hozható vele, mint a sumér–magyar kapcsolatoké.⁴ A félreértéseken, belemagyarázásokon, bizonyos események, analógiák túlértékelésén alapuló ideologikus múltkonstrukció leágazásai elnyúlnak a jelenig.⁵

E leágazások feltérképezésében Ablonczy Balázs lelkesedése és tettereje nemigen ismer határokat. Az általa meglátogatott archívumok és irattárak felsorolása már önmagában is impozáns, s a gyűjtőpontok földrajzi kiterjedése is igen jelentős. A szerző rövid idő, mindössze néhány év alatt sok magyarulta várost keresett fel, hogy ott a turanista mozgalommal kapcsolatos forrásokat ismerjen meg. Ezek alapján aprólékosan végigveszi mindazokat a történéseket, amelyek

² Arról, hogy ez mennyire jogos társadalmi igény, lásd Sándor 2011: 12–29.

³ A nyelvészet tett eddig a legtöbbet a tévhitek eloszlatásáért: Rédei 1998; Honti (főszerk.) 2010; mellettük a régészek említhetők, például Fodor 2012. A történészek részéről újabban az úgynevezett public historyval foglalkozó kutatásoknak van némi visszhangja nálunk (Halmesvirta–Vilkuna 2012), ez azonban, bár jelentős a metszet a két halmaz között, nem teljesen fedi a tudományos dilettantizmus jelenségét.

⁴ Első feldolgozása: Komoróczy 1976.

⁵ Lásd erről: Povedák (szerk.) 2014; Hubbes–Povedák (szerk.) 2015.

a Magyar Turáni Táraság, valamint társintézményei, például a Turáni Szövetség háza táján megestek, olykor efemernek tűnő adatokat is felsorakoztat, a kronológiai sorrendet követve. A kanyargós történetet néhány igen szellemes címmel ellátott fejezetre tagolja, amelyek a korszakolás lehetőségét is rejtik. Itt talán érdemes megjegyezni, hogy elképzelhető lett volna egy olyan megoldás is, ami-
ben nem az időrend az elsődleges, így az események súlyuknak megfelelően nyerve-
hetek volna tárgyalást. Ez esetben talán nagyobb terjedelem maradhatott volna
az elemzésre, a feltárt események okainak felderítésére, illetve az egész jelenség-
együttes szélesebb társadalomtudományi horizonton való értékelésére. Mert bár
a szerző időnként, egy-egy rövid bekezdés erejéig nagyon inspiráló megállapítá-
sokat tesz, fontos összefüggéseket világít meg, a nagy egészre vonatkozó követ-
keztetések elmaradnak. Ezért jobb lett volna valamiféle reflektált elméleti keret
mentén értelmezni a turanizmust, amelynek során választ kaphatott volna a vég-
letekig felcsigázott olvasó a miértekre és a hogyanokra is.

A könyv az anyagfeltárás és elrendezés szempontjából kifogástalan történe-
szi teljesítmény, de nem elégszik meg ennyivel. A munka viszonylag széles kör-
ben való terjesztést, nagyobb létszámú olvasóközönséget céloz meg. A választott
forma, a regényesítés és az olvasmányos stílus, valamint a kemény borítás és az
első vonalbeli szerzők regényeire jellemző külalak bizonyára tudatos döntés ered-
ménye. E mögött a téma kapcsán általános felvilágosító igyekezet állhat, ami
azonban, s ez is a szerző javára írandó, soha nem csap át didaxisba, ahogy az
a hasonló műveknél gyakorta előfordul. A népszerű formának számos előnye
van, legfőképp az, hogy valószínűleg tényleg sokakhoz eljut; egyebek mellett szá-
mos sajtóorgánium, televízió- és rádióműsor foglalkozott vele már közvetlenül
megjelenését követően is.⁶ Ugyanakkor nem feledkezhetünk meg a hátrányokról
sem. Idesorolható, hogy a népszerűsítés áldozataként esik a jegyzetapparátus, csak
a szó szerinti idézetek kapnak jegyzetet, s elvész a bibliográfia egy része is, olykor
a főszövegben konkrétan megemlített olvasmányok sem jelennek meg a bizo-
nyára jócskán kiegészített irodalomjegyzékben. A szakmai olvasóközönség így nél-
külözni kényszerül a kötet mögött megbúvó jelentékeny irodalom megismerését.

Az érem másik oldala azonban a recenziens véleménye szerint érdemként is
felfogható. A regényesítés pozitív hozadéka a stílus. A közhely szerint a stílus
maga az ember, ezzel együtt a tudományos írásművek stilisztikájával csak abban
az esetben szokás foglalkozni, ha az nem üti meg az elvárt színvonalat. Ez eset-
ben nincs ilyesmiről szó: Ablonczy írásának minőségét a recenziens meg kell hogy
dicsérje, nemcsak azért, mert irodalmi vénát lát a szerzőben, amit önmagában is
méltánylandónak érez, hanem azért is, mert a stílusban értelemtulajdonító sze-
repet vél fölfedezni.

⁶ A teljesség igénye nélkül: az RTL Klub éjszakai kerekasztal-beszélgetés sorozatában (*Magya-
rul Balóval*) 2016. november 22-én került adásba egy műsor, amelyben a szerző két szakértő
vendéggel beszélgetett a könyvről. A *Magyar Narancs* 2017. február 7-i számában közölt egész
oldalas ismertetést (Barotányi Zoltán: *Sok van a rovásunkon*. [http://magyarnarancs.hu/konyv/
sok-van-a-rovasukon-102475](http://magyarnarancs.hu/konyv/
sok-van-a-rovasukon-102475) – utolsó letöltés: 2017. március 12.).

A fentiek hosszabb kifejtést igényelnek, némi történeti kitekintéssel. Az őstörténet és nyelvhasonlítás iránt érdeklődő tudományos dilettantizmus, amelynek egyszerre kútfeje és gyűjtőmedencéje volt a turanizmus, régóta, közel egy évszázada foglalkoztatja a hivatásos, akadémikus tudományosság képviselőit. A sort Zsirai Miklós nyitja, aki 1943-as tanulmányában „őstörténeti csodabogaraknak” nevezi a hobbitudósokat, s hosszas értekezésében nem rest a legfinomabb humorral gúnyolni őket.⁷ Cikke abból a szempontból is útmutató lett, hogy a későbbiekben általánossá vált ez a hangnem. Bár Zsirai finom humora sokak számára napjainkig követendő példa maradt, a témát tárgyalók között egy másik irányzat is megfigyelhető, amelynek tagjai vizsgálatuk alanya iránt érzett megvetésüket explicite is kifejezik. Ez a magatartás olykor nyílt kirohanásokban is megnyilvánul, máskor az egyes írásművek megszővegezésében érhető csupán tetten, ugyanis a szerzők az amatőr múltbúvárokról szóló értekezéseikben rendre kilépnek a tudományos írásbeliség stíluskövetelményeinek szigorú keretei közül. Ez több okkal magyarázható, s ilyenformán akceptálható is, nevezetesen a dilettánsokról értekező hivatásos szaktudós számára az irónia és a humor lehetőséget teremt a közte és tárgya közti feszültség oldására, egyúttal az elbeszélő el is távolítja magát elbeszélése tárgyától. Ugyanakkor a gunyoros hangvétel nem csupán a saját szövegben távolítja el a tárgyat a beszélőtől, hanem az ilyen jellegű cikkek célját is ellehetetleníti. A tudományos dilettantizmusról szóló akadémikus szerzők célja ugyanis kivétel nélkül a felvilágosítás, ám kizárt, hogy az ilyen módon megsértett másik fél elkezdjen gondolkodni a leírtak igazságtartalmáról.

A kis kitérő után tehát Ablonczy Balázs stílusáról: a szöveg, mint említettük, nagyon gördülékeny és olvasmányos, így azok számára is fogyaszthatóvá teszi a mondanivalót, akik nincsenek hozzászokva a tudományos nyelv szikárságához. Olykor kellemes humort is megenged magának a szerző, főként nyelvi jellegűt, amivel oldani igyekszik a közte és választott tárgya közt olykor kétségkívül fennálló feszültséget: alakjainak valóban megmosolyogtató gondolatait, tetteit nem lehet pókerarccal végignézni, ez kétségtelen. Az irónia azonban ez esetben soha nem bántó, a humor mindig ízléses.

Ha regényről, vagy legalábbis regényesítésről beszélünk, akkor regényhősökről is illik szólni. A kötet egyik erősségét jelentik a szereplőkről megrajzolt portrék: e kisebb-nagyobb részletességgel megírt passzusok nem lexikonszerűen, hanem lényegre törően, a turanizmusban elfoglalt helyük mentén adnak képet egy-egy személyiségről. Ezek az olykor nagyon értékes mikrotanulmányok pihentetik is kicsit az olvasót, aki belefáradhat a számtalan kisebb-nagyobb jelentőségű esemény olvasásába. Az egyes szereplők az őket megillető arányban részesülnek a terjedelemből, közülük csupán Paikert Alajos és Pekár Gyula, a történet kulcsfigurái emelkednek ki. A mellékszereplők olykor csak néhány sort kapnak, de ezek időnként nagyon is fontos sorok. Igazán frappánsan, érthetően teszi helyére a szerző például Lükő Gábort, a meglehetősen ellentmondásos pályát befutott

⁷ Zsirai 1943.

néprajzkutatót, akinek megítélését tekintve saját szakmájában sincs konszenzus. Az Ablonczy megfogalmazta sorok igen határozottan foglalnak állást vele kapcsolatban, megmutatva Lükő ideológiai hátországnak fényes és árnyékos oldalát egyaránt. A turanizmus egész történetének kontextusában az egyes szereplők magatartása is egészen más megvilágításba kerül: mára már érthetetlennek tűnő tetteik érthetővé, ezáltal elfogadhatóvá válnak azzal, hogy felsejlik a korszellem, ami körülvette őket. Az egyes emberek felől válnak érzékelhetővé a turanizmus valódi hozadéakai, egyebek mellett a mozgalom tagjai által szervezett keleti expedíciók eredményei. Nagy hangsúly kerül a turanizmus kontextusában és attól függetlenül is jelentős keleti gyűjtőre, Baráthosi Balogh Benedekre és családjára, akik tudományos eredményeik alapján kevésbé tarthatnak számat a tudománytörténeti emlékezetre, a család tárgygyűjtői hagyatéka azonban nagyon jelentős. Említést érdemlő szereplő Almásy György is – az „angol betegként” is népszerűvé vált Almásy László földrajzi felfedező édesapja –, akinek kirgiz anyaga szintén kuriózum, s ma a budapesti Néprajzi Múzeumban található. Ők a turanizmus első, jelentékenyebb korszakának időtálló eredményeket is produkáló képviselői.

Utolsó bekezdésében a recenzens kénytelen kilépni szerepéből, s átlépni a vitapartner pozíciójába, mivel úgy látja, a turanizmus nem írható le pusztán az ideológia kifejezéssel. Ahogy azt a szerző is több helyen hangsúlyozza, sokfunkciós jelenségről van szó, amely a tudományos és művészeti törekvések mellett – ezeket nevezhetjük a legalapvetőbbeknek – társadalmi, gazdasági programot éppúgy hirdetett, mint politikait; a tőlünk keletre fekvő államokkal való diplomáciai kapcsolatok megerősítését éppúgy fontosnak tartotta, mint a primer gazdasági, kereskedelmi szempontokat. Az idő előrehaladtával ugyan utóbbiak fokozatosan elenyésztek, ettől függetlenül nem csupán egy ideológiával, hanem a politikai mozgalmakra jellemző aktivitással is találkozhatunk a turanizmus történetében. A turanizmus jelenségének kétségtelenül fundamentuma sajátos ideológiai rendszere, és az abban való hit köré csoportosíthatók követői is. Az ideológiai konstrukció azonban nem azonosítható maradéktalanul a teljes szellemi és társadalmi mozgalommal. A turanizmus tehát sokkal inkább tűnik egy szellemi, társadalmi mozgalom, valamint szabadidőben végzett tudományos és politikai aktivizmus keverékének, mint pusztán ideológiának. Mellesleg a turanizmus jelenségét meghatározó ideológiai konstrukció a kötet által felölelt bő fél évszázad alatt amőbaként nyúlt erre-arra, változtatva mind alakját, mind pedig kiterjedését, miközben magába integrált új áramlatokat s elhagyott néhány kezdetben még fontos elvet. Vagyis nem konstans ideológiai rendszerről, inkább valamiféle *bricolage* ideológiáról van szó, amelyet a mozgalom tagjai hordtak össze, közös „műalkotásról”, amelynek vannak az ideológiákra emlékeztető tulajdonságai és elemei, összességében azonban több annál. A számos külső hatás, történelmi esemény és társadalmi folyamat pedig állandóan változtatott rajta, bizonyos elemeiben egészen napjainkig.

Mikos Éva

HIVATKOZOTT IRODALOM

- Ablonczy Balázs 2005: *Téleki Pál*. Osiris, Budapest.
- Fodor István 2012: Östörténeti viták és álviták. In: Molnár Ádám (szerk.): *Csodaszarvas. Östörténet, vallás és néphagyomány*. IV. kötet. Molnár Kiadó, Budapest, 125–146.
- Halmesvirta, Anssi – Vilkkuna, Kustaa H. J. 2012: A születőben lévő public history. Az emlékeztetereemtés kutatásának új megközelítése. *Történelmi Szemle* (54.) 3. 377–388.
- Honti László (főszerk.) 2010: *A nyelvrokonságról. Az török, sumer és egyéb áfum ellen való orvosság*. Tinta Könyvkiadó, Budapest.
- Hubbes László Attila – Povedák István (szerk.) 2015: *Már a múlt sem a régi... Az új magyar mitológia multidiszciplináris elemzése*. MTA–SZTE Vallási Kultúrakutató Csoport, Szeged.
- Komoróczy Géza 1976: *Sumer és magyar?* Magvető, Budapest.
- Povedák István (szerk.) 2014: *Sámán sámán hátán. A kortárs pogányság multidiszciplináris elemzése*. SZTE Néprajzi és Kulturális Antropológia Tanszék, Szeged.
- Rédei Károly 1998: *Östörténetünk kérdései. A nyelvészeti dilettantizmus kritikája*. Balassi, Budapest.
- Sándor Klára 2011: *Nyelvrokonság és hunhagyomány. Rénszarvas vagy csodaszarvas? Nyelvtörténet és művelődéstörténet*. Typotex, Budapest.
- Zsirai Miklós 1943: Östörténeti csodabogarak. In: Ligeti Lajos (szerk.): *A magyarság őstörténete*. Magyarságtudományi Intézet–Franklin Társulat, Budapest, 266–289.

Dobszay Tamás – Forgó András – Ifj. Bertényi Iván – Pálffy Géza – Rácz György – Szijártó M. István (szerk.): *Rendiség és parlamentarizmus Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.**

Argumentum Kiadó–Országgyűlés Hivatala, Budapest, 2013. 458 oldal.

2012. november 15–16-án tudományos konferenciát tartottak az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kara és a Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kara szervezésében. Az ismertetendő kötetben a rendezvényen elhangzott előadások többségének szerkesztett és bővített változata olvasható. Az *Előszóból* megtudhatjuk, hogy a szerkesztők betekintést kívánnak adni a rendiség és a parlamentarizmus témájának legfrissebb hazai eredményeibe, minél több lehetséges nézőpontot, vizsgálati módszert, részkérdést és forrást felvonultatva. Emellett reményüket fejezik ki, hogy munkájuk a szélesebb közönség érdeklődését is felkelti, a szakma képviselőit pedig további kutatásokra ösztönzi a nemzetközi összefüggések, az eszmék, a szereplők és az intézmények vonatkozásában. A kötet Kecskeméti Károly bevezető tanulmánya mellett további 29 írást tartalmaz négy nagy, kronológiailag tagolt fejezetben (*Középkor, 16–17. század, 18. század és A „hosszú 19. század”*). Egy közel félezer oldalas kötetről lévén szó, az összes tanulmány azonos mélységű ismertetése túllépné a rendelkezésre álló kereteket, ezért a következőkben

egyes szövegek bemutatása óhatatlanul kisebb hangsúlyt kap.

Bevezetőjében Kecskeméti Károly¹ kifejti, hogy a parlamenttörténeti szakirodalom döntő része nemzeti jellegű, azonban elengedhetetlen a tárgy nemzetközi perspektívába helyezése. Kecskeméti érdekes hasonlóságokat lát például a 19. századi francia és magyar parlamentarizmusban a választói magatartás, a választási botrányok (verekedések, csalások, étel- és italosztások), a parlamenti személyzet folytonossága, a száműzöttek/politikai emigránsok képviselővé választása, az értelmiségi cenzus fejlődése, egyes személyek hosszú parlamenti életpályája és egyes követ- vagy képviselődinasztiák tekintetében.

A középkorral foglalkozó fejezet első tanulmánya Tringli István² nevéhez fűződik, aki egy kormányzati forma (a rendiség) és egy kormányzati eszme (a Szent Korona-tan) viszonyát igyekszik feltárni. A szerző két kérdést vizsgál: egyrészt, „találunk-e olyan korszakot a magyar középkorban, amikor ez a kormányzati forma és ez az ideológia egy időben mutatott fel újdonságot”, másrészt pedig, „vajon a rendiség két oldala, az udvar és az ún. rendi intézmények közül melyik használta szívesebben a Szent

* Az ismertetés az NKFIH K 116 166 számú pályázatának támogatásával készült (*A magyar rendiség politikai kultúrája, 1526–1848*; vezető kutató: H. Németh István).

¹ A parlamenti történetírás csendes forradalma (7–23).

² A rendiség és a Szent Korona-tan (27–35).

Korona-tant” (28)? A második írásban C. Tóth Norbert³ arra a kérdésre keresi a választ, igaz-e, hogy a nádori cikkelyeket Mátyás király uralkodása idején állították össze, csak azért, mert később így hivatkoztak rájuk? C. Tóth egyértelműen kompilációnak tartja ezeket, és nem törvénynek, „mely az új, ráadásul részben más berendezkedést meghonosítani kívánó Ferdinánd király és a magyar országnagyok közötti hatásköri viták lecsapódásaként keletkezett Nádasdy Tamás nádorsága előtt vagy alatt” (42). A fejezet harmadik szövegében Neumann Tibor⁴ a Jagelló-korszakról korábban kialakult elmarasztaló történeti felfogást akarja árnyalni az uralkodó hatalmi pozíciójának vizsgálatával az 1490 és 1496 között tartott nyolc országgyűlés idején. Neumann a témához az adott időszakban valószínűleg beszédett királyi jövedelmek mennyisége felől közelít. Úgy véli, hogy II. Ulászló hatalmi pozíciói olyannyira szilárdak lehettek, hogy – a „mátyási utat” járva – évente akár kétszer is képes volt rendkívüli adót (*subsidium*) megszavaztatni és behajtatni. A *subsidium* megszavazása miatt viszont a király rá is volt utalva a diétára, mely korlátozhatta a mozgásterét. A fejezet utolsó munkáját Mikó Gábor⁵ jegyzi, aki annak a problémának az áttekintését tűzi ki célul, mi lehet az oka, hogy az 1526 előtti időszakból alig ismerünk törvénygyűjteményeket, míg az 1526 és 1600

közötti évekből ezek száma a több tucatot is eléri.

A második, a 16–17. századdal foglalkozó fejezet első tanulmányának szerzője Pálffy Géza,⁶ aki a politika kultúrtörténeti megközelítésében a magyar diéták szimbolikus helyszíneit vizsgálja. Ebből kiderül, hogy a 17. század közepéig az országgyűlés helyszíne többször változott. A 17. század második felében a főrendek a nádor vagy az esztergomi érsek szállása mellett választhatták a pozsonyi „Zöldházat”. Az alsótábla a 17. század első harmadában a ferences kolostorból a Hosszú utcában épülő „Ország-házba” (Ország Háza) helyezte át üléseit, ahol valószínűleg 1630 májusában tanácskoztak először. A következő tanulmányban Bessenyei József⁷ annak a folyamatnak a bemutatásához kíván újabb adalékokkal szolgálni, hogy miként változott az uralkodó és a rendek közötti hatalommegosztás I. Ferdinánd 1526 és 1547 közötti uralkodása idején a *tractatus diaetalis* rendszerében. A fejezet harmadik tanulmányát Dominkovits Péter⁸ készítette, aki Győr, Moson, Sopron, Vas és Zala megye példáján mutatja be a vármegye és az országgyűlés viszonyát a „hosszú 17. században”. Írásának célja, hogy „egy speciális nézőpontból, nevezetesen a képvisellel rendelkező, követeket delegáló királysági vármegyék oldaláról – a teljesség

³ A nádori cikkelyek keletkezése (36–45).

⁴ Királyi hatalom és országgyűlés a Jagelló-kor elején (46–54).

⁵ Kézírtas törvénygyűjteményeink mint történeti források (55–61).

⁶ A magyar országgyűlés helyszínei a 16–17. században. A szimbolikus politikai kommunikáció kora újkori történetéhez (65–87).

⁷ A *tractatus diaetalis* I. Ferdinánd uralkodása idején (88–101).

⁸ Vármegye és országgyűlés a 17. században. A nyugat-dunántúli törvényhatóságok példáján (102–122).

igénye nélkül eredményeket, valamint további kutatási feladatokat jelezzen” (103). A fejezet negyedik egységében Tatjana Guszarova⁹ az 1625 és 1662 között megtartott tíz diéta alsótábláján megjelent világi köznemes követeket (vármegyei és távollévők küldötteit) vizsgálja, de a városi és alsótáblai egyházi követeket nem. Forrásait javarészt az országgyűléseken készült megjelentek listái és az ott elfogadott dekrétumok, valamint a követek naplói adják. H. Németh István¹⁰ tanulmányából megtudjuk, hogy a városok a 15. század második felében és a Mohácsot követő években nem éltek a diétai megjelenés lehetőségével, azonban a 16. század közepétől minden város fontosnak tartotta a részvételét. A városok közös fellépését a 17. században az állami adók, a városellenesség, a városi privilégiumok adományozása és a hadi terhek csak felerősítették. A városok politikai befolyása a rendekhez képest alacsony maradt, és saját jogaik védelmétől eltekintve nem emelték fel a szavukat. A fejezetet Gebei Sándor¹¹ írása zárja, aki arra a kérdésre keresi a választ, hogy országgyűlésnek tekinthető-e a szécsényi tanácskozás az ország vezető méltóságai (például a nádor, az országbíró és az esztergomi érsek) nélkül is? Gebei a Lengyel–Litván Nemesi Köztársaság példáját és az események kortárs résztvevőinek szóhasználatát ismertetve

kijelenti, hogy „a Szécsényben 1705-ben megalakult konföderáció országos gyűléseit, tehát a konföderáció szécsényi, ónódi, sárospataki, salánki konventjeit, generális conventusait nem helyes országgyűlésnek nevezni, azokat nem helyes a magyar király által összehívott rendi országgyűlésekkel, a diétákkal azonos jogi szintre emelni” (172).

A harmadik, a 18. századdal foglalkozó írásokat tartalmazó fejezet első szövegében Vajnági Márta¹² a magyar országgyűlés és a *Reichstag* 1486–1806 közötti összehasonlítására tesz kísérletet a szakirodalomra támaszkodva, döntően szakkönyvek eredményei alapján. A gyűlések szerkezete és résztvevői, a gyűlések összehívása és megnyitása, az ülések és a határozathozatal összevetése után úgy látja, van létjogosultsága a két intézmény komparatív vizsgálatának. A következő tanulmányban Ring Éva¹³ hasonlítja össze a 16–18. századi szejmet a magyar diétával a szakirodalom tükrében. Szerinte döntő különbség állt fenn a két diéta között: „az uralkodónak a törvényhozásban és a végrehajtó hatalom gyakorlásában játszott szerepe volt alapvetően más a két országban. A lengyel alsótábla ugyanis dönthetett az uralkodó ellenére, akinek nem maradt más lehetősége az általa ellenzett határozat törvénybe iktatásának megakadályozására, mint a szentesítés és a kihirdetés halogatása” (207). Kalmár János¹⁴ munkájából több pro-

⁹ Vármegyei követek a magyar országgyűlés alsótábláján a 17. században. Társadalmi kép (123–143).

¹⁰ A szabad királyi városok a 16–17. századi országgyűléseken (144–161).

¹¹ A Rákóczi-szabadságharc országos gyűlései (162–184).

¹² A Reichstag és a diéta (187–199).

¹³ A szejm és a diéta (200–209).

¹⁴ Adalékok az 1708. évi pozsonyi országgyűlés megnyitásának körülményeihez (210–217).

tokolláris részletet ismerhetünk meg az 1708. évi pozsonyi diéta kapcsán, melyekkel az uralkodónak foglalkoznia kellett a „nagypolitika” mellett, például hogy magával viszi-e a feleségét Pozsonyba, mekkora hivatali apparátust kér maga mellé és kiket, s hogy a vasárnapi mise miatt mekkora udvari zenekarra tart igényt. Forgó András¹⁵ a munkácsi püspök és káptalan diétai részvételét vizsgálja magyar és beregszászi – a kutatás számára eddig ismeretlen – levéltári iratok alapján abban a reményben, hogy ez az ülés- és szavazati jog megszerzéséért vívott küzdelem a 18. század végi magyar rendiségre vonatkozóan általánosabb érvényű következtetések levonását is lehetővé teszi. Poór János¹⁶ Hajnóczy Józsefnek és Berzevich Gergelynek a 18–19. század fordulóján született egy-egy írásához viszonyítva vizsgálja az ugyanekkor tartott országgyűléseknek az ország védelme, a közterhek, a nemesi adózás, a toborzás vagy katonaaállítás vonatkozásában lezajlott vitáit. Következtetése az, hogy a „tanácskozások [...] sommásan összefoglalva, a nemesi előjogok védelméről és a rendiség királyi hatalommal szembeni pozícióinak a kijelöléséről szóltak. [...] Tulajdonjog, tulajdonhoz kötött (vagy nem kötött) politikai képviselet, törvény előtti egyenlőség, földadó, közteherviselés – néhány egyszerű cél, amelyet ki lehetett volna tűzni [...]. Az országgyűlések azonban ilyen célokat nem tűztek ki” (241). Kovács

Ákos András¹⁷ az 1790–1791. évi országgyűlésen új forrástípusként megjelenő, a diétán elhangzott és nyomtatásban megjelent beszédek, illetve prédikációk közül a *Ballagi Gyűjteményben* fellelhető három forrást elemmez. Boronkay József diétai beszéde, valamint Hunyadi Ferenc és Tormási János „országgyűlési prédikációi” kapcsán eszmetörténeti problémák és a korszak politikai gondolkodásának jellegzetességei megragadására tesz kísérletet. A kötet következő tanulmányában a nemzetfogalom nyelvi kérdését Hőnich Henrik¹⁸ bontja ki részletesen, aki az 1790 és 1792 között megjelent röpiratokról és folyóiratcikkekről megállapítja, hogy a nyelvről tett állásfoglalások rendkívül változatosak, a képzetek és azok variánsai nem szerzőnként vagy művenként különülnek el, hanem egy-egy szövegen belül tűnnek fel. Vámos András¹⁹ a távollévők követeit vizsgálta az 1708 és 1792 közötti országgyűléseken. Szerinte általában nem igaz az, hogy ez a képviselet a politikai pálya első állomása lett volna, mert a távollévők követinek mindössze kis hányada futott be megyei karriert. Bár az is kiderül, hogy a sikeres, országos hivatalokat elnyert köznemesek jelentős része volt korábban valamely távollévő követe, de ez talán inkább az egyéni ambíciók nagyságára enged következtetni. A szerző úgy véli továbbá, hogy az evangélikus

¹⁵ Egy politikai küzdelem tanulságai, A munkácsi püspök és káptalan erőfeszítései az országgyűlési részvételért (218–229).

¹⁶ Országgyűlési viták a századfordulón. Változatok az állagörzésre (230–243).

¹⁷ Diétai beszédek és politikai nyelvek, 1790–1791 (244–260).

¹⁸ Nyelv és nemzeti közösség viszonyrendszerének néhány aspektusa egy 18. század végi hanyatláskonceptió tükrében (261–272).

¹⁹ A távollévők követinek pályafutása két állítás tükrében (273–282).

felekezetiiség, az ügyvédi hivatás és a távollévők képviselte között szoros az összefüggés. Az evangélikusok felülreprezentáltságának okát az átlagosnál jobb felkészültségükben látja, akiket ezért a katolikus arisztokraták is szívesen bíztak meg akkoriban azzal, hogy a diétán képviseljék őket. Horváth Gyula Csaba²⁰ a politikai elit szűk vezető rétegének családi kapcsolatait elemzi. Munkájából kiderül, hogy az újonnan felemelkedők jó része előbb szoros házassági kapcsolatokat alakított ki egymással, majd a következő generációk révén a régi elittel is. Rámutat arra, hogy a 18. század elején jól elkülöníthető a szoros házassági kapcsolatokkal rendelkező régi elitől az új elit. A század végére azonban az elkülönülés megszűnt, és átfedés mutatható ki a két elit között, azaz az elit egy évszázad alatt jóval zártabbá vált a korábbihoz képest. Szemethy Tamás²¹ azokat a köznemeseket vizsgálta, akik 1720 és 1799 között bárói és grófi rangemeléseket kaptak. A szerző konklúziója az, hogy az 1720 és 1740 közötti időszakban a bárói cím az alacsonyabb rangú köznemes katonáknak és hivatalnokoknak is elérhető volt, míg a grófi rang a köznemesek számára szinte elérhetetlennek bizonyult. Mária Terézia uralkodásának első felében a rangemelések tekintetében erős csökkenés következett be, míg az 1760 és 1780 közötti periódusban ismét nagyobb számú köznemes nyert el főnemesi címet (nagyjából azonos arányban). II. József alatt a rangemelé-

sek ismét csökkenő tendenciát mutatnak, a grófi címre csak a legmagasabb hivatalokat betöltőknek volt esélye. A nagyobb számú bárói címadományozás szinte csak protestáns személyekhez köthető. Szemethy szerint el lehet vetni azt a korábbi tézist, amely szerint a 18. század végére az arisztokrácia „felhígult”.

A kötet záró fejezetében a „hosszú” 19. század témaköréhez tartozó írások kaptak helyet. Pajkossy Gábor²² szerint II. József halála előtt és után néhány hónapig egy igen reményteljesnek ígérkező rendi-nemesi mozgalom bontakozott ki, melynek törekvései főként az 1790 júniusától ülésező országgyűlés hitlevéltervezetében csúcsosodtak ki. A kedvező erőviszonyok azonban 1790 júliusára megváltoztak, 1790 novemberében pedig az udvar a diéta, a vármegyék és az igazságszolgáltatás működésének és szervezetének átalakítását jelölte meg fontos feladatként. Az 1791. évi LXVII. törvénycikk összesen kilenc országos bizottságot küldött ki, és a közjogi-közigazgatási bizottság a diéta rendezését kapta feladatául. A bizottság 1792 novembere és 1793 áprilisa között ülésezett, összesen 43 ülésen dolgozta ki javaslatait, melyek közül azonban egy sem került az országgyűlés elé. Gergely András²³ az 1848-as országgyűlés rövid jellemzését készítette el munkájában, melyben kiemeli, hogy 1848 forradalma a parlament hatalmi túlsúlyán nyugvó, parlamentáris monarchiát alakított ki, ahol a cenzusos választójog tekinthető az új rendszer liberalizmusa egyik

²⁰ Régi és új elit a 18. századi Magyarországon (283–298).

²¹ Rangemelésben részesült új főrendek a 18. században (299–317).

²² A diéta törekvések, tervek kereszttüzében, 1790–1793 (321–328).

²³ Az 1848-as parlament (329–336).

mércéjének, melyet csak egyszeri használatra terveztek megalkotói. Erdődy Gábor²⁴ tanulmányában a reformkori parlamentarizmusra szerint legnagyobbat hatással lévő francia–dél-német konstitucionalista és belga modellt ismerteti, majd arra a következtetésre jut, hogy a nyugat-európai alkotmányok kétségkívül nagy hatást gyakoroltak a reformkori magyar politikai gondolkodásra, ám ennek „alapos feltárása még történetírásunk fontos feladatai közé tartozik” (342). Dobszay Tamás²⁵ írásában Székesfehérvár két diétai követének, Sáy Istvánnak és Eischl Eduárdnak az 1843–1844. évi diétáról fennmaradt irathagyatékát ismerteti. Dobszay e forrás jelentőségét abban látja, hogy részkérdésekben árnyalhatja az eddigi ismereteinket a városi kövek tevékenységét illetően. Pálmány Béla a reformkori országgyűlések résztvevőinek statisztikai jellemzését tűzte ki célul, a prozopográfia módszerének segítségével. Tóth Árpád²⁶ a pozsonyi háztulajdonosoknak az országgyűlési ingyenszállások ügyében kialakult konfliktusát tárgyalja. A problémát társadalomtörténeti szempontból közelíti meg, forrásként az 1828. évi országos adóalap-összeírás pozsonyi anyagát, az országgyűlés nyomtatott lakcímjegyzékét és a főlovászmester utasítására elkészített pozsonyi lakó-

házösszeírást használta fel. Pál Judit²⁷ a dualizmus kezdeti időszakának korrupciós jelenségeit és módszereit vizsgálja erdélyi példán. Pál módszertanilag a történeti antropológia és a politika kultúrtörténeti megközelítési lehetőségeit tartja a leginkább használhatónak, mert ezek hidat képeznek a társadalmi folyamatok makro-, a politikai rendszer mezo- és az egyének vagy csoportok mikroszintje között. Pál szerint mind a politikusok, mind pedig a választók részéről mutatkozott igény a választás befolyásolásának olyan módszereire, mint például az etetés-itatás, amelyek a kölcsönös társadalmi függések, a paternalisztikus hagyományok továbbélését jelezhetik. Cieger András²⁸ munkájában az 1865 és 1918 közötti magyar parlamenti élet új szempontú kutatási programját vázolja. Célja, hogy „az országgyűlés mindennapjainak a tanulmányozásával a döntéshozatal átalakulásáról, a politikusi hivatás formálódásáról, a közélet szerveződéséről, a nyilvánosság és a politika viszonyáról, valamint a politika rítusairól” (405) tudjon meg többet, vegyes módszertant követve, mind a társadalomtörténet, mind pedig a megújult politikatörténet szempontjait figyelembe véve. Pap József²⁹ a dualizmus kori képviselői életpályaelemzések során felmerült kérdéseket és dilemmákat mutatja be Heves megye példáján. Pap úgy látja, hogy

²⁴ A reformkori magyar parlamentarizmus mintái Nyugat-Európában (337–343).

²⁵ Egy városi követ iratai 1843–1844-ből (344–354).

²⁶ A diétaváros fellázad. A pozsonyi háztulajdonosok érdekei az országgyűlési ingyenszállások körüli konfliktusban az 1840-es években (372–387).

²⁷ Korrupció vagy „hazafias cselekedet”? Választási korrupció Erdélyben a dualizmus kor elején (388–404).

²⁸ Mindennapok a Tisztelt Házban. A nagypolitika társadalomtörténete, 1865–1918. Kutatási program (405–419).

²⁹ A dualizmus kori képviselők életpályaelemzésének dilemmái (420–432).

a vizsgált időszakban egy-egy vármegyére teljes közigazgatási területe helyett annak kerületi egységeit kell alaposabban feltárni, ugyanis egy-egy jelölt kerületéhez való viszonya, társadalmi beágyazottsága között kimutatható a szorosabb összefüggés, ugyanúgy, ahogy a választók foglalkozásszerkezete is a megválasztott képviselő társadalmi helyzetével korrelál. Pap szerint a prozopográfia módszere lehetővé teszi a statisztikai adatközlések meghaladását és életpálya-modellek kialakítását.

Összegzőként egyértelműen megállapítható, hogy a szerkesztők kötettel kapcsolatos célkitűzése megvalósult, azaz a rendiség és a parlamentarizmus témáját sikerült rendkívül szerteágazóan bemutatni. Elmondható, hogy míg a tapasztalt kutatók általában az összehasonlító és leíró megközelítést

választották, addig a pályájuk kezdetén állók leginkább egy-egy kisebb téma vagy kérdés problémaérzékeny kifejtését preferálták. Az is feltűnő, hogy a kötet szerzőinek megközelítésében két nagyobb történetírói módszer került előtérbe, melyek használatától új eredményeket várnak a kutatók. Egyfelől Kecskeméti Károly, Pálmány Béla és Pap József deklaráltak, míg Tatjana Guszarova, Vámos András, Horváth Gyula Csaba és Szemethy Tamás „hallgatólagosan” (elemzéseik módszerének jellegét tekintve) a prozopográfia eszköztárát használták fel; másfelől pedig Pálffy Géza, Forgó András, Pál Judit és Cieger András a politika újabb, kultúrtörténeti jellegű szemléletével közelítették kutatási területükhöz.

Sebők Richárd

Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus történetéből.

(Az Eszterházy Károly Főiskola Történelemtudományi Doktori Iskolája közleményei 5.) Akadémiai Kiadó–Liceum Kiadó, Budapest–Eger, 2014. 385 oldal.

A hazai országgyűlések politika- és társadalomtörténetének egyik legnépszerűbb, leginkább kutatott időszaka az 1867–1918 közötti korszak. A klasszikusnak számító intézmény- és jogtörténeti munkákon túl az elmúlt években az országgyűlések társadalomtörténeti megközelítése is egyre nagyobb érdeklődést váltott ki a korszakkal foglalkozók körében. Ehhez a tematikához kapcsolódik Pap József 2014-ben megjelent könyve is, amely a szerző második önálló kötete.¹ Ebben a modern parlamentarizmus és az országgyűlési képviselő témáihoz köthető, 2005 óta megjelent írásainak összegyűjtésére és kiadására vállalkozott. Ahogyan azt a szerző is hangsúlyozza, nem pusztán újraközlésről van szó, a lábjegyzetek gondosan dokumentálják a módosításokat és az újabb kutatások miatt szükségessé vált kiegészítéseket. A könyv egyik sajátos vonása módszertani megközelítésében rejlik: a nagy mennyiségű adat relációs adatbázisban (Microsoft Access, SPSS, PSPP programok) való rögzítése lehetőséget teremtett Pap József számára a forrásgazdagság okán népszerű témák újragondolására és a szakirodalom eddigi eredményeinek korrigálására. Ezáltal a kötet nemcsak a statisztikai elemzésekre nyújt kiváló példát, hanem az adatelemző szoftverek

társadalomtudományi területen való alkalmazására is. Emellett a térinformaticai szoftverek felhasználásával olyan, a kötet végén mellékletben megjelenő digitális térképrendszer jött létre, amely önálló alkotásként funkcionál, s még számos lehetőséget rejt magában, többek közt a választási eredmények ábrázolása terén. Az adatbázisban rögzített minden adat forrása visszakereshető, a gyűjtés során feldolgozott források mennyisége pedig egészen figyelemre méltó, számuk eléri a 250-et (többek között név- és címjegyzékek, országgyűlési almanachok, *Képviselőházi Napló*).

A könyv a bevezetővel együtt tizenhárom tanulmányt tartalmaz, amelyek négy problémaorientáltan szerkesztett fő fejezetben követik egymást. A fejezetek tehát jól definiált és egymáshoz szorosan kötődő kérdéskörökhöz kapcsolódnak, a tanulmánykötet felépítésében megrajzolható logikai ív pedig az országos szinttől a lokális elemzésig vezet.

A könyv első tematikus egységében (*Az országos politika színterén*) Pap József általános társadalomtörténeti szempontú analízis során a szakirodalomban megszokott kérdéseket vizsgálva elemzi az országgyűlési képviselőkön keresztül a politikai elitet. Az első tanulmánya (*„Két választás Magyarországon.” Az országgyűlési képviselők társadalmi összetétele a 20. század első évtizedében*) az 1901-ben és az 1905-ben

¹ Pap József 2003: *Magyarország vármegyei tisztikara a reformkor végétől a kiegyezésig*. Szeged.

megválasztott képviselők komparatív vizsgálatát nyújtja. Az összehasonlításhoz használt mutatók – származás, vallás, iskolai végzettség, foglalkozás, gazdasági-társadalmi szerepvállalás – figyelembe vételével a szerző megállapítja, hogy noha az időközben végbement nagymértékű személyi fluktuáció során a képviselők fele nem tudott újabb mandátumot szerezni, szociológiai értelemben a képviselők csoportja egységesnek bizonyult. A helyzet kialakulását a választási rendszer sajátosságain kívül a politikai kultúra és a pártok választási taktikája is döntően befolyásolta. A második tanulmányban (*Az 1887 és 1905 közötti országgyűlési választások eredményeinek statisztikai vizsgálata*) Pap József klaszterelemzés segítségével vizsgálja az 1887 és 1905 közötti időszakban a választókerületekre jellemző pártpreferenciákat. A két évtized képviselői fluktuációjából kiindulva elemzi a kerületek klaszterbesorolását és a nemzetiségi viszonyok közötti kapcsolatot. Arra a következtetésre jut, hogy a választási eredmények inkább a párthovatartozástól, és nem a személyektől, illetve azok kontinuitásától függttek. Példákkal illusztrálva rámutat arra, hogy a képviselők fluktuációjának és mandátumvesztésének gyakorisága szoros összefüggésben állt egyéni életpályájukkal. Pap a klaszterelemzés eredményeire alapozva vizsgálja a harmadik tanulmányban (*Szabadelvű és munkapárti választási eredmények és képviselők 1901 és 1910 között*) a címben említett két párt választási eredményei közötti személyi kontinuitást a Szabadelvű Párt dominanciájának megtörését követően, illetve a nemzetiségi viszonyok és a kerületek közötti

kapcsolatot. A fejezet záró, *A városi választókerületek lakossága és választói a dualizmus időszakában* címet viselő írásában a városi kerületek sajátosságainak feltárására tesz kísérletet: a kerületek választói létszámának, valamint azok etnikai, felekezeti összetételének meghatározására, illetve a cenzusszerkezet és foglalkoztatottság közötti kapcsolat megállapítására.

A második, részletes és terjedelmes fejezet, logikailag az előzőhöz kapcsolódva, *A képviselő és a nemzetiségi kérdés* témakörét járja körbe. Az első ide osztott írásban (*Kísérlet a magyarországi választókerületek 20. század eleji etnikai karakterének meghatározására*) a szerző az ország járási szerkezetének és választókerületi beosztásának összekapcsolását kísérli meg, valamint a választókerületek etnikai viszonyainak meghatározására vállalkozik statisztikai becslés, közigazgatási térképek és az 1910-es népszámlálási járassoros adatok adatbázissal való összehangolásának segítségével. A kerületek kijelölését követően kimutatja, hogy az egyes területek nemzetiségi viszonyai és a választókerületek választóinak etnikai szerkezete között nem volt jelentős eltérés. Bár a kérdéskör még további kutatást igényel, a nemzetiségi pártok 1901 és 1910 közötti választási eredményeit a kerület, nemzetiség és megszerzett mandátum viszonylatában veti össze. Ezt követő írásában (*A szlovákok által lakott választókerületek képviselőválasztásainak statisztikai vizsgálata 1887–1901*) első lépésben – főként statisztikai módszerek segítségével – behatóan vizsgálja a szlovákok által lakott területeket, majd az így meghatározott 51 kerület választási adatait elemzi négy

választás tükrében. A vizsgált kerületekben többször bizalmat kapó képviselők többszörözős elemzése – életkor, felsőfokú végzettség, katonai szerepvállalás és egyesületi életben betöltött szerep alapján – rámutat arra, hogy társadalmi összetételük hasonló volt az országos szinten megfigyelhetőhöz. Az elemzés továbbá igazolja a szakirodalom megállapításait, miszerint a szlováknak minősített kerületekben a kormánypárt szerepe sokkal jelentősebb volt, mint az ország magyar kerületeiben, és ezt a dominanciát a Szlovák Nemzeti Párt szerepvállalása sem gyengítette. *A nemzetiségi képviselők és a koalíció kapcsolata az 1905–1906-os válság időszakában* című tanulmányban bontja ki a szerző a nemzetiségi és a függetlenségi képviselők kapcsolatának sikertelen rendezési kísérletét. Forrásbázisát a hagyományosabb politikatörténeti elemzésekhez kapcsolódó országgyűlési felszólalások képezik. Szintén ezzel a válságidőszakkal foglalkozik az annak csúcspontját értelmező *A Juriga-ügy. A szőlősszabadság határai és a képviselői mentelmi jog* című írás. Az említett ügyben két, a konkrét eseten jóval túlmutató ellentét keltett indulatokat: egyrészt a képviselők mentelmi jogának értelmezési problémája, másrészt az a tény, hogy a sajtóper alakulásából egyértelművé vált, hogy a kormány és a nemzetiségi politikusok közötti érdeellentétnek kibékíthetetlenek.

A választójog és a magyar parlamentarizmus című fejezet a szerző megítélése szerint is a legfontosabb problémát, a választójogi kérdést járja körbe az erdélyi viszonyok középpontba állításával. A tematikus egység első részében (*A választójog és a választókerületi beosz-*

tás problematikája Erdélyben 1848–1877) a régió végleges választókerületi kialakulásának folyamata során felmerült vitákat mutatja be országgyűlési felszólalások alapján. Részletesen kitér az 1874-es választójogi szabályozás során felmerült két nagy problémára: egyrészt a „régí jog” kérdésére, tehát hogy a közsékekelyek nemesi jogállásúnak, így automatikusan választójoggal rendelkező személynek számítanak-e, másrészt arra a vitára, hogyan értelmezhető az úrbérrendezés hiányában a negyed jobbágytelek után járó szavazati jog. Pap József értékelése szerint a közigazgatási rendszer reformjainak hatására csökkentek az addigi választókerületek aránytalanságai és a nemzetiségek képvisellete is arányosabbá vált. *A választójogi reform és az erdélyi választók összetételének kérdése* című tanulmányban az erdélyi, választójogot szerzett személyek nemzetiségi arányait vizsgálva mutat rá arra, hogy már az 1848-as választójogi rendszer előnyben részesítette a magyar, elsősorban a székekly társadalmat, az 1900-as években mégis stagnálás figyelhető meg a választók számában. A jelenség leginkább azzal magyarázható, hogy a nemzetiségi választók (a szászok) a magyarokhoz képest jobb anyagi lehetőségekkel rendelkeztek, a magyarok körében azonban a régi jog alapján választójogot szerzők aránya volt felülreprezentált. Életkorukból adódóan létszámuk a magas mortalitás miatt jelentősen csökkent, helyükre azonban új választók nem léptek. A témablokk utolsó fejezetében (*A választójog kiterjesztése körül folyó vita és az egri közélet a 20. század elején*) – a még idekapcsolt, de tematikáját tekintve már a következő

fejezetbe illő – az 1913-as választójog kiterjesztéséről szóló viták és érdeklentések lokális megjelenésének elemzésére kerül sor.

A könyv zárófejezete (*Parlamentarizmus Heves megyében*) az országos eseményeket helyi megvilágításban tárja az olvasó elé. Nagyobb lélegzetvételű és egyben legérdekesebb alfejezetében (*Országgyűlési választások, országgyűlési képviselők Heves megyében a dualizmus korában*) Pap József ismerteti a megye politikai viszonyait, felvázolva a pártok megyei szinten betöltött szerepét és a kerületi eredményeket. Emellett bemutatja az 1861 és 1918 között mandátumot szerzett országgyűlési képviselők rendi, vallási viszonyait, családi kapcsolatrendszerét, négy fő életpályatípust határozva meg (főnemes, birtokos, hivatalnok, egyéb) a képviselők karrierjének értelmezésére. A legutolsó írásban (*Az 1901-es választási küzdelem Heves megyében, az ellenzéki sajtó tükrében*) egy konkrét választás kampánytevékenységét elemzi, melynek forrásbázisát az *Egri Híradó* című lap adja.

A tanulmánykötet egységes, komplex rálátást nyújt a dualizmus kori

parlamentarizmus történetére, annak egy-egy kérdéskörére fókuszálva. Rendkívül informatív, néhol talán túlságosan is aprólékos a szöveg, a történeti statisztikai elemzések következtében időnként nehezen követhetőek annak adatokkal teletűzdelt részei. A megállapítások kiemelésében azonban segítségünkre vannak az igényesen szerkesztett diagramok és táblázatok. A részben már idegen nyelven is elérhető kötet több tanulmánya is felvillant követhető irányokat a további kutatás számára.² Noha a munka még nem tekinthető befejezettnek, az itt megjelent tanulmányok egy majdani monográfia teljességre törekvő, számos kitekintéssel bíró, összefüggő részeit alkotják, így a könyvet jelentős mérföldkönek könyvelhetjük el. A kiadványban sűrűn megjelenő ígéretek a mikrotörténeti aspektus bevezetésére, a módszertani kísérletezések szándéka, az egyéni életpályák részletes feltárása valóban előremutató, hiszen az ilyen jellegű kutatásokkal és elemzésekkel kaphatunk árnyaltabb képet a politikai elitről.

Berecz Anita

² Pap, József 2017: *Parliamentary Representatives and Parliamentary Representation in Hungary (1848–1914)*. Frankfurt am Main.

Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom a késő dualizmustól az államosításig.

Napvilág Kiadó, Budapest, 2016. 384 oldal.

A szép kivitelű, kemény kötésű kiadvány borítójáról magabiztos, kalapot viselő munkások néznek velünk farkasszemet, akik a vakító kék ég alatt állnak egy emelőszerkezet társaságában, amely a semmiből nyúlik a fejük fölé. A borító grafikailag előrevetíti a kötet hangulatát – az idő homályába veszett, de valamikor hegyeket megmozgató hatalmas vállalatóriás és a hozzá tartozó munkások képét. A huszonkilenc éves Nagy Péter már csak koránál fogva is a történetírók azon generációjához tartozik, amelynek gondolkodásmódját már nem befolyásolja a munkásságról szóló szakirodalmat évtizedekig uraló politikai ideológia, ezért friss és fiatalos látásmóddal fordul a nagyipari munkásság története felé.

Az ország hajdani egyik legnagyobb kapitalista nagyvállalata, a Rimamurány–Salgótarjáni Vasmű Rt. (azaz a Rima) ózdi munkásairól szóló könyv nem csupán érdekes hely- és társadalomtörténeti munka, hanem izgalmas vállalkozás is, hiszen Nagy Péter többek között azt fejti ki benne, hogy a Rimához kötődő ózdi munkástársadalom – mint a nagyipari munkások általában – sem vagyoni, sem kulturális, sem gondolkodásmódjában nem sorolható egységes „osztályba”. „A munkásságot nem a közöttük lévő egységes öntudat, az érdekazonosság, vagy éppen az uralkodó osztály ellen folytatott osztályharc határozta meg, hanem sokkal inkább az általuk végzett vagy közvetlenül irányí-

tott fizikai munka, tehát a munkáslét élménye” (25).

A szerző azt javasolja, ahelyett, hogy Ózd társadalmát megpróbálnánk a marxi értelemben vett osztályokba erőltetve kategorizálni, inkább a munkásság egyes rétegeit érdemes megkülönböztetnünk egymástól, amihez a felső és az alsó munkásság elnevezéseket tartja a legmegfelelőbbnek.

Az ózdi munkásság mint téma ugyan többször került már a kutatások homlokterébe, történeti monográfia azonban nem született még róla. Dobosy László és Vass Tibor számos könyvet, tanulmányt írt az ózdi vasgyárról és annak társadalmáról, amelyek információtartalmukat tekintve nem megkerülhetők (Dobosy munkáinak hatalmas a forrásbázisa, Vass írásai pedig technikatörténeti vonatkozásban fontosak). Ózdról mint településről szintén születtek tanulmányok, helytörténeti részmonográfiák, azonban ezek, leginkább ideológiai elfogultságuk miatt, kevésbé használhatóak. Nagy Péter könyve tehát kétségtávolan hiánypótlónak tekinthető. A levéltári forrásokat és az oral history módszerét is felhasználó kötet átfogó képet ad az államosítás előtti acélgyári munkások életmódjáról és életszínvonaláról.

A könyv a figyelemfelkeltő felütést követően hét részre tagolódik, melyek végén a szerző alapos összegzésben foglalja össze az elért eredményeket. A vizsgálat makro nézőpontból indul:

a Rima és az ózdi vasgyár szerepének és helyének a magyar ipar- és gazdaságtörténetben való meghatározása után a figyelem Ózd helyi társadalma felé fordul, egyre kisebb egységekre fókuszálva. Előbb a vasgyári kolónia ózdi szerepét vizsgálja, majd még tovább nagytítja a képet, és a gyári társadalom szerkezetébe enged betekintést. A történész nagytítójának legkisebb vizsgált egysége maga az ember, az életét elmesélő interjúalany. Nagy Péter kutatásai során ötvenöt interjút készített, ami önmagában is elismerésre méltó. Az interjúkat részben elemzésben, részben a levéltári vagy sajtóforrások kiegészítéseként használta. A nyolcvanas-kilencvenes éveikben járó interjúalanyokon keresztül megismerhetjük a „gyáriak” jövedelemforrásait, munkahelyi hierarchiáját, szórakozási, öltözködési és táplálkozási szokásait. Nagy Péter – klasszikus interdiszciplináris kutatást végezve – teljes életsorsokat vizsgált és elemzett a néprajztudományra jellemző részletességgel. Külön alfejezetben vizsgálta például a munkahelyi étkezést és a hozzá fűződő szokásokat, s ezzel valószínűleg az utolsó lehetőséget ragadta meg az ózdi munkások ilyen irányú szokásainak rögzítésére. A szerző által készített interjúk ezért is különösen nagy jelentőségűek, hiszen számos olyan adatot és történetet örökítenek meg az utolsó pillanatban, amelyek egyébként végleg elvesztek volna a társadalomkutatás számára.

Az interjúk mellett a szerző jelentős levéltári forrásfeltáró munkát is végzett (a Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltárának, illetve Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárának a Rimamurány–Salgótarjáni

Vasmű Rt. ózdi telephelyére vonatkozó anyagait tekintette át), nagy mennyiségű sajtó- és statisztikai szakanyagot is megvizsgált, így elmondható, hogy a nemzetközi és hazai szakirodalom tanulmányozása mellett az elérhető források figyelemre méltóan széles körét dolgozta fel. Az írott források mellett jelentős mennyiségű képi anyagot is használt, amelyek túlnyomó többségét fényképek tették ki. A rendelkezésre álló gazdag képanyag elemzését gondosan elvégezte, szép példát adva ezzel a fényképek társadalomtörténeti forrásként történő felhasználására. Leginkább az épített környezet, a lakberendezés és a viselet tekintetében fordult a kulturális antropológia és a néprajz módszereként ismert fényképelemzés felé, a lehető legrészletesebb leírást adva ezzel az eltűnőben lévő ózdi gyári társadalom különböző csoportjainak életmódjáról, valamint öltözködés- és viseletkultúrájáról. A gazdag képanyagot az Ózdi Muzeális Gyűjtemény archívumában, illetve jelentős részben magán-személyek gyűjteményeiben kutatta fel.

A Rima magas színvonalú jóléti és kulturális intézményrendszer tartott fenn, többek között hamar kiépülő és széles körű társadalombiztosítással, korszerű egészségügyi ellátással, művelődési és szórakoztató intézményekkel, kedvezményes vásárlási lehetőségekkel a gyári élelmезési boltokban. A társadalmi rétegződés jól kitapintható az egyes csoportok fogyasztási szokásai, táplálkozási, öltözködési és lakberendezési jellemzői alapján. A szociális helyzet kérdéseinek elemzésére a szerző elsősorban vállalati (olykor propaganda-) kiadványokat, igazgatósági iratokat, statisztikákat, kimutatásokat,

jelentéseket, alapszabályokat és különböző újságcikkeket használt fel. Ahol nem állt rendelkezésére elegendő írott forrás, ott az interjúk felé fordult. Nagy Péter érezhetően törekedett arra, hogy interjúit és írott forrásait egyaránt kellő forráskritikával használja fel. Vizsgálatai során arra a megállapításra jutott, hogy a vállalatvezetés munkaerő-politikájában – racionális szempontokat szem előtt tartva – a szaktudással rendelkező dolgozóit becsülte meg leginkább, őket még a gazdasági válságok idején is igyekezett megtartani. Velük ellentétben a környező falvakból, majd később az Alföldről bevándorolt egykori szegényparaszt „alsó munkásokat” elsőként bocsátotta el a gazdasági megingások idején. A bérkategóriák vizsgálata megerősíti a gyári társadalom fentebb vázolt struktúráját. A felső munkássághoz sorolt szakmunkások megbecsültségét magasabb jövedelmük is mutatta, az úgynevezett tűzi munkások magasabb bért kaptak, mint a „klasszikus” szakmunkások. A felső és az alsó munkásság bére lépcsőzetesen emelkedett, tőlük azonban messze elmaradt az időszakosan foglalkoztatott dolgozók bére.

A társadalmi csoportok lakóhelyük szerint is elkülönültek egymástól. A tisztviselők és a felső munkásság zöme a Rima által épített, a korszak színvonalán jó minőségűnek számító, többnyire téglafalú házakból álló, kövezett utcájú munkáskolóniákon élt, és részben itt laktak a főüzemekben dolgozó alsó munkások is. Minimális lakbért fizettek, a villanyáramot ingyen kapták, és számos természetbeni juttatásban – például szén- és tüzelőkvóta – részesülhettek, ami szintén jól mutatta

a munkásságon belüli különbségeket, egyenlőtlenségeket. Az alsó munkásság zöme Ózd falusias részén és a környékbeli községekben élt, de a hagyományos szakmai oklevéllel rendelkező felső munkásság egy része is közülük került ki. A csoportok közötti különbség kulturális szervezeteik alapján is jól látható. A tisztviselők a Tiszti Kaszinóba, a felső munkásság az Olvasó Egyletbe járt, az alsó munkásság nagy része azonban kívül esett a vállalati szórakozás lehetőségein.

Nagy Péter a magas színvonalú vállalati szociálpolitika hatásával magyarázza – az I. világháború utáni évek kivételével – a nagyon gyenge munkás érdekvédelmet Ózdon. A szerveződni képes felső munkásság úgy gondolta, hogy életmódja elfogadható, sőt, a város más üzeméhez képest magasabb szinten áll, így nem érezte szükségét annak, hogy sztrájkokkal és szervezkedésekkel követelje ki munka- és életkörülményei javítását munkaadójával szemben. Az alsó munkásság zöme földműveléssel egészítette ki a keresetét, így szintén nem volt annyira rászorulva az érdekvédelemre. Az Ózdon csak átmenetileg tartózkodó és legszegényebb időszakos munkásság pedig sem számát, sem erejét tekintve nem volt arra képes, hogy egységbe rendeződjön. A szerző a felvázolt jelentős különbségekkel indokolja megállapítását, miszerint az ózdi vasgyári munkások között nem beszélhetünk marxi értelemben vett egységes „osztálytudatról”.

A gyár tisztviselői és munkásai erősen kötődtek vállalatukhoz, a gyárban végzett munkának is elsőrendű fontossága volt életükben. Munkatevékenységüket még szabadidejükben sem tudták

figyelman kívül hagyni. Szabó Zoltán *Cifra nyomorúság* című szociográfiájában az alábbiakban foglalta össze a Rimához tartozás élményét: „A »rimai ember« külön fogalom Salgótarjánban is, Ózd körül is. Közhasználatú értelme szerint ez a szó jó munkást, a többiekénél lényegesen jobb bért takar. Ezen felül e »rimai emberek« a Rimamurányinál nemcsak munkát vállaltak, hanem: hozzátartoznak a Rimához. [...] Közöttük vannak azok a munkásdinasztiák, melyekben a Rimához való tartozás ugyanúgy öröklődik, ahogyan a kék szem, vagy a zömök testalkat. [...] E rimai munkásság elzárkózott kaszt, mely városival vagy nemrimaival nem is igen érintkezik.”¹

Természetesen más volt a kolóniai és más a falusi lakosság mentalitása. A telepeket – jogosan – a gyár saját tulajdonának tekintette, sőt, a munkásrendszabályokban a megkívánt viselkedést is előírta. A falusiak szemlélete sokkal inkább volt paraszti, mint polgári, habár az ipar Ózdon is maga után vonta a polgárosodást. A bejáró

munkásságra jellemző volt, hogy sokkal inkább ragaszkodott a földhöz, mint az ipari tevékenységhez, s ez még a megbecsült szakmunkásokra is igaz volt. A vallás is fontos szerepet töltött be a gyári társadalom mindennapjaiban. A vallásos életet a vállalatvezetés is támogatta, sőt elvárta.

Az ózdi acélgyárhoz (akárcsak a Rima borsodnádasdi és salgótarjáni gyáraihoz) generációk kötődtek, úgynevezett munkásdinasztiák alakultak ki a vállalat kolóniáin. A Rimához, lokális szinten pedig magához a gyárhoz tartozás tudata az identitásuk részévé vált.

A hazai történetírásnak még mindig sok tartozást kell ledolgoznia az eltűnőben lévő nagyipari munkásság kutatása terén, s Nagy Péter könyve remek fogaskerék e lassan mozduló gépezetben. A kötetben található interjúrészletek olvasmányossá és a szélesebb közönség számára is könnyen befogadhatóvá teszik a történet- és a néprajztudomány számára is fontos monográfiát.

Várkonyi-Nickel Réka

¹ Szabó Zoltán [é. n.]: *Cifra nyomorúság*. Cserépfalvi, Budapest, 240–241.

Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában.

Kalligram, Pozsony, 2016. 374 oldal.

A szerző legutóbbi munkájában a csehszlovák nemzetpolitika elemeit négy tematikus egységben vizsgálja, a magyar kisebbség helyzete, valamint a magyar, a cseh és a szlovák államközi viszonyokat befolyásoló nemzetiségi kapcsolatok alapján. A tanulmánykötet szerkezeti tagolása időrendben rajzolja meg a csehszlovákiai történeket, ahol előtérbe kerülnek a csehszlovák történelem híres „nyolcasai”, azaz az 1918-as, az 1938-as, az 1948-as és az 1968-as év eseményeinek cseh–szlovák kérdései. A szerző munkájában arra keresi a választ, milyen kísérletek születtek 1918 és 1992 között – a korábbi számos konfrontáció ellenére – egy demokratikus nemzetállam alkotmányos alapjainak létrehozására. Szarka László a csehszlovákiai magyar kisebbségi lét komplex rajzát adja, ugyanis sorra veszi a vizsgált korszakok történelmi eseményeihez kapcsolódó, a kisebbséget ért sérelmeket, a kisebbségi magyar érdekvédelem törekvéseit és az 1989-es „bársonyos forradalommal” bekövetkezett kisebbségpolitikai rendszerváltást. A társadalomfejlődés megrekedésére utaló „zsákutás” jelzővel illetett csehszlovák kommunista rendszer összeomlása kisebbségpolitikai szempontból a lehető legkedvezőbb változást jelentette a szlovákiai magyar kisebbség életében, lehetőséget teremtve az önszerveződésre, az önkormányzati jogok gyakorlására, a politikai, kulturális és gazdasági egyenlőségre. A tudományos

igénnyel kidolgozott tanulmányok mindegyike kapcsolódik a központi témához, de a szerző szentel írásokat más nemzetpolitikai eseményeknek is, mint a közös államalapítás folyamata, amelyet segített a két nemzet nyelvi rokonsága, vallási azonossága, nehezített azonban a két terület gazdasági és kulturális fejlettségbeli aszimmetriája.

A *Kelet-Közép-Európa nemzetállami átváltozása* című első blokk hat írása nagy ívű áttekintést nyújt a nemzetállamok módosulásairól. A fejezet kezdő írása körüljárja Kelet-Közép-Európa 20. századi helyzetének történeti előzményeit. A hosszú 19. század történetét az európai nagyhatalmak hadiállapot-változásai, belső strukturális feszültségei, valamint a nemzeti kisebbségek függetlenségi törekvései egyaránt befolyásolták. A szerző megerősíti azt az álláspontot, miszerint a négy multietnikus nagyhatalom (az Osztrák–Magyar Monarchia, a Német, az Oszmán és az Orosz Birodalom) világháborúban való részvétele, majd a központi hatalmak háborús veresége rakta le a kelet-közép-európai kis nemzetállamok megalakulásának alapjait.

A könyv a korszak tárgyalását az I. világháború idején született nemzet- és államépítő nacionalizmusokkal folytatja, majd ismerteti a köztársaság kikiáltását követő időszak államközi konfliktusait és a nemzetiségi politika céljait, illetve kudarcait. A szerző arra is kitér, hogy a multietnikus

Csehszlovákia politikai elitje tisztában volt az állameszme nemzetiségi ellentmondásaival, a cseh, a szlovák és a rutén nemzet ellentétes érdekeivel, de ezek a problémák megoldhatatlannak bizonyultak. A fejezetben továbbá T. G. Masaryk nemzetállami programjának ideológiájáról esik szó, amely szerint a nemzetek szabadsága csupán független államok létrehozásával biztosítható.

A *Nemzetállam – Kisebbségpolitika* című második fejezet egy rövidebb egységben tárgyalja a csehszlovák nemzetállam és kisebbségei viszonyát. Az I. világháború utáni békekonferencián rögzített határok meghúzásával a győztes hatalmak és szövetségeik átírták Kelet-Közép- és Délkelet-Európa államformáit. A szerző demográfiai adatokkal támasztja alá a korszak alapvető problémáját, miszerint az új nemzetállamokban a kisebbségek aránya mindenhol 20% fölötti volt. Ennek következményeként több helyen tömegűntetésekkel és fegyveres akciókkal tiltakoztak a békeszerződések ellen, amelyeket azonban a helyi hatóságok elfojtottak. A szomszédos országokhoz került magyar területek lakosságát minden eszközzel próbálták az új államok „nemzetiesíteni”. A problémakör elemzéséből kiderül, hogy a fenti tényezők mellett milyen egyéb összetevők vezettek a szomszédságpolitikai viszonyok meggyengüléséhez.

A nemzetiségi politikát tekintve a szerző sorra veszi, milyen külső körülmények vezettek odáig, hogy országuk biztonsága érdekében Hodža és Beneš meghirdesse Csehszlovákia nemzetiségpolitikai reformját, amelyet az ország belső integrációjában és a nemzetállam

stabilizálásában láttak, a területi autonómiarendszer bevezetésének elutasításával. Eduard Beneš köztársasági elnök és Milan Hodža miniszterelnök abban bízott, hogy egy magyar és ruszin részvétellel működő koalíciós kormány előrelépést jelenthetne. Az ajánlatot az Egyesült Magyar Párt elnöke, Esterházy János visszautasította, amelynek okait a szerző a téma alaposabb megismerése érdekében részletesen ismerteti. A fejezet a Csehszlovák nemzetállam megerősítésének bemutatása mellett rávilágít a kisebbségi magyar nemzetépítés próbálkozásaira is, amelyek lényegében kudarcral és eredménytelenséggel zárultak.

A harmadik fejezet (*Hitler és Sztálin árnyékában*) hat írása ismerteti Európa nemzeteinek egymáshoz fűződő viszonyát. A szerző arra a következtetésre jut, hogy a számos külső tényező, mint Hitler politikája, a Nyugat „árulása” (205), Moszkva magatartása és a szomszédos országok revíziós szándékai mellett a rendezetlen belső cseh–szlovák viszonyok és a határon belüli etnikai feszültségek együttesen vezettek a masaryki Csehszlovákia megszűnéséhez.

A blokk következő írásaiban a szerző szakmai alapossággal részletezi a csehszlovákiai magyar kisebbség felszámolására tett lépéseket: a dél-szlovákiai magyarok elszlovákosításának kísérleteit, a lakosságcsere-egyezmény fejleményeit, valamint a több ezer magyar internálását. A fejezet újabb neuralgikus pontjaként világítja meg a szerző a kollektív bűnösség és jogfosztottság elvére épülő, beneši dekrétumokként emlegetett elnöki rendeleteket. Fentiek miatt a szlovákiai magyarok közel

kerültek a teljes megsemmisüléshez állampolgári, kisebbségi, vagyoni és szociális jogaiknak elvételével. A csehszlovákok a Szovjetunió közbelépésére 1948-ban zárták le a beneši dekrétumokhoz kapcsolódó kisebbségellenes korszakot. A csehszlovákiai magyarok kitelepítéssel, vagyon- és jogfosztással kikényszerített reszlovakizációs nyilatkozatait azonban csak hat évvel később érvénytelenítették.

A pártállami (inter)nacionalizmus című negyedik fejezet első részében Szarka László a kommunista hatalomátvétel világába kalauzolja az olvasót. A szerző kiemeli, hogy Beneš meggyőződéssel hitt a hitleri Németország vereségében, ezért ragaszkodott az 1937. decemberi határok megtartásához és a csehszlovákiai német és magyar kisebbség felszámolásához. Az országból kiűzött és elhurcolt német és magyar szavazók hiánya miatt azonban rés támadt a csehszlovák demokratikus rendszer pajzsán, ami a kommunista hatalomátvétel zökkenőmentes lezajlását segítette elő. Beneš a polgárháborús konfliktus, majd a szovjet beavatkozás elkerülése végett 1948. február 25-én átadta a hatalmat a kommunistáknak. A döntés következtében Csehszlovákia sorsát a következő évtizedekre a szovjet politikai elképzelések határozták meg.

Bár az anyanyelvű általános és közzépfokú oktatásügyben történt a korszakban előrelépés, Dél-Szlovákiában jelentősen csökkent a magyar nemzetiségűek száma, és ez a folyamat azóta is tart. A szerző kiemeli a korszak egyetlen kisebbségi magyar érdekvédelmi szervezetét, a Csemadokot, amely 1963 és 1968 között négy reformtervezetet dolgozott ki a kisebbség nyelvi, okta-

tási és politikai részvétele ügyének szabályozására. Emellett a Csemadok a kisebbségi kultúra önállóságát is hirdette, hangsúlyozva a kisebbségi kultúrák speciális helyzetét a „csehszlovák kulturális kontextusban” (285).

A megoldatlan nemzetiségi ügyeket illetően csak a „reformkurzus” jelentett némi reményt a kisebbségek számára. Az Alexander Dubček 1968. január 5-ei megválasztását követően meghirdetett „reformkurzust” a csehszlovák társadalom egyöntetűen támogatta. A két többségi nemzet viszonyát rendező megújulási folyamat mellett jelent meg a Csemadok-tervezet, amely a nemzetiségi kérdés alkotmányos alapokra helyezését, azaz a magyar kérdés területi, közigazgatási, oktatási, valamint nyelvi szabályozását célozta meg. A kisebbségek helyzetének szabályozására még 1968-ban sor került, amikor a szlovák pártvezetés megegyezett a kisebbségek képviselőivel a csehszlovákiai nemzetiségpolitika következő lépéseiben. A 70-es, 80-as évek „normalizációs” időszakára továbbra is jellemző volt egyfajta magyarellenesség. Újabb esélyt a kisebbségpolitikában csak a rendszerváltással beköszöntő többpárti parlamenti demokrácia jelentett, amelyet a blokk második részében jár körül a szerző. A rendszerváltozás után a kisebbségek megszervezték fórumaikat, nemzetiségi programjaikat és politikai mozgalmait, illetve sikerült megerősíteniük kapcsolataikat az anyaországaikkal.

A több mint hét évtizedet átfo-gó tanulmánykötet kitűnően tükrözi Szarka László kutatói érdeklődésének irányait; írásai alapos, több szempontból körüljárt, széles látókörű, koncep-

ciózus munkáról tanúskodnak. A kötet szerkezete jól felépített, logikus, írásai számos részletkérdésre kiterjednek, amelyek a szerző kutatási eredményeit támasztják alá.

Szarka alapproblémaként emeli ki, hogy a cseh–szlovák államközösség a megalakulásától kezdve – a számos igyekezet ellenére – belső ellentmondásokkal küzdött, amit tovább nehezített a két nép „cseh fölénytudattal és szlovák kisebbsérendűségi komplexussal” (103) terhelt szembenállása. A fejlettebb nyugati (cseh, morva) és az elmaradottabb keleti (szlovák) terület közötti gazdasági különbség szintén ellentéteket szült, megalapozva a két nép különfejlődésének, végül különválásának útját.

A csehszlovák nemzetiségpolitika egyik legszakavatottabb ismerője több korszakon keresztül részletezi kutatási eredményeit a kisebbségbe került magyarok és más nemzetiségek sorsáról a multietnikus Csehszlovákiában, ahol a kisebbségpolitika kevés eredményt tudott felmutatni. A csehszlovák állam vezetői nem tudták megoldani sem nemzetiségeik, sem „társnemzeteik” problémáját, amire a multietnikus Csehszlovákia 1993-as kettéválása szolgált bizonyisággul. A szerző a tanulmánykötet záró gondolatába rejti a megoldás kulcsát, amely szerint a nemzetközi tapasztalatok azt mutatják, hogy a kisebbségeiknek nagyobb mozgásteret biztosító államok nemzetiiségei erőteljesebben tudnak azonosulni befogadó államukkal.

Mihály Renáta

CONTENTS

REPRESENTATIVES OF THE DIET, MEMBERS OF PARLIAMENT

János Nagy	„Urg'd by his presence, ev'ry soul is warm'd”. Representatives from Buda at the Diet of 1741	5
Péter Dominkovits	From County Officials to Diet Representatives. Parallel Family Careers in Sopron County in the Early Modern Period	23
Richárd Sebők	Prosopography of Attending and Non-Attending <i>Protonotarii</i> at the National Assemblies Held between 1722 and 1792	36
Gyula Csaba Horváth	The Kinship Network of the Hungarian Elite in Power between the End of the Eighteenth Century and the Hungarian Reform Era in the Early Nineteenth Century	65
Orsolya Völgyesi	County Representatives at the Diet of 1832–36 in the Light of the Secret Service Reports	84
Tamás Dobszay	István Széchenyi's Participation in the National Assembly. Diet Itinerary	109
Veronika Tóth-Barbalics	“Family Stance” or “Individual Sentiment and Will”? The Participation and Organisation of Aristocratic Families in the Parliament in the Age of Dualism	131
Péter Gerhard	Parliamentary Candidates of Budapest in the Early Dualist Era	163

BOOKS

In the Illusion of Ideals

- Jens Ivo Engels: A korrupció története: a korai újkortól a 20. századig.
– Nikoletta Lisztes 186

Breaklines and Campaigns – from the Recent Literature
of the History of Local Elections

- Ignácz Károly: Budapest választ. Parlamenti és törvényhatósági
választások a fővárosban, 1920–1945 / Feitl István (szerk.):
Parlamenti választási kampányok Magyarországon.
– Péter Gerhard 193

- Ablonczy Balázs: Keletre, magyar! A magyar turanizmus története.
– Éva Mikos 201

- Dobszay Tamás et al. (szerk.): Rendiség és parlamentarizmus
Magyarországon. A kezdetektől 1918-ig.
– Richárd Sebők 207

- Pap József: Tanulmányok a dualizmus kori magyar parlamentarizmus
történetéből.
– Anita Berecz 214

- Nagy Péter: A Rima vonzásában. Az ózdi helyi és gyári társadalom
a késő dualizmustól az államosításig.
– Réka Várkonyi-Nickel 218

- Szarka László: A multietnikus nemzetállam 1918–1992. Kísérletek,
kudarok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában.
– Renáta Mihály 222

- Authors 226
Contents 228
Abstracts 230

SZERZŐINK

Berecz Anita (1987) történész

(Eszterházy Károly Egyetem)

anita.berecz87@gmail.com

Dobszay Tamás (1962) történész

(ELTE BTK Történeti Intézet)

dobtam@freemail.hu

Dominkovits Péter (1962) történész, levéltáros

(Magyar Nemzeti Levéltár Győr-Moson-Sopron Megye Soproni Levéltára)

dominkovits.peter@mnl.gov.hu

Gerhard Péter (1975) történész, levéltáros

(Budapest Főváros Levéltára)

gerhardp@bparchiv.hu

Horváth Gyula Csaba (1974) történész, PhD-hallgató

(ELTE BTK Történelemtudományi Doktori Iskola)

sigbertster@gmail.com

Lisztes Nikolett (1988) kéziratár

(MTA Könyvtár és Információs Központ Kézirattár és Régi Könyvek

Gyűjteménye)

lisztes.nikolett@konyvtar.mta.hu

Mihály Renáta (1974) ügyvivő-szakértő

(Miskolci Egyetem)

renatamihaly2@gmail.com

Mikos Éva (1976) néprajzkutató, folklorista

(MTA BTK Néprajztudományi Intézet)

mikos.eva@btk.mta.hu

Nagy János (1987) történész, levéltáros

(Budapest Főváros Levéltára)

nagyj@bparchiv.hu

Sebők Richárd (1982) történész, PhD-hallgató

(ELTE BTK Társadalom- és Gazdaságtörténeti Doktori Program)

sebokrichard004@gmail.com

Tóth-Barbalics Veronika (1977) történész, könyvtáros
(Magyar Mezőgazdasági Múzeum és Könyvtár)
toth-barbalics.veronika@mmgm.hu

Várkonyi-Nickel Réka (1982) történész, néprajzkutató
(MTA BTK Néprajztudományi Intézet)
nickel.reka@btk.mta.hu

Völgyesi Orsolya (1968) történész
(MTA BTK Történettudományi Intézet)
volgyesi.orsolya@btk.mta.hu

ABSTRACTS

Tamás Dobszay: István Széchenyi's Participation in the National Assembly. Diet Itinerary

Széchenyi's wealth, aristocratic standing and connections with the court, as far-reaching as England, provided him with many avenues to implement his modernisation projects. As a hereditary peer and a member of the House of Lords in the Hungarian Assembly, he chose to use his opportunities and, unlike many of his fellow representatives, diligently attended the sessions unless he was otherwise engaged. The study examines the personal diary of the count, especially the references to his participation in the sessions term by term between 1825 and 1848, as well as the length of his stays at the diet and the reasons for occasional non-attendance. Széchenyi was absent for longer periods of time only at the 1830 and the 1832–36 diets, when he was called away from the assembly to manage important projects of public interest, including transportation development (steamboat transport, flood-relief works, bridge construction), societal and civil development and cultural projects. When he was in attendance at the diet, however, he was very eager to enter political disputes and policy debates and put forward a number of initiatives and proposals which advanced the modernisation of the diet. His political status was difficult to define within the framework of the traditional dualist separation of power and he strove to go beyond the restrictions of the long-standing binary of an absolutistic monarch versus estates in opposition.

Based on his assessment of the French Revolution and following his own elitist liberalism he rejected the idea of mass participation. At the same time, he also realised the new directions of progress and was willing to find his platform according to the criteria of modern parliamentary politics.

Péter Dominkovits: From County Officials to Diet Representatives. Parallel Family Careers in Sopron County in the Early Modern Period

The two case studies – the Zeke family of Petőháza and the Nagy family of Felsőbük – both come from a long line of landholding nobility occupying official positions in Sopron county where they had originally arrived and settled following different migration patterns. The author uses their example to demonstrate the political foundations of county representation in the early modern period as well

as the next possible career phase besides the offices of national dignitaries, that of the protonotarius. As the relationship between the county nobility and peers gradually changed from *dominus-servitor* to a looser, less well-defined patron-client bond, learning and education as a means of social mobilisation and migration became the common social strategy behind these career paths.

Gyula Csaba Horváth: The Kinship Network of the Hungarian Elite in Power between the End of the Eighteenth Century and the Hungarian Reform Era in the Early Nineteenth Century

The study examines the kinship network of the highest echelons of the Hungarian elite in the last two decades of the eighteenth century and in the Reform Era until the mid-nineteenth century, that is, the lay dignitaries of real national influence and power, including judges royal, chamberlains (*magister tavarnicorum*), court chancellors, and chief justices (*personalis regiae*). In order to generate comparable and analysable data, the author used a network analysis software to quantify the family relationships connecting the dignitaries of the period. The data was then analysed to reconstruct general tendencies and flag interesting and unusual individual cases.

The study differentiated between newcomers and those who came from the traditional stock of the powerful elite. It reveals that the elite in power had a tightly knit core whose members always came from the latter group. At the end of the eighteenth century, members of this core were somewhat more closely interrelated with one another than those in the Reform Era. In addition, the study also demonstrates that the number of newly established members of the elite was higher than that in the Reform Era.

About half of the newcomers at the end of the eighteenth century were closely related to one another but had loose ties with the aforementioned core group. It is thus justifiable to suggest that they used their family ties already in the process of their upward mobility. The family ties among themselves, however, were not sufficient to establish stronger bonds with the networks of the old elite, which meant that they were unable to integrate into the existing web of power in the long run. At the same time, the rest of the newcomers, both at the end of the eighteenth century and in the Reform Era, entertained closer ties only to the core group coming from the traditional stock. These relationships were often forged after the newcomers' arrival to the scene and they were only related to one another through their shared connections with the core group. From one generation to another, these individuals – those who rose to their elite positions without the help of family ties – were more successful in establishing strong bonds with members of the old elite and eventually managed to establish their families as integral parts of the traditional core.

Péter Gerhard: Parliamentary Candidates of Budapest in the Early Dualist Era

The study analyses the social background of parliamentary candidates of Pest-Buda (and later, after 1873, Budapest) as well as their integration into the local and national political elite between the 1865 and the 1887 elections at the beginning of the Dualist Era in Hungary. The representatives and candidates under scrutiny are divided into two groups: members of the political elite on a national scale and public figures of local (district or municipal) significance. In this vein, the study examines whether candidates were able to achieve a political career on a national level regardless of their constituency affiliation, or did they remain anchored in the local community.

Based on the candidate profiles, the municipal elections in the early Dualist Era can be divided into two distinct phases. In 1865 and 1869 candidates are more commonly nominated according to the expectations of mainstream politics, that is, according to their stance on the 1867 Compromise. As the establishment began to stabilise, however, other factors emerged. It became increasingly customary, for example, that certain candidates were nominated because of their ability to articulate the interests either of a district or of a professional or economic group. At the same time, the cultural and educational expectations from the candidate remained constant and so did that of their declared loyalty to the interests of the Hungarian nation – be that their participation in the 1848 revolution or identifying with the Hungarian national agenda of the age – and the ability to speak Hungarian. Besides these criteria it was an asset if the candidate came from county nobility (thus indirectly from national politics) or from among Buda/Pest burghers of local prominence: this was the prerequisite of successful election results in nearly all cases. The highest chance to win, however, was in the hands of those pro-government candidates who were members of both the national and the local Budapest political elite, but at the same time did not fail to maintain a strong negotiating power and advocacy on the constituency level.

János Nagy: “Urg’d by his presence, ev’ry soul is warm’d.” Representatives from Buda at the Diet of 1741

Town representatives played a marginal role in the eighteenth-century history of Hungarian diets. Relevant literature usually notes both their limited leverage and their loyalty to the government in general. The present inquiry probes deeper by studying in detail the activities of the representatives of Buda at the 1741 assembly as recorded in the correspondence between the city council, the representatives themselves, and the town’s agents in Vienna, as well as the diet records kept by the representatives. The main research questions include the demands and

complaints put forward at the diet by the Buda representatives and how successful they were in resolving these during their stay in Pressburg/Pozsony (today Bratislava, Slovakia). Further, the author explores the various methods deployed to assert town interests and demonstrates the representatives' "lobbying" at the diet and beyond. The study reveals that by 1741 the city of Buda – despite the Ottoman rule and the devastation caused by the "Rákóczi uprising" – had fully regained its former privileges and power as (capital) city. The archival sources also shed light on the evolution of bills regarding free royal towns through a closer look at the motivation and political agenda of the towns in the assembly's decision making process. The examination of the decision making mechanism revealed that in the course of the diet proceedings, the representatives of Buda attained a leading position as one of the free royal towns and managed to close the gap with Pressburg and Pest.

Richárd Sebők: Prosopography of Attending and Non-Attending *Protonotarii* at the National Assemblies Held between 1722 and 1792

An individual's participation in the national diet is generally viewed as an opportunity which gave a momentum to their political or professional career by allowing them to prove their skills, abilities and their loyalty to their sovereign. The study examines whether the *protonotarii* in attendance at the diets held between 1722 and 1792 had a steeper career curve than those who were not present at the assemblies in this period. The study concludes that the data about the career patterns of these officials do not support the prevailing view in scholarship: those *protonotarii* who did not participate in the diets often managed to attain higher positions than the ones in attendance. Their involvement had little or no impact on their career trajectories and thus participation in the national assembly cannot be viewed as a springboard for promotion, which suggests that most *protonotarii*'s advancement in the eighteenth century was determined by the organisational structure of the royal curia.

Veronika Tóth-Barbalics: "Family Stance" or "Individual Sentiment and Will"? The Participation and Organisation of Aristocratic Families in the Parliament in the Age of Dualism

The study examines the participation level of hereditary peers in the upper house of the Hungarian parliament, based on invitations, attendance, interpellations, named ballots and candidacy. The analysis of the number of invitations shows

that, prior to the 1885 reform of the upper house, it was possible to form a number of populous family blocks within the membership. At the same time, most of the invited members were in non-attendance, so only a few families were represented by larger groups. After the reform in 1885, the reduction of the upper house significantly curtailed the number of families who were able to form powerful blocks in the upper house debates. The analysis of the interpellations revealed that the families represented by more members – invited and in attendance – had always been more active in parliamentary discussions. Besides family affiliation, the analysis of the level of activity must also take into consideration the individual characteristics of the members. For example, before 1885, two thirds of the most active hereditary peers were comites, and as such, they represented the government's side in debates. The reform of the upper house brought about a drastic drop in invitees from Transylvanian and indigena families, but this did not fundamentally change these families' level of activity in the upper house. The analysis of named ballots revealed that family-based political blocks were formed only temporarily, for example, in the 1883–84 and 1894–96 debates of ecclesiastic policy bills or in the 1885 debate about the upper house reform, and they were far from being completely homogeneous. The number and persons of the hereditary peers in the upper house were stable and remained so even after the reform. The families that retained their place in the upper house were not only wealthier but also more active in their mandate commitments. The tendencies observed in the party affiliation of descendants were connected with their families' religious affiliation and the location of their estates. Aristocrats who were members in both houses of the parliament were similarly active in debates. Aristocrats who were passive in both chambers probably assumed their mandate in the parliament in order to promote their career or enjoy some financial benefit.

Orsolya Völgyesi: County Representatives at the Diet of 1832–36 in the Light of the Secret Service Reports

The study explores police profiles written about county representatives, a source type frequently found in the archives of the Secret Service of the National Assembly which operated in situ at the diets and was led by Leopold Ferstl. Following the adjournment of the assembly sessions, between 1825 and 1840, reports were generated about the participants of four diets. From 1830 onwards the descriptions were becoming increasingly standardised: the individual's age, marital status, position and religious affiliation were followed by his financial situation, intellectual capacity, qualifications, personal ambitions, and political stance.

These documents, written from a governmental perspective, may shed light on previously unexplored aspects in the study of the composition, political ori-

entation, and individual life strategies of county representatives. The present study focuses on the heroes of the government's narratives of the time, those country legates who stood by the government's policies and served the royal interests at the diet of 1832–36. They were selected as the subjects of the study because, while ample research has been conducted on the birth of the liberal opposition and its protagonists, the other side of the benches has attracted little scholarly interest to date. In order to see the full picture, however, it is essential to gain insight into the careers of those representatives who unequivocally sided the government's policies in the second half of the 1830s and chose to leave elected county office behind to serve as royal appointees even if they had formerly held opposing views. The first step in charting this process is to probe this unique source type for the trajectory and change of office of those county representatives – referred to as “well disposed” in the secret service documents of the 1832–36 diet – who subsequently attained high ranking positions in a very short time.

A KORALL szerzőinek!

A Korall Társadalomtörténeti Folyóirat közlési és hivatkozási szabályzata

A KÉZIRAT LEADÁSA

A szerkesztőség társadalomtörténeti, máshol nem publikált cikkeket, valamint recenziókat (*Könyvek rovat*), forrásközléseket (*Források és olvasatok rovat*), konferenciabeszámolókat és kurrens szakirodalmi áttekintéseket (*Körkép rovat*) fogad el közlésre. A szerkesztőség fenntartja a jogot arra, hogy átdolgozás javaslatával visszaadja a kéziratot a szerzőnek. A közlés céljából való beküldéssel a szerző elfogadja a folyóirat közlési és hivatkozási szabályzatát. A benyújtott szövegeket fél éven belül bírálja el a szerkesztőség.

A kézirat megjelentetésével a szerzők elfogadják, hogy a megjelenést követő fél év múlva cikkük folyóiratunk honlapjára és az OSZK EPA rendszerébe is feltöltésre kerül. A Korallban közölt tanulmányokat a szerzők azt követően tölthetik fel egyéni, munkahelyi vagy egyéb tudományos honlapokra, miután írásuk teljes terjedelmű változata megjelent a Korall honlapján. A feltöltésnél kérjük, utaljanak a Korall honlapjára is, így: „A Korall Társadalomtörténeti Folyóiratban megjelent cikkeket lásd a folyóirat honlapján: www.korall.org”.

Minden szerző tiszteletpéldányként díjmentesen három, recenzió esetén kettő, könyvismertetésnél pedig egy példány átvételére jogosult.

A kézirat szövegét e-mailen kérjük a szerkesztőséghez eljuttatni (elérhetőségeket lásd alább). Kérjük a táblázatokat és az ábrákat külön fájlban is leadni. Felhívjuk szerzőink figyelmét, hogy a szövegszerkesztők generált lábjegyzetfunkcióját használják. Minden szerzőtől kérünk egy 1000–1500 leütés terjedelmű rezümét angol vagy magyar nyelven, a cikk leadásával egy időben. Kéziratot nem őrzünk meg.

Kéziratot a szerkesztőség kizárólag az alábbi hivatkozási rendszerrel készítve fogad el. A közlésre elfogadott, de nem megfelelő hivatkozásokkal ellátott szöveget visszaküldjük a szerzőnek átdolgozásra.

Egy tanulmány kézírata egy-másfél ív, de legfeljebb két ív (80 000 leütés) terjedelmű lehet. Amennyiben a közlésre elfogadott írás hossza meghaladja ezt, a szerkesztőség visszaküldi a szöveget a szerzőnek átdolgozásra. A szerkesztőség fenntartja a jogot, hogy anonim külső szakértő véleményét is kikérje a leadott tanulmányról.

Recenziók esetén a recenzált munká(k)ról az összes könyvészeti adatot (kiadó, oldalszám, mellékletek, térképek, illusztrációk, sorozat megnevezése) is kérjük feltüntetni. Hosszabb terjedelmű és számos lábjegyzetet tartalmazó recenzió esetén a tanulmányoknál ismertetett módon (lásd alább) kérjük az írás végén feltüntetni a hivatkozott irodalmat. Rövidebb recenzió esetén az adott irodalmi hivatkozás minden előfordulásánál kérjük a teljes bibliográfiai leírást feltüntetni, a hivatkozottirodalom-lista mintáját követve.

A kritikai recenziók mellett rövidebb, 2-3 oldalas tartalmi bemutatásra szorítkozó könyvismertetéseknek is helyet adunk. Ennek célja a figyelemkeltés, illetve az, hogy minél több fontos könyvről minél hamarabb beszámoljunk. A könyvismertetéseket két hasámban közöljük a *Korall*-ban. Természetesen, ha egy munkáról hosszabb kritika érkezik a szerkesztőségbe, annak közlését nem befolyásolja, hogy korábban esetleg az adott könyvről már közöltünk rövidebb ismertetést!

E-FÜGGELÉK

A *Korall* honlapjáról elérhető E-FÜGGELÉK olyan nagyobb adattárak, táblázatos kimutatások, képsorozatok stb. internetes közzését teszi lehetővé, amelyek fontos háttérinformációkkal egészítik ki az adott tanulmányt. Az itt közölt tartalmak folyamatosan hozzáférhetőek a honlapról.

HIVATKOZÁSOK

Mind az irodalmi, mind a forráshivatkozásokat, továbbá minden megjegyzést lábjegyzetben kérünk feltüntetni.

Az *irodalmi hivatkozások* a következő formátum szerint szerepeljenek: Szerző évszám: oldalszám. (Pl.: Nagy 1988: 23.) Több szerző által jegyzett mű esetén a hivatkozás formátuma: Szerző–Szerző évszám: oldalszám. (Pl.: Berger–Luckmann 1998: 104–105.) Szerkesztett kötet esetén: Szerkesztő (szerk./ed./Hg./dir.) évszám. Pl.: Szabó (szerk.) 2008; Lüdtke (Hg.) 2010.

A lábjegyzetekben a hivatkozás ()-ben szerepel, ha a lábjegyzet tartalmilag szöveges. Ha a lábjegyzet csak hivatkozásból áll, az zárójelek és „lásd” nélkül szerepel.

A lábjegyzetbeli rövid hivatkozásban a családnév mellett a keresztnév rövidítését csak akkor tüntessük fel, ha a hivatkozott irodalom tételei között több azonos családnévű is van. (Pl.: Benda K. 1972; Benda Gy. 1985.)

Ha egy szerző egy évben több munkájával is szerepel a hivatkozások között, az ábécé kisbetűivel teszünk köztük különbséget. Egy szerző több művének hivatkozásakor a nevet csak az első előfordulásnál adjuk meg. (Pl.: Tomka 2001a, 2001b; Valuch 2001, 2013.)

Többkötetes mű rövid lábjegyzetbeli hivatkozásában a kötetszám római számmal szerepel. (Pl.: Braudel 2003: II. 35.)

A *forráshivatkozások* a forrástípusnak (levéltári, kéziratári forrás, újságcikk, interjú stb.) megfelelő formát kövessék. Levéltári forrásokra kérjük, rövidített formában hivatkozzon a szerző. A levéltári hivatkozások esetében a lábjegyzetben először a levéltár hivatalos rövidítését kell megadni, illetve az iratanyag jelzetét (pl. MNL VaML IV.401.b.). Konkrét iratra történő hivatkozásnál ezeken kívül a hivatkozott irat címét és dátumát is meg kell adni (pl. MNL VaML IV.401.b. 12365/1940. Tanácsulési jegyzőkönyv, 1940. június 12.), s a rövidítést hátul, a források listájában kell feloldani. Kéziratári forrásoknál a levéltárihoz hasonló módon járunk el.

A tanulmány után először a felhasznált levéltári forrásokat kell megadni. (Külföldi levéltárak mindig az eredeti nevükön szerepelnek, esetükben annak a városnak a nevét is meg kell adni, ahol a levéltár található. A levéltár neve alatti sorban pontosan fel kell oldani a hivatkozott levéltári fond vagy állag nevét és évkörét. Ezt követően – sorközzel elkülönítve – a közgyűjteményben őrzött kéziratok (kézirat-, térkép-, adat-, illetve dokumentumtárak), majd a „forrás típusú” nyomtatott kiadványok (forráskiadások, naplók, visszaemlékezések, emlékiratok, statisztikák, helységnévtárak, kiadott térképek), ezután a felhasznált (nem csak egy cikk miatt idézett) időszaki kiadványok, végül az interjúk kerülnek feloldásra. A forráshivatkozások formátuma tekintetében az alábbi példák irányadóak:

FORRÁSOK

Österreichisches Staatsarchiv Kriegsarchiv, Wien (ÖStA KA)

Alte Feldakten (AFA), 1650–1750.

Magyar Nemzeti Levéltár Vas Megyei Levéltár (MNL VaML)

IV.401.b. Vas Vármegye Alispánjának iratai, 1871–1950.

Országos Széchényi Könyvtár Kézirattára (OSZK Kt)

551. Katádfay Tihamér: *Legnagyszerűbb gondolataim*. Kézirat, é. n.

Francsics Károly 2001: *Francsics Károly visszaemlékezései*. (S. a. r. és szerk. Hudi József.) Pápai Református Gyűjtemény, Pápa.

Haan Lajos – Zsilinszky Mihály (szerk.) 1877: *Békésmegyei oklevéltár számos hazánk beltörténetére vonatkozó adatokkal*. Tettey, Budapest.

MHHD XXIV = Szilágyi Sándor (szerk.): *A két Rákóczy György családi levelezése*. (Monumenta Hungariae Historica Diplomataria 24.) Magyar Tudományos Akadémia, Budapest, 1875.

Nemzeti Sport, 1925–1935.

Interjú Nagy Ferenc tájfutóval 1983. február 12-én, készítette Debreceni Rezső. (A szerző tulajdonában.)

A hivatkozott irodalom jegyzéke a felhasznált források után következik, a cikk legvégén, tételesen felsorolva, ábécésorrendben. Csak a ténylegesen lábjegyzetben hivatkozott munkák kerüljenek felüntetésre! Az irodalmi hivatkozások formátuma tekintetében az alábbi példák irányadók:

HIVATKOZOTT IRODALOM

[Kötetek:]

Botond Ágnes 1991: *Pszichohistória – avagy a lélek történetiségének tudománya*. Budapest.

Baross Károly, bellusi (szerk.) 1893: *Magyarország földbirtokosai*. Budapest.

[A kiadó feltüntetése nem kötelező, de lehetséges, ebben az esetben viszont kérjük, hogy az irodalomlista összes köteténél szerepeljen a kiadó, a kiadás helye előtt:

Heather, Peter – Matthews, John 1991: *The Goths in the Fourth Century*. Liverpool University Press, Liverpool.]

[Tanulmánykötetből:]

Hudi József 1997: Veszprém vármegye nemessége 1812-ben. In: Ódor Imre – Pálmány Béla – Takács Imre (szerk.): *Mánások, birtokosok, címerlevelek*. (Rendi társadalom – polgári társadalom 9.) Debrecen, 219–227.

[Idegen nyelvű publikáció:]

Schlumbohm, Jürgen 1992: Sozialstruktur und Fortpflanzung bei der ländlichen Bevölkerung Deutschlands im 18. und 19. Jh. In: Volland, Eckart (Hg.): *Fortpflanzung: Natur und Kultur im Wechselspiegel*. Frankfurt am Main, 322–346.

[Idegen nyelvű publikációk hivatkozásánál eredeti nyelven szerepel a szerk., ford. stb. és a kiadási hely is. Pl. német szerkesztőnél Hg., több szerkesztőnél Hgg. az elvárt rövidítés.]

[Folyóiratból:]

Láng Panni 1986: Egy budapesti polgárcsalád mindennapjai. *Történelmi Szemle* (29.) 1. 80–94.

[Lexikon szócikk:]

'Korallok' szócikk. In: *Révai Új Lexikona*. 12. kötet. Budapest, 1915. 26.

[Újságcikk:]

Szőnyi Ottó 1926: A pécsi püspökség templomai. *Dunántúl* 1926. december 25. 18.

[Lehetőség szerint szerepeljen itt az oldalszám is, s az év kétszer legyen kiírva.]

[Disszertáció/szakdolgozat:]

Nagy Piroska 2000: *Településszerkezet az Alföldön*. (PhD-disszertáció.) Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest.

[Közlésre elfogadott, megjelenés alatt álló vagy kéziratossá nyilvánított publikáció:]

Kiss-Nagy Ágnes 2011: További érvek a kettős struktúra elmélete ellen. *Korall* (megjelenés előtt).

[Internetes hivatkozás:]

Bácskai Vera: A görög kereskedők szerepe a főváros polgárosodásában. *Budapesti Negyed* <http://epa.oszk.hu/00000/00003/00038/bacsikai.html> – utolsó letöltés: 2009. március 9.

Egyéb:

- Nem használhatók a p., pp., o., old., i. m., ld., uo., uő rövidítések. Az „uo.” használata csak akkor megengedett, ha egyazon lábjegyzeten belül kerülne megismétlésre a hivatkozás.
- Ügyeljünk a kötőjel (–) és a nagyköötőjel (–) helyes használatára. (Két népnév és önálló tulajdonnevek kapcsolatának kifejezésére, valamint két szélső határt, végpontokat jelölő, valamitől valameddig’ jelentésű szókapcsolatokban és kifejezésekben – így évszámok, oldalszámok közé – nagyköötőjelet tegyünk.)
- A századokat arab számmal jelöljük.
- Idézeteket csak e jelek közé írjunk: „ ”. Idézetben belüli idézet »« jelek közé kerüljön.
- Zárójelen belüli zárójelezéshez a szögletes zárójelet használjuk.
- A forrásközlésbe tett kihagyásokat [...] közé tegyük. Pl.: „[A]z alperes [Tóth Béláné] elmondása szerint.”
- A szerző vagy a fordító által tett megjegyzések formátuma: (A Szerző.) (A Ford.) (Kiemelés – X. Y.)
- A % jel mindig tapad a számhoz.
- 10 000-tól nem törő szóközt (CTRL SHIFT SPACE) tegyünk az ezresek közé.
- Minden címet kurziválunk a főszövegben, de a címhez tartozó toldalékokat már nem (pl. *Nyugatból*).

A KORALL SZERKESZTŐSÉGE ÉS SZERKESZTŐI

Korall Társadalomtörténeti Folyóirat Szerkesztősége, 1113 Budapest, Valkói u. 9.

E-mail: korall@korall.org

Megrendelés, terjesztés: terjesztes@korall.org

Honlap: www.korall.org

Czoch Gábor főszerkesztő, gczoch@gmail.com

Granasztoi Péter, pgranasztoi@gmail.com

Kármán Gábor, karmangabor@gmail.com

Klement Judit, eperfa@hotmail.com

Koltai Gábor, koltaigabor@gmail.com

Lengvári István, lengvari@gmail.com

Majorossy Judit, majorossyj@gmail.com

Somorjai Szabolcs, szsomorjai@gmail.com

A KORALL az alábbi könyvesboltokban kapható:

BUDAPEST

Balassi Könyvesbolt
1137 Katona József utca 9–11.

ELTE BTK Jegyzetbolt
1088 Múzeum krt. 6–8.

Fókusz Könyváruház
1072 Rákóczi út 14.

Írók Boltja
1061 Andrássy út 45.

Penna Bölcsész Könyvesbolt
1053 Magyar utca 40.

Püski Könyvesház
1013 Krisztina körút 26.

PÉCS

PTE Student Service
Iskolaszövetkezet Könyvesbolt
7624 Ifjúság utca 6.

Virágmandula Kft.
7624 Nagy Jenő utca 12.

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

a Társadalomtörténeti Monográfiák 7. kötete

Kunt Gergely

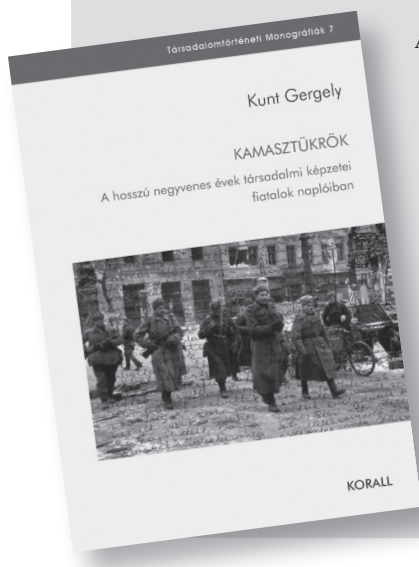
KAMASZTÜKRÖK

A hosszú negyvenes évek társadalmi képzetei
fiatalok naplóiban

Kunt Gergely hosszú utat tett meg a Miskolci Egyetem történelem szakának 2007-es elvégzésétől az ELTE Társadalom- és Gazdaságtörténeti Programjában 2013-ban summa cum laude minősítéssel megvédett PhD disszertációjáig. Amikor a kamasznaplók elemzését választotta doktori témaként, még maga sem tudta, hogy milyen kevés személyes forrást talál majd a nyilvános levéltárakban. Vérbeli kutatóként nekikezdett hát saját szakállára ego-dokumentumokat gyűjteni: hirdetéseket adott fel, idős nénikkel és bácsikkal levelezett, beszélgetett, hogy rábízzák féltve őrzött ifjúkori feljegyzéseiket.

A Kamasztükrök az 1938 és 1956 közötti korszak kamasznaplóit tárja fel, hús kiválasztott napló elemzésén nyugszik, amelynek fele a szerző saját gyűjtéséből származik. Megközelítése többféle társadalom-tudományág (társadalomtörténet, szociálpszichológia, mikrotörténelem) módszertani arzenálját ötvözi. A fiatalkorban formálódó egyéni világképek, előítéletek és sztereotípiák aprólékos rekonstruálására törekszik. A kamaszok ugyanis a szocializáció folyamán kialakuló képzetek segítségével gondolkodtak magukról s az őket körülvevő szűkebb és tágabb világról, látták és láttatták naplójukban környezetüket. Forrásidézeteit olvasva szinte megelevenedik előttünk, ahogy ezeknek a fiataloknak meg kellett élniük a nagybetűs Történelem belemasírozását legszemélyesebb életükbe.

Kövér György

A KÖNYV ALAPJÁUL SZOLGÁLÓ DISSZERTÁCIÓ 2016-BAN
A HAJNAL ISTVÁN KÖR BENDA GYULA-DÍJÁBAN RÉSZESÜLT

A 456 oldalas könyv bolti ára 3 900 Ft,
megrendelhető a terjesztes@korall.org e-mail címen,
vagy www.korall.org honlapon.

Megrendelés esetén a kiadó 10%-os árengedményt
(3 500 Ft) biztosít. A könyvet személyesen át
lehet venni (Budapesten) vagy a postaköltség
felszámolásával elküldjük.

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeti Egyesület

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

a Társadalomtörténeti Monográfiák 6. kötete

Farkas Gyöngyi
LÁZADÓ FALVAK

Kollektivizálás elleni tüntetések
a vidéki Magyarországon, 1951–1961

A vidéki Magyarország keleti szegletébe invitál a könyv, „a sötét múlt század” közepe táján. Az még csak-csak tudható, hogy a korabeli parasztság masszívan húzódkodott az erőszakos téjesztetés ellen, az viszont alig ismert, hogy helyenként nyíltan és tömegesen szegült szembe a terroruralommal. Csak a közelmúltban megismerhetővé vált titkosszolgálati iratok és a szabaddá vált emlékezet együttes vizsgálata derít fényt arra, hogy milyenek is voltak az évtized-hosszan állandósult korabeli hadiállapot mindennapjai. A felidézett ütközések és ütközetek sora arra is rámutat, hogy a Rákosi- és a Kádár-korszak nyitányának a rendtartó magyar falut, parasztságot szétzilálni, „szocialista jobbágyosorba” atomizálni igyekvő offenzívái között alig volt különbség. Farkas Gyöngyi leírása nyomán egyéni arca lesz a broszúrabeli agitátornak, a párt- és tanácstitkárnak, a „kuláknak”, illetve a többi gazdálkodónak és az őket elhurcoló rendőrnek is. Kiterjedt mikrotörténeti vizsgálódás és mélyinterjú terepmunka eredményeként elevenedik meg az egyívásúak szembekerülése éppúgy, mint a lokális szolidaritás az időnként szó szerint vérré menő létharc közepette.

Gyarmati György

A 404 oldalas kötet bolti ára 4500 Ft,
megrendelhető a **terjesztes@korall.org** e-mail címen,
vagy **www.korall.org** honlapon.

Megrendelés esetén a kiadó
25% árengedményt (3 370 Ft) biztosít.
A könyvet személyesen át lehet venni (Budapest),
vagy a postaköltség felszámolásával elküldjük.

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeti Egyesület

MEGJELENT! MEGJELENT! MEGJELENT!

Mátay Mónika (szerk.):
MÉREGKEVERŐK

Több olyan történeti közösségről is tudunk, amely a terhet jelentő, öreg, beteges, magatehetetlen vagy fogyatékkal élő személyeket kiközösítette, esetleg a halálba kényszerítette. A jelen többszerzős kötet tárgya, a Horthy- kor legnagyobb bünnügyi botránya éppen egy efféle gyakorlat magyarországi alkalmazása miatt robbant ki 1929-ben. Kiderült, hogy a Tiszasugiban emberek tucatjait tették el láb alól arzénmérgezéssel saját családtagjaik pusztán azért, mert feleslegessé váltak, akadályozták az elkövetők boldogulását. Arra is fény derült, hogy nem elszigetelt esetekről, hanem olyan szokásról volt szó, amelyről egész faluközösségek tudtak, és amelyet évtizedeken át büntetlenül üzték a helybeliek. Csalódott és dühös nők mérgezték meg iszákos, durva, vagy éppen rokkant férjeiket, de öreg szülő, újszülött, és gyermek is volt az áldozatok között. A korabeli sajtó és egyes szociográfiák az 1930-as években a tiszaszugi falvak kapcsán a spártai Taigetoszt emlegették. Az analógia ugyan némiképpen sántít, de jól tükrözi az eljárás kegyetlenségét, közösségi beágyazottságát és az áldozatok kiszolgáltatott helyzetét. A tiszaszugi arzénmérgezésekről eddig nem készült átfogó monográfia, csupán szócikkek szenteltek a témának a hazai történészek. A könyv több tudományág bevonásával a mérgezés jelenségének és korabeli visszhangjának komplex bemutatására vállalkozik.

A 332 oldalas kötet bolti ára 3 500 Ft,
megrendelhető a terjesztes@korall.org e-mail címen,
vagy www.korall.org honlapon.

Megrendelés esetén a kiadó
20% árengedményt (2 800 Ft) biztosít.
A könyvet személyesen át lehet venni (Budapest),
vagy a postaköltség felszámolásával elküldjük.

Várjuk megrendelését!

Korall Társadalomtörténeti Egyesület

CivilArchiv Projekt – Magániratok és társadalmi szervezetek iratai a levéltárban

NE HAGYJA ELVESZNI CSALÁDJA MÚLTJÁT!

Gyűjtjük és megőrizzük az egykori és mai budapesti családok és magánszemélyek életére, mindennapjaira vonatkozó iratokat, dokumentumokat (levelek, naplók, fényképek, hivatalos iratok, feljegyzések, emlékiratok, visszaemlékezések, részleges vagy teljes irathagyatékok).

A felajánlásokat, szükség esetén, a helyszínen is megtekintjük!

dr. Horváth J. András

horvatha@bparchiv.hu

06-1-298-7547

06-30-313-5675

dr. Nagy Ágnes

nagyagnes@bparchiv.hu

06-1-298-7642

Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve u. 3–5.

THE CREATIVE
ARCHIVES' AND USERS'
NETWORK

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

CivilArchiv Projekt – Magániratok és társadalmi szervezetek iratai a levéltárban

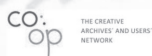
NE HAGYJUK ELKALLÓDNI A FŐVÁROSI CIVIL SZFÉRA MÚLTJÁT!

Gyűjtjük és megőrizzük az egykori fővárosi társadalmi szervezetek, csoportosulások, körök, egyesületek, alapítványok és politikai pártok iratait, dokumentumait (levelezés, tevékenységgel kapcsolatos iratok, összefoglaló jelentések, visszaemlékezések, fényképek)!
A felajánlásokat, szükség esetén, a helyszínen is megtekintjük!

Györgyi Csaba
gyorgyics@bparchiv.hu
06-1-298-7663

Budapest Főváros Levéltára, 1139 Budapest, Teve u. 3–5.

Co-funded by the
Creative Europe Programme
of the European Union

104. szám

Szegénység

Szerkesztette: Székely Iván és Koroncai András

Újragondolt szegénység	7
Szelényi Iván	
Strukturális mobilitás, új munkásosztály és etnicitás (mint társadalmi konstrukció)	17
Kovai Cecília	
Kemény István munkáinak hatása a magyarországi szociológiai cigánykutatásokra egy antropológus nézőpontjából	25
Szabari Vera	
A módszertani individualizmus mint a keményi megismerés sajátos formája A cigánykutatás margójára	33
Virág Tünde	
A cigányfalu mint jelenség és értelmezési keret	47
Mink András	
A tudósi szerepből kilépve Kemény István jegyzetei a Szabad Európa Rádióban	65
Gagyai Ágnes és Pulay Gergő	
Szolidaritás, reprezentáció és képviselő a szegénységekutatásban és az új középosztálybeli aktivizmusban	83
Misetics Bálint	
A szegénység botránya és a szociológia politikája	103
Tari Örs Lehel	
Kemény István gyűjteménye és a kapcsolódó iratok a Blinken OSA Archívumban	113

Tudás az időről: koncepciók, élmények és kényszerek

Csányi Gergely	
Idő, vágy, hatalom	
Mélylélektan, társadalmi idő és időélmény mint pszichológiai egyenlőtlenség a kapitalista világrendszerben	121

Információs társadalom és számítógépes folklorisztika

Ilyefalvi Emese	
Digitális szövegfolklor-adatbázisok és a számítógépes folklorisztika elméleti, módszertani és technikai kérdései	145

B U D A P E S T I K Ö N Y V S Z E M L E

BUDAPESTI KÖNYVSZEMLE

KRITIKAI ÍRÁSOK

A TÁRSADALOMTUDOMÁNYOK

KÖRÉBŐL

BÍRÁLAT

PETE PÉTER – A HEGYMENTRŐL

K. HORVÁTH ZSOLT – A POKOLI ARANYKORRÓL

LÓVEI PÁL – AZ ÖRÖKSÉGMÁNIÁRÓL

GYÁNI GÁBOR – A KIEGYEZÉSRŐL
TÖRÖK BERNÁT – A MŰVÉSZ SZÓLÁSSZABADSÁGÁRÓL

PROBLÉMA

PÁSZTOR EMESE – AZ ALAPTÖRVÉNY
CSALÁDFOGALMÁRÓL

KONFERENCIA

MÁRKUS GYÖRGYRŐL

KIS JÁNOS

MÁRTON MIKLÓS ÉS TÓZSÉR JÁNOS

PLÉH CSABA

SEREGI TAMÁS

VAJDA MIHÁLY

PROUST BIKKFANYELVEN

SZÖVEGEK ÉS FORDÍTÁSOK

SZEMLE

MI A PÁLYA?

M E G J E L E N I K

2017. ŐSZ-TÉL

N E G Y E D É V E N T E